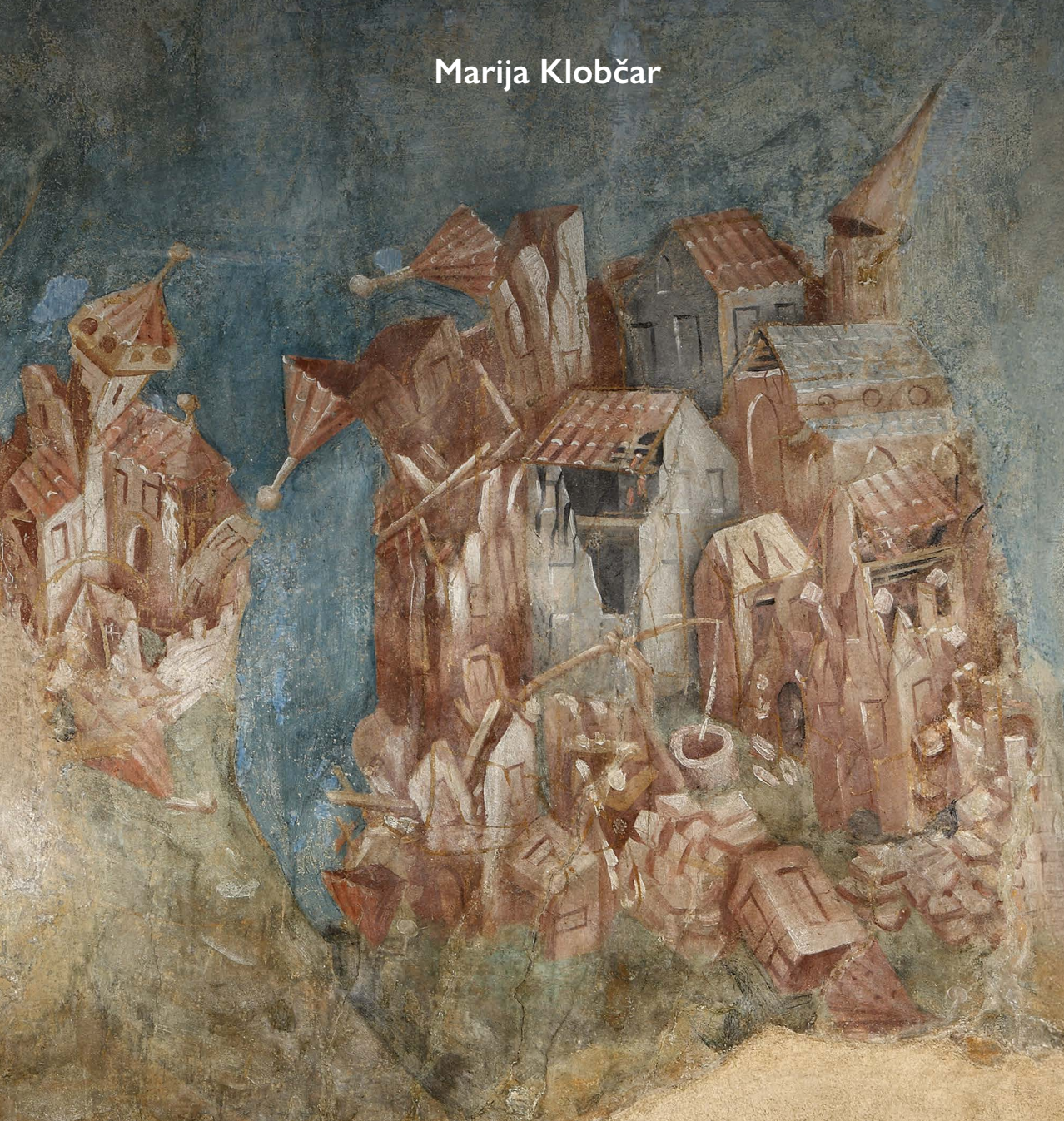

Zvonovi so sami zapeli

Naravne nesreče in kolektivni spomin

Marija Klobčar

Raziskovalno pot dr. Marije Klobčar, začrtano z etnološkimi in slavističnimi okviri, sta pred zaposlitvijo na Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU zaznamovala vrednotenje opredmetenih sledi življenja, povezano s konservatorsko službo, in njeno dotedanje etnološko raziskovanje. Obzorja njenega folklorističnega dela so zato zarisovala predvsem vprašanja družbenih ozadij pesemskega izročila, njegovih nosilcev, prehajanj, povezav z mitologijo in obredji. Ta prepletanja so jo vedno bolj usmerjala v raziskovanje pričevalnosti izročila v osvetljevanju slovenske zgodovine, najizraziteje pri preučevanju potujočih pevcev in pri

novi interpretaciji lika kralja Matjaža, v študiji o naravnih nesrečah pa je z njimi segla na obrobja drugih strok. Svoje raziskave je predstavljala doma in v tujini, v domačem okolju pa so največji odmev dosegle monografije *Kamničani med izročilom in sodobnostjo* (1998), *Na poti v Kamnik* (2016) in *Poslušajte štimo mojo — Potujoči pevci na Slovenskem* (2020).

Zbirka: **Folkloristika 14**
Urednica zbirke: Marjeta Pisk

Marija Klobčar: **Zvonovi so sami zapeli: naravne nesreče in kolektivni spomin**

Uredili: Marjeta Pisk, Urša Šivic
Recenzenta: Katja Hrobat Virloget, Miha Kozorog
Jezikovni pregled: Marjeta Humar
Oblikovanje in prelom: Jernej J. Kropelj
Prevod povzetka: DEKS, d. o. o.

Izdal: ZRC SAZU Glasbenonarodopisni inštitut
Za izdajatelja: Mojca Kovačič
Založila: Založba ZRC
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Naklada: 400 izvodov

Slika na ovitku: Freska iz cikla Apokalipsa Nikolausa Wurmserja v kapeli Marijinega Vnebovzeta na gradu Karlštejn na Češkem, ki najverjetneje prikazuje potres leta 1348 v Beljaku. Národní památkový ústav, Územní památková správa v Ústí nad Labem.

Izid knjige sta omogočili Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije s sredstvi iz leta 2025 ter Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Knjiga je izšla v okviru raziskovalnega programa »Folkloristične in etnološke raziskave slovenske ljudske duhovne kulture«, št. P6-0111, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Prva izdaja, prvi natis./Prva e-izdaja.
Ljubljana 2026

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610511151>

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

ISBN 978-961-05-1114-4
COBISS.SI-ID 270828547

ISBN 978-961-05-1115-1 (PDF)
COBISS.SI-ID 270586627

Zvonovi so sami zapeli

Naravne nesreče in kolektivni spomin

Marija Klobčar

Ljubljana 2026

VSEBINA

Predgovor	6
Zahvala	7
Uvod	9
Problemska izhodišča monografije	9
Od osebnega doživljanja do besedne analize in komparativne raziskave	10
Kolektivni spomin o naravnih nesrečah v zgodovinoписju in folkloristiki	14
Pisni viri in vloga tiska pri ohranjanju spomina na naravne nesreče	16
Metodologija raziskave in metode dela	19
»Ko se je utrgal strašen oblak«: pričevanja o kamniškem oz. neveljskem jezeru	25
Ustno izročilo o kamniškem jezeru in starejši zapisi	25
»Sveti Jurij ob jezeru« in časovno neskladje pričevanj o usodnem dogodku	40
Izraz Šutna – razkritje uganke o kamniškem jezeru?	44
Domnevni vzrok za razlitje kamniškega jezera in razhajanja pogledov na potres leta 1348	55
»Toliko gorja ni nikdar solnce obsevalo, kolikor ga je bilo videti po naši domovini ta usodni zimski dan« –	
Potres leta 1348 v pisnih virih in historiografskih zapisih	55
»Beljaški potres« in razhajanja pogledov nanj	67
Prepoznavanje učinkov potresa 1348 iz dogodkov in družbenih sprememb na območju, kjer živimo Slovenci	71
Razlitja jezer	71
Podori in zaježitve	76
Obnova dežele: tujci in domačini	88
Toponimi – označevalci škode ob potresu in popotresnih sprememb	96
»[S]ama ljudska govorica pa ne zadostuje za resnico.« Od povedk do izsledkov seizmološke raziskave	106
Vnovič pod Dobrač ali ozadja zanikanja usodnosti potresa 1348	111
Pogledi na učinke potresa leta 1348 v Ziljski dolini in nosilci izročila	111
Razlogi za obrat v interpretacijah podora na Dobraču in nove ugotovitve sedimentoloških raziskav	136

Kamnik v okviru novih spoznanj o učinkih potresa leta 1348	143
Družbene, umetnostne in duhovne posledice potresa 1348	157
Pogled nazaj: pričevanja o usodnih naravnih nesrečah pred letom 1348	181
Dolga tradicija mitoloških predstav – izročilo o časovno neopredeljenih spremembah v okolju	181
Izročilo o dveh ravneh kamniškega jezera in vprašanje katastrof pred letom 1348	187
Nedorečenost starejših pričevanj o jezerih, spremembah rečnih strug in podorih	193
Starejši potresi in poplave v kontekstu pomembnih družbenih sprememb na Slovenskem	199
Zaključek ali kolektivni spomin v razkrivanju naravnih nesreč	217
Literatura	223
Slikovni viri	239
Kratice	241
Summary	242

PREDGOVOR

Tema te knjige je bila v času nekih posebnih mejnikov položena na mojo pot. Skupaj z daljnimi spomini iz otroštva in mladosti, z neizgovorjenimi vtisi številnih pripovedi, ki sem jih srečevala v desetletjih svojega raziskovanja, in s spoznanji, razkritimi ob neki čisto tuji pesmi, je postala del mojega notranjega sveta.

Bil je zadnji večer baladne konference v Faru. Čas vtisov, slovesa, čas pesmi. Tistih, ki smo jih prinesli s seboj kot zvočne odseve svojih dežel ali kot posebne zgodbe, izbrane za ta večer. Bil je tudi čas pesmi o lizbonskem potresu, tistem davnem, ki je spremenil deželo in preživele in kot glas o strahotah tistega usodnega dne prišel med Slovence. Kot zgodba in kot pesem, ki se je z milim napevom širila med ljudi, se spreminjala in ostajala, vse dotlej, dokler je niso, osupli nad njeno pripovedjo in nad izrazi bližine s tistimi nesrečnimi ljudmi, zapisali. Bil je čas pesmi, ki so jo, čeprav zaznamovano s tujo deželo, v iskanju naše samobitnosti pred več kot poldrugim stoletjem v dveh različicah natisnili v prvi zbirki *Slovenskih pesmi krajnskega naróda*.

S tistim večerom v Faru se je začela pisati zgodba, iz katere je nastalo prepletanje različnih časov in prostorov: v razkrivanju sledi za pesmijo se je namreč v nekem trenutku razjasnila pripoved o kamniškem jezeru, ki sem jo spoznala kot otrok, in se razprla komaj zaznavna obzorja drugih svetov. Ob zvonjenju malega zvona cerkve svetega Jurija v Nevljah in oddaljeni pripovedi o čolnarju, ki je z našega Brega na Zduši vozil ljudi na drugi breg, je zazvenel dotlej preslišani glas. Ne le kot glas malega zvona neveljske cerkve, temveč kot odmev številnih drugih zvonov, ki so se sami oglasili samo takrat, ko so oznanili veliko nesrečo.

ZAHVALA

Te knjige ne bi bilo, če me kolega iz mednarodne skupine raziskovalcev balad, dr. José Joaquim Dias Marques, ne bi spodbudil k raziskavi slovenskih pesmi o libbonskem potresu in če mi tedanja bibliotekarka Barbara Boock iz Freiburga ne bi poslala nemških pesmi o tem dogodku. Hvaležna sem jima za vrata, ki sta mi jih s tem nevede odprla.

Spoznanja monografije se naslanjajo na številne vire, ki so mi jih za to raziskavo posredovali posamezniki. Nekateri so v nadaljnjem besedilu posebej navedeni, in sicer tam, kjer so določeno izročilo razkrivala le njihova pričevanja, druge navajam samo na tem mestu, vendar z enako hvaležnostjo in z zavedanjem, da brez njih teh zgodb ne bi bilo.

Razbiranje izročila, povezanega s kamniškim jezerom, so mi omogočili Primož Zupan, Janez Repanšek, Silvo Uršič, Jože Repnik, Franc Primožič, Tina Romšak, Danijel Bezek, Špela in Cene Grčar, Valentin Zabavnik, Milena in Justin Klanšek, Igor Podbrežnik, Andrej Kuhar, France Malešič, Stojan Hergouth, Daniel Holcar, France Humar, Iztok Čebašek, Ivan Omovšek, Cene Griljc, Jani Kemperle, Vido Kregar, prof. dr. Matej Hriberšek, bivši neveljski župnik France Oražem in bivši kamniški župnik Luka Demšar. Ta del raziskave so mi pomagali graditi tudi geologa dr. Janko Urbanc in Tadeja Šubic, Matevž Bergant z inštituta GRAS d. o. o., z veliko zavzetostjo pa tudi moj mož Franci Klobčar. Vsem iskrena hvala.

Raziskava je s tematiko potresa zajela druge slovenske kraje in Avstrijsko Koroško. Pri odkrivanju izročila iz teh okolij so mi s posredovanjem zgodb ali s posamičnimi podatki pomagali Polona Virnik Karničar, Marko Slapnik, Barbara Strajnar, Janja Urbiha, Florian Jordan, Uši Sereinig, Reinhold Jannach, dr. Jožica Škofic, Jelka in Toni Koselj, Marija Ocepek, Ida Pirc, Slavka Markelj, Jože Pavlič, Danica Butinar in Darinka Tarman. Za pomoč pri razčiščevanju raznih strokovnih vprašanj se zahvaljujem tudi stanovskim kolegicam in kolegom Zdenki Torkar Tahir, mag. Tatjani Dolžan Eržen, dr. Maji Topole, mag. Mihi Pavšku, dr. Matjažu Geršiču, Mirku Ramovšu, Julijanu Strajnarju, dr. Moniki Krojepej, dr. Bojanu Knificu, Leonu Drametu, dr. Jani Horvat, mag. Martini Piko, Poloni Rigler Grm in Miri Novak, ki mi je utirala tudi pot do novih sogovornikov. Hvala vam za vaš delež v teh zgodbah!

Z gradivom iz svojih zbirk so delo obogatili Národní památkový ústav, územní památková správa v Ústí nad Labem, Arhiv Republike Slovenije, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Narodna galerija, Slovenski etnografski muzej, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Pokrajinski muzej Celje, Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, Muzej norosti, Trate, Zemljepisni muzej Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU

in Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, dopnilo pa ga je gradivo, ki mi ga je iz Narodne in univerzitetne knjižnice posredovala služba dLib. Za slikovno gradivo sem dolžna zahvalo tudi Matjažu Šporarju, ki je dal na voljo fotografije svojega deda Petra Nagliča, za fotografiranje pa Marku Zaplatilu, Alojzu Voglu in Tomažu Drnovšku.

Dr. Manci Volk Bahun se zahvaljujem za zemljevid s prikazom krajev, prizadetih v potresu, dr. Damjanu Hančiču pa za pomoč pri zadregah ob prevodih nemških pesmi, za pregled besedila monografije in koristne pripombe. Za natančen pregled besedila in popravke se zahvaljujem tudi urednicama dr. Marjeti Pisk, ki je bila hkrati še glavna urednica, in dr. Urši Šivic; Urša Šivic mi je bila ob tem v veliko pomoč tudi pri urejanju virov in literature. Zahvala velja dr. Marjeti Humar, ki je besedilo jezikovno pregledala, dr. Mojci Kovačič, predstojnici Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, ki je bdela nad potekom dela, in mag. Anji Serec Hodžar, ki je prevzela strokovne naloge. Hvala tudi recenzentoma monografije, dr. Katji Hrobat Virloget in dr. Mihi Kozorogu, ki sta pripomogla k izidu dela, ter Javni agenciji za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in podjetju Jata, ki so s finančno podporo omogočili njegov natis.

Ta raziskava je bila zahtevno potovanje po poteh utišanega spomina. Možu Franciju sem globoko hvaležna za spremstvo, pomoč in veliko oporo na tej poti.

Uvod

Problemska izhodišča monografije

Monografija *Zvonovi so sami zapeli*¹ z naslovom nakazuje naravno nesrečo izjemnih razsežnosti, potres, ki je s svojo silovitostjo sprožil samodejno zvonjenje. Vsebinsko se namreč večinoma navezuje na potres leta 1348, za samo obravnavo te teme pa je bilo odločilno razreševanje zgodovinskega konteksta izročila, povezanega z mestom Kamnik in z zgodbo o jezeru, ki naj bi bilo »nekoč« na prostoru tega mesta.

Ob vprašanju kamniškega jezera in njegovega razlitja, ki sem ga spoznavala skozi svojo osebno zgodbo in z raziskovanjem v tem okolju, je bilo v zadnjih tristo letih izraženih veliko zanikanj, ki so ta kolektivni spomin predstavljala kot pravljice. Teza o določitvi časa razlitja jezera ob potresu leta 1348, do katere sem prišla s primerjalno raziskavo, je zato potrebovala poglobljeno utemeljitev. Potreba po dobro utemeljeni argumentaciji te teze je bila toliko večja zato, ker je bil v zadnjem stoletju v marsičem problematiziran tudi sam potres leta 1348.

Vsa ta zanikanja so me usmerila v nova iskanja, v druga geografska okolja in v druga vprašanja, v pričevanja o spremembah toponimov, ekonomskih in demografskih spremembah, v vprašanja ritualov, verovanja in mitologije. Z novimi pričevanji sem se vrnila k vprašanju kamniškega jezera in k analizi sprememb, ki sta jih ta usodni dogodek in čas po njem prinesla Slovencem. Ob tem so se odprla še vprašanja starejših naravnih nesreč, ki monografijo tudi zaključujejo, skupaj z zaključnim nizom temeljnih spoznanj.

¹ Naslov je vzet iz opisa potresa leta 1348, predstavljenega po t. i. ljubljanskem potresu (Koblar 1895: 69).

Ob živosti izročila in jasno izraženih zanikanjih, ki so zadevala tako vprašanje kamniškega jezera kot problematiko potresa leta 1348, hkrati pa tudi nekaterih starejših potresov, se zato v monografiji na poseben način izostrijo vprašanja virov in metod, s katerimi je mogoče razkrivati pretekle naravne nesreče, vprašanje interpretacij, ki pogled nanje poglobljajo ali pa povsem spreminjajo, in vprašanje spregledanosti. V tem okviru sta problemsko posebej izpostavljena vrednotenje arhivskih virov in ustnega izročila, in sicer ne le kot vira za razkrivanje preteklih dogodkov, temveč – v kontekstu preteklih in sodobnih razumevanj in interpretacij – tudi kot vira nesporazumov oziroma področij razhajanj. Pomen teh vprašanj je zato izpostavljen tudi v drugem delu naslova: monografija namreč skuša odpreti pogled v zapleteno odkrivanje razdalj med kolektivnim spominom, povezanim z največjo bivanjsko stisko, in popolnim zanikanjem njegove pričevalnosti.

Od osebnega doživljanja do besedne analize in komparativne raziskave

Raziskovanje potresa oziroma naravnih nesreč je v tej raziskavi nastalo iz drugačnih pobud, kot so se ta vprašanja sicer večinoma obravnavala: povod za lokalno zgodovinska raziskovanja ekstremnih naravnih pojavov so bili namreč pogosto obletnice usodnih dogodkov, kot je bila na primer šeststoletnica potresa leta 1348 (Rohr 2007: 26), ali pa dogodki sami, na primer ljubljanski potres leta 1895 (Kobljar 1895).

Pri vprašanju kamniškega oziroma neveljskega jezera je imelo pomembno vlogo moje lastno doživljanje oziroma spoznanja in izkušnje iz otroštva. Leto dni pred vstopom v šolo smo se namreč preselili v novo okolje, na Zdušo, na del z ledinskim imenom Breg. V času obremenjujoče tujosti, ki je poznala zavrnitve, samotne poti in steze, mi je starejša domačinka, Matijevčeva z Zduše, razkrila zgodbo o jezeru: v hiši, ki je postala naš začasni dom, naj bi bil namreč nekoč živel čolnar, ki je vozil ljudi na drugo stran jezera. Tej zgodbi se je v tretjem razredu mekinjske šole pridružila še doživeta pripoved učitelja Lovra Peterlina, oprta na dokaze, med drugim tudi na poseben spomin na odteklo jezero, na zvonjenje v neveljski cerkvi.

Povedke o jezeru sem potem vrsto let srečevala pri svojem terenskem delu v domačem okolju in jih kot ustno izročilo in pričevanja o njem upoštevala v svojih etnoloških oz. folklorističnih raziskavah. Vanje sem jih lahko vključevala le kot izročilo o nekih daljnih dogodkih, ki mu z raziskovanjem folklore ne moremo dati zgodovinskih okvirov: samo ustno izročilo namreč ni ponujalo dokazov za obstoj in razlitje jezera,

pričalo je le o odmevnosti teh pripovedi in o kolektivnem spominu. Živost izročila, ne pa njegovo razlago, so odsevale tudi sodobne prezentacije.

Izročilo o jezeru, dopolnjeno z zvonjenjem v cerkvi sv. Jurija v Nevljah, je torej ponujalo folklorno pripoved, ne pa časovne opredelitve, hkrati sem se soočala z jasno izraženimi nasprotnimi mnenji in s posmehom, namenjenim domnevno lahkovernemu sledenju ustnemu izročilu.

Bajeslovna preteklost je imela ob teh pogledih legitimnost le znotraj folklorističnih pogledov, ki jih zanimata obstoj, funkcija in transformacija ustnega izročila in sta povedni tudi brez razkrivanja dejanskega zgodovinskega ozadja zgodb. Okvir varne umeščenosti v folkloristiko pa je problematiziralo dejstvo, da je v cerkvi sv. Jurija v Nevljah, ki se je po tradiciji imenovala sv. Jurij ob jezeru (Valvasor XI. 1689: 541–542), vsak dan, razen ob nedeljah in praznikih, ob treh popoldne zvonilo. Prav zvonjenje, povezano s spominom na odtekle jezero, pa je – v primerjavi z drugimi pričevanji – ustvarjalo izrazito **časovno neskladje**: zgodbe o tem, da je bilo »nekoč« jezero, so obstoj jezera umeščale v daljno preteklost, zvonjenje v Nevljah, namenjeno spominu na odtekle jezero, pa je posredno dokazovalo, da so bili prebivalci v času, ko je jezero odteklo, pokristjanjeni, saj sicer v spomin na ta dogodek ne bi zvonilo.

To časovno neskladje mi je onemogočalo sklepanje o relevantnosti ustnega izročila, povezanega z obstojem in razlitjem kamniškega oz. neveljskega jezera. Teh vprašanj tudi preučevanje folklornega izročila, povezanega z verovanjem v obstoj vodnega bitja, zmaja oz. nadnaravne sile vode (Klobčar 2011, 2014b), ni moglo osvetliti, prav tako jih niso mogli razjasniti številni opisi jezera v preteklosti ne sodobne predstavitve tega izročila.²

Temeljni premik, ki je premostil razdaljo med časovno neoprijemljivostjo dogodka, znanega iz izročila, in njegovo zgodovinsko umestitvijo, je sprožila šele raziskava, ki s Kamnikom ni bila v ničemer povezana, raziskava slovenskih pesmi o lizbonskem potresu leta 1755 (Klobčar 2015a). K tej raziskavi me je spodbudil dr. José Joaquim Dias Marques, organizator konference Baladne komisije v Faru leta 2011, potem ko sem ob slovesu zapela slovensko pesem o tem dogodku. Za analizo pesmi o tej katastrofi, ki s Slovenci sicer ni bila povezana, sem namreč želela raziskati njihov kontekst. Ob razbiranju primerjalnega gradiva se mi je razkril toponim »der Schutt«, ki mi je odprl novo razumevanje imena kamniškega predmestja Šutna. S tem sem prišla do najpomembnejšega ključa za razrešitev uganke o kamniškem jezeru, ki mi je omogočil **razlago lokacije nekdanjega mesta Kamnik**, pa tudi **časovno umestitev usodnega dogodka**, razlitja kamniškega jezera. To spoznanje, ki je bilo tedaj videti kot rešitev, je pomenilo šele začetek dolge raziskovalne poti.

² Te opise in predstavitve obravnavam pozneje.

Ta pot pa je imela poleg ovir, ki jih prinaša samo raziskovalno delo, še eno močno prepreko – izrazita prepričanja, da gre le za nejeverno sledenje neutemeljenim in neznanstvenim predstavam o preteklosti, ki nimajo nikakršnih dokazov. Medtem ko so mi bile kritične ocene v pomoč, saj sem se zavedala kompleksnosti in multidisciplinarnosti tega dela, me je moč nasprotovanja tedaj skoraj povsem odvrnila od nadaljnje raziskave. K nadaljevanju, ki je privedlo tudi do prve objave o kamniškem jezeru in njegovem razlitju (Klobčar 2015b), me je poleg urednice revije *Studia mythologica Slavica*, dr. Monike Kroepej, spodbujal mož Franci, in sicer ne le z oporo in zaupanjem v moje delo: od geologa dr. Janka Urbanca z Geološkega zavoda Slovenije je za to raziskavo pridobil geološke dokaze, in sicer geotehnično poročilo o pogojih temeljenja mostu čez Kamniško Bistrico v Kamniku iz leta 1975, v katerem je geološka sonda vsebovala jezerske sedimente, in izsledke geoloških sond, ki jih je dr. Janko Urbanc s spobudo mojega moža izvedel 12. maja 2015. Za raziskavo je bila ključna tudi informacija o potresu leta 1348: na ta potres, ki je v sodobnem slovenskem zgodovinopisju skoraj povsem prezrt,³ je mojega moža opozoril njegov stanovski kolega Matevž Bergant, univ. dipl. inž. grad.

Raziskava, ki je imela torej folkloristično izhodišče, se je zato usmerjala v vprašanje verodostojnosti pričevanj oziroma mejá med mitskim in zgodovinskim, nadaljnje raziskovanje pa je bilo namenjeno iskanju drugih dokazov o obstoju in razlitju jezera. Pri tem me je najbolj presenečala odsotnost sočasnih pisnih pričevanj. Ta je bila za raziskovalce, ki so se v preteklosti ukvarjali z vprašanjem kamniškega jezera, tudi temeljni dokaz za to, da je zgodba o jezeru izmišljena oziroma postavljena v povsem neustrezen čas. Na odsotnosti pisnih in materialnih dokazov je temeljila tudi neposredno ali posredno izrečena kritika mojega dela: odsotnost teh dokazov naj bi dokazovala izmišljenost dogodkov.

Čeprav v sebi nisem mogla sprejeti stališča, da odsotnost sočasnih zapisov pomeni odsotnost samega dogodka, so me nasprotovanja hromila, a me niso ustavila. Po objavi prvega prispevka o kamniškem jezeru, ki je pojasnil čas njegovega razlitja (Klobčar 2015b: 101–102), pa so se odprla nova vprašanja. Dileme, ki so me spremljale ob zaključevanju tega prispevka, torej **vprašanje, zakaj je bil dogodek povsem zamolčan**, so me usmerile v novo raziskovalno izhodišče: dejstvo, da zapisov ni bilo, je narekovalo nadaljnje raziskovanje.

Ti razmisleki so časovno sovpadali z iskanjem novih projektov, v katerih raziskovalci svoje raziskave povezujemo z delom v lokalnem okolju. Med temi možnostmi je bila jeseni leta 2016 tudi tematika, povezana z vprašanji sobivanja z vodo skozi zgodovino, ki so zadevala občine na območju Kamniško-Savinjskih Alp. Moj predlog za vključitev v to problematiko je bila zamisel o prezentaciji spomina na kamniško jezero, ki sem ga

³ Za slovensko območje so na primer v preglednem delu o slovenski zgodovini omenjeni potres leta 1511 (Štih idr. 2009: 130), potres v drugi polovici 16. stoletja (nav. delo: 146) in potres leta 1895 (nav. delo: 260, 317).

utemeljevala z objavo članka o tem. Ob razgovorih z drugimi udeleženci načrtovanega projekta sem prišla do podatkov, da sta v kamniško-savinjski regiji za leto 1348 izpričani razlitji dveh drugih jezer, na Jezerskem in v Matkovem kotu.⁴ Ti dve razlitji, pozneje dopolnjeni še s pričevanji o jezeru na Jesenicah,⁵ sta mi služili kot dodatni dokaz za tezo, predstavljeno v članku o kamniškem jezeru, hkrati pa sta nakazali nujnost raziskave o samem potresu. To nujnost je podkrepilo še naključno spoznanje ob snemanju zvonjenja v cerkvi sv. Jurija v Nevljah za objavo na zgoščenki o pesemskem izročilu kamniškega območja (Klobčar idr. 2024): zvonilo je namreč z mrliškim zvonom.

Potres je torej pojasnil razlitje kamniškega jezera, hkrati pa je pomenil nov objekt raziskave: z raziskavo o potresu leta 1348 sem iskala odgovor na vprašanje, zakaj razlitje kamniškega jezera ni zabeleženo v pisnih dokumentih. V tej raziskavi je ustno izročilo pomenilo izhodišče, ki je zahtevalo nova preverjanja in ovrednotenje.

Po objavi članka o potresu (Klobčar 2017), ki je tako kot prispevek o kamniškem jezeru (Klobčar 2015) vključeval vprašanja ustnega izročila, verovanja oz. ritualnih praks, etimološka in druga vprašanja, so me razveselili izsledki sedimentološke raziskave Bohinjskega jezera (Rapuc idr. 2018), saj so mojo domnevo o usodnosti potresa leta 1348 potrdili.

Ta potrditev in moja lastna spoznanja, dobljena z dotedanjo raziskavo o potresu leta 1348 na Slovenskem, so začasno dopolnila mojo hipotezo o kamniškem jezeru, nekdanjem Kamniku in kamniškem usodnem dogodku. Po drugi strani me je vedno bolj hromilo zanikanje moči in vloge t. i. Beljaškega potresa, objavljeno v novejših zgodovinskih in geografskih raziskavah (Till 1907; Wutte 1908; Neumann W. 1987, 1988; Rohr 2007).

To zanikanje, ki je izrazito problematiziralo pisne vire o učinkih potresa na **Dobraču** in v Beljaku, je pomenilo še en raziskovalni izziv. Ob poglobljeni analizi dogodkov po letu 1348 na Slovenskem sem namreč prihajala do spoznanj, ki so relativizaciji teh virov nasprotovala, s tem pa se je pokazala tudi potreba po razkritju ozadij teh stališč. Toliko bolj pa sem se razveselila izsledkov raziskave sedimentov Vrbskega in Milštatskega jezera, saj je potrdila neupravičenost te relativizacije (Alps 2023).

Potrditev verodostojnosti virov, ki se nanašajo na učinke potresa na Dobraču in v Beljaku, in primerjava z drugimi sočasnimi dogodki na Slovenskem sta nudili **nov pogled na dogajanje po potresu v Kamniku**. Ena od metod, analiza toponimov, je ob razjasnjevanju nekaterih pomembnih razlik v ustnem izročilu ob tem odpirala tudi **vprašanja predhodnih usodnih katastrof** na Slovenskem.

⁴ Razlitje teh jezer sta v razgovorih novembra 2016 predstavila Polona Virnik Karničar iz občine Jezersko in Marko Slapnik, predstavnik zavoda Poseben Dan iz občine Solčava.

⁵ Z izročilom o jezeru pod Mežaklo me je leta 2017 ob 27. dnevih evropske kulturne dediščine po mojem predavanju o čudežni moči vode seznanila Zdenka Torkar Tahir iz Gornjesavskega muzeja Jesenice.

Pričujoče delo sicer izhaja iz vprašanj in temeljnih spoznanj obeh objavljenih prispevkov (Klobčar 2015b; 2017), a to je bilo v marsičem le izhodišče. Je namreč predstavitev večstopenjske raziskave, ki so jo usmerjali prej neznani izzivi in nekoč povsem neslutena raziskovalna vprašanja. Z metodami, ki jih je narekovalo zapleteno iskanje sledi o potresu, prevprašuje usodni dogodek, razvrščen v niz potresov in pretresov, in ob tem pretresa moč znanosti. V monografiji se namreč kot eno od ključnih vprašanj postavlja problem zanikanja, in sicer tako zanikanja verodostojnosti ustnih pričevanj ob odsotnosti pisnih virov kot zanikanja samih pisnih pričevanj.

Cilj tega dela sta torej tako razkritje usodnih dogodkov potresa oz. potresov kot premislek raziskav, ki se nanašajo nanje, v okviru teh raziskav pa raziskava išče tudi mesto folkloristike in etnologije v preučevanju naravnih nesreč. Ob tem se sprašuje o moči odsotnosti dokazov in o izročilu zamolčanega v zgodovinopisju, s čimer spoznavnim potem teh ved poleg izročila odpira tudi področje utišanega spomina.

Kolektivni spomin o naravnih nesrečah v zgodovinopisju in folkloristiki

Razvoj raziskave me je torej pripeljal do potresa leta 1348. Trditev, da »skoraj noben drug srednjeveški potres ni v sočasnih virih in v zgodovinskih raziskavah zadnjih petindvajsetih let zbudil toliko zanimanja kot t. i. Beljaški potres iz leta 1348« (Rohr 2007: 131), ni nakazovala potrebe po novi raziskavi. Da je ta vendarle smiselna, je pokazala tudi presoja s krajino povezanega preučevanja ustnega izročila.

V folklorističnih raziskavah, kjer so bile teme, kot sta zmaj in riba faronika, močno poudarjene (Kropej 2008; Kropej 2012: 19–20, 108–118, 222–224; Golež Kaučič 2013), je prineslo nekatere pomembne premisleke **preučevanje ustnega izročila v odnosu do krajine** (Mencej 2007; Kravanja 2007; Hrobat 2004, 2007). Ob raziskavi Ajdovščine nad Rodikom so bili posebni poudarki namenjeni vlogi ustnega izročila v arheoloških raziskavah, pri čemer je bilo izpostavljeno, da je zaradi dvomov o zanesljivosti ustnega izročila kot zgodovinskega vira njegov potencial ostal v veliki meri neizkoriščen. Ta raziskava je dokazala, da je ljudske pripovedi, ki dajejo pomene najdiščem, območjem in procesom v krajini, treba sprejeti kot veljavni vir za arheološko interpretacijo preteklosti (Hrobat 2007: 31–32). Pri tem je pomen preučevanja krajine v odnosu do folkloristike pokazal nove izzive: »V nasprotju s folkloristiko, ki temelji na primerjalni metodologiji, se uporabnost folklore za arheološke namene razkrije z analizo konteksta znotraj pokrajine, iz katere izvira.« (Nav. delo: 47)

To spoznanje potrjuje ugotovitev, da lahko objektivna arheološka razlaga veliko pridobi, če ustnega izročila ne obravnava kot mit, nezdržljiv z znanostjo, temveč kot primarni vir dokazov in interpretacije preteklih družbenih oblik (Whiteley 2002: 405). Ta ugotovitev, utemeljena na analizi ustnega izročila Hopijev, je hkrati osvetlila **dvoje nasprotujočih si stališč arheologov v odnosu do ustnega izročila** in ozadja tega nasprotja. Eno stran predstavlja prepričanje, da je treba ustno izročilo oziroma pripovedi avtohtonih družb zavrniti, če jih ni mogoče preveriti z arheološkimi hipotezami (Mason 2000; nav. po Whiteley 2002: 405), druga stran pa se zavzema za bolj humanistično naravnano arheologijo oziroma za arheologijo kot kulturno zgodovino, s tem pa za vključitev ustnih pričevanj o preteklosti, četudi to lahko prinaša celo nasprotujoče si izročilo o istih pojavih (Echo-Hawk 2000; nav. po Whiteley 2002: 405).

Dilema ni nova in se navezuje na razumevanje zgodovine v antropološkem diskurzu. Leta 1963 je Claude Lévi-Strauss razvrstil človeške družbe v dve vrsti, v »hladne« in »vroče«. »Hladne« družbe imajo mit, medtem ko imajo »vroče« družbe zgodovino. Po njegovem mnenju t. i. mitološko mišljenje uporablja neprožno razumevanje preteklosti, ki zgodovinske dogodke vključi v »brezčasen, nespremenljiv niz kulturnih idej in vrednot« (Lévi-Strauss 1966: 234; nav. po Whiteley 2002: 406). Mit, ki ga Lévi-Strauss poimenuje tudi »s sodobnejšim pojmom tradicionalna zgodovina«, je izrazito posvečena pripoved ter vključuje magične dogodke in nadnaravne vzroke, ki pogosto metaforično povzamejo zgodovinsko zavest o preteklosti. V nasprotju s tem »vroče« družbe poudarjajo diskontinuitete, zgodovino kot razlikovanje sedanjosti od preteklosti oziroma napredek, ne obstoj. (Lévi-Strauss 1966: 234; nav. po Whiteley 2002: 406)

Izostritev teh stališč oziroma »zahodnjaškega predsodka, da prava 'zgodovina' obstaja le na Zahodu, medtem ko so 'drugi' 'ljudstva brez zgodovine'«, je bila vidna v raziskavah ustne zgodovine staroselcev Roberta Lowiea in A. R. Radcliffe-Browna. Znanstveno zanikanje veljavnosti ustne zgodovine je to zgodovino izničilo in ustvarilo občutek, da v resnici ne obstaja, da je torej le mit. Whiteley je kritično ugotavljal, da je v antropološkem diskurzu zato ustno izročilo kot zgodovinski vir večinoma izključeno, saj velja, da če ni zapisano oziroma jasno zakodirano v materialnem zapisu, ni zgodovina (ali arheologija). V nasprotju s tem je sam ob preučevanju ustne zgodovine Puebllov spoznal, da ima ta zgodovina lastne kanone za ocenjevanje trditev o resnici in verodostojnosti posameznih pripovedi o preteklosti. (Whiteley 2002: 406)

Mnenje, da prava »zgodovina« obstaja le na Zahodu, medtem ko so drugi »ljudstva brez zgodovine«, ki je bilo normativno že od razsvetljenstva naprej (Whiteley 2002: 406), je zaznamovalo tudi odnos do ustnega izročila evropskih narodov. V skladu s tem razumevanjem **so raziskovalci kot pričevalne razumeli le zgodovinsko preverljive vire.**

To razumevanje, oprto na racionalistični dvom v pričevalnost izročila, je zaznamovalo tudi prvo znano zanikanje kamniškega jezera (Supancic 1804).

Pisni viri in vloga tiska pri ohranjanju spomina na naravne nesreče

Najpomembnejši pisni viri za raziskovanje starejših naravnih nesreč so najrazličnejše kronike, bodisi da se nanašajo na dogodke v neposrednem okolju bodisi da so v njih zabeleženi časovno ali prostorsko oddaljeni dogodki. Pomembno spremembo je pri obveščanju o naravnih nesrečah prinesel tisk. Hitro in učinkovito razširjanje novic, vključno z informacijami o potresih, je bilo v veliki meri povezano s pojavom »novih vesti«, ilustriranih brošur ali tiskanih knjig, zlasti v Nemčiji. Veliko tiskanega gradiva, vključno s poročili o potresih, je mogoče zaslediti že v začetku 16. stoletja. (Grünthal 2004: 632)

Vloga tiska je prišla do izraza ob potresu leta 1511; takrat je bila namreč objavljena pesem *Von dem Erdpidem*, O potresu (Günther 1890: 235–237), ki posebej izpostavlja Ljubljano. Pesem, ki se je nanašala na močan potres leta 1511 na območju današnje Slovenije, Furlanije in Benečije, je najstarejše znano tiskano poročilo o potresu, vsaj v Nemčiji (Grünthal 2004: 632). Gre za pesem neznanega avtorja, objavljeno brez kraja in datuma tiska, ki je najverjetneje delo Münchenskega tiskarja (Günther 1890: 235). Več leksikalnih značilnosti kaže na to, da je avtor pesmi Bavarec, to pa nakazuje tudi avtorjevo razumevanje središča potresa: potres interpretira tako, da se je širil z Bavarske čez Etschberg proti t. i. Welschland. V ozadju tega razumevanja je bila pomembna trgovska pot München–Mittenwald–Seefeld–Innsbruck–čez Brenner in Jaufen na Meran–Bolzano–Trento. (Nav. delo: 246–247)

Kot kaže spodnji odlomek, pesem o potresu leta 1511 med drugim omenja tudi Ljubljano:

Durch Fūriaul Hystern biß gen Triest
vil gepeu zerrißen verwiest.
Im Lannd kernnten und auch in Crayn
ist der schad auch nit gewesen klain
Zu Labach gewerdt ettlich tag
alle menschen wurden gannz zag
Auß der stat sind so gelossen
hetten jrs lebens kein hoffen

Od Furlanije, Istre pa vse do Trsta
je bilo uničenih veliko stavb.
V deželi Koroški in tudi na Kranjskem
škoda prav tako ni bila majhna.
V Ljubljani so bili po nekaj dneh
vsi ljudje zelo prestrašeni.
Iz mesta so torej pobegnili,
saj ni bilo upanja, da bi preživel.

Johannser haus und kirch überal
 ist von der Erddpidem unnd fal
 Der erd ganz unnd gar gleych worden
 das ist sich klagen der gannß orden
 (Günther 1890: 236)

Hišo johanitov⁶ in vse cerkve
 je potres porušil.
 Zemlja se je popolnoma zravnila,
 to objokujejo vsi redovi.
 (Günther 1890: 236)⁷

Pesem sicer opisuje tudi škodo ob potresu drugje, med drugim v Benetkah, podatek, da bi se ob tem skoraj podrl zvonik cerkve sv. Marka, pa se najverjetneje nanaša na potres leta 1348, ki je še dolgo ostal v spominu ljudi: ta zvonik namreč leta 1511 še ni bil povsem dograjen (Günther 1890: 235–237, 246–247).

Tisk je torej v obveščanju o potresih pomenil prelomnico, saj je olajšal širjenje vesti o potresu, **predstava o tem, kako je določen potres prizadel posamezna območja**, pa je bila še vedno relativna: **odvisna je bila namreč od povezanosti določenega območja z glavnimi prometnimi potmi**, ne pa od možnosti medsebojne primerjave prizadetih območij.

Tiskarji založniki so se s pesemskimi vestmi o potresu opirali na potrebe nemško govorečih kupcev po novicah in razvedrilu ter so, zlasti z letaki, dosegli hiter finančni uspeh. Ker določeni pojavi, kot so potresi, v Nemčiji niso bili tako pogosti, so te vesti, pogosto povezane s senzacionalizmom, zbirali iz drugih delov znanega sveta. Veliko razširjenost tiskanega gradiva (vključno s poročili o potresih) je mogoče zaslediti že v začetku 16. stoletja, medtem ko so se ilustrirani informativni letaki in kronike pojavili sredi istega stoletja. Ti tiski so bili opremljeni z lesorezi, med njimi pa so bile tudi razne kompilacije, ki so pisce pozneje zavajale pri sestavljanju kronik oziroma katalogov potresov. (Grünthal 2004: 632–634)

Začetek zgodnje seizmološke znanosti je sprožil potres v Lizboni 1. novembra 1755: v Srednji Evropi je pritegnil izjemno veliko pozornosti, hkrati pa je to pomenilo opustitev številnih prejšnjih mitov, povezanih s potresi (Grünthal 2004: 634). Kot potres, ki mu je sledil uničujoč cunami, je bil izjemno medijsko odmeven. K temu pa je pripomoglo tudi dejstvo, da je bila Lizbona kot pomembno trgovsko pristanišče znana po izobilju dragocenega blaga, vključno z dragocenimi kovinami (Tavares 2024: 27). V nasprotju s tem so slovenske pesmi o lizbonskem potresu poleg podrobnega opisa tega dogodka in trpljenja ljudi poudarjale predvsem poziv k zglednemu življenju, sočutje in potrebo po molitvi (več Klobčar 2015a: 54–57).

⁶ Johaniti oziroma ivanovci so bili člani viteškega reda, znanega kot Malteški viteški red, ki je kot Red vitezov Špitala svetega Janeza iz Jeruzalema nastal v času križarskih vojn. Temu redu je avtor pesmi najverjetneje pomotoma pripisal hišo v Ljubljani, namenjeno oskrbi bolnikov, ki je bila v lasti Nemškega viteškega reda, križnikov. V Ljubljano so namreč križniki prišli v prvi polovici 13. stoletja (Hančič 2005: 12), osnovna dotacija njihovega reda pa je bila na območju današnjih Križank, Križevniške ulice in Brega na Novem trgu (Kos 1984: 271) in jo je leta 1511 močno prizadel potres.

⁷ Prevod Marija Klobčar.

Katastrofe igrajo odločilno vlogo v kulturni dinamiki družbe (Tavares 2024: 18) in lizbonski potres je s 60 000 smrtnimi žrtvami povzročil velik preobrat v življenjski filozofiji, evropski pesemizem, viden v odzivih najvidnejših mislecev in ustvarjalcev tega časa, kot so bili Kant, Voltaire in Goethe (Grünthal 2004: 634–635). To je sprožilo še večje prizadevanje za ustvarjanje kronik potresov.

V 19. stoletju so bili narava in naravni pojavi, kot so potresi, deležni veliko pozornosti, kar je spodbudilo podrobnejše opise, obravnave in analize. Zgodovinske raziskave potresov so imele v tem obdobju veliko koristi od splošnih zgodovinskih raziskav, povezanih z izdajo ponatisov številnih srednjeveških virov. (Grünthal 2004: 635–639) Velik napredek pri izdelavi katalogov potresov in z njimi povezanih zgodovinskih študij je bil dosežen od osemdesetih let 20. stoletja naprej, to delo pa je bilo nadgrajeno s Temeljnim evropskim katalogom potresov BEECD (Basic European Earthquake Catalogue Database) (nav. delo: 640).

S seizmološkega stališča je poznavanje zgodovine potresov pomembno ne le za zgodovinske kataloge potresov, temveč tudi za zanesljive dolgoročne ocene potresnih nevarnosti, pri čemer so »ocene potresne nevarnosti lahko le toliko dobre, kolikor je znana zgodovina« (Schellbach in Grünthal 2016: 44). V okviru multidisciplinarnega pristopa seizmologov in zgodovinarjev je poudarjen pomen pisnih virov, hkrati pa je izpostavljen tudi pomen njihovega kritičnega vrednotenja, in sicer zaradi napak, ki so se pojavljale v več kot stoletnem zbiranju preteklih seizmoloških informacij. Pri tem so bili poudarjeni podvajanje dogodkov, napačne interpretacije moči, lokacije in napačno datiranje potresov. (Nav. delo: 44–49)

Ob naslanjanju na pisne vire se razvid potresov na Slovenskem začneja z letnico 1511 (Katalog potresov b. n. l.), že ob koncu 20. stoletja pa je bilo opozorjeno na to, da ti katalogi niso dokončni: »Izdelava potresnih katalogov je stalen proces. Nikoli ne smemo domnevati, da so dokončni. Odkritja arheologov, zgodovinarjev, arhivarjev in drugih strokovnjakov lahko temeljito spremenijo mnenje o kakšnem časovno zelo oddaljenem dogodku.« (Ribarič 1994: 23)

Čeprav v tem pogledu noben poseben naravni dogodek ni posebej omenjen, ti poudarki še posebej veljajo za potres leta 1348. Na to je bilo opozorjeno tudi v zgodovinski raziskavi vpliva voda, požarov in potresov na razvoj mest in trgov v predmoderni dobi: ta raziskava je namreč opozorila na to, da je »[n]ajmanj [...] znanega o posledicah potresov, še največ o uničevalnem potresu leta 1511« (Golec 2016: 206).

Pri obravnavi zgodovine potresov je eno ključnih vprašanj **vprašanje virov**. V primerjalni raziskavi naravnih nesreč v Vzhodnih Alpah (Rohr 2007), ki je posebej obravnavala potres leta 1348 (nav. delo: 131–165), je bilo to vprašanje zelo poudarjeno. Za raziskovanje pomembnih ekstremnih dogodkov, vrednih poročanja, naj bi bili pričevalni razni pisni in slikovni viri ter pričevanja zgodovine stavbarstva. Med pisnimi

viri je bila poudarjena vrednost letopisov in kronik, listin, kot so odloki in peticije, zapisov, pomembnih za gospodarsko zgodovino, popotnih zapisov, pisnih in drugih zasebnih poročil očitidcev, sočasnih naravoslovnih in teoloških zapisov, pridig, pesmi in drugih literarnih virov, vse do pričevanj o višini voda. Kot slikovni viri za raziskovanje naravnih nereč naj bi služile predvsem upodobitve ekstremnih dogodkov v religioznem kontekstu, skice izjemnih naravnih nesreč, upodobitve naravnih nesreč na letakih, spoznanja pa pomagajo razkrivati tudi urbanistične spremembe. (Rohr 2007: 70–104)

Ob upoštevanju različnih vidikov, pomembnih za obravnavo katastrof, od socioloških, teoloških, kulturnozgodovinskih (Rohr 2007: 32–49), so bili v okviru dojemanja, razlage in vrednotenja kulturnozgodovinskih pristopov posebej poudarjeni kriteriji za dojemanje katastrof (nav. delo: 50–61). Vprašanje pričevalnosti oziroma vrednotenja poročil o potresu je bilo močno izpostavljeno prav pri obravnavi potresa leta 1348, označenega kot potres v Furlaniji in na Koroškem: ob navajanju različnih poročil o tem potresu je bil poudarjen problem vključenosti neposrednih izkušenj ali njihove odsotnosti, hkrati pa tudi vprašanje preverljivosti dejstev in subjektivnosti ocen poročevalcev ali tistih, od katerih so kronisti dobili informacije. Kot primer zanesljivosti poročil so bila izpostavljena poročila potujočih trgovcev, ki so preživel ta potres, čeprav so bila zapisana v oddaljenih krajih, kot vprašljivi pa so bili predstavljeni zapisi menihov, ki so živeli od sveta odmaknjeno življenje. (Nav. delo: 132–134)

Kot središčno vprašanje se torej vedno znova odpira dilema zanesljivosti ustnih pričevanj, vključno s tistimi, ki so bila zapisana v preteklosti. Prav zato je pričujoča raziskava vključevala izzive na več ravneh, ti izzivi pa so narekovali tudi stalno premišljanje metodologije in uporabe najustreznejših metod.

Metodologija raziskave in metode dela

V pričujoči raziskavi so tako prišla do izraza tako **vprašanja razmerja med mitološko zaznamovanim izročilom in pisnimi viri kot vprašanja odnosa do samih pisnih virov**. Ta vprašanja sem razreševala z uporabo različnih metod, pri čemer sem nekatere lahko uporabljala ves čas, druge pa so prišle v poštev v posameznih fazah, glede na problematiko raziskave.

Celotno raziskavo je usmerjal **analitični pristop**. Temeljni problem, potres leta 1348, se je namreč razkrival v obravnavi niza vprašanj, med katerimi sem odkrivala vzročno-posledične povezave ali primerjave. K analitičnemu pristopu me je usmerjalo tudi sprotno pojavljanje novih vprašanj.

Pogled s kamniških Žal na območje domnevnega jezera; spredaj severni del Kamnika, v sredini levo Nevlje, desno Vrhpolje. (Foto Marija Klobčar, 2010)

Raziskava se je začela s **spoznanjem o legi prvotnega Kamnika in razlitju jezera oziroma z razlago toponima**, ki ga je nakazovalo **pesemsko in pripovedno izročilo**, potrjevalo pa vsakodnevno **zvonjenje** v neveljski cerkvi. V metodološkem pogledu je zato raziskava sprva slonela predvsem na prepoznavanju **prostora ter urbanističnih in stavbnih posebnosti** Kamnika, oprtih na pričevanja posameznikov in druga poročila o naključnih najdbah na tem območju – o najdbah kosti, drobnih predmetov – ter na odkritju dveh podzemnih prostorov na Šutni. Pomemben je bil tudi kritični pregled arheoloških, zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih študij, usmerjen na sledi starejše stavbne dediščine. Pri tem so mi bili v pomoč zapisi avtorjev, ki so se od konca 18. stoletja srečevali s tem izročilom, in živo izročilo, s katerim sem se srečevala sama.

Nadaljevanje raziskave, namenjeno vprašanju, zakaj tako velik dogodek, kot je bilo razlitje jezera, ni ohranjen v pisnih virih, oziroma vprašanju, zakaj domnevna katastrofa ni bila zabeležena, je omogočila primerjava z drugimi sočasnimi naravnimi

nesrečami v neposredni bližini, ki so bile boljše dokumentirane. **Temeljno izhodišče za ta opažanja so bila pričevanja o jezerih, zmaju in ribi Faroniki.** Ker pa so tudi v teh primerih pričevanja slonela predvsem na ustnem izročilu, je bilo potrebno dokaze o njihovi verodostojnosti iskati drugje, in sicer predvsem v dogajanju po potresu, sledljivem na različnih ravneh. **Raziskava o razlitju kamniškega jezera se je tako spremenila v raziskavo o potresu leta 1348 in dogajanjih po njem.**

Raziskava se je v nadaljevanju ob presoji številnih historiografskih in geografskih, pa tudi nekaterih geoloških del ter arheoloških študij, namenjenih vprašanju določenih najdišč, usmerila v **analizo zelo raznolikih virov.** Arhivski zapisi, predvsem zapisi v raznih kronikah, so ob tem pomenili sicer izjemno pomemben, vendar nikakor ne edini vir. Pri njihovi presoji sem s posebno pozornostjo obravnavala kontekst posameznega zapisovalca oziroma pisca in mrežo informacij, v katero je bil vpet. Kot izjemno pomemben izziv se mi je postavljalo vprašanje odsotnosti pisnih virov, ki je ustvarjala vtis, da določenega dogodka oziroma dogodkov ni bilo. Kot je bilo že omenjeno, je bil s tem v veliki meri povezan tudi negativni odziv na mojo raziskavo pri nekaterih predstavnikih sorodnih strok.

Vprašanje je torej bilo, kako obravnavati območja, kjer o potresu pričajo le ustno izročilo in spremembe v gospodarstvu, naseljih, poteh itn., hkrati pa se je vprašanje virov izkazalo za izjemno pomembno tudi tam, kjer je bilo teh največ – v primerih podora z Dobrača in prizadetosti Beljaka ob potresu. Verodostojnost teh virov je bila namreč v zadnjem stoletju močno problematizirana. Nekatera pisna pričevanja so bila s tem vrednostno izenačena z ustnimi viri oziroma razumljena kot zavajanje. Pri tem je bila najbolj izpostavljena kronika podkloštrskega samostana iz leta 1707 z zapisi o uničenih vaseh pod Dobračem (Wutte 1908: 193).

V presojah teh interpretacij sem se – tako kot pri presojah samih virov – opirala na komparativno analizo zapisov, vendar je bilo za dokazovanje drugačnega pogleda potrebno najti prepričljivejše argumente. Raziskava potresa zato ni omogočala premočrtnega raziskovanja, temveč je zahtevala neprestano navzkrižno preverjanje in detektivsko opiranje na dokaze različnih vrst. Dokazovanje usodnosti potresa, ki se mi je v začetku pokazalo kot domneva oziroma je predstavljalo mojo hipotezo, je zato spremljalo tudi iskanje metod, s katerimi bi bilo mogoče najti odgovore na ta vprašanja.

Izhodiščno iskanje je temeljilo na pričevanjih, pridobljenih na terenu, in sicer **tako v pogovoru z informatorji kot z lastnimi opažanji.** Izročilo o potresu sem prepoznavala v različnih pričevanjih o jezerih, najdbah in razlagah toponimov. Veliko tega izročila je bilo vključenega v **zapise domoznanskih piscev ali ljubiteljskih zgodovinarjev,** pri čemer so se zapisovalci do njega različno opredeljevali, bodisi da so se o njegovi zanesljivosti spraševali ali pa jo povsem zanikali bodisi da so se zanesli na njegovo pričevalnost, kar so tudi sami dokazovali z raznimi metodami.

Ob delu sem se tako srečevala tudi s kritičnimi premisleki izročila o dogodkih v naravi. Ob povedki o začetku Labotske doline je na primer Viljanski, ki je pripoved o tem, kako so se »razmere med suhim in mokrim elementom predrugačile in še sedaj ne počivajo«, pojasnil s pomenom izročila: »Historičnih dat o tej reči nimamo, pa pravljice nam hranijo pripovedi o nji.« (Viljanski 1871: 3) Stoletje pozneje je o tem pisal tudi ljubiteljski zgodovinar Stane Tušar, ki je pri dokazovanju obstoja jezera na Jesenicah povezoval materialne dokaze in ljudsko izročilo:

Pri vseh teh ugotovitvah glede pomanjkanja dokazov o naseljenosti naše doline pred 14. stoletjem pa nikakor ne moremo mimo znanih pričevanj in izjav starih Jeseničanov, ki so se po ljudskih tradicijah prenašala iz roda v rod, da je namreč v davnini bilo v jeseniški dolini jezero. Koliko je na tem resnice in kako daleč nazaj naj sega ljudsko izročilo, je težko ugotavljati, čeprav z druge strani teh spominov in izročil ne moremo odklanjati. Zakaj še vedno se je izkazalo, da je v ljudskih izročilih vedno nekaj resnice. Govorice o jezeru na Jesenicah pa so le tako vkoreninjene in prisotne, da skoraj ne moremo mimo njih. (Tušar 1973a: 11)

Različni so bili tudi pogledi na ljudsko razlago toponimov. Ob pogledu, da »samo na imena se ni zanesti« (Viljanski 1857: 236), je bil poudarjen tudi pomen takšnih analiz. Na to je opozoril že slovenski odvetnik, politik, publicist, planinec in jezikoslovec Henrik Tuma, in sicer z utemeljitvijo, da mora toponomastika »izhajati iz krajepisja in folklore«, če pa »ne dobi iz tega točnega odgovora, mora se zateči v zgodovino in končno k jezikoslovcu« (1925: 87).

Za pridobivanje informacij o potresu je bilo poleg izjemno obsežnih pisnih virov, delno dostopnih tudi prek spletnih objav in literature, vključno z domoznansko, in ustno pridobljenih informacij zelo pomembno tudi spletno raziskovanje lokalnih objav. Omogočalo je širši pregled nad izročilom posameznih krajev, povezanim predvsem z likom zmaja in s predstavami o poručitvi določenih gradov, ter nad sodobnim odnosom do tega izročila oziroma kolektivnim spominom.

Ustno izročilo, ohranjeno na terenu, v spletnih zapisih ali v pisnih virih, je bilo pomemben usmerjevalec iskanja, njegove presoje pa je bilo vendarle potrebno ves čas opirati na druge metode, sprva predvsem na iskanje dodatnih pisnih pričevanj. **Analiza pisnih virov**, ki so bili večinoma dostopni ali spletno ali pa preko drugih objav, je vključevala tako primarne kot sekundarne vire. Eno od pomembnih problemskih področij se je navezovalo na vprašanje prostorske razpršenosti primarnih pisnih virov, ki se navezujejo na omenjeni potres. Soočala sem se s problematizacijo pomanjkanja primarnih virov iz domnevnega središča potresa, še večji izziv pa je pomenila problematizacija pričevalnosti obstoječih virov.

Zaradi dvomov v pričevalnost teh virov, ki so zadevali predvsem vrednotenje pričevanj o podoru z Dobrača, sem se morala nasloniti na druge metode in na okolja, kjer je bil doslej potres spregledan ali zamolčan, torej predvsem na območje današnje Slovenije. Pomembna metoda je bilo **ugotavljanje sprememb, ki so nastale po potresu, in sicer na ekonomski, družbeni in duhovni ravni**. Te je bilo mogoče prepoznavati v nekaterih gospodarskih ukrepih, urejanju prometnih povezav, urbanističnih in demografskih spremembah ter nekaterih ukrepih cerkvenih oblasti in ritualih, ki so jim nasprotovali.

Pomembna metoda, ki je pojasnjevala različne vidike, je bila **analiza določenih toponimov**, in sicer ne le slovenskih, temveč tudi nemških poimenovanj krajev. Pri tem sem upoštevala, kdaj so se imena teh naselij pojavila v pisnih dokumentih, ali so bili v času potresa 1348 oziroma po njem dokumentirani kakršni koli usodni dogodki, ali se je ob določenem naselju pojavil drug, nov kraj in če se je, kdaj se je to zgodilo. V teh primerih sem s posebno pozornostjo spremljala vrednotenja teh naselij in njihova spreminjanja. Pri interpretaciji toponimov je bila izjemno pomembna **povezljivost podatkov**, pri čemer sem vključevala tudi presojo folklornega izročila, umeščenost krajev v širši prostor, torej v naravno okolje, in lego glede na prometne poti, v povezavi s spremembami, dokumentiranimi ob nekaterih krajih, pa sem s kritičnim stališčem vrednotila tudi interpretacije arhivskih virov, vključene v zgodovinske razprave. Te ugotovitve sem primerjala z uveljavljenimi lingvističnimi presojami, ob neskladjih pa sem svoje poglede dodatno utemeljevala. Vse te spremembe sem morala opirati na pričevanja o času sprememb teh naselij, saj so se ob tem kazale tako spremembe iz časa sredi 14. stoletja kot tudi starejše.

Izjemno pomembno je bilo **opazovanje demografskih sprememb**, ki se je ponekod povezovalo tudi z razlago toponimov, pa tudi same **selitve prebivalstva**. Pri tem sem upoštevala še selitve v višje ali nižje ležeče predele, in sicer tako selitve kmetij kot selitve gospodarskih dejavnosti. Pomembni so bili tudi podatki o **spremembah cerkva** ali drugi izrazi cerkvenoupravnih sprememb pa tudi umetnostnozgodovinska pričevanja. Za nekatera področja je bilo pomembno celo opazovanje **dialektalnih razlik**, za vprašanja kolonizacije pa je bilo v pomoč tudi opazovanje oblike naselij.

Preučevanje ustnega izročila je bilo pomembno izhodišče, hkrati pa sem se k temu izročilu z analitično metodo vedno znova vračala. Pri tem je šlo za izročilo o jezerih, o zmaju in ribi Faroniki, za zgodbe o propadu gradov, razlage nenavadnih toponimov in mikronimov, vključno z vprašanji nasprotujočih si pričevanj izročila v povezavi s toponimi ali jezери, in za izročilo o nenavadnih dogodkih. To izročilo sem obravnavala v povezavi z veljavnimi razlagami.

Mitologija je bila torej le del pričevanj ustnega izročila. Ob preučevanju tega izročila sem iskala vzporednice z **izsledki arheoloških študij** oziroma poročila o najdiščih ali raziskave o njih, pomembna pa so bila tudi poročila o najdbah, četudi te niso prišle do arheologov ali pa jih niso prepričale do te mere, da bi jih upoštevali oziroma jim sledili.

Pri vseh teh metodah se je kot izjemno pomembna pokazala **primerjalna analiza**. Na podlagi teh ugotovitev sem podrobneje analizirala študije, katerih avtorji so dokazovali, da so pisni viri o škodi ob potresu 1348 nezanesljivi, saj naj bi prikazovanje škode izhajalo iz namernega okoriščanja. Spoznanja, dobljena z raziskavo, oprto na te metode, sem na koncu ovrednotila ob najnovejših **ugotovitvah sedimentoloških raziskav**, in sicer tako slovenske študije, namenjene preučitvi sedimentov v Bohinjskem jezeru, kot ugotovitev mednarodne interdisciplinarno zasnovane skupine, ki je preučevala sedimente Vrbskega jezera.

Z ustnim izročilom kot izhodiščem za obravnavanje naravnih nesreč in z metodami, ki te nesreče večinoma dokazujejo le posredno, sem skušala ugotoviti, katera od teh pričevanj lahko pripišemo potresu leta 1348 in katera so starejša ali celo mlajša, predvsem pa ugotoviti, katere podobe so zapisane med ljudmi in zakaj, ter razkriti, »kaj zares odraža neko preteklo družbeno-kulturno resničnost« (Kozorog 2022: 108). Ta družbeno-kulturna resničnost je namreč vodila tudi k **premislekom nekaterih historiografskih študij in obravnavam nekaterih dokumentov iz časa pred letom 1348**, ki se v luči novih spoznanj o potresih kažejo kot vprašljiva.

»Ko se je utrgal strašen oblak«: pričevanja o kamniškem oz. neveljskem jezeru

Ustno izročilo o kamniškem jezeru in starejši zapisi

Ob etnološko-folklorističnem delu, namenjenem prikazu življenja in pesemskega izročila kamniškega območja,⁸ sem v pripovedih domačinov pogosto naletela na izročilo o kamniškem oziroma neveljskem jezeru. To sliko so poleg nekaterih pripovedi v starejši domoznanski literaturi⁹ dopolnjevali zapisi, ki jih je v sedemdesetih letih 20. stoletja v lokalnem časopisu *Kamniški občan* objavljala lokalni zgodovinar, romanist Ivan Zika.¹⁰

V času vnovičnega poudarjanja lokalnega, ki je sledilo družbenim spremembam po osamosvojitvi Slovenije, so vlogo neveljskega jezera poudarile pripovedi, ki sta jih ob obletnici odkritja mamuta v Nevljah med domačini zapisala Benjamin in Danijel Bezek (Bezek in Bezek 1998a; 1998b), te zgodbe pa sem tudi sama srečevala med domačini. V tem izročilu je bilo jezero izpričano z različnimi točkami, do katerih je po pripovedih domačinov segalo, predvsem pa s pričevanju o obročih za privezovanje čolnov. Poleg Malega gradu v Kamniku in cerkve v Nevljah naj bi bili obroči izpričani tudi ob pobočju Starega gradu, na dveh lokacijah na zahodu, torej proti Košišam in Tunjicam, na Zduši oziroma na Bregu in v Stranjah. Zanimivo je tudi pričevanje, ki se je ohranilo v vaseh pod Krvavcem: pri Zgornjem Svatenšku naj bi se še po drugi svetovni vojni stari možje pogovarjali o tem, da je bila ta kmetija prva nad Kamnikom. Hkrati sem se srečevala

⁸ Gre za monografski raziskavi *Kamničani med izročilom in sodobnostjo* (Klobčar 1998) in *Na poti v Kamnik* (Klobčar 2016).

⁹ To literaturo obravnavam v nadaljevanju.

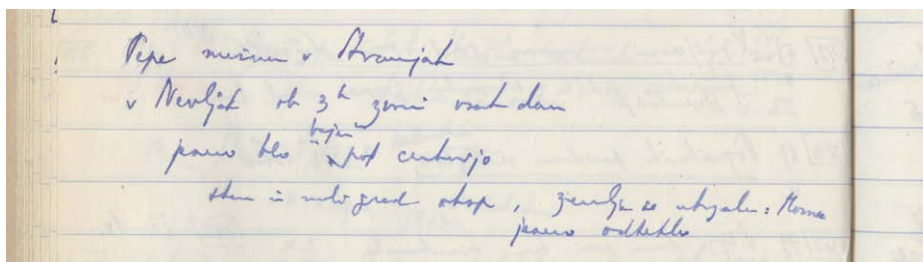
¹⁰ Zikovi zapisi so bili pozneje izdani v posebni publikaciji (Zika 2011: 20–21).

Podoba kamniške jezerske pokrajine, ki jo je alpinist in gorski reševalec Cene Griljc naslikal na podlagi podatkov, dobljenih z višinomerom. (Foto Marko Zaplatil, 2025)

z jasno izraženim prepričanjem, da je izročilo o jezeru, povezano s pričevanji o privezovanju čolnov, izmišljeno: šlo naj bi za starejše izročilo ali za »jezero, ki ga nikoli ni bilo« (Cevc 1958: 138).

Prav območje Nevelj je z izročilom o jezeru najtesneje povezano. Kot dokaz za obstoj jezera je služilo sklicevanje na staro poimenovanje cerkve, na ime Sveti Jurij ob jezeru, »S. Georg am See« (Valvasor VII. 1689: 779) oziroma »Ecclesia S. Georgii ad lacum«, kot so ga po podatku iz leta 1703 poznale stare listine (Stele 1929: 313). V Nevljah je v ustnem izročilu ohranjen tudi spomin na to, da so morali vaščani starograjskemu graščaku kot dajatev letno naloviti koš rib, obdržala so se hišna imena, povezana z ribištvom, kot na primer *Pār Ribču*. Ohranili so se tudi izročilo o potopljenem zvonu in pripovedi o tem, kako so s tistega dela tunjiškega območja, ki gravitira na Kamnik, vozili mrliče do jezera, od tam pa so jih na čolnih prepeljali k pokopu v Nevlje. Najpomembnejše pričevanje o jezeru pa je do začetka devetdesetih let 20. stoletja ohranjalo vsakodnevno zvonjenje, razlog za to pa se je – s sklicevanjem na izročilo – ohranil tudi v Neveljski kroniki: »Jezero je baje oteklo ob tretji uri popoldne in zato ob tej uri vsak dan zvoni.« (Spomenica b. n. l.: b. n. s.) Tega zvonjenja ni bilo le ob nedeljah in ob praznikih.

Izročilo o jezeru na območju kamniškega mesta je ustvarjalo vtis povedke. Valens Vodušek je v zapis pričevanja o tem dodal besedo »baje«. (Zapis v terenskem zvezku ob snemanju v Zaborštu 17. 2. 1973; Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, Terenski zvezek VV5)

Pogostnost teh pričevanj in doživetja ljudi, povezana z njimi, so me ob mojih osebnih izkušnjah s terenskim delom in s pričevalnostjo izročila zavezovala k posebni odgovornosti do tega vprašanja: izročila o jezeru nisem mogla sprejemati le kot bogato bajeslovno preteklost, zanimivo samo po sebi in uporabno za sodobne prezentacije. Prvi nadaljnji korak je bil podrobnejši vpogled v pisna pričevanja, pri čemer so bili nekateri zapisi vredni posebne pozornosti.

Najstarejši in vse do dvajsetih let 20. stoletja neznani zapis, ki se nanaša na ožje kamniško območje, neposredno spregovori o samem jezeru in nastanku Kamnika. Gre za zapis v italijanskem jeziku, ki so ga do druge svetovne vojne hranili v frančiškanskem samostanu v Kamniku.¹¹ Kot je bilo že ugotovljeno, za ta zapis ni jasno, ali je bil namenjen polihistorju Valvasorju ali je starejši in z Valvasorjem ni imel nobene zveze. Odkril ga je umetnostni zgodovinar dr. France Stele, ki ga je objavil tudi v prevodu:

Kamniško mesto je zelo staro, v poganskih časih pa so bili (tod) trije gradovi, mesta pa ni bilo; na kraju, kjer je danes mesto, je bilo veliko jezero, ki se je raztezalo od Kamnika do okoliških hribov. Od omenjenih gradov pa je bil eden na večjem, drugi na manjšem hribu nad mestom, tretji pa na mengeškem hribu. V njih so prebivali trije malikovalski bratje, ki niso bili nikoli složni; vedno so se klali in spopadali med seboj. Končno se je v tem kraju zakotil zmaj, ki se je tako močno premikal, da je razbil razvotljeno goro, ki je zadrževala jezero in to se je razlilo po polju okoli hriba, zmaj pa, ki mu je zmanjkalo vode, je na polju poginil. Nato je na mestu, kjer je bilo jezero, nastal lep in prijazen kraj,

¹¹ Zapis je ohranjen samo v prepisu z dne 7. 11. 1922, saj je med drugo svetovno vojno izginil (Cevc 1958: 111).

kjer so zgradili mesto in ko so prišli učenci sv. Mohorja in Fortunata,¹² so spreobrnili tamošnje prebivalce h krščanski veri. Ko so ti videli lepi čudež, so po vzoru mesta Berita izbrali za zavetnico sv. Marjeto. – Še je videti ostanke teh gradov; dva še stojita, tretji, Mengeški grad, pa je do tal porušen. Mali grad, ki je danes v mestu, je poln obokov in votlin in mnogih zakladov. V času pa, ko se je razlilo jezero, je ostalo v tem gradu le eno dekle z imenom Veronika. Ker je hlepela po zakladu in se je bala očetovih bratov, je rekla takole: »Raje se kot kača plazim s trebuhom po tleh, kakor da bi zapustila zaklade.« In z božjim privoljenjem se ji je zgodilo, kot je želela, in postala je v zgornji polovici dekleta, v spodnji pa kača ter se je tiste dni mnogokrat prikazala. S svojo navzočnostjo je strašila ljudi, da so mnogi zboleli, posebno pa ženske, ki so zaradi tega spovijale. Zato so duhovni in sveti možje tistih dni (Veroniko) izobčili in ji prepovedali izhod iz njenega domovanja, kjer so počivali zakladi. Od tamkaj skozi majhno odprtino nekatere dni v letu navadno svetijo luči, ki jih mnogi vidijo. – Pred nekaj leti je bilo tu tudi sedem obročev za priklepanje jezerskih čolnov, ki pa so jih z grajskih zidov odstranili. (Stele 1929: 69; Cevc 1958: 141)

Zapis neznanega kronista izraža temeljne značilnosti, ki so ustvarjale prepoznavnost kamniškega območja. Najpomembnejše je izročilo o jezeru, povezano z verovanjem v zmaja. Razlitje jezera kronist povezuje z zgodbo o Veroniki, ki v podzemnih votlinah Malega gradu varuje dragocene zaklade, in razkriva vzroke njenega prekletstva.

Tudi Valvasor je svojo predstavitev Kamnika naslonil na izročilo o jezeru. Jezero naj bi bilo na območju poznejšega mesta, odvečna voda pa naj bi odtekala tam, kjer je bil v Valvasorjevem času prehod med mestom in Šutno. Razlitja jezera Valvasor v nasprotju z neznanim kronistom ne povezuje z zmajem, temveč z naravno nesrečo, s tem, da se je »utrgal oblak«, torej s strahotnim deževjem, ki je povzročilo, da je narasla voda razdelila pobratena gradova, Mali in Stari grad. Zapis govori tudi o posledicah razlitja jezera, o poplavljenju Mengeškega polja in uničenju samostana, ki je bil med Homcem in Mengšem. Kot poroča Valvasor, so v tem času Nevlje nekateri še imenovali Sveti Jurij ob jezeru. (Valvasor XI. 1689: 541–542)

Leta 1777 je pater Maver Fajdiga v tretjem delu frančiškanske kronike, v katerem je predstavljal nastanek in zgodovino frančiških samostanov (Fajdiga 1777; nav. po Hriberšek 2018), vključil tudi vprašanje kamniškega jezera. Ob navezavi na Valvasorjev sestavek je zapisal, da naj bi bilo nekoč na kraju, kjer je zdaj mesto, jezero, in dodal, da o tem poleg uveljavljene tradicije pričajo tudi neki železni koli, namenjeni privezovanju plovil.

¹² Gre za širjenje krščanstva pod vplivom Ogleja. V Ogleju so bile od leta 408 ali 409 relikvije svetega Mohorja in Fortunata. Ta dva mučenca sta bila tudi zavetnika Oglejskega patriarhata (Bajt in Kocjan - Barle 2007: 774).

Te naj bi, kot je navedel, tudi sam videl. Svoj zapis je zaključil z mislijo, da zadeve noče prodajati kot zanesljive, ker zanjo manjkajo dokumenti.¹³

Vnovičnemu zanimanju za vprašanje kamniškega jezera je mogoče slediti v začetku 19. stoletja: gre za predstavitve v nemškem jeziku, namenjene topografskim pregledom, v katerih je čutiti razsvetljensko naravnost. Ta drža je bila do izročila o jezeru neprizanesljiva. V ljubljanskem tedniku *Laibacher Wochenblatt* je tako leta 1804, v letu velikega požara v Kamniku, ko je pogorela tudi kamniška mestna hiša, prof. Anton Zupančič z razsvetljenskim dvomom povsem zanikal tako obstoj jezera kot izročilo o tem, kako se je »zaradi strašnega utrganja oblaka gora preklala na dvoje« (Supancic 1804: 1–2). Po njegovem mnenju bi tudi v primeru, da bi našli železne obroče, ki naj bi služili privezu ladij na obzidju Malega gradu, »Kleinfeste«, to ne zadoščalo kot dokaz za obstoj jezera: takšni obroči so po prepričanju poročevalca najverjetneje služili drugim namenom. Pripovedi o obstoju jezera in zgodbe o samostanu na Mengeškem polju je avtor označil za laž. Kot dokaz je navedel, da o tem ni nobenih zapisov. (Nav. delo; prim. Zika 2011: 16)

Na dokaz, da o jezeru in njegovem razlitju ni pisnih pričevanj, se je pozneje opiralo še veliko nasprotnikov mnenja o obstoju jezera. Pri tem je jasno, da Valvasorjev zapis ni zadoščal kot pričevanje, zapisa neznanega kronista pa niso poznali. Prezrtost zapisa neznanega kronista in izgubljanje arhivskih zapisov po mestu pa dopuščata možnost obstoja izgubljenih pričevanj. Ob koncu 19. stoletja, ko je bila zavest o pomenu pisnih virov sicer v javnosti že močno navzoča, je bilo v Kamniku arhivsko gradivo prepuščeno volji posameznikov. Na to je opozoril tudi Stiasny: »Iz kamniškega mestnega arhiva se je pogubilo mnogo starih listin, zato jih je pisatelj pridno iskal po mestu. Zasledil jih je mnogo.« (1894: V) Veliko arhivskega gradiva je bilo torej uničenega. Koliko so k temu pripomogli tudi požari, kot sta bila veliki požar leta 1788, ki je poleg hiš na Šutni uničil tudi župnišče in kaplanijo (Otorepec 1985b: 24), in požar leta 1804, ko je v Kamniku pogorela tudi mestna hiša, in kaj je pogorelo v njih, ni znano.

Prav tako ni znano, kaj se je kot pričevanje ohranjalo v pesemski obliki. Na splošno o tem vemo več šele za obdobje tiska, ko so se vesti širile tudi s pesemskimi letaki (več Cheesman 1994; Beneš 1970; Klobčar 2014a). Kljub temu je eno od pripovednih pesmi, **pesem o zmaju in sveti Marjeti**, zapisano tudi na kamniškem območju, mogoče razumeti kot pesemsko izraženo pričevanje o kamniškem jezeru: navezuje se namreč na obstoj velikega jezera in na njegovo razlitje. Med letoma 1842 in 1845 jo je na Selih pri Kamniku zapisal tedanji selški župnik Matevž Ravnikar, po kraju rojstva, Poženiku pri Cerkljah, znan tudi s psevdonimom Poženčan (SLP 1: 131–132, št. 2):

¹³ Sestavek in prevod mi je posredoval prof. dr. Matej Hriberšek.

- Tam stoji, stoji velika vas,
na konc vasi beli grad,
na konc gradu pa jezer globok.
Notri je pa neguden črv,
5 neguden črv, lintvern hud;
druzga ne pije, družga ne je,
leško¹⁴ kri, leško meso.
Še so imel ordnancijo,
de so mu enga človeka dajali.
10 Prišla je ordnanca bla
na žlahtniga gospoda in pa na gospo,
de pojde k jezer globokimu,
de tam svoje življenje sklenil bo:
ven bo prišal neguden črv
15 in bo tam tega požrl,
kter bo tjekaj poslan.
Še je to rekel žlahtni gospod:
»Kaj pravim, žlahtna gospa!
Prišla je ordnanca:
20 pojdeš ti, al pojdem jez
k jezer globokimu?«
Še to rekla žlahtna gospa:
»Nič se ne boj, žlahtni gospod!
Ne pojdeš ti, ne pojdem jez,
25 dala bova Marjetico.«
Še tako rekla žlahtna gospa:
»Gori, gori pojd, Marjetica,
naprav se k ena nevestica!«
Marjetica čista, nedolžna bla,
30 rada je svojo mačoho bogala.
Napravlja se je k ena nevestica,
pa je bla silno žalostna.
Šla je k jezeru globokimu,
srečal jo je en stari mož,
35 o ljub sveti Jurij orožnik.
Še je tako rekel star možic:
»Kaj je tebi, Marjetica,
ker si silno žalostna?«
Še je tako rekla Marjetica:
40 »Usmil se tavženkrat Bogu!
Godi se vselej tako,
k otroci svoje matere nimajo.
Jaz grem k jezer globokimu:
prišal bo neguden črv,
45 ki bo mene tam požrl.«
Še je tako rekel star možic,
oj ljub svet Jurij orožnik:
»Nič se ne boj, Marjetica,
saj pojdem jez tudi s tabo.«
50 Šla sta k jezer globokimu,
prišal je ven neguden črv,
neguden črv, lintvern hud.
Svet Jur je zavzdignil desno roko,
čez črva storil sveti križ.
55 Marjetica je zdrasala pasec svoj,
vrgla ga je črvu na vrat.
Črv je tako močno zarjul,
de se je ves grad na kup razsul.
Zdaj premisli, človek ti,
60 kaj ena taka pregreha stri:
ta nevošljivost stri,
de se cel grad potopi.¹⁵

¹⁴ Pridevnik *leški* je v *Slovenskih ljudskih pesmih 1* pojasnjen s pomenom *človeški* (SLP 1: 133).

¹⁵ Pesem objavljam v redakcijskih načelih, ki veljajo pri znanstvenokritičnih objavah (SLP 1: 133); neguden – grd, ostuden; ordnancija (iz nem – po lat.) – odločba, obveznost; zdrasati – odtrgati. Izvirni Poženčanov zapis z naslovom S. Marjeta je ohranjen v njegovi zapuščini (NUK, Rokopisna zbirka, Ms 483/VIII, Ravnikar-Poženčan 1845: 11–14).

V pesmi je viden konflikt med predkrščanskim verovanjem in pokristjanjenjem: govori o sveti Marjeti, svetem Juriju in zmaju v jezeru, ki so mu darovali ljudi. Pesem, katere različica je bila objavljena v tretji knjigi prve slovenske zbirke ljudskih pesmi, zbirke *Slovenske pesmi krajnskega naróda* (SPKN III. 1841: 115–117), se torej navezuje na verovanje ljudi v vodno božanstvo, ki je zahtevalo človeške žrtve (več Klobčar 2011). Izraža pogled domačinov na izročilo o jezeru in njihovo razlago razlitja jezera, hkrati pa pojasnjuje vlogo svete Marjete, sicer zavetnice Kamnika, in svetega Jurija, zavetnika cerkve v Nevljah: sveta Marjeta je s pomočjo svetega Jurija s sklepancem zmaja premagala.

Ta zgodba je bila bodisi v pesemski obliki ali pa kot pripoved zapisana tudi v okolici Kamnika. V naslednjih desetletjih pesemskega izročila na kamniškem območju ni nihče zapisoval, zato ni jasno, kdaj se je spomin na zgodbo o sveti Marjeti in svetem Juriju razvezal v pripoved. Ta pripoved pa je izpričana tudi na drugi strani domnevnega jezera, na območju Tunjic (Stele 1937–1939: 333; več Klobčar 2014b: 86–87).

Sredi 19. stoletja se je zanimanje za pričevanja o kamniškem jezeru vnovič povečalo.¹⁶ Na to opozarjata zapisa okrajnega glavarja Konška, objavljena v *Blätter aus Krain*, ki izražata njegovo interpretacijo geoloških pojavov. Prvi se nanaša na odkritje, povezano z urejanjem prometne ovire v samem Kamniku, ki jo je najverjetneje zahtevala premestitev državne smodnišnice v Kamnik. Skozi mesto so namreč tedensko vozili smodnik, težko prehodni in neurejeni Klanec pa bi utegnil sprožiti nesrečo pri tem nevarnem prevozu:

Mesto Kamnik in njegovo prijazno predmestje Šutna ležita na diluvialnem grušču (produ). Masivni hrbet, ki se vleče med tako imenovanim Kljuboalnim stolpom in Kleinveste (Mala trdnjava),¹⁷ to predmestje ločuje od samega mesta in hkrati otežuje dostop. Pred petimi leti začeto odkopavanje te ne nepomembne prometne ovire je odkrilo debelo plast sestava iz najfinejšega peska, ki ima zelo majhno konsistenco. (Konschegg 1857a: 10)

Valentin Konšek si je nastanek jezera razlagal tako, da »je prod, ki ga je Bistrica nakopičila na levem bregu, Nevljico, ki dobiva vodo iz Tuhinjske doline in se sicer pred mestom Kamnik izliva v Bistrico, zaježil v jezero« (Konschegg 1857b: 13). V skladu s to razlago je pojasnil tudi razlitje jezera: »[T]a voda je predrla prodnati nasip in izpraznila stoječo vodo v strugo Bistrice.« (Prav tam) Dodal je, da ni nemogoče, da bi oviro odstranila sama Bistrica s svojimi pritoki, saj ta po vsaki visoki vodi menja strugo (prav tam).

¹⁶ Namen prispevka ni podati pregled vseh pričevanj o jezeru, temveč nakazati predvsem različnost interpretacij tega pojava.

¹⁷ Kljub temu poimenovanju se je v slovenščini ohranilo ime Mali grad, s pridevnikom »Mali« znano od leta 1444 (več Štular 2009: 30–32).

Izročilo o samostanu na Mengeškem polju, ki naj bi ga uničilo razlitje kamniškega jezera, so zaradi nejasnosti upoštevali le redki zapisovalci. (Pogled na Mengeško polje s Homškega hriba. Foto Peter Naglič, ok. 1934. Izvirnik hrani Matjaž Šporar)

Istega leta se je v navezavi na smodnišnico vprašanja jezera dotaknil še en dopisnik, in sicer v prispevku, ki mesto predstavlja s stališča tujca: izjemno občuteno je predstavil lepoto Kamnika in okolice, ob predstavitvi kapele na Malem gradu navedel izročilo o poganskem obredju, ki naj bi nekoč potekalo na mestu tedanje kapele, in zapisal, da so celo jonski stebri v kapeli naslikani v spomin na to izročilo. V opisu, polnem romantičnega navdušenja nad mestom in njegovimi lepotami in prepletenem s pesniškimi odmevi nemških avtorjev, je navedel tudi izročilo o jezeru; to izročilo je ob predstavitvi smodnišnice dodatno podkrepil s podatkom, ki ga je razumel kot dokaz za obstoj jezera: »Omeniti moram, da so mi pred kratkim poročali, da so pri Grabnu naleteli na plast najfinejšega peska, ki bi ga težko naplavila Bistrica; to govori v prid domnevi, da je bilo tu jezero.« (L. I. 1857: 142–143)

Zapisi v nemščini, v katerih so poročevalci v tem času pogosto opevali naravne lepote Kamnika in okolice, so torej o izročilu o jezeru večinoma poročali poljudno in neobremenjeno. V zapisih v slovenskem jeziku iz tega časa se je to izročilo pojavljalo

večinoma v preoblikovani, literarno predelani obliki. Gre predvsem za Trdinov zapis o jezeru in o poplavi Mengeškega polja (1849: 60), za izročilo o zmagu v Bistriški dolini (Alešovec 1869), ki pomeni okvir vsebinsko zapletene, s pravljličnimi motivi in zgodovinskimi vložki prepletene zgodbe, in za Medvedovo epsko pesem *Zakleto jezero* (več Učakar 2010).

Izročilo o jezeru je bilo za literarno obdelavo zelo mikavno. Kljub temu je živelo tudi v podobi, ki se je prenašala iz roda v rod, le da je bilo zapisov o tem malo. Neposredno naslanjanje na pripoved bi lahko pisca in domačine izpostavilo posmehu, to pa je narekovalo zavarovanje tako zapisovalcev kot domačinov s tem, da so se sklicevali na pravljličnost izročila. Tako je izročilo jezera v svojo pripoved vpletel Josip Ogrinec iz Podgorja pri Kamniku, vasi v neposredni bližini mesta:

Na tem lepem mestu, kjer dandanes stoji Kamnik, in vse gori po dotični Nevljanski ravnini pa do Mekinskih bregov, stalo je nekedaj jezero, kakor trdi pravljica. Močan, kamenit jez namreč od sredomestnega holmčka, današnjega malega grada, tje do Brgantove gore, med katerima je zdaj Bistričina struga, zaviral bi bil ondaj reko. Strašan lijak z utrganega oblaka bil bi potlej prodril tisti naravni oklep ter tako ločil tudi nekdani grad Karnek, današnji »stari grad« vrhi Brgantove gore, od gradu na holmčku v mestu, — zdaj oba že razsuta! (Ogrinec 1870: 224)

Iz zapisa je čutiti avtorjevo dojemanje verodostojnosti izročila: »Koliko vere je vredna le ta pravljica, o tem se nočemo pričkat. Če se pa ž njo primerja ves tisti kotlasti svet zgoraj nad Kamnikom in peščeni nasad spodaj pod njim po polji do Menguša, reči se mora, da mogoče je vendar-le, da je jezero nekedaj stalo ondi gori in se razlilo tod doli.« (Ogrinec 1870: 224–225)

Ob navajanju podatkov iz Valvasorjega zapisa je Ogrinec omenil tudi ohranjanje vsakodnevnega zvonjenja: »In med tamošnjim narodom gre še danes ta dan zraven drugih tudi ta pravljica, češ, da zato vsaki popoludan ob treh zvoni v Nevljah, ker ravno otore bi bilo jezero izteklo.« (Nav. delo: 225)

V izročilo o jezeru je Josip Ogrinec vključil tudi izročilo o preročišču na prostoru malograjske kapele, ki je še živelo med ljudmi, in sicer ob predstavitvi spodnje kapele:

Zlasti v spodnji pak je jako dolgočasno zapuščeno, in le veter je, ki sem ter tje pocvili skozi ozko lino v seženj debeli zid pa črvojednim svetnikom popiha prah se starikavih ram. Res, neka tesna čut obhaja človeka tu notri v tem zatišnem svetišči. Stareji so trdili, da tu je bil nekedaj hram, v katerem je stal velik malik, ki je mnogo prorokoval ljudem prihajajočim od daleč mu darovat. (Ogrinec 1870: 226)

O jezeru in njegovem razlitju je Josip Ogrinec napisal tudi pesem *Iztekle jezero*, razlog za razlitje jezera pa je pripisal dekletovi nezvestobi: hči bogatega malograjskega graščaka se je izneverila ljubezni do sina revnega graščaka z Bergantove gore, Starega gradu, zato so vile poklicale povodnega moža, da je priklical hudo uro, narasla voda pa je podrla povezavo med obema gradovoma. Tudi zaključek pesmi ima zato drugačno sporočilo:

In tisti mah razpoči se kameniti jez,
iz jezera vsa voda srdito plane vmes:
pa trga pred seboj vse, pa vre naprej lijak.
Dotle, da čoln z nezvesto se va-nj prekucne znak!¹⁸

Tako je sreča sladka po vodi splavala
in jezero zatoraj izteklo se do dna.
Pri narodu na nju le spomin se je otel,
dokler le ob treh popoldan bo v Nevljah zvonec pel. (Ogrinec 1871: 172–175)

Josip Ogrinec je torej v pesniški maniri zvonjenju z malim zvonom neveljske cerkve dal drug namen, medtem ko je Jurij Humar z Vodice nad Kamnikom, kot župnik s Primskovega na Dolenjskem znan predvsem po svojem zdravljenju, zapisal izročilo, kot ga je slišal doma. To izročilo je razlitje jezera povezovalo z nasprotji med lastnikoma Starega in Malega gradu in s pravico do ribolova: lastnik Starega gradu naj bi malograjskemu branil loviti ribe in mu je zato prekopal rob jezera, da je odteklo. Jurij Humar je k temu pripisal, da »še zmiraj v Nevljah ob 3 popoldan z malim zvonom v spomin te prigode zvoni« (Nav. po Cevc 1958: 116).

Dve desetletji pozneje je duhovnik, pisatelj in zgodovinar Josip Benkovič iz Novega trga v Kamniku nakazal bogastvo izročila, povezanega z Malim gradom in jezerom, in hkrati opozoril na to, da spomin nanj blede:

Potrtega duha ti razvedruje neizcrpni zaklad kamniškega bajeslovja. Bajke o jezeru, o ajdovskem templju na Malem gradu, o enookem maliku v njem, o zmaju v bistriški dolini, o junaku Vrtomiru, o zakleti Veroniki itd. še sedaj živé med starimi ljudmi, a žal, s sedanjim rodом izginejo menda za vselej v morje pozabljivosti. (Benkovič 1892: 557)

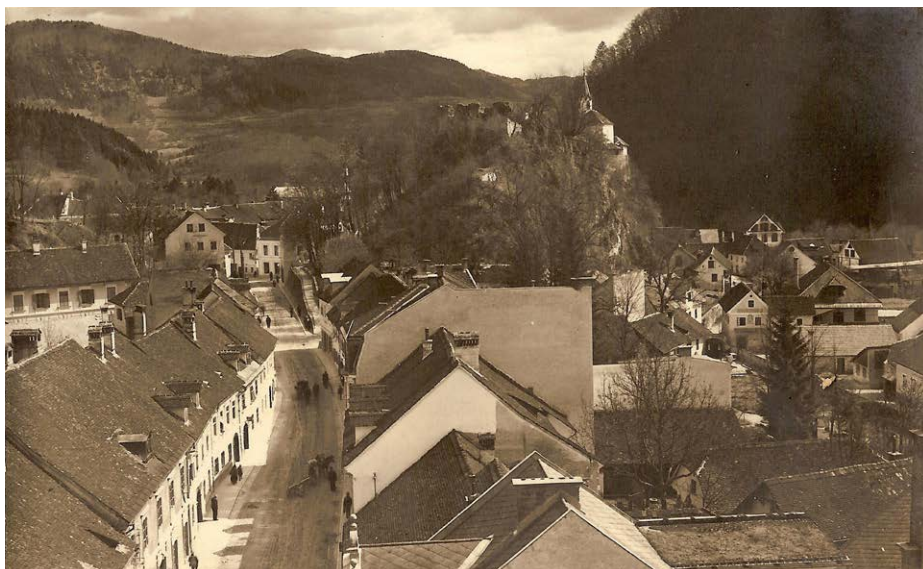
Na to pričevanje se je naslonil tudi učitelj Ljudevit Stiasny, ki je ob koncu 19. stoletja služboval v Kamniku in je mesto z okolico predstavil v odmevni domoznanski knjižici: v delo je vključil izročilo o kamniškem jezeru, omenil pa je tudi izročilo o zmaju, ki naj

¹⁸ Znak – narečni izraz za vznak.

bi se zakotil v njem (Stiasny 1894: 11, 136). Navedel je tedaj znane dokaze, vključno z bruni, ki so jih našli ob znižanju Klanca, in zaključil: »Ako se vse to premisli, lahko sklepamo, da je bilo tu nekdanj jezero.« (Nav. delo: 137) Zgodovinar, arheolog in geograf Simon Rutar, ki je sicer sam pisal o nekdanjih jezerih na Slovenskem (Rutar 1881), ga je zaradi vključevanja spomina na jezero ostro obsodil: »Tisto modrovanje o kamniškem jezeru na str. 137. je čisto nepotrebno, ker v zgodovinskih časih jezera v Kamniku gotovo ni več bilo.« (Rutar 1894: 377)

Rutarjeva ocena razkriva razloge za zadržanost slovenskih piscev do predstavljanja izročila in njihovo previdnost v izražanju: v času realizma in pozitivizma so se namreč slovenski pisci in raziskovalci zaradi prizadevanj po poudarjanju narodnoreprezentančnega radi izognili temam, ki bi kulturo lastnega naroda povezovala z nedokazljivim bajeslovjem.

Drugačna naravnost do tega izročila pa je bila vidna v sočasnih nemških turistično-propagandnih brošurah. Te objave so se sicer osredotočale na naravne lepote, v predstavitvi izročila pa so se brez predsodkov posvečale vprašanju jezera in pripovedim o poganskem templju na Malem gradu. Neobremenjeno so oživile predstavo o tem, kako so se v jezeru, ki sta ga zagrajevala Mali in Stari grad, »zrcalili veličastni apnenčasti velikani«, torej Kamniške Alpe (Sima 1891: 121–122), in druge podobe.

Izročilo o kamniškem jezeru govori o zajezitvi med malograjsko vzpetino in Starim gradom, voda pa naj bi odtekala na Klancu, na poznejšem prehodu med mestom in predmestjem Šutna. (Pogled proti mestnemu središču Kamnika z zvonika cerkve na Šutni leta 1928; v sredini je Mali grad, na desni je vidno vznožje Starega gradu; iz zapuščine Lada Stergarja)

Nekateri avtorji so v poročanje o jezeru vključili tudi izročilo o samostanu, ki naj bi bil v bližini Homca. Eden od njih, Franz Schumi, je v zbirki svojih zgodovinskih prispevkov *Archiv für Heimatkunde* (Arhiv za domoznanstvo) prav z naslanjanjem na uničenje samostana skušal tudi določiti čas razlitja jezera: s sklicevanjem na to, da je bila pri zidanju mekinjskega samostana izpričana pomoč manjših bratov iz samostana v bližini, je sklepal, da je jezero odteklo med letoma 1300 in 1320, istočasno kot naj bi bil zaradi »utrganja oblaka« uničen trg Ljubelj (Schumi 1884–1887a: 215–219). Tudi Podlogarjeva *Kronika župnije Gozd* navaja sočasnost teh dogodkov, le da naravno nesrečo postavlja v nekoliko starejši čas: pravi namreč, da se je med letoma 1261 in 1320 utrgal oblak in poplavlil trg Ljubelj, Stari Tržič. Zasula ga je Košuta. Narasla voda, ki je pretrgala jez »med Gornjim in Malim gradom«, pa je v Kamniku odnesla samostan minoritov, ki »so mnogo pripomogli k zidavi mekinjskega samostana«, ustanovljenega leta 1300. (Podlogar b. n. l.)

Schumi je omenjeni prispevek objavil po tem, ko so v Kamniku znižali Klanec, ostro mejo med mestnim središčem in Šutno (Klobčar 1998: 31–33, 172), čez katerega so vozniki težje tovore lahko prepeljali le s priprego (Zika 1959b: 278). Dela pri znižanju te vzpetine so vnovič odprla vprašanje jezera, saj so, kot rečeno, razkrila bruna, ki naj bi po prepričanju ljudi to jezero zadrževala: »Leta 1882 so pod županstvom dr. Maksa Samca na ravno istem kraju, kjer se je popred baje voda odtekala, znižali izdatno Klanec. Pri tem so izkopali več brun. Iz njih lege se je dalo razvideti, da je bil tu pred več sto leti jez.« (Stiasny 1894: 137)

V času, ko je bilo objavljeno Schumijevo poročilo, so bili torej še na voljo materialni dokazi, ki so ljudi utrjevali v prepričanju o obstoju jezera. Kot dokaz o verodostojnosti izročila so ljudje razumeli tudi najdbe podzemnih rogov, odkritih ob znižanju Klanca in ob graditvi železniškega predora pod Žalskim hribom leta 1890, ki jih sicer niso povezovali s samim jezerom. Rov na Klancu so označili,¹⁹ prav tako so označili rov, odkrit med graditvijo železniškega predora; vest o tem odkritju je dopolnjevalo poročilo, da rovu niso mogli slediti daleč, saj sta ga zalivala voda in blato. (Sima 1891: 127)²⁰

Tudi Johann Sima, ki je ob zgraditvi kamniške železniške proge v obširni knjižici predstavil širše območje od Ljubljane do Kamnika, je izročilo o jezeru predstavil zelo neobremenjeno. To so mu priznavali celo nacionalno nenaklonjeni Slovenci: »Iz knjige se vidi, da pisatelj dobro pozna vse te kraje, da jih je sam prehodil in da mu ni bilo treba zajemati iz tujih virov.« (B. n. a. 1891: 765) Pisal je o malograjski kapeli, o malikovalskem templju na Malem gradu in o maliku, ki je privabljal ljudi iz daljne okolice, saj je

¹⁹ Danes je to mogoče prepoznati po treh navpično postavljenih kvadrnih (prim. Zika 2011: 186).

²⁰ Takšni rovi so na primer v Bambergu in Nürnbergu služili kot hladilnice za pivo. V Kamniku je v nekaterih, sicer redko ohranjenih listinah izpričan pivotoč Oton, ki je bil leta 1313 celo mestni sodnik (Otošček 1957: 44).

bilo tu preročišče. Poročal je tudi o zakladu, ki se je zbiral iz dragocenosti, darovanih temu božanstvu, in o poskusih iskalcev zakladov, da bi te dragocenosti odkrili. (Sima 1891: 124–126)

Simovo poročanje izraža neposredni stik z ljudskim izročilom. Z enako neobremenjenostjo kot o Malem gradu je poročal o jezeru, o tem, da je Mali grad stal tesno ob vznožju Starega gradu, ter o tem, kako je voda predrila jezero, ko se je »utrgal strašen oblak«, in se razlila po polju proti Mengšu. »V okolici so bili še dolgo videti kupi kamenja in peska, ki so razkrivali to naravno nesrečo.« (Sima 1891: 127) Poleg Simovega opozarjanja na najdbo globokega podzemnega rova, ki so ga ob gradnji predora jeseni leta 1890 našli železniški delavci, je zanimivo njegovo presojanje zunanjega videza arhitekture pod malograjskim hribom: opazil je, da so hiše, ki so se neposredno naslanjale na malograjski hrib in so bile s pročelji obrnjene proti trgu, spominjale na srednjeveške zgradbe v Gmündu in Augsburgu (nav. delo: 128).

Del zanimivosti, povezanih z izročilom o jezeru, je bil vključen tudi v turistično-propagandno brošuro *Wasserheilanstalt Bad Stein in Krain*, namenjeno predvsem obiskovalcem kamniškega Kneippovega zdravilišča. Ta propagandna brošura je predstavljala posameznosti, ki bi utegnile zanimati obiskovalca Kamnika in okolice, vključno s poganskim templjem, zakopanih zakladih na Malem gradu in darovi, ki so jih ljudje prinašali v dar maliku in naj bi jih varovala začarana devica Veronika. Predstavljala je tudi zgodbo o Veronikini rešitvi in obljubljeni nagradi, poročala o kamniškem jezeru in obročih za privezovanje čolnov, ki jih je bilo pred dvesto leti še mogoče videti, o tem, kako se je razlilo jezero in zalilo Mengeško polje, in o drugem lokalnem izročilu. (B. n. a. 1898: 26–30)

Ob koncu 19. stoletja, ko se je ob turizmu v Kamniku vedno bolj uveljavljala industrija, narodno zavedni meščani pa so svojo vlogo videli predvsem v poudarjanju nacionalnosti, je bilo izročilo o jezeru v javnosti posvečene manj pozornosti. Ta pozornost je oživila s Steletovo objavo zapisa neznanega kronista (1929: 69), vendar ni sprožila odzivov. Izročilo o jezeru pa je še vedno živelo, otroci iz Nevelj in okolice so še vedno plezali po strmi škarpri pod cerkvijo, kjer so bili železni obroči, vaščani so na pobudo župnika odprli grobnico ob cerkvi, kamor so po izročilu pokopavali gospodo s Starega gradu, in ob soočenju s krstami dobili potrditev o pripovedih, ki so se ohranjale med ljudmi.²¹

O nekdanjem jezeru pa si kot o izročilu prednikov niso pripovedovali le v krajih, kjer je živel spomin na čolnarje, ki so vozili po njem, temveč tudi na Mengeškem polju, kjer naj bi jezero pustilo svoje sledi. To je v svoji kroniki homške župnije zabeležil tudi duhovnik Anton Mrkun: »Ljudska govorica nam pripoveduje, da je bilo onkraj Kamnika, kjer sta neveljska in stranjska dolina, nekdanj jezero. V Kamniku je narastla voda podrla

²¹ Po pripovedovanju Silva Uršiča in Jožeta Repnika, ki je bil pri tem navzoč.

naravno obrežje in se razlila po homškem in mengeškem polju ter ga zasula s šodrom.« (Mrkun 1925: 6) To izročilo se je prepletalo z Valvasorjevim poročanjem: »Valvasor pripoveduje, da je med Homcem in Mengšem ležal samostan, ki ga je pa porušila voda iz jezera, ki se je bilo odprlo nad Kamnikom pri Nevljah in preplavilo vso mengeško planjavo.« (Nav. delo: 69)

Prav na poseben način pa je izročilo o jezeru oživel spomladi leta 1938, ko so ob regulaciji Nevljice izkopali mamutovo okostje (Bezek in Bezek 1998b; Klobčar 2014b). Domačini, ki so sodelovali pri regulacijskih delih, so bili ob najdbi namreč prepričani, da so našli kosti zmaja, ki je živel v jezeru in žrl ljudi. Preplah,²² ki je segel tudi do vesti v časopisu (B. n. a. 1938), je bil kratkotrajen, vendar je razkril trdoživost nekdanjega verovanja in prepričanje o jezeru, ki je pred stoletji odteklo.

Ob regulaciji Nevljice leta 1938 je poleg najdbe mamutovega okostja veliko zanimanja zbudilo tudi prepričanje nekaterih domačinov, da so našli zmajeve kosti. (Ob najdbi mamutovega okostja leta 1938; foto Peter Naglič; izvirnik hrani Matjaž Šporar)

²² O tem je še maja 2025 udeležencem ekskurzije ZRC SAZU v Nevljah pripovedoval stoletnik Franc Primožič, ki je kot otrok spremljal regulacijo Nevljice in odkop mamutovega okostja.

Obdobje po drugi svetovni vojni je v javnosti kljub živemu izročilu o jezeru, ki se je ohranjalo v Kamniku in njegovi okolici, uveljavilo prepričanje, da jezera »nikoli ni bilo« (Cevc 1958: 138). V neveljski cerkvi pa je še vedno vsak dan, razen ob nedeljah in praznikih, ob treh zazvonilo z malim zvonom, v spomin na usodno uro, ko se je zvon v neveljski cerkvi oglasil sam – ko je, kot so še vedno govorili ljudje, v silnem neurju narasla voda pretrgala vez med Starim in Malim gradom in sprostila pot vodi, ki je preplavila Mengeško polje in ga nasula s prodom.

Ne glede na prepričanje nekaterih posameznikov, ki so trdili, da jezera nikoli ni bilo, in ne glede na to, da se neveljska cerkev sv. Jurija ni več imenovala Sveti Jurij ob jezeru, se ni ohranjalo le zvonjenje v neveljski cerkvi, temveč je živel tudi spomin na nesrečni dogodek. Nanj je v svojih objavah opozarjal tudi lokalni zgodovinar Ivan Zika in spodbujal ljudi, naj mu pomagajo najti sledi in pričevanja. Ena od teh sledi je vodila tudi v povsem vojaško organizirano smodnišnico, v tovarno KIK Kamnik, kjer naj bi se na enem od pobočij še ohranili obroči za privezovanje čolnov. Zaprtost tovarne je ogled tega materialnega dokaza preprečila. Ob predstavitvi obročev pod neveljsko cerkvijo pa je bilo upoštevano tudi mnenje, da ti obroči niso bili namenjeni privezovanju čolnov (več Zika 2011: 19).

Vnovično zanimanje za vprašanje kamniškega jezera, ki sta ga spodbudila splošno zanimanje za izročilo na Slovenskem in iskanje lokalne prepoznavnosti, je bilo vidno tako ob obletnici izkopa mamutovega okostja (Bezek in Bezek 1998a) kot pozneje. Spomin na jezero je bil deležen posebnih poudarkov leta 2009, ko je Kamnik praznoval 780-letnico: v knjigi *Čuden prečudež* je izšlo osem povedk o kamniškem jezeru, ki sta jih urednici za to objavo zapisali med domačini (Podbrežnik Vukmir in Kotnik 2009: 152–154), člani kamniške skupine Štajn so v okviru projekta »Prezrti prostori Malograjskega jezera« izročilo o jezeru predstavili s čolni na malograjskem hribu, ki so ponazarjali pristan, z baloni nad Trgom svobode, ki so predstavljali jezersko gladino, in s svetlobno osvetlitvijo predora pod malograjskim hribom, s katerim so nakazali domnevno dno jezera (Markelj in Zupan 2022: 217, 219), skupina Pridenmožic pa je oživila zgodbo o Vrtomirovem prstanu Jakoba Alešovca (Učakar 2010: 196). Na jezero je opozorila esejistična refleksija s predstavitvijo nekaterih preteklih objav (nav. delo: 191–198), alpinist in gorski reševalec Cene Griljc pa je leta 2016 na razstavi v občinski stavbi prvič predstavil panoramsko podobo jezera, preneseno na slikarsko platno (Kamnik.info 2016). Podatke za podobo jezerske pokrajine je zbiral poldrugo desetletje z višinomerom, ki ga je uporabljal na poti na Himalajo; za izhodiščno višino je vzel Samčev predor, kjer je po izročilu jezero iztekalo.²³ Obrežje nekdanjega jezera je zanimalo še nekatere druge domačine, poudarjeno pa je bilo z vizualizacijami nekdanjega jezera in s predlogi za ureditev poti ob nekdanji

²³ Povedal Cene Griljc.

jezerski obali (Markelj in Zupan 2022: 217–223). Odmevnost raznih mnenj o jezeru in zapisov o njem²⁴ v zadnjih letih povečujejo spletne objave, spominjanje jezera pa je tudi del številnih neformalnih predstavitev Kamnika in njegove preteklosti.

Za predstavitev spomina na kamniško jezero je bilo pomembno, da je to izročilo živelo med ljudmi, ne glede na to, kolikšna je bila verodostojnost izročila o jezeru in kdaj naj bi to jezero odteklo, v zapisih in pripovedih pa so bila ta vprašanja navzoča. Ob tem je v kolektivnem spominu, ki se navezuje na obstoj jezera, mogoče jasno razpoznati dve ravni – raven sporočanja o tem, kar »je baje bilo«, in o tem, kar »je bilo«. Prvi pogled poudarja distanco pripovedovalca od povedanega, saj jasno pove, da gre le za domnevo, ki se je ohranjala ali se ohranja v izročilu. V nasprotju s tem poročanje o jezeru kot o nečem, kar je bilo, izraža prepričanje v njegov obstoj. Ti spomini se prepletajo z doživljajskim sprejemanjem izročila, ki se ohranja zaradi domoznanskih zapisov in razlag učiteljev pri pouku domoznanstva. Tem pogledom jasno nasprotuje prepričanje, da so zgodbe o jezeru le del mitskega izročila, umaknjenega v davno preteklost.

»Sveti Jurij ob jezeru« in časovno neskladje pričevanj o usodnem dogodku

Nasprotujoča si mnenja o obstoju jezera so se mi zdela ne le razumljiva, temveč so bila tudi del moje lastne presoje tega izročila. Največja uganka je bilo zvonjenje v neveljski cerkvi sv. Jurija, saj je pomenilo, da so bili v času razlitja jezera ljudje pokristjanjeni. Kako si to razložiti, če izročilo pravi, da je bilo jezero tam, kjer je danes Kamnik? Obstoj srednjeveškega Kamnika je namreč domnevno jezero časovno umeščal daleč v preteklost. Kako naj bi v Nevljah zvonilo v spomin na razlitje jezera, če naj bi v obdobju, ko je že stala neveljska cerkev, ne bilo Kamnika? Hkrati me je begala navidezna nelogičnost nekaterih preteklih ravnanj in odločitev. Zakaj so v Nevljah ohranjali zvonjenje, ki naj bi spominjalo na razlitje jezera? Zakaj je cerkev sv. Jurija v Nevljah, ki kot sedež prvotne župnije nakazuje starejše mitsko izročilo (več Klobčar 2014b), postavljena ob škarp, ki nima obrambne funkcije, poleg tega je samo škarp do regulacije Nevljice močno ogrožala voda?

Vprašanja so se navezovala tudi na sam Kamnik. Zakaj je prehod med mestom in predmestjem Šutna, Klanec, čez katerega je tekla glavna prometna os, pomenil tako ostro mejo, kot se je izražala v šegah in navadah? Ta meja je bila posebno vidna v šegi velikega tedna, imenovana »strašenje Boga«. Že pred nastopom velikega tedna so fantje

²⁴ Tematska in problemska širina te monografije ne dovoljuje detaljnega pregleda teh objav.

Kamniški Klanec je tudi po znižanju leta 1882 ostal močna ločnica med mestom in predmestjem Šutna. (Klanec s Šutno v ozadju okrog leta 1930. Moža na desni stojita v bližini treh navpično postavljenih kvadrov, ki označujejo nekdanji rov med Malim gradom in Žalskim hribom. Iz zapuščine Lada Stergarja)

v meščanskih hišah in v trgovinah zbirali leseno embalažo, jo znosili na kup in jo po obredih velikega tedna z velikimi palicami, imenovanimi *porajkli*, s silnim truščem razbili. Veljalo je strogo pravilo, da smejo fantje s Šutne zaboje zbirati le na Šutni, fantje iz mesta pa v mestu. Klanec je bil meja, ki je niso smeli prestopiti, ta ločnica pa je bila vidna tudi ob promenadah: meščani so se namreč sprehajali le do Klanca, medtem ko pri drugih kamniških predmestjih takšnega nasprotja ni bilo. (Več Klobčar 1998: 171–172) In zakaj je kot župnijska cerkev ostala ves čas cerkev na Šutni, medtem ko mesto samo cerkve vse do časa turških vpadov ni imelo? Zakaj je imelo predmestje Šutna poseben pomen?

Vsakodnevno zvonjenje v neveljski cerkvi je bilo del zadolžitve cerkovnika, ki so jo, tako kot druge zadolžitve, farani plačevali. Kot kažejo podatki s konca 19. stoletja, so bile Nevlje vas, kjer so prevladovali mali kmetje, in Neveljčani do nekaterih cerkvenih pobud niso bili posebno odprti (Spominska knjiga b. n. l.: b. n. s.). Čeprav je bilo v župniji nekaj večjih kmetij, so morali biti stroški, ki so si jih ljudje delili z biro, porazdeljeni. V smiselnost tega zvonjenja so morali biti torej farani povsem prepričani. Ker ob nedeljah in praznikih ni zvonilo, kaže, da je bilo cerkovniku zvonjenje sredi popoldneva, ki je bilo glede na druge cerkve izjemno, odveč.

Vaščani so torej z zvonjenjem ohranjali nekaj, kar je imelo poseben pomen. To zvonjenje se je ohranilo v času skupne jugoslovanske države, tudi v socializmu, ukinjeno pa

je bilo kmalu po slovenski osamosvojitvi, v začetku devetdesetih let 20. stoletja, ko so z demokratizacijo družbe številne šege, povezane s Katoliško cerkvijo, sicer vnovič oživele: to zvonjenje je namreč župnika, ki je tedaj nastopil službo v Nevljah, motilo pri popoldanskem počitku. Župnikova volja je bila očitno močnejša od razlogov, ki so zvonjenje z malim zvonom v neveljski cerkvi ohranjali skozi stoletja.

Umestitev neveljske cerkve na rob male terase je s stališča iskanja najugodnejših in najbolj smiselnih rešitev, ki naj bi na splošno veljale, nerazložljiva: oporni zid namreč ni bil namenjen obrambi, saj cerkev z vzhodne in južne strani ni bila z ničemer zavarovana oziroma je bila s teh strani zlahka dostopna. Poleg tega je zid zahteval stalna popravila in utrjevanje, kar je bilo za razmeroma revno faro velik strošek. Nevljica, ki je tekla tik pod cerkvijo, je oporni zid ogrožala do te mere, da so se leta 1938 lotili regulacije, pri čemer so odkrili okostje mamuta (Bezek 1998a).

Obstoj obročev v opornem zidu ob neveljski cerkvi sv. Jurija, ki so bili okrog leta 1970 še ohranjeni, narekuje nov premislek. Dokler je bilo okrog cerkve jezero, opornega zidu namreč ne bi mogli zgraditi. Potreba po njegovi postavitvi se je pojavila potem, ko je jezero odteklo, hkrati pa so šele te razmere omogočile njegovo postavitve. Obroči v njem so najverjetneje olajševali sanacijo zidu, saj je bila ta zaradi višine opornega zidu tehnično zahtevna. Ti obroči so torej nakazovali čas po razlitju jezera.

Izročilo o tem, da so bili ti obroči namenjeni privezu, se je najverjetneje povezal z izročilom, ki se je v neposredni bližini še ohranjalo: na Vodica pri Kamniku so se sredi 20. stoletja odrasli ob dolgih večerih še pogovarjali o tem, da so bile na zidu neveljske cerkve *rinke*, obroči za privezovanje čolnov. Ponekod pa so govorili, da so se še dolgo po razlitju jezera na nekdanjem obrežju videli koli, kamor so prej privezovali čolne.

Ob tem je še vedno ostalo tudi vprašanje, zakaj je župnijska cerkev v Kamniku v predmestju Šutna: ob tem da je mestno središče nastalo severno od Malega gradu, na Klancu pa so bila mestna vrata, kjer se je končal varni prostor mestnega središča, sta postavitve in ohranjanje župnijske cerkve v predmestju Šutna zelo nenavadna. Težišča družbene moči so se namreč prenašala, s tem pa so se lahko prenašala tudi cerkvenoupravna središča: Kamnik je na primer do leta 1232 v cerkvenoupravnem pogledu spadal pod Nevlje. Ohranjanje vloge cerkve v predmestju Šutna pa ni bilo utemeljeno v razmerjih moči, saj je bilo mesto pomembnejše od predmestja. Kratkotrajna prekinitve tega statusa v času največje nevarnosti turških vpadov (Valvasor VIII. 1689: 809) tega dejstva ne spreminja, saj se je po umiku turške nevarnosti prejšnje razmerje vrnilo in frančiškanska cerkev v mestu je začasni status župnijskega središča izgubila.

Med ta vprašanja so se vpletala pričevanja o jezeru, ki sem jih odkrivala med ljudmi in v pisnih virih, tudi tistih, ki so bili zapisani nedavno (Podbrežnik Vukmir in Kotnik 2009: 152–154); dopolnjevala so jih spoznanja o izročilu o zmaju in o pesmi, ki priča o njem, in se poglobljala ob primerjavi z izročilom o verovanju v moč vodnega božanstva,

izpričanega v izročilu (Klobčar 2014b). Presenečale so tudi nezarasle strme pečine Malega in Starega gradu, ki jih je mogoče opazovati na upodobitvah od konca 17. do sredine 19. stoletja, gole pečine ne le na Malem, temveč tudi na Starem gradu pa so razvidne tudi iz upodobitev v Valvasorjevi *Topographii Ducatus Carnioliae modernae* (1679). Če so pečine čistili, da bi preprečili razraščanje korenin in posledično krušenje sten, je težko razumeti, da tega ne bi počeli tudi v 19. in 20. stoletju, ko si je mesto opomoglo in je še z večjo odgovornostjo skrbelo za varnost meščanov in obiskovalcev.

Kako torej razumeti poročila o jezeru, povezana s temi pomisleki, ob tem da je bil obstoj jezera bodisi povsem zanikan (prim. Cevc 1958: 138) bodisi umeščen v čas pred vsaj dvajset tisoč leti (Gabrovec 1985: 6)? Emilijan Cevc je povedko o kamniškem jezeru namreč označil kot konstrukt: »Kdo ve, kako in kdaj se je spočela pripovedka o kamniškem jezeru, o jezeru, ki ga nikoli ni bilo, kot pričajo vsa novejša geološka raziskovanja« (1958: 138). Za pojasnilo trditve, da gre za »vsa novejša raziskovanja«, se je oprl na ustno izjavo prof. Milana Šifrerja: »Prof. M. Šifrer, ki se je podrobneje ukvarjal z morfologijo kamniškega kota, mi je zatrdil, da nikjer ni naletel na jezerske sedimente« (nav. delo: 144).

V istem zvezku *Kamniškega zbornika* kot Cevčev članek pa je izšel prispevek o geološki podobi kamniškega območja, v katerem je avtor obstoj jezera potrdil. Na podlagi debele plasti sivice, na katero so naleteli ob kopanju jam za opornike novega mostu pri regulaciji Nevljice leta 1938, je sklepal, da se je jezero v Logu razvilo v würmski dobi, spraševal pa se je tudi o njegovi nadaljnji usodi:

Koliko časa se je vzdržalo jezero v Logu, ne vemo. Vsekakor pa moremo trditi, da je bilo v postglacialni dobi tam še plitvo jezero in da se je na njegovem dnu tedaj izločal barski ali jezerski železovec. [...] V zgodovinski dobi je bil Log samo zamočvirjen, edinole ob večjem deževju ga je zalila voda, ki je včasih kmalu odtekla, včasih pa obstala tudi za dalj časa. Morda misli Valvasor prav na to jezero, ko pravi, da je bilo na kraju zdajšnjega Kamnika baje jezero, ki se je odtekalo po šutenskem klancu. (Rakovec 1958: 28)

Zvonjenje v neveljski cerkvi pa je, kot rečeno, razlitje jezera umeščalo v čas, ko so bili ljudje že pokristjanjeni, zato je ob pričevanju, da je bilo jezero na mestu sedanjega Kamnika, ostajalo uganka. Prepričanje, da je kamniško jezero obstajalo in se razlilo pred tisočletji, je torej problematiziral folkloristični pogled: takšno zvonjenje se je lahko začelo iz posebnih razlogov in se s posebnimi razlogi tudi ohranjalo. Zvonjenje se je v krščanski liturgiji sicer uveljavilo, ko je papež Sabinijan – njegov pontifikat je bil med letoma 604 in 606 – zapovedal oznanjanje kanoničnih molitvenih ur z zvonovi (Ambrožič 1993: 25; nav. po Kovačič 2013). Izročilo o jezeru ima torej svojo pričevalnost, hkrati pa je časovno sosledje skrivalo nelogičnost, ki s samim izročilom na videz ni ponujala rešitve.

Izraz Šutna – razkritje uganke o kamniškem jezeru?

Uganka tega časovnega sosledja se mi je zdela nerešljiva, dokler se nisem lotila raziskave o pesemskih odzivih na potres v Lizboni leta 1755. S to raziskavo sem želela ugotoviti, kako je ta vest prišla na Slovensko, kako je iz nje nastala pesem, kako se je širila in kakšna je bila njena vloga. Pesem je namreč kazala vse značilnosti pesemskega obveščanja, povezanega z letaki, kar je potrdila najdba v graščini na Visokem (Gspan 1978: 171): na Slovenskem se je kmalu po lizbonski nesreči pojavil letak, ki je v pesemski obliki prinesel vest o uničujočem potresu (Debeljak 1932). Pesem, ohranjena v različnih zapisih in poznejših objavah, pa ni bila namenjena le obveščanju o tej veliki naravni nesreči, temveč je imela tudi versko-moralni pomen (več Klobčar 2015a). Po drugi strani ta pesem na Slovenskem ni bila edina pesemska vest o tem potresu.

Iskanje geneze te pesmi me je privedlo do primerjave z nemškimi pesmimi, saj so bili stiki Slovencev s tem prostorom zaradi tedanjih državnih okvirov najpomembnejši. Pesmi o lizbonskem potresu, ki sem jih dobila iz Deutsches Volksliedarchiva v Freiburgu,²⁵ pa niso omogočile le te primerjave, temveč sem ob njih postala pozorna na nekaj, kar me je povsem prevzelo: v različnih nemških različicah se namreč pojavlja izraz »der Schutt«, ruševina. Ena od njih navaja:

Über fünfzig tausend Seelen
Liegen in dem Schutt zerstöt.
(Birlinger 1864: 40)

Več kot petdeset tisoč duš
leži v ruševinah uničenih.
(Birlinger 1864: 40)

Ob prebiranju pesmi se mi je razjasnil nov pomenski kontekst poimenovanja kamniškega predmestja Šutna, povezan s porušitvijo. Dotedanje razlage besede »der Schutt« so kot podlago za poimenovanje kamniškega predmestja Šutna namreč navajale, da je predmestje Šutna poimenovano po grušču oziroma produ Kamniške Bistrice. To se je skladalo s splošno etimološko razlago tega pojma, ki navaja, da pojem Šutna označuje ruševino, ruševine, grušč, groblje, nasip, zasip (prim. Bezljaj 2005: 137; Snoj 2009: 421; Zika 2011: 33).

Moja dotedanja iskanja odgovorov na dileme o kamniškem jezeru so z novim razumevanjem, ki je predmestje Šutna povežalo z nemškim izrazom za ruševine, odprla povsem novo perspektivo. Po tej razlagi bi bil prvotni Kamnik, ob katerem je bilo lahko jezero še v času, ko je bilo v naših krajih že razširjeno krščanstvo, torej na Šutni, na prisojnem pobočju Žalskega hriba in Malega gradu. Razlitje jezera naj bi povzročilo,

²⁵ Danes je to Zentrum für populäre Kultur und Musik der Universität Freiburg i. Br. Navedena pesem je iz kraja Hirschau na Frankovskem (Birlinger 1864: 40–43).

Portal v kleti ene od hiš na Šutni v Kamniku, odkrit ob obnovitvenih delih, kaže na spremembo nivoja tega dela mesta. (Foto Marija Klobčar, 2015)

da je voda porušila in odnesla ne le povezavo med Malim in Starim gradom, temveč tudi naselje, ki se je naslanjalo na to pobočje, prvotni Kamnik.

S to interpretacijo, ki sem jo doživela kot razkritje, sem vnovič pregledala starejše objave in zasledovala morebitne zapise o Šutni kot o starejšem kamniškem naselju, in sicer predvsem kot pričevanja o sočasnem ustnem izročilu. Zapis iz leta 1880 obe poimenovanji, Šutno in Kamnik, sicer navaja v obratnem zaporedju, kot bi pričakovali, omenja pa rimsko naselje na območju današnje Šutne: »Da so Rimci še gotovo imeli pot iz Šutne, sedanjega Kamnika, skoz tuhinjsko dolino na Štajersko, si moramo misliti uže iz strateških ozirov.« (Piskar 1880: 4) Ta zapis pa vendarle izraža le predvidevanja.

Zelo jasen pa je bil v tej opredelitvi Kamničan Josip Benkovič. Leta 1892 je v enem od svojih prispevkov izročilo o jezeru sicer poimenoval bajka, hkrati pa je jasno povedal, kje naj bi bil v času, ko je bilo še jezero, prvotni Kamnik:

Kako se je mesto začelo, ne da se pojasniti, ker ne moremo predreti neprodorne temine bajne starodavnosti. Bajka pripoveduje o jezeru, ki se je širilo od Malega in Starega Grada tje do mekinskega gozda. Po raznih okolnostih smemo sklepati, da se je zrcalila nekaj tu zelena jezerska plan. [...] Ljudska bivališča so stala tedaj na mestu, kjer stoji sedaj predmestje Šutina. (Benkovič 1892: 518)

Tudi Ivan Zika je, čeprav poimenovanja Šutna ni povezoval z nemškim izrazom za ruševine, Šutno prepoznaval kot starejši poselitveni prostor Kamnika (Zika 2011: 33), in sicer zaradi ugodnejših bivalnih možnosti.

Predvidevanje o Šutni kot prvotnem Kamniku se je ob tem zdelo vedno bolj verjetno. Katastrofa, ki je zadela to naselje, je bila očitno vseobsegajoča, sicer ta del mesta ne bi dobil imena »Schutt« in bil s tem v celoti označen kot ruševina, groblje. Kaj je ostalo od tega, kar je bilo, lahko samo ugibamo, kaj se je dogajalo po katastrofi, prav tako. V listini iz leta 1362 pa se že omenja Šutenski potok. Izraz Šutna se je prvič pojavil leta 1438, ko je imel kovač Miha hišo »an der Schütt« (Otošec 1985a: 21).

Ob sledenju temu izročilu sem bila bolj pozorna na pričevanja o posedanjih in nasutjih v mestu ter na poročila o najdbah drobnih predmetov, človeških kosti in novih prostorov na šutni. Nasprotovanja, s katerimi sem se srečevala, so preglasili izsledki geološkega pregleda: geološki profil vrtine, izvedene leta 1975 v sklopu geološko-geomehanskih raziskav pred graditvijo novega armiranobetonskega mostu v severnem delu Kamnika, na Fužinah, je pod zgornjo plastjo humusa pokazal jasno izražen sloj melja z rastlinskimi ostanki, kar dokazuje obstoj jezera.²⁶ To so v maju 2015 potrdile dodatne geološke sonde.²⁷

Geološki pregled je torej potrdil obstoj jezera, časovna umestitev njegovega razlitja pa je ostajala odprta. Ustno izročilo je ohranjalo le spomin na to, da je to jezero nekoč, »v davnih časih«, ob veliki povodnji predrlo jez med Malim in Starim gradom, zalilo prostrano Mengeško polje in uničilo tudi samostan menihov, po ljudskem izročilu minoritov,²⁸ ki je bil nedaleč od homškega hriba. (Stele 1929: 69; Cevc 1958: 141)

Dokument, ki bi potrdil to izročilo, samostana na Mengeškem polju ne omenja. Znano je le, da je bil prvi samostan manjših bratov sv. Frančiška na Kranjskem ustanovljen v Ljubljani, in sicer leta 1242 (Hančič 2005: 11–12). Ustanovna listina samostana reda sv. Klare v Mekinjah, ki sta ga 9. oktobra leta 1300 ustanovila Žiga in Elizabeta Gallenberška, pa navaja: »Zato smo na našem zemljišču v Mekinjah, po Božji previdnosti, ki se v svojem razporejanju ne moti, z našimi sodelavci – svetimi možmi, manjšimi brati sv. Frančiška, vdanimi obdelovalci Gospodovega vinograda, določili in osnovali kraj sestram reda sv. Klare.« (Hančič 2000: 22)

Samostan na Mengeškem polju je torej edini del zgodb o kamniškem jezeru, na katerega sta spominjala le izročilo in Valvasorjev zapis. Na izročilo se navezuje tudi zgodba o tem, da je voda – potem ko »se je utrgal oblak« – predrila povezavo med Malim in Starim gradom in je jezero odteklo. Naslanja se na pripovedi o podzemnih hodnikih in votlinah v malograjskem hribu, ki bi ta hrib lahko oslabil: izgubljeni spis iz frančiškanskega samostana v Kamniku namreč poroča o tem, da je Mali grad »poln obokov in votlin in mnogih zakladov« (Stele 1929: 69; Cevc 1958: 141). To izročilo potrjuje tudi

²⁶ Geološki zavod Ljubljana, Dopolnjeno geotehnično poročilo o pogojih temeljenja mostu čez Kamniško Bistrico v Kamniku, Geotehnični in geološki profil vrtine K 11/75. Vavpotič, K., 1982.

²⁷ Dr. Janko Urbanc z Geološkega zavoda Slovenije je 12. maja 2015 izsledke vrtine, izvedene leta 1975, preveril s štirimi dodatnimi sondami na različnih lokacijah na območju domnevnega jezera. Rezultati potrjujejo obstoj približno meter debele plasti jezerskih sedimentov – meljaste gline ali glinastega melja – pod tankim slojem humusa.

²⁸ Gre za poznejše poimenovanje tedaj še enotnega reda manjših bratov sv. Frančiška. Samostani uboštenih redov, kot so na primer manjši bratje sv. Frančiška in klarise, so bili večinoma v mestnih naselbinah, zato obstaja dvom, če se to izročilo res nanaša na minorite. Po drugi strani je bil zunaj mesta tudi mekinjski samostan klaris, ki pa ob potresu leta 1348 – kot kažejo tri darovnice iz istega leta (Hančič 2005: 263–266) – kot večinoma lesen objekt ni utrpel velikih poškodb.

zgodovinski dokument, ohranjen v prepisu Franca Schumija, na katerega je leta 1894 v kritiki Stiasnyjevega dela opozoril Simon Rutar. Listina z dne 25. aprila 1263 je namreč potrjevala prenos lastništva, ki je poleg gradu vključevalo tudi votlino na Malem gradu (Schumi 1884–1887b: 249): »Otlina z zakladi na Malem gradu se omenja že leta 1263, ko je Friderik Ortenburški zapustil svojemu bratu Henriku 'antrum et castrum Lapis'.«²⁹ (Rutar 1894: 377)

Hkrati je kolektivni spomin o predrtju pregrade, razlitju jezera in uničenju samostana na Mengeškem polju narekoval časovno umeščanje katastrofe: na podlagi izročila o samostanu menihov je namreč Schumi razlitje jezera umestil med leti 1300 in 1320; leta 1300 je bil ustanovljen mekinjski samostan, ki naj bi ga pomagali graditi menihi iz reda manjših bratov (Schumi 1884–1887a: 219).

Ali Schumijeva umestitev katastrofe v začetek štirinajstega stoletja oziroma v njegovo prvo polovico nakazuje možnost povezav z velikim potresom 25. januarja 1348, najhujšim v Srednji Evropi, ki je po nekaterih podatkih na Koroškem in Kranjskem terjal štirideset tisoč žrtev (prim. Lapajne 1987: 55)? V tem potresu, ki je Kranjsko, Koroško in Štajersko izredno prizadel, je bilo, po Valvasorjevem poročanju sodeč, porušenih šestindvajset mest in štirideset gradov in cerkva. Veliko ljudi je izgubilo življenje ob samem rušenju, veliko žrtev pa je bilo tudi zaradi številnih požarov, poplav in kuge, ki je sledila. Potres je bil med štirinajsto in petnajsto uro. (ARSO b. n. l.) Ob razlitju kamniškega jezera naj bi se, kot pravi izročilo, zvon v neveljski cerkvi oglasil sam od sebe, kar kaže na povezavo s potresom, to pa naj bi se zgodilo ob tretji uri popoldne, zato je ob tej uri v Nevljah odtlej zvonilo.

Interpretacija, da je bil prvotni Kamnik na mestu sedanje Šutne, se sklada z omembo v zapisu neznanega kronista, ki je v italijanskem jeziku opisal davno zgodovino Kamnika: v njem je namreč navedena rast mesta na izpraznjenem prostoru in nakazana vloga Ogleja (Stele 1929: 69; Cevc 1958: 141). Cerkev na Šutni je ostala izven Kamnika, danes vidnega kot mestno središče. Razlogi, da je cerkev ostala na Šutni, središče mesta Kamnik pa je izpričano na drugi strani Klanca, po tej interpretaciji torej ne govorijo le o mestu in predmestju, temveč o naseljih z imenom Kamnik, nastalih v različnih časih in različnih okoliščinah.

Nov pogled na preteklost Šutne je narekoval nadaljnje **preverjanje pričevanj o porušenem naselju in odkrivanje sledov usodnih sprememb po domnevnem razlitju jezera**. Ustna pričevanja se večinoma nanašajo na **najdbe človeških kosti**; na podlagi teh najdb, ki jim je mogoče slediti na vsem območju Šutne, se je v ustnem izročilu ustvarilo prepričanje o obsežnem pokopališču. Območje domnevnega pokopališča, na katerega bi sklepali na podlagi najdb človeških kosti, bi bilo tako precej večje kot

²⁹ Votlino in grad Kamnik.

sam Kamnik severno od Malega gradu. Vseh teh najdb na Šutni torej ni mogoče pripisati pokopališču.

Ljudje na najdbe večinoma niso bili dovolj pozorni ali pa so jih namerno prikrili, bodisi zato, da bi preprečili morebitna izkopavanja, bodisi zato, ker so jih te najdbe navdajale z neprijetnimi občutki. Na pomen posameznih pričevanj kaže primer, odkrit ob prenovi hiše na Šutni, nedaleč od cerkve. Tam je bil meter pod nivojem cestišča najden del **kamnitega odtoka**. Poleg tega sta skrbna lastnika pri obnovi notranjosti v kleti odkrila zazidani predvidoma **romanski portal** in na najdbo opozorila spomeniškovarstveno službo. Najdba tega portala na Šutni odpira vprašanje, ki razmislek vrača v izhodišče: kako da je bil v tem delu mesta, ki velja za predmestje, in sicer v predelu, odmaknjenem od središča mesta, zidan objekt s tako oblikovanim portalom, ta portal pa se ne sklada z nivoji današnjega objekta in cestišča? Vprašanje je toliko bolj upravičeno zato, ker je Mali grad v začetku 13. stoletja opredeljen kot mestni grad, medtem ko »o obstoju naselbine nimamo nobenih arheoloških podatkov« (Štular 2009: 167).

Vnovičnega razmisleka je vredno tudi odkritje na župnijskem vrtu, in sicer na jugovzhodnem vogalu cerkve: leta 1971 so namreč ob zaščitnem izkopavanju ob gradnji prizidka k vrtcu z večjo zaščitno sondo ugotovili **temelje in spodnje dele sten porušene romanske cerkve** (Lesar 2001: 11). Pri tem gre lahko za cerkev, »pri kateri je bil leta 1207 župnik Ulrik (dominus Wolricus plebanus de Stein)«, ali za cerkev, »ki so jo leta 1232 iz špitalske povzdignili v župnijsko, saj je kamniška Marijina cerkev tudi kot stavba že izrecno omenjena (Ecclesia Sanctae Mariae apud Stain)«³⁰ (prav tam). Hitra ustavitev izkopavanj je onemogočila nadaljnjo interpretacijo, na kar je avtor ob izidu

Vrata v škarpi, ki na videz ne vodijo nikamor, nakazujejo nasutje, razvidno tudi iz podzemnih prostorov pod pomožnim objektom kamniškega župnišča. (Vrata v vzhodnem delu škarpe župnišča; foto Marko Zaplatil, 2025)

³⁰ Ta župnija se kot »s. Marie in Stain« omenja še sedem let pred potresom, 22. januarja leta 1341 (Koblar 1892b: 47).

umetnostnozgodovinske monografije o šutenski cerkvi jasno opozoril: »Najdba bi služila nadaljnjo sistematično raziskavo, saj gre za očitno veliko cerkev, segala je vse do ceste, obok 'kripte' je meril okrog 8 m.« (Prav tam)

O tej cerkvi zapisi ne prinašajo skoraj nobenih pričevanj: Josip Benkovič je le omenil, da so v 13. stoletju porušili skromno romansko cerkvico, ki je stala na mestu sedanje cerkve, in »sezidali krasno gotško svetišče« (Benkovič 1892: 519).³¹ Iz konteksta o potresu je mogoče sklepati, da se poznejši podatki o gotski cerkvi, ki jo je v 18. stoletju Maksimilijan Rasp nadomestil z novo, nanašajo na svetišče iz časa po potresu: za to cerkev je Ljudevit Stiasny zapisal, da je imela »10 altarjev ter je stala tam, kjer je sedaj kapelanija« (Stiasny 1894: 68), torej severno od sedanje. Tudi o tej cerkvi skoraj ni pričevanj: »Kakor bogati so sicer zapiski v kamniškem arhivu, tako ubožni so glede odstranitve stare in postavitve nove farne cerkve na Šutini.« (Stele 1929: 6)

Dejstvo, da ni podatkov o velikem posegu v cerkveni prostor ob graditvi nove cerkve in pokopališča v Raspovem času, sproža vprašanja o razlogih za to zamolčanost. Tudi naključne najdbe so velikokrat ostale neopažene, opozarjajo pa na to, da je veliko razkritih sledov starejše naselitve ostalo nezabeleženih. Med njimi so tako **odkritja zidov, nepojasnjenih vrat in najdbe raznih drobnih predmetov**, ki so se razkrili ob globljem kopanju, od steklovine, kovaškega orodja, najdenega globoko pod zemljo, do osebnih predmetov. V ta sklop sodi tudi nedavna najdba prej zasute obokane »kleti« na jugovzhodnem robu župnijskega vrta, ki jo sestavljata dva vzdolžna prostora.

V povojnih desetletjih je opozorilo na najdbe hromil še strah pred posegi spomeniškovarstvene službe, kar sem ugotavljala tudi iz lastne izkušnje. Leta 1993 mi je namreč ob mojem terenskem delu, namenjenem raziskavi življenja Kamničanov pred drugo svetovno vojno, tedanji lastnik Albrehtove hiše povedal, da je ob obnovi hiše pod nivojem pritličja, in sicer pod osrednjim prostorom, naletel na kamnito stražarsko uto. Zaradi bojazni pred nadaljnjimi izkopavanji tega podatka ni posredoval Zavodu za spomeniško varstvo. Te najdbe si tedaj nisem znala razložiti, saj mi ni bilo jasno, zakaj bi bila takšna uta na tem mestu, v samem središču Kamnika, in zakaj bi bila pogreznjena v tla. V kontekstu popotresnih procesov pa ta najdba kaže na poznejše **spreminjanje nivoja objektov**, skupaj z odkritjem mestnega obrambnega jarka (Cevc 1960b: 87–89) pa tudi na tedanji naselbinski rob mesta.

Spreminjanje nivoja objektov pa ni bilo izpričano le severno od Malega gradu, temveč tudi na Šutni: Valvasor namreč poroča, da se je zvonik šutenske cerkve zaradi mehkega terena ugreznil za celo nadstropje (VIII. 1689: 810). Ta »ugreznitev«, zaradi katere so morali v zvoniku na novem nivoju tal narediti nova vrata, je bila v predstavitvi

³¹ Josip Benkovič se je pri navedbi tega podatka skliceval na delo *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters I* (Janssen 1878: 136), ki pa natančnejših podatkov ne vsebuje; ko govori o prenovi cerkva, Janssen Kamnik (Stein bei Laibach) navaja med južnonemškimi mesti.

Eden od dveh podzemnih prostorov, odkritih pod pomožnim objektom kamniškega župnišča na Šutni. (Foto Marko Zaplatil, 2025)

kamniškega območja označena kot zanimivost, primerljiva s poševnim stolpom v Pisi (Sima 1891: 133). Stiasny je ob tem navedel tudi možnost, da je teren nasut (Stiasny 1894: 68). Po Steletovem mnenju je te zaključke povzročilo dejstvo, da zvonik nima »zoklja³² s prirezanim zidcem« (Steale 1929: 28).

Dvig nivoja zaradi nasipanja cest je sicer splošen pojav, dvig nivoja na raznih delih Šutne pa je neenakomeren. Za nivo severno od glavne ulice, proti Kolodvorski ulici, je mogoče zaslediti tudi poročila o ostankih starih zidov, vrat itn. Poleg tega ti ostanki zidov kažejo na drugačno postavitvev nekaterih stavb. Predel Šutne južno od glavne ulice kaže, kot je mogoče sklepati po sakralnem objektu, na katerega so naleteli leta 1971 (Lesar 2001: 11), bistveno večjo spremembo nivoja. Ali to pomeni, da so na Šutni načrtno in dokaj enotno izravnali tla, tako kot so načrtno ustvarili oba vzdolžna stavbna niza na obeh straneh ulice?

Ob predpostavki, da je Šutna porušeni stari Kamnik, lahko sklepamo, da to, kar je jugozahodno od Klanca veljalo za ugrezanje, pomeni nasutje. To nasutje lahko pomeni

³² Zokelj, cokel – podnožje, namenjeno zaščiti stavbe.

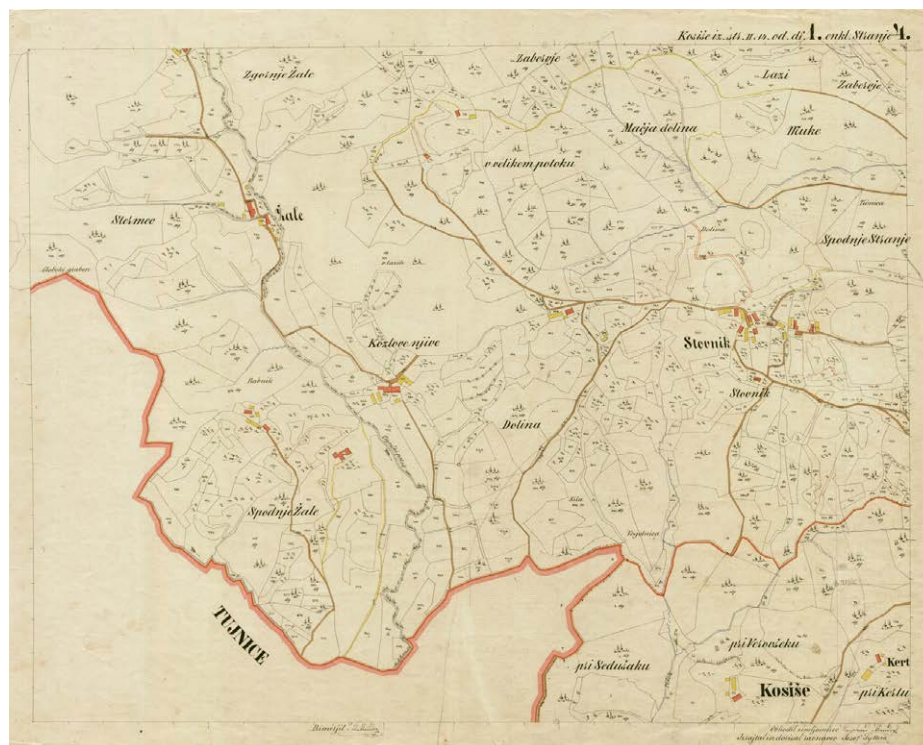
dvig nivoja zaradi samih ruševin. O nasutju sicer ni bilo nobenih poročil, prav tako so bila skromna poročila o starejših najdbah v tem delu mesta. Veljavnost te hipoteze bi lahko potrdili le arheološki dokazi.

Arheološka izkopavanja v Kamniku, ki so pod vodstvom arheologa Milana Sagadina oziroma tedaj še skupnega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju potekala od leta 1977, so bila večinoma namenjena raziskavi Malega gradu. Ta del je tedaj potreboval sanacijo, za nadaljevanje izkopavanj pa sredstev ni bilo. Izkopavanja so prinesla vrsto odkritij, pomembnih za Kamnik (Sagadin 1997), in spremenila pogled na preteklost in vlogo Malega gradu (Štular 2006; 2009). Veliko je ostalo neodkritega, predvsem območje lipovega drevoreda, kjer je prvotni pohodni nivo približno dva metra pod obstoječim (Sagadin 1997: 106). Po ljudskem izročilu naj bi ljudje na to območje prinašali zemljo v vrečah, da so površino zravnali, s tem pa naj bi prekrili mozaike. Brez arheoloških izkopavanj tega izročila ni mogoče preveriti.

Ob odkritju zazidane odprtine nad južno prepadno steno je arheolog Sagadin opozoril na morebitni odlom skalne police (Sagadin 1997: 109). Odlom skalne police, do katerega bi lahko prišlo ob domnevni porušitvi pregrade med Malim in Starim gradom, sam po sebi ne potrjuje izročila o razlitju jezera: strmina lahko pomeni namerno nedostopnost, saj je bila težka dostopnost romanskih gradov njihova zaščita. Kljub temu ob odkritju te odprtine ni mogoče povsem odmisлити možnosti obstoja naselja na južnem pobočju Malega gradu, ki ga predpostavlja teorija o šutni kot prvotnem Kamniku. Da bi to pobočje lahko odnesla sila razlite vode, kažejo primerjave s starejšimi upodobitvami, ki še sredi 19. stoletja jasno razkrivajo gola pobočja hriba.

Na razmislek o veliki katastrofi, ki je po tej teoriji zadela Kamnik, se navezuje še ugotovitev, povezana s postavitvijo obrambnega stolpa na drugi strani malograjske ploščadi. Presenetljiv je namreč soobstoj ruševin in graditve novega dela, saj »primera, ko bi na pogoreli polovici prestižnega gradu prebivalci ne počistili niti ruševin, hkrati pa bi drugi del služil kot regionalno upravno središče, v Evropi ne poznamo.« (Štular 2009: 153) Prav ta pojav namreč presenetljivo spominja na to, kar naj bi se po teoriji o porušitvi nekdanjega Kamnika zgodilo v mestu: novo naselje pod Malim gradom s pravicami porušenega Kamnika naj bi nastalo zunaj obsežnih ruševin oziroma porušenega območja, ki je s tem dobilo lastnost prostrane groblje.

Leta 2018 so predhodna arheološka izkopavanja potekala na kamniškem Glavnem trgu. Med arheološkim dokumentiranjem ob prenovi kanalizacijske in vodovodne napeljave ter ureditvi tlakovanja so bile odkrite stavbne ostaline, za katere so arheologi po prvem pregledu ocenili, da bi jih bilo možno datirati od 13./14. stoletja dalje. Poleg več predmetov je bilo najdenih tudi dvanajst bakrenih novcev, večinoma iz časa od 17. stoletja naprej, eden je bil iz 13. stoletja, dva pa celo rimska (Gruden 2019: 19).

Toponim Žale je označeval prostor ob vodi. To ime je imelo še leta 1868 tudi poznejše naselje Laniše. (Reambulančni kataster za Kranjsko, 1868. SI AS 181, L118C04)

V nasprotju s tem nekatere najdbe na Šutni (Gabrovec 1975a) nakazujejo starost tega dela mesta. Po katastrofi, ki jo s tem predpostavljamo, je bila Šutna veliko območje ruševin, kjer pa se je ohranilo farno središče. Predpostavka o jezeru in njegovem razlitju pa pojasnjuje tudi že omenjena **nasprotja med mestom in Šutno ter vlogo Klanca kot ločnice** med njima.

Nov pomen je v tem kontekstu dobil tudi podatek, da so ob znižanju Klanca leta 1882 naleteli na bruna (Stiasny 1894: 137). Izročilo o tem, da »se je utrgal oblak«, ki se je ohranilo na Kamniškem, namreč kaže na udarni val vode: popolno porušitev naselja – prvotnega Kamnika – je tako mogoče pripisati ne le samemu potresu, temveč tudi rušilni moči vode iz jezera. Ta razdiralna moč je prizadela tudi območje južno od Kamnika. Na to se nanaša del zgodbe iz izgubljenega zapisa v frančiškanskem samostanu: »Jezero se je razlilo po polju, zmaj pa je na polju poginil« (Stele 1929: 69; Cevc 1958: 141). Prostrano polje, Drnovo, kjer je razlita voda iz jezera izgubila moč, so ljudje razumeli kot kraj, kjer je zmaj poginil.

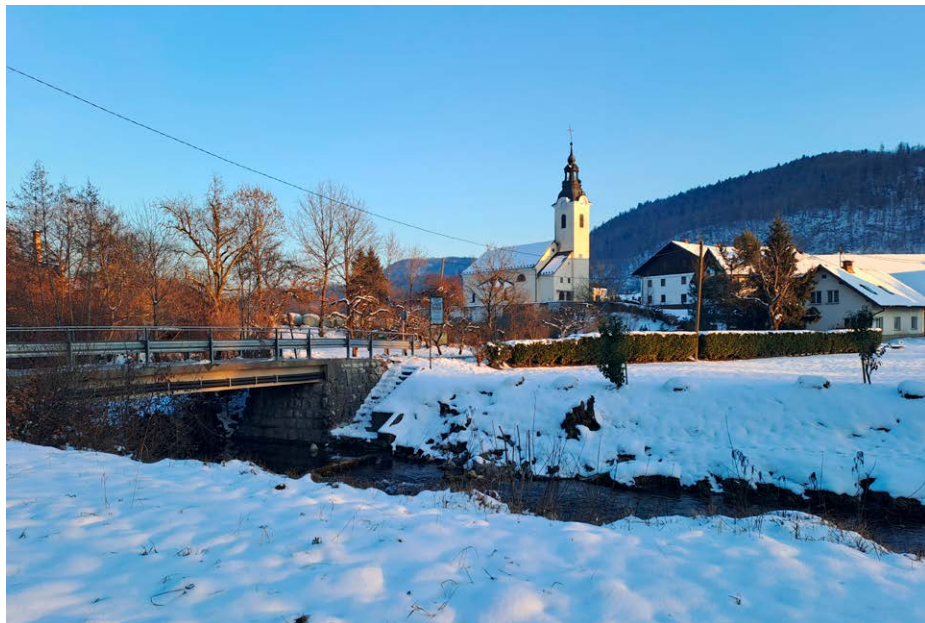
Zelo povedna so tudi ledinska imena južno od Kamnika: v Reambulančnem katastru je južno od Kamnika ohranjeno ledinsko ime Hude njive (SI AS 181, L200C03), pred Mengšem sta ledinski imeni Hudle in Kamnica (SI AS 181, L149C06), medtem ko Hudo pred Radomljami ni znano le iz katastra (SI AS 181, L220A02), temveč se je ohranilo kot krajevno ime.

Ob tem se kaže ustaviti tudi ob tisti razlagi imena Žale, ki je opozarjala na sorodnost s starocerkvenoslovanskim izrazom za obalo, breg (Snoj 2009: 486) oziroma s hrvaškim izrazom za zaliv oziroma prod ob morski obali (Zika 2011: 27). Kamniške Žale so torej poimenovane po zalivu ob nekdanjem jezeru.³³ To povezavo nakazuje tudi dejstvo, da so kamniškim Žalam v 19. stoletju rekli Spodnje Žale, za razliko od Zgornjih Žal severneje od njih (Melik 1985: 53). Na območju današnjih Laniš, v dolini zahodno od Stolnika, kjer je bil ob potoku primeren prostor za namakanje lanu, je leta 1868 v Reambulančnem katastru še vpisano naselje Žale (SI AS 181, L118C04).

Tem dokazom, ki pomagajo razumeti spremembe v Kamniku in okolici ob tej naravni nesreči, se je pridružilo še spoznanje, povezano z zvonjenjem v neveljski cerkvi sv. Jurija. Da bi zvonjenje, ukinjeno v začetku devetdesetih let 20. stoletja, predstavili na zgoščenki pesemskega izročila kamniškega območja, sva ga s sodelavcem Petrom Vendraminom na terenskem snemanju 3. junija 2016 posnela (Klobčar idr. 2024). Odziv na snemanje tega zvonjenja – preplah med domačini oziroma vprašanja, kdo je umrl – pa je pokazal, da je bil mali zvon, s katerim so zvonili ob treh popoldne, mrliški zvon, navček.

V cerkvi sv. Jurija torej ob treh popoldne niso zvonili v spomin na čas, ko je jezero odteklo, temveč v spomin umrlim v tej nesreči, saj je zvon vabil k molitvi zanje. V tej cerkvi je torej stoletja vsak delavnik zvonilo vsem, ki so ob razlitju jezera umrli nagle in neprevidene smrti, smrti brez možnosti zakramenta poslednjega maziljenja, v okviru katoliškega pojmovanja potrebnega za slovo od tega sveta. Sovpadanje časa zvonjenja z uro potresa 25. januarja leta 1348 tako upravičuje domnevo, da se je kamniško jezero razlilo ob tem potresu. Ob razjasnjevanju tega vprašanja se zato kaže bolj poglobljeno posvetiti temu dogodku oziroma času, ko »je poginil zmaj iz kamniškega jezera«.

³³ Jože Plečnik je ljubljanske Žale poimenoval po kamniških Žalah v prepričanju, da ime označuje kraj žalosti. V Kamniku se je Žalski hrib imenoval Sallenberg že davno pred 18. stoletjem, ko je bilo premeščeno pokopališče s Šutne na Žale.

V cerkvi sv. Jurija v Nevljah je do devetdesetih let 20. stoletja vsak dan, razen ob nedeljah in praznikih, ob tretji uri popoldne zvonilo z malim zvonom, navčkom. To zvonjenje je vabilo k molitvi za vse, ki so ob razlitju jezera umrli nagle in neprevidene smrti. (Pogled na cerkev sv. Jurija v Nevljah z Mamutovim mostom v ospredju. Foto Marija Klobčar, 2026)

Domnevni vzrok za razlitje kamniškega jezera in razhajanja pogledov na potres leta 1348

Domneva, da je jezero obstajalo še v času srednjeveškega Kamnika, sam Kamnik pa je bil na območju sedanje Šutne, je razvozlala navidezno časovno neskladje, ki ga je nakazovalo zvonjenje z navčkom v neveljski cerkvi. Hipotezi o obstoju kamniškega jezera v času srednjeveškega Kamnika in o razlitju jezera leta 1348 je nasprotovala odsotnost pričevanj v sočasnih kronikah, saj razen dolgo neznane in danes izgubljene kronike iz frančiškanskega samostana v Kamniku (Stele 1929: 94) o tem ni nobenih zapisov. Na tem so temeljila tudi osebno izražena nasprotovanja nekaterih po objavi članka s to hipotezo (Klobčar 2015). Pomisleke o tem, zakaj o tako usodnem dogodku, kot je bilo domnevno razlitje jezera, ni sočasnih zapisov, sem imela ves čas pisanja tega članka tudi sama. Prav zato sem se z nekaterimi novimi spoznanji, ki so zadevala razlitja drugih jezer,³⁴ lotila vprašanja samega potresa leta 1348.

»Toliko gorja ni nikdar solnce obsevalo, kolikor ga je bilo videti po naši domovini ta usodni zimski dan« – Potres leta 1348 v pisnih virih in historiografskih zapisih

Potres leta 1348 je bil do devetdesetih let 20. stoletja znan kot Beljaški potres, v slovenskem prostoru pa sta bila odmevna predvsem podor z Dobrača in razdejanje v Beljaku. Predstave o potresu so poleg ljudskega izročila v veliki meri ohranjala poročila menihov,

³⁴ Ta spoznanja razčlenjujem v nadaljevanju.

trgovcev in popotnikov, ohranili pa so jih tudi zapisi v Santoninovem popotnem dnevniku, ki se nanašajo na njegovo potovanje po Koroškem leta 1486 (1991: 54). Poročila trgovcev se navezujejo predvsem na kraje, kjer je tekla pomembna trgovska pot od Vidma preko Beljaka v Srednjo Evropo.

V slovenski seizmologiji je bila kot posledica potresa leta 1348 na območju Slove-nije zabeležena škoda na Starem Kolovcu pri Radomljah, Čušperku pri Grosupljem in v Novem gradu pri Podgradu blizu Ilirske Bistrice ter v Mariboru (Lapajne 1987: 56). Nekaj podatkov o učinkih potresa v drugih slovenskih krajih so ohranile kronike, ki so nastale daleč od domnevnega epicentra potresa. Matthias von Neuenburg, odvetnik v službi nadškofa v Strasbourgu, je potres iz leta 1348 opisal v *Chronici*, ki jo je napisal kmalu po dogodku, in v biografiji svojega pokojnega gospodarja *Gesta Bertholdi*, napisani po letu 1353. Opis v *Chronici* je kratek in navaja le nekaj prizadetih krajev; opis v *Gesti* je daljši in vključuje veliko več krajev, vendar brez podrobnosti o škodi. (Caracciolo idr. 2021: 346) Ta kronika omenja tudi posledice potresa na Kranjskem. Opis se začne z navedbo gradu Sostro oz. Ostrega vrha (Osterburg), med drugim pa navaja tudi uničenje Kranja (Krancke), Pustega gradu oz. Lipniškega gradu pri Radovljici (Waldenberk), nekateri gradovi oz. naselja pa omogočajo različne interpretacije: Ribnica lahko pomeni Ribnico na Koroškem ali na Dolenjskem, Geilenstein pa lahko označuje naselje Gailitz (Ziljica pri Podkloštru), grad Kolovec (Gerlochstein) ali pa se nanaša na veliki podor z gore Gerlitzzen oz. Osojščice, o katerem so poročali Anonymus Leobensis, Villani in Andreas von Regensburg (nav. delo: 346–347).

Različne interpretacije omogočajo tudi zapisi nekaterih gradov oziroma naselij v kroniki frančiškanskega patra Detmarja iz Lübecka. Ta kronika je bila sestavljena na podlagi starejših kronik, kar pa ne pomeni, da ni zanesljiva: šlo je za uradno kroniko mesta Lübeck, ki je bilo v tem času eno najpomembnejših nemških mest. Detmar je edini kronist, ki je v svoji kroniki zabeležil škodo na Koroškem, Kranjskem in v Furlaniji (Caracciolo idr. 2021: 347), in edini, ki je v tem okviru navedel tudi Čedad in območje Žabnice. Med prizadetimi kraji je omenil tudi Radovljico, Rathberch. Med šestindvajsetimi uničenimi gradovi, kolikor naj bi jih potres uničil na Koroškem in Kranjskem, so navedeni tudi Grad Sostro, in sicer kot Osterlut in Sewntal (Osterlut v Savski dolini), Čušperk, Neuhaus pri Trziču in grad Kolovec. (Nav. delo: 348–350) V Detmarjevi kroniki pa so jasno navedeni tudi zajezev Zilje in uničenje osemnajstih vasi, velika katastrofa v Beljaku, domnevno število mrtvih in uničenje okrog tretjine gradov (prim. Rohr 2007: 138).

V povezavi s prostorom, kjer so živeli Slovenci, je vreden pozornosti tudi zapis bavarskega kronista Andreasa iz Regensburga. Ta kronist, ki je ob naslonitvi na poročila trgovcev opisal podrobnosti potresa v Beljaku, je v svojem opisu omenil, da je potres – poleg utrdbe Kellerberg in samostana Podklošter – na Kranjskem in na Koroškem porušil še 36 gradov (Hammerl 1994: 231).

Na potres leta 1348 je na poseben način opozorila freska iz cikla *Apokalipsa* v kapeli Marijinega Vnebovzetja na gradu Karlštejn na Češkem. Avtor freske Nikolaus Wurmser je kot ponazorilo biblijske Sodome na njej najverjetneje upodobil potres v Beljaku. (Apokalipsa; Národní památkový ústav, Územní památková správa v Ústí nad Labem)

Na pričevanje kronike *Gesta Bertholdi Matthiasa* von Neuenburga se je v začetku 17. stoletja skliceval učitelj in polihistor Martin Zeiler, ki je v svojem izčrpnem in obsežnem potovalnem priročniku *Itinerarium Germaniae nov-antiquae* leta 1632 pisal tudi o slovenskih deželah. Njegovi zapisi so nastali na podlagi pisnih virov in njegovih lastnih opažanj spominjanja potresa. Zeiler je ob predstavitvi Beljaka objavil spominski napis, ki je bil na eni od sten v cerkvi sv. Jakoba v Beljaku:

Pravim ti, da je 1348
bil tedaj potres na spreobrnjenje sv. Pavla,
ki je uničil mesta, cerkev in utrdbe Beljaka (Zeiller 1632: 365).³⁵

³⁵ Sub M. C. triplo, quadraginta octo tibi dico, /Tunc fuit terrae motus, Conversio Pauli, /Suvertit Urbes, Basileam, Castraque Villaci (prevod Marjeta Pisk).

O uničenju gradu Ostri vrh oz. Osterberg, Sostro, ki je imel zelo pomembno strateško lego, je poročala tudi kronika frančiškanskega patra Detmarja iz Lübecka. (J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*, 1679, bakrorez št. 176)

Ta napis je v *Baselski kroniki* ohranil Christianus Wurstisen, vendar z napačno interpretacijo: Beljaški potres je povezal s potresom v Baslu, ki je bil osem let pozneje. Zeiler je opozoril na napačno interpretacijo dogodka, v obrazložitvi napake pa je opozoril na razširjenost potresa leta 1348 na Slovenskem:

Ta spomin [Baselska kronika] se moti v tem, da potres v slovenskih deželah, ki je v letu 1348 na Ogrskem, Štajerskem, Koroškem in na Slovenskem uničil 26 mest in gradov, kot poroča Aventius, meša z baselskim potresom iz leta 1356. Za to, katere dežele je potres leta 1348 prizadel, glej tudi v M. Albertum Argentinensem de reb. gestis Bertoldi Episcopi Argentinensis. (Zeiller 1632: 365)

Zeiller, ki je že leta 1632 poudaril nujnost kritične presoje virov, je torej mimogrede navedel učinke tega potresa v slovenskih deželah. Prav pomanjkanje dokumentiranja tega potresa je namreč ustvarilo sliko škode ob potresu, kjer so slovenske dežele komajda zastopane. Na *Baselsko kroniko* in ohranitev napisa iz cerkve v Beljaku je pozneje opozorila tudi *Topografia Provinciarum Austriacarum: Austriae, Styriae* iz leta 1677. O potresu je, upoštevajoč zmedo z letnicami, poročal tudi Valvasor. Med prizadetimi deželami je navedel tudi Koroško in Kranjsko ter omenil, da je potres trajal štirideset dni in da je porušil šestindvajset mest in mnogo gradov. Ob škodi ob potresu je, sklicujoč se na

eminentnega matematika Conrada von Meidenberga, navedel tudi nenavadno posledico potresa: omenjenemu kronistu in avstrijskemu kanclerju so kazali slike številnih ljudi in živine, ki so zaradi nekega zemeljskega plina otrpnili in se spremenili v solne stebre (Valvasor XV. 1689: 321).

Valvasorjeva navedba slik prizadetih ob potresih pomeni, da so se vesti o tem nenavnem pojavu širile tudi z lesorezi, kar je bila v tistem času še velika redkost. V tem času so namreč s tehniko lesoreza širili podobe Matere Božje, Kristusa na križu ter slike nekaterih svetnikov, med drugim tudi svetega Krištofa in svetega Jurija. (Lampe 1893: 126) Isti slikovni vir je omenjal tudi nemški fizik, naravoslovec in urednik Philipp Jakob Sachs von Löwenheim, ki pa samih tiskov ni navedel: ob potresu »v Avstriji« naj bi se zaradi »zemeljskega duha«, plina, sproščenega ob silovitih premikih, med molžo v solne stebre spremenilo petdeset kmetov oz. kmetic (Murray 1904: 196).

O tem potresu se je na Slovenskem pogosteje začelo pisati v času večje dostopnosti tiska. Leta 1848, ob petstoletnici velikega potresa, je na to naravno nesrečo pri nas opozoril zgodovinar Anton Jelovschek. V pregledu dogodkov, vezanih na obletnice, je na podlagi pisnih virov za leto 1348 zapisal: »25. januarja tega leta je bil po vsej Nemčiji tako močan potres, kot ga ni bilo od Kristusovega trpljenja ali kakršnega odtlej niso videli ali slišali zanj. Cerkve, gradovi in številne druge stavbe so se sesule, reke so spremenile svoj tok, ljudje so v obupu taval naokrog, kot bi bili nori, in zvonovi so sami zazvonili.« (Jellouschek 1848: 52)

V času širitve pismenosti med preprostimi ljudmi in prizadevanj za narodno osveščanje je potres 1348 postal del zgodb, pomembnih za splošno izobrazbo. V prispevku, ki je leta 1850 izšel v Janežičevi *Slovenski bčeli*, je neznani pisec poudaril, da je potres poleg Koroške zaznamoval tudi Kranjsko. Pri tem se je naslonil na starejše zapise: »Vsi tedajšnji gorotanski letopisci nam od tega strašnega potresa pripovedujejo, ki je posebno na Krajnskem in Koroškem veliko škode napravil.« (B. n. a. 1850a: 169)

V istem desetletju je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* o potresu pisal duhovnik, pisatelj, publicist in zgodovinar iz Tržiča Peter Hicinger.

Slovensko zemljo potresi radi nadlegvajo, mnogokrat jih čutimo tudi sedanje čase; vendar v nekdanih dneh so se godili večkrat posebni siloviti potresi, tako da so se hribje udirali, gradovi posipali in mesta. – Tak posebno strašen potres je bil leta 1348 ravno na dan spreobrnjenja sv. Pavla, 25. januarja proti večerni uri,³⁶ kakor piše Valvasor (15. bukve str. 321) in drugi. Ta potres sicer ni zadel samo *slovenske zemlje*, segel je tudi čez *gornjo Italijo*, *Dalmacijo* in *Avstrijo*, *Ogersko* in *Moravsko*; terpel je celih 40 dni, in je razsul kacic 26 mest, in mnogo gradov, kakor piše štajarski zgodovinar

³⁶ Večernična ura – ura, ko so bile večernice, torej tretja ura popoldne. Večernice (iz latinskega »vespera«: večer) so večerna hvalnica oziroma molitev, ki se opravlja ob koncu dnevnega dela.

A. J. Cesar, 40 gradov samo na Kranjskem, Koroškem in Štajarskem (Annal. B. III. stran 212). Ljudstvo in živina je konec našlo v razvalinah zidov, pohoštev in cerkev; mnogotere kraje so gore zasule in zemlja jih je požerla. (Hicinger 1859b: 168)

Hicinger je imel za svoj opis na voljo predvsem poročila o učinkih potresa na Koroškem:

Potres je Koroško potresel čez vso mero. Beljak je tako razdjal, da ni ne ena hiša cela ostala, razum nekterih majhnih, lesenih. Tudi velika cerkev, v kateri je bilo veliko moštva in ženstva, je s takim vihom se posula, da ni mogel ne en človek oditi. Ravno tako se je godilo tudi po miniških hišah. Ravno tisto uro pa je tudi toliko vode priteklo po ulicah, da je bilo viditi, kakor da bi bila prav velika reka zemljo po verhu pokrila. Ravno tisti čas se je pa tudi ogenj užgal v posutih hišah, in je pokončal vse blago, ki je bilo po hišah. (Hicinger 1859b: 168)

Kot Tržičan je Hicinger ob potresu spregovoril tudi o podoru s Košute in o zasutju trga pod Ljubeljem, vendar ni bil povsem prepričan, če se je to zgodilo ob tej priložnosti; dogodek je z gotovostjo umeščal le med leti 1261 in 1399. »Pravijo, da je skalovje posulo ves terg s cerkvijo vred, da so se pa ljudje oteli, in deloma na Koroško v Borovlje se preselili, deloma pa nižje se pomaknili, in novi Teržič sozidali, kjer je že poprej stalo nekaj hiš.« (Hicinger 1859b: 169)

Istega leta kot Hicinger je veliki potres v svojem obsežnem delu *Geschichte des Herzogthums Steiermark* opisal benediktinski pater, zgodovinar, arhivar in rektor graške univerze Karla in Franca dr. Albert Muchar. V opisu potresa se je naslonil na zapise kronistov, predvsem na kroniki iz Spodnje Avstrije, iz samostanov v Zwettlu in v Melku, in na salzburško kroniko. V šestem delu *Geschichte des Herzogthums Steiermark* je v poglavju, ki razčlenjuje vladavino Habsburžanov med letoma 1283 in 1373, po obravnavi gospodarskih in upravnih sprememb v letu 1348 na koncu dodal: »Za to leto kronisti soglasno pripovedujejo o potresu, ki je bil 25. januarja ob 4. uri popoldne in je na Štajarskem, Koroškem in Kranjskem pokončal več kot 40 najtrdnjših gradov, mest in krajev in povzročil silne zemeljske podore. Mesto Beljak na Koroškem naj bi bilo ob tem večinoma uničeno.« (Muchar 1859: 315–316) Citiral je izvirnik iz Zwettla:

Na praznik spreobrnjenja sv. Pavla se je zgodil tako silen potres, kot ga naša doba ne pomni. Kajti na Koroškem, Štajarskem, Kranjskem in vse do morja je porušil več kot 40 najtrdnjših gradov in mest in na nenavaden način postavil veliko goro nad veliko goro in tam zaustavil tekočo vodo, ki je uničila tudi številne vasi. (Chron. Zwettl. Recent.: 544; nav. po Muchar 1859: 316)

Po potresu leta 1348 je škoda na Kranjskem omenjena le v nekaterih kronikah, in sicer predvsem z navedbo poškodovanih gradov. Med njimi je tudi Stari Kolovec. (J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*, Wagensperg in Crain, 1679, bakrorez št. 60)

Po Mucharjevem poročanju je ta potres prizadel prebivalce na »Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in vse do morja« (prav tam).

Petnajst let pozneje je v zgodovinskem pregledu Kranjske o tem potresu pisal slovenski pravnik in zgodovinar Avgust Dimitz, in sicer v obravnavi časa vladanja kneza Albrehta: »Bridke preizkušnje so prišle nad našo očetnjava pod njegovim vodstvom: leta 1339 roji kobilic, leta 1348 potres (istočasno na Štajerskem in na Koroškem) 25. januarja ob četrti uri popoldne.« (Dimitz 1874: 227) Dimitz se je pri tem skliceval na 6. del Mucharjeve *Geschichte der Steiermark*. Po Valvasorjevem zapisu je povzel nekatere podrobnosti potresa, hkrati s kritiko njegovih časovnih opredelitev (prav tam). O tem potresu je poročal tudi Simon Rutar, ki je poleg škode v Furlaniji navedel poškodbe gradu na Kozlovem robu nad Tolminom (Rutar 1882a: 46, 72–73).

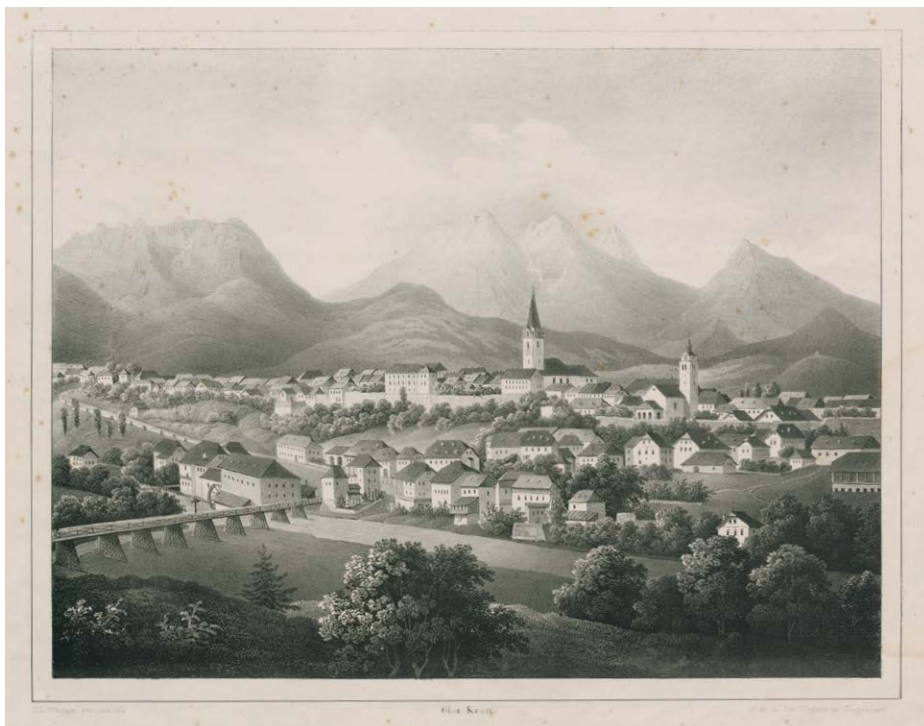
Pomembno priložnost za osvetlitev starejših potresov, ki so prizadeli tudi slovenske dežele, je prinesel potres leta 1895, znan kot ljubljanski potres. V *Ljubljanskem zvonu* je bila zgodovina potresov predstavljena z geološkega stališča, pri čemer je bil poudarjen tudi potres 1348 (Seidl 1895: 551), Anton Koblar pa je na ta potres, o katerem je pisal že pred tem, opozoril v *Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko*, a z netočnim datumom:

L. 1348 [...], na dan spreobrnjenja sv. Pavla (25. febr.), je bil najstrašnejši potres, kar so jih občutili naši kraji. Lepo je sijalo solnce ob treh popoldne. Kar se strese zemlja z grozno silo. Zvonovi so sami zapeli. Razdejanih je bilo 26 mest, mnogo cerkva in nad 40 gradov. Ljudi in živino so podsuli padajoči zidovi. »Terraе motus tantus, qui a Passione Christi nunquam auditus, vel visus est, aut fuit« – pravi kronist. [...] Treslo se je po vsem Frijujskem, da so se rušili stolpi in trdna poslopja, dalje po Avstrijskem, Moravskem in Ogerskem, v Italiji in Dalmaciji, posebno močno pa na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem. Strahovito katastrofo je najbolj kazala beljaška okolica na Koroškem. Mesto Beljak je bilo skoro čisto razdejano. Blizu njega se je odkrhnil po potresu južni del gore Dobrača in pokril s svojimi pečinami 17 vasij, 9 cerkva in 3 gradove z vsemi prebivalci. Odtrgani nasip je zajezil reko Zilo, ki je izstopila in napravila jezero. [...] Porušila se je celo krasna bazilika v daljnem Ogleju. Mogoče je, da je gora Korošica o tem potresu zasula tudi stari Tržič na Gorenjskem. [...] Stresala se je zemlja 40 dni in večkrat celo v dveh naslednjih letih, v katerih je vrh tega strašanska kuga v nekaterih krajih pokosila nad polovico ljudij. Čudno ni, da so ljudje begali dolgo okrog, kakor bi bili brez uma. (Koblar 1895: 69–70)

Z naslonitvijo na Koblarjevo razpravo in arhivske vire je bil ta potres predstavljen v obsežni zgodovinski monografiji Josipa Grudna. Gruden je poudaril, da je potres leta 1348 zajel območje od Jadranskega morja do Donave, vključno s Furlanijo, najhuje pa je prizadel Koroško in Kranjsko:

Vsi zgodopisci tedanjega časa v živih barvah na široko opisujejo grozo razdejanja, ki ga je povzročil strašni potres leta 1348. – Bilo je na praznik izpreobrnjenja sv. Pavla dne 25. januarja, okoli 3. ure popoldne, ko je vse dežele od Adrije do Donave pretresel močan sunek, kakršnega še ni bilo čutiti od stvarjenja sveta. Koroško in Kranjsko je njegova sila najhuje zadela. Lepo je sijalo solnce ob treh popoldne. Kar se strese zemlja z grozno silo. Zvonovi so sami zapeli. Razdejanih je bilo 26 mest, mnogo cerkva in nad 40 gradov. Krasna bazilika v Akvileji je skoraj postala razvalina. Treslo se je po vsem Frijujskem, da so se rušili stolpi in trdna poslopja. Ljudi in živino so podsuli padajoči zidovi. Stresala se je zemlja 40 dni in večkrat tudi v dveh naslednjih letih. (Gruden 1910: 237)

Gruden je ob preučevanju starejših virov, ki so »v živih barvah« opisovali potres, torej silovitost potresa označil z besedami »močan sunek, kakršnega še ni bilo čutiti od stvarjenja sveta«. Tako kot pisci pred njim je največ vedel zapisati o potresu na Koroškem:

Kranj je eno redkih slovenskih mest, za katera je v kronikah izpričana škoda ob potresu leta 1348. (Kranj; *Malerische Ansichten aus Krain*, Celovec, 1842–1848. NUK, dLib.si)

Višek razdejanja je bil v Ziljski dolini. Visoki Dobrač je že vsled prejšnjih potresov na mnogih krajih kazal razpokline. Usodnega dne pa je goro tako silno streslo, da se je skalna gromada razpočila in del gore se je zvalil v dolino. Ta silen plaz je zasul sedemnajst vasi in gradov ob vznožju in zaježil reko Ziljo, da je narasla v veliko jezero. Deset vasi je potonilo v njenih valovih. (Gruden 1910: 237)

Pri opisu posledic potresa na Koroškem se ni omejil le na Dobrač: »Tudi ob Osojskem jezeru so pokale gore in se rušile v vodo. Vsi gradovi, ki so se dvigali na holmih in hribih ob Dravi in Zilji, so se sesuli in njihove razvaline so se kotalile v doline. Nihče ne more presoditi, koliko ljudi je pod njimi izgubilo življenje.« (Gruden 1910: 237)

O potresu je spregovoril tudi v povezavi s samostanom Podklošter in opozoril na to, da »[s]trašen potres leta 1348, ki je razklal goro Dobrač, sicer samostanskega poslopja samega ni razsul, pač pa je del gore zasul 17 vasi, ki so bile večinoma samostanu podložne.

Bamberski škof Leopold je zato redovnikom podaril 52 zemljišč, da se je mogla naselbina še dalje vzdržati.« (Nav. delo: 481–482)

V Grudnovem opisu posledic potresa ima osrednje mesto Beljak, vendar ta opis vsebuje tudi druge podatke:

Največ jih je obležalo pod razvalinami mesta Beljaka. Razun nekaterih lesenih kolib ni tu preostalo prav ničesar. Ker je bil praznik apostola Pavla, so bili meščani ravno zbrani v župni cerkvi sv. Jakoba pri popoldanski božji službi. Potresni sunek je prišel tako naglo, da niti en človek ni ušel. Hkrati je začel izvirati na gornjem trgu močen vrelec vode, ki je poplavlil okolico. In da je bilo razdejanje še večje, je izpod razvalin izbruhnil plamen in uničil, kar je ostalo. Toliko gorja ni nikdar solnce obsevalo, kolikor ga je bilo videti po naši domovini ta usodni zimski dan. (Gruden 1910: 237)

Josip Gruden se je zavedal razsežnosti tega potresa in prezrtosti Kranjske v teh poročilih, kar je izrecno poudaril: »Medtem, ko o nesreči na Koroškem viri mnogo pripovedujejo, so nam posameznosti s Kranjskega manj znane. Le ena ljudska pripovedka se menda nanaša na to nesrečo, namreč pripovedka o propadu *Starega Tržiča na Gorenjskem*.« (Gruden 1910: 237)

Čeprav je Gruden ohranjeno ustno izročilo o propadu Starega Tržiča imenoval pripovedka, se je zavedal njegove pričevalnosti:

Pod Ljubeljem se je bil na kranjski strani razvil mal trg, ki se v listinah navadno imenuje Ljubeljski trg. Ljudje so mu pravili: »Stari Tržič«. Koroški vojvoda Ulrik III. je svet v okolici podaril stiškemu samostanu s pogojem, da v svojem gostinjcju brezplačno sprejema revne popotnike. Pričetki trga so torej v zvezi s znamenito stiško opatijo, ki je tamkaj vzdrževala cesto in gostinjec. Ljudje pa pripovedujejo, da se je nekoč vsled strašnega potresa porušila gora Korošica in zasula trg. Prebivalci so potem deloma ustanovili novo naselbino nižje v dolini, kjer se stekata dva potoka, to je sedanji *Tržič* (Neumarktl), deloma pa so se izselili v Borovlje na Koroško, kjer so nadaljevali železno obrt, kateri so bili že doma privajeni. [...] Ob času, kdaj se je to vršilo, ljudsko sporočilo ne ve nič zanesljivega. Ljudje pravijo: »Zgodilo se je pred 300 ali 400 leti.« Vendar je verjetno, da sredi 14. stoletja in je pred vsem misliti na oni silni potres, ki je napravil toliko gorja tudi onstran Karavank. (Gruden 1910: 237–238)

Gruden je v svojih opisih upošteval tudi ustno izročilo, hkrati pa se je zavedal nezanesljivosti ljudskega spomina v opredeljevanju časa.

Ob tem je bilo redko omenjeno, da je potres 25. januarja leta 1348 nastopil po desetletju velikih nesreč, ki so jih zaznamovali pojav kobilic, velike ohladitve, poplave,

orkani, požari in predhodni potres (Borst 1981: 540; Hödl 1987: 149). Pogosteje je bilo navedeno trajanje potresa: ta potres se je namreč nadaljeval s številnimi popotresnimi sunki. Ocene o njihovi pogostnosti in trajanju pa se zelo razlikujejo, od podatka o štiri-desetih sunkih v noči po velikem potresu in štiriindvajsetdnevni popotresni sunkih do tega, da so popotresni sunki trajali osemdeset dni, predvsem ponoči (Lapajne 1987: 56), in da se je potres ponavljal tudi v dveh naslednjih letih (Gruden 1910: 237).

Spregledanost tega potresa na Kranjskem, na katero je v začetku 20. stoletja opozoril Josip Gruden (Gruden 1910: 237), je bila pozneje redko poudarjena (Lapajne 1987: 56; Guidoboni in Comastri 2005). V nadaljnjih desetletjih so veliko bolj kot nekdane naravne nesreče med ljudmi odmevali spomini na katastrofe obeh svetovnih vojn.

Zanimanje za potres leta 1348 je vnovič oživilo ob potresu v Furlaniji (Cremonesi 1978). Ob tem je prišlo do izraza vprašanje samega odziva ljudi na katastrofo (Borst 1981; prim. Rohr 2007: 130), ob upoštevanju teh ugotovitev pa je bilo poudarjeno spoznanje, da je spomin na veliki potres zagrnil »plašč pozabe« (Hödl 1987: 151). V teh raziskavah so bile – tako kot v starejših prikazih – izražene nepojmljive razsežnosti potresa (Cremonesi 1978; Borst 1981; Hödl 1987). Cremonesi, ki je ob tem poudaril pričevalnost zapisov kanonika Giuliana, florentinskega kronista Giovannija Villanija in Palladia, je obžaloval, da ni nič znanega o škodi, ki jo je potres povzročil na Kranjskem (Cremonesi 1978: 74). Ob tem je zapisal trditev, da »potres 26. marca 1511 kljub pogubnim posledicam le ni bil tako katastrofalen kot oni iz leta 1348« (nav. delo: 76).

To stališče je na Slovenskem zastopal tudi geofizik in seizmolog Janez Lapajne, ki se je kot seizmolog najprej ukvarjal s potresno mikrorajonizacijo, njegovo najpomembnejše področje pa je bilo povezano z ocenjevanjem potresne nevarnosti (Gosar in Šket Motnikar 2012): Lapajne je poudaril, da se s tem potresom »po rušilni moči in grozi ter po razprostranjenosti in človeških žrtvah, ki jih je terjal, ne more primerjati noben naravni dogodek ne samo na Koroškem, temveč v vsej srednji Evropi.« (Lapajne 1987: 55) V tem potresu, zaradi katerega naj bi celo v Freisingu na Bavarskem zvonovi sami od sebe zazvonili (Hödl 1987: 151) in je trajal skoraj dve minuti, naj bi bilo po Lapajnetovi oceni na Koroškem in Kranjskem okoli štirideset tisoč žrtev; Lapajne ob trditvi, da je bilo na Koroškem in Kranjskem »po enoglasni sodbi vseh takratnih poročil najhuje«, virov ni navedel (Lapajne 1987: 55).

»Veliki potres na Koroškem« je v slovenski seizmologiji obveljal kot pomemben mejnik (Ribarič 1994: 18, 27–33). Ob navedbi škode v drugih evropskih deželah (nav. delo: 28–32) je bilo pozneje opozorjeno na to, da »je v tuji literaturi razmeroma malo citatov o vplivih tega potresa na našo deželo« (nav. delo: 32), ob tem pa tudi, da je povezovanje porušenja Starega Ljubelja s tem potresom zmotno (nav. delo: 32–33).

V predstavvah potresa leta 1348 je bila pogosto navedena tudi kuga, ki je nastopila v letu potresa 1348, naše kraje pa je zadela predvsem naslednje leto. Ta epidemija je

nastopila s toliko silo, da so izmrle cele vasi in da je v mnogih mestih po hišah le redke človek še preostal. [...] Prenehale so vse družinske in družabne vezi. Ljudje so zapuščali svoje delo in bivališča, bežali v gozdove, kakor neumni begali semtertja, skrbno se ogibajoč drug drugega, da bi se ne okužili. Vsa obrt in trgovina je prenehala, cele pokrajine so bile neobdelane, ker so ljudje izmrli ali pa se v topi brezupnosti vdali brezdelju. (Gruden 1910: 238)

Kuga, ki je trajala dve leti, je v Lübecku pomorila 90.000 ljudi, v Benetkah pa je bila med drugimi žrtvami tudi polovica patricijev (Jellouschek 1848: 52). Iskanje krivca je predvsem na Nemškem sprožilo pogrome Judov: obdolžili so jih, da so zastrupili studence in s tem povzročili kugo (Nohl 2015).

Na Slovenskem so krivdo za kugo pripisovali predvsem zmaju, ki je po prepričanju nekaterih okužil vodo, »spuščajoč svoj strupeni 'sperma' v vodnjake in studence« (Rutar 1885: 42). Družbeno zelo odmeven je bil tudi pojav bičarjev, »javnih spokornikov, ki so hoteli z izrednimi pokorili potolažiti božjo jezo in odvrniti strašne šibe« (Gruden 1910: 238):

Mnogi ljudje, reveži in bogatini, vitezi in kmetje, starci in mladeniči so hodili v procesijah, nagi do pasu, glavo pa so imeli pokrito s platnenim prtom. Nosili so križe, zastave, goreče sveče in biče, s katerimi so se tolkli do krvi. Med tem so prepevali pobožne pesmi. Hodili so iz dežele v deželo, od mesta do mesta, od vasi do vasi, od cerkve do cerkve. Mnogi gledalci so bili ganjeni in se jokali. Nekateri so se razgaljeni valjali v blatu in mlakah. Vsak spokornik je hodil s temi procesijami od jutra do večera skozi 33 dni. (Gruden 1910: 238)

Bičarji so si jemali pravico odveze od grehov, zaradi njihovih stališč in ravnanj pa sta jim nasprotovali posvetna in cerkvena oblast; papež Klement VI. jih je izobčil (prav tam).

Številne smrti in iskanje osame, ki bi ljudi lahko rešila pred kugo, so veliko pripomogli k pozabi dogajanja, ki se je začelo s potresom leta 1348. Na ta potres pa je na poseben način opozorila freska iz cikla *Apokalipsa* v kapeli Marijinega Vnebovzvetja na gradu Karlštejn na Češkem, torej v okolju, ki mu je kuga tedaj bolj ali manj prizanesla (Grdina 2024: 70). Avtor freske, Nikolaus Wurmser iz Strasbourga, je na njej upodobil potres v Beljaku kot ponazorilo biblijske Sodome. Sam grad Karlštejn je, tako kot praško Novo mesto, svetorimski cesar Karel IV. začel graditi aprila leta 1348, torej tri mesece po potresu (Jellouschek 1848: 52), kar je bilo hkrati drugo leto njegovega vladanja. Grad je bil dokončan devet let po potresu, Karel IV. pa ga je »napolnil s skoraj neverjetno količino tako imenovanih svetih relikvij«. (Sartori 1809: 144) Kot zbiralec relikvij je bil Karel IV. zelo znan, zato so jih pred njim ponekod celo skrivali (Grdina 2014: 70).

Zbrane dragocenosti sta varovala izjemna utrjenost in popolna zastraženost gradu, ki je vključevala tudi nočne obhode šestih stražarjev s klici: »Dale od hradu, dale!« (Proč od gradu, proč!) (Sartori 1809: 144)

»Beljaški potres« in razhajanja pogledov nanj

Zgodovinska pričevanja o potresu leta 1348 so se naslanjala na arhivske vire, ki so dokazovali usodne posledice potresa na Zilji oziroma pod Dobračem, in sicer v prepričanju, da je bilo v Beljaku središče potresa. V času, ko je izšla Grudnova *Zgodovina slovenskega naroda*, pa so na Koroškem že odmevali izsledki raziskave Dunajčana Alfreda Tilla (1907), ki je interpretacijo potresa 1348 povsem spremenila.

Temeljno spoznanje Tillove doktorske študije o podoru z Dobrača je bilo, da je bil podor ob zgodovinskem potresu, torej potresu leta 1348, le šibkejša ponovitev predzgodovinskega podora, spoznanja o starejšem potresu oz. podoru pa so se prenesla na novejšega. Podor z Dobrača leta 1348 je imel tako po Tillovi ugotovitvi le postranski pomen oziroma je bil odsev starejše naravne nesreče veliko večjih razsežnosti (1907: 534). Pri tem je Till jasno ločil območji starejšega – predzgodovinskega – in mlajšega – zgodovinskega podora. Zanimal je tudi poročila o tem, da je podor spremenil podobo doline, saj naj bi jezero, o katerem so poročali viri, seglo komaj kaj bolj zahodno od Arnoldsteina (nav. delo: 588–626), Podkloštra.

Tilova raziskava je dobila veljavo prve kritične razprave o dobraških podorih (Neumann W. 1988: 15; Zorn 2002: 15). Leto po njenem izidu je bilo njegovo delo predstavljeno v časopisu *Carinthia I*, avtor tega prispevka Martin Wutte (1908) pa je Tillove ugotovitve nadgradil: dokazoval je, da je vrsta krajev, ki jih je kronist podkloštrskega samostana Johann Heinrich Ainether leta 1707 navedel kot porušene, navedena v urbarjih (nav. delo: 193), in prišel do sklepa, da bi podor in jezero lahko uničila največ deset vasi (nav. delo: 196).

Tilovi in Wuttejevi pogledi so že pred drugo svetovno vojno segli tudi na Slovensko (Ilešič 1939), v koroškem zgodovinopisju in domoznanstvu pa so različno odmevali, saj so se prepletali z lokalnim izročilom. Različni pogledi se niso nanašali le na število zasutih ali potopljenih vasi, temveč tudi na velikost nekdanjega jezera v Spodnji Ziljski dolini. Med ljudmi se je ohranjalo staro prepričanje, da je jezero segalo skoraj do Brda pri Šmohorju (Egg bei Hermagor) in s tem merilo okrog petindvajset kilometrov, saj naj bi pokrivalo skoraj vso dolino (Paschinger 1976–1979: 62; nav. po Wiesflecker 2013: 10), pogled, ki je sledil Tillovi in Wutterevi oceni, pa je zamočvirjenost doline, ki je prebivalce prisilila v rejo konj in v tovarništvo, razlagal z zaježitvijo podtalnice, do katere naj bi prišlo ob podoru z Dobrača (Michor 1950/1951: 5–7).

Wuttejeve ugotovitve so dobile najodmevnejše nadaljevanje po osmih desetletjih, in sicer v razpravah koroškega zgodovinarja Wilhelma Neumanna (Neumann W. 1987; 1988). Neumann je v navezavi na Tillova stališča ob koncu osemdesetih let 20. stoletja povsem zanikal raziskave, ki so dokazovale usodnost potresa leta 1348 v Ziljski dolini in »ohranjale teorijo o sedemnajstih zasutih vaseh« (Neumann W. 1987: 10). Poudarjanje velike škode ob potresu je pripisal želji po senzacionalnosti (Neumann W. 1988: 21) in dokazal, da je podor prizadel neposeljeno območje (nav. delo: 59–61). Prepričanje, da potres v Ziljski dolini in podor z Dobrača nista bila usodna, je najbolj poglobljeno izrazil z analizo nekaterih dokumentov in toponimov. Kot poseben dokaz za velika pretiravanja v prikazu potresa je navedel pogodbo z 31. marca 1348, v kateri potres ni niti omenjen (Neumann W. 1987: 31–32), in imena družin iz višjega sloja, ki jih je mogoče zaslediti tudi v času po potresu (nav. delo: 34–35). S temi ugotovitvami je oblikoval novo predstavo o dogajanju na Zilji ob potresu leta 1348, zgodovinopisje, ki je sledilo starim pogledom na potres, pa je označil kot »graditev legende o sedemnajstih vaseh« (Neumann W. 1988: 21).

Razhajanjem v pogledih na potres leta 1348 se je ob prelomu stoletja pridružila nova interpretacija epicentra potresa, ki jo je grški inženirski seizmolog Nicholas Neocles Ambraseys nakazal že ob potresu leta 1976 s središčem v Furlaniji (Zorn 2002: 16): Christa Hammel je namreč v svoji historiografski disertaciji, prepoznavni po prepletanju klasične zgodovinske kritike virov s pristopi historične seizmologije (Rohr 2007: 25), zagovarjala tezo, da je bil epicenter tega potresa najverjetneje v Furlaniji (Hammerl 1992; Hammerl 2005: 128), vzhodno od Tolmeča, Pušje vasi in Humina, 8. do 9. stopnje po dvanajststopenjski lestvici EMS98 (Rohr 2007: 134–135). Ob ugotovitvi o koncentraciji škode v Furlaniji je navedla, da je potres prizadel tudi nekatere kraje na Južnem Koroškem, na severozahodu Slovenije in severovzhodu Italije (Hammerl 1994: 238).

Ugotovitve Wilhelma Neumanna (Neumann W. 1987: 25–39; Neumann W. 1988: 9–61) in Christe Hammerl (Hammerl 1994: 225–240) so ustaljeno predstavo o potresu spreminjale na več ravneh. To je bilo v poglobljeni obliki predstavljeno tudi v slovenskem okolju, vključno z novo interpretacijo epicentra potresa in s številom žrtev, na podlagi teh raziskav ocenjenem na nekaj deset ali nekaj sto (Zorn 2002: 17; Komac in Zorn 2007: 184). Te raziskave so tudi na Koroškem uveljavile pogled, »da se je Dobrač podrl na nenaseljeno območje med Ziljico in Podvetrovom« (Sereinig in Sketelj 2017: 13).

Na podlagi študij Wilhelma Neumanna, ki »je končno lahko mit o velikem številu mrtvih in uničenih vasi oziroma zaselkov dekonstruiral« (Rohr 2007: 190), in ugotovitev Christe Hammerl so ob tematiki potresa leta 1348 prihajala v ospredje vprašanja stereotipov in arhetipov. Poudarjeno je bilo, da naj bi z listino, izdano v Čedadu 19. novembra 1391, na podlagi katere je podkloštrski samostan dobil faro Šmohor, ne bila le prvič predstavljena domnevno izredno velika škoda ob potresu, temveč je v listini

navedeni obseg potresa postal stereotip za naslednja stoletja (Wiesflecker 2013: 13–14). K širjenju vesti o tem dogodku naj bi največ pripomogle pripadnost bamberski škofiji, ki je imela do leta 1759 obširne posesti na Koroškem – s tem so prva poročila hitro prišla v južnonemški prostor –, trgovske povezave z Beljakom, ki so segale od zgornje Italije pa vse do južne Nemčije, in redovne skupnosti v deželi. (Nav. delo: 16) Ob analizi vloge samostana Podklošter so bila poročila o potresu ovrednotena kot »multiplikatorji dogodka« (prav tam).

V primerjalni študiji naravnih nesreč v Vzhodnih Alpah so bile interpretacije podora z Dobrača predstavljene kot primer ustvarjanja in ohranjanja lažnih vesti s pridobitnimi nameni (Rohr 2007: 131–165). Ugotovitve Wilhelma Neumanna so bile potrjene, tezi Christe Hammerl o epicentru potresa v Furlaniji (1992: 97–100) pa je pritrjevala tudi interpretacija virov: poudarjeno je bilo, da poročila o tem potresu ne temeljijo na preverljivih dejstvih, temveč na subjektivnih ocenah poročevalcev ali tistih, od katerih so ti dobili informacije, verodostojnost virov pa je bila označena kot vprašljiva, saj gre »pri letopisih in kronikah redko za pričevanja očividcev« (Rohr 2007: 132).

Tega pogleda ni omajala niti študija o makroseizmični intenzivnosti potresa leta 1348 v Beljaku, ki je opozorila na spornost navajanja točkovnega žarišča z največjo intenzivnostjo (Gangl 2004: 408). Kolektivni spomin so namreč vedno bolj spreminjala stališča, ki so potrjevala, da je šlo pri navajanju sedemnajstih zasutih vasi pod Dobračem za »lažne novice« (»fake news«). Ta stališča so se širila tudi preko spleta: »Benediktinski samostan Arnoldstein, ki je imel na tem območju velika posestva, je sprožil 'lažne novice' o 17 izginulih vaseh. S pravljico o veliki gospodarski izgubi, ki jo je povzročil zemeljski plaz, so se skoraj 500 let izogibali različnim davkom in dajatvam.« (Lux 2024)

Z opredelitvijo, da je šlo za »lažne novice«, so bila utišana tudi pričevanja o velikem jezeru, ki je po potresu nastalo zaradi zaježitve Zilje: to jezero naj bi namreč »po geografskih ugotovitvah« merilo le tri kilometre, globoko pa naj bi bilo do 15 metrov (Neumann D. 1988: 75; Rohr 2007: 85–86; Wiesflecker 2013: 10).

Znanstvene razprave, ki zanikujejo usodnost potresa leta 1348 na Zilji, s temi ugotovitvami jemljejo oporo tudi dokazovanju o sočasnem razlitju kamniškega jezera: stališča teh raziskav so razbila temeljni dokaz, ki bi lahko potrdil tezo o razlitju kamniškega jezera, toliko bolj zato, ker je bilo podatkov o potresu na Kranjskem zelo malo.

Ohranjanje vsakodnevnega zvonjenja v neveljski cerkvi sv. Jurija ob uri potresa leta 1348 in spoznanja, ki so se razprla ob novi interpretaciji imena Šutna, pa so vendarle narekovala nadaljnje iskanje. Spodbujala sta ga dvom v utemeljenost nekaterih stališč, ki so privedla do obrata v oceni škode ob podoru z Dobrača in zaježitve Zilje, predvsem dvom v prikazovanje lažne škode in okoriščanje z njo, in sicer tako zaradi tedanje vere v božjo kazen kot zaradi vpetosti Beljaka v okvir pomembne komunikacijske poti ter v oblike cerkvenoupravnega nadzora. Ali bi podkloštrski samostan za domnevne

materialne koristi tvegal laž, s katero bi se duhovno osramotil pred podložniki, in ali bi podložniki to mirno sprejeli? Ali bi akterji domnevno izmišljenega izročila res lahko ustvarili lažno predstavo o učinkih potresa ob tako pomembni prometni poti, kot je bila pot med Benetkami in Podonavjem, in v tako pomembnem središču, kot je bil Beljak? Kako bi lahko samostan prirejal poročila o dogodku in o škodi, namenjena bamberskemu škofu, če je imela škofija tu svojega zastopnika, ali Ogleju, saj bi domnevno prevaro razkrile cerkvene vizitacije?

Ti pomisleki so narekovali in osmišljali nadaljnje iskanje, in sicer znotraj današnjih slovenskih meja, kjer je bil ta potres v pisnih virih omenjen le v zvezi z nekaterimi kraji, ohranjal pa se je v izročilu. Iskanje dokazov za usodnost potresa je imelo zato na voljo le folkloristično analizo in opazovanje strategij preživetja oziroma prepoznavanje učinkov potresa 1348 iz dogodkov in družbenih sprememb na širšem slovenskem ozemlju.

Prepoznavanje učinkov potresa 1348 iz dogodkov in družbenih sprememb na območju, kjer živimo Slovenci

Razlitja jezer

Splošna sprejetost stališča, da potres leta 1348 na Dobraču in v Beljaku nikakor ni imel usodnih posledic in da je bil epicenter tega potresa najverjetneje v Furlaniji, je vplivala tudi na presojo sočasnega dogajanja v današnjem slovenskem prostoru. Sledenje pričevanjem o **izginotju še dveh jezer**, jezera na Jezerskem in v Matkovem kotu, je zato pomenilo novo pot do dokazovanja verodostojnosti ustnega izročila o razlitju kamniškega jezera.

O jezeru na Jezerskem je pričalo ustno izročilo, ki je bilo že med letoma 1910 in 1920 tudi zapisano (Karničar 1998: 16–17). V njem se je zelo jasno ohranil spomin na pregrado, ki je pri Mahni peči jezero zadrževala, da ni odteklo v dolino.

Zgodbe o velikem jezeru, ki so si jih pripovedovali Jezerjani, govore o veliki vodni površini, ki je menda segala od Anka do Mahne peči, ta je bila zraščena z Malim Vrhom. Znan je silovit potres 1348. leta, ki je kar 40 dni tresel tudi tanko in ozko zaporo v Mahni peči. Obstaja pripoved o nekih posebnih, nekateri so pravili tudi kazenskih menihih, ki so poskušali to zaporo v Mahni peči s preprostim ročnim orodjem že prej toliko stanjšati, da bi jo teža vode sama zlomila. Prizadevali naj bi si od 12. do 14. stoletja, ko jim je omenjeni potres pomagal uresničiti načrt, da bi z odtokom jezera pridobili velike površine rodovitne zemlje. Voda je počasi odtekala, skalna zapora se je vedno bolj krušila. (Karničar 1998: 21)

Izročilo o jezeru na Jezerskem so ohranjale posamezne kmetije, ki so jih lastniki v 15. stoletju selili na nekdanje jezersko dno. (Jezersko, kolorirana razglednica, odposlana leta 1902. NUK, dLib.si)

Spomina na to jezero pa ni ohranjalo le ustno izročilo: najpomembnejši dokaz njegovega obstoja in odtekanja so bile »visoke kmetije, ki so se počasi priselile v dno nekdanjega jezera« (Karničar 1998: 22). Kmetije so se v prikladnejšo nižino preselile v 15. stoletju, spomin na to pa se je ohranjal kot del izročila posameznih družin, ki se je opiralo na sledove nekdanjih domačij. Nekateri temelji nekdanjih poslopij so bili vidni še v času med obema vojnama (nav. delo: 21–23).

O ostanku jezera na Jezerskem je poročal že Valvasor, sicer pa so ga izpričevale tudi nekdanje poti, čolnarska staja Na Koreninah in privezi Pri Anku (Karničar 1998: 21–22). V 16. stoletju so mimo nekdanje jezerske zapore naredili prvo pot na kranjsko stran. Orientacijo na Kranjsko je po letu 1870 zaradi transporta hlodov začela spodbujati gorenjska železnica. Kljub temu je Jezersko vse do konca 1. svetovne vojne ohranilo upravno pripadnost Železni Kapli (Karničar 1997: 8–9) oziroma deželi Koroški, kar kaže na pomen nekdanje zapore in samega jezera.

Spomin na nekdanje jezero se je med domačini na Jezerskem ohranil v poimenovanju kraja, in sicer z izrazi »pri Jezeru«, »k Jezeru« (pər Jezər, h Jezər) v pomenu »na Jezerskem« (Karničar 1987), umetno Planšarsko jezero, zgrajeno v obliki srca, pa je simbolični spomin nanj (Občina Jezersko b. n. l.).

Zapis nadučitelja Frana Kocbeka iz leta 1926 iz Solčave ohranja spomin na drugo jezero, na **jezero v Matkovem kotu**:

Zmaj v jezeru. / Kjer je danes Matkov kot, je bilo včasih jezero. Zato še danes ta kraj imenujejo »Jezera«. V tem jezeru je živel velik lintver. Ob jezeru so se večkrat pasle krave kmeta Žibota. Če se je živina preveč približala vodi, je lintver pognal tako močne valove na breg, da jih je odneslo v jezero, kjer jih je lintver požrl. – V jezeru so ljudje lovili ribe. Ribiške mreže pa so sušili na veliki skali ob jezeru, ki se radi tega še danes imenuje »Ribiška peč« (Ribča peč). (Kocbek 1926: 7)

Ker je zmaj začel to skalo kljuvati, so ljudje »postavili straže, ki naj bi jih obvestile o povodnji, da se rešijo, kadar bi prekljuval skalo« (Kocbek 1926: 7). Ohranjanje spomina na to, da so bile straže na Košacu, na Čelu, na Opresnikovem hribu in na Tolstovrški peči, je dokazovalo trdnost prepričanja v obstoj zmaja. V spominu na razlitje jezera se je ohranilo tudi pričevanje o višini vode: »Ko je lintver prekljuval Ribčo peč, je nastala taka povodenj, da je segala voda do cerkvenega praga v Solčavi. Voda je med drugim prinesla tudi zibelko in jo je pustila na cerkvenem pragu. V njej je bil otrok.« (Prav tam)

Pomembne lokalne podatke, ki so se navezovali na obstoj in razlitje jezera v Matkovem kotu, je ohranil tudi domačin Joža Vršnik – Robanov. Njegov zapis se v nekaterih podrobnostih razlikuje od Kocbekovega. Glede na Vršnikov zapis se Jezera imenuje tudi potok, ki teče iz Matkovega kota skozi Jezero ter se pri Romavhovcu izliva v Savinjo, sicer pa je tudi Vršnik pisal o skalni pregradi pod Puščavniško zijalko, ki je povezovala Klemenčo peč in Orlovec in zadrževala jezero, o Ribči peči, ki je iz njega gledala kot majhen otok, na njej pa so ribiči sušili mreže po končanem lovu, in o tem, da so bili na Ribči peči zabiti klini za privezovanje čolnov. V Vršnikovem zapisu je tudi pripoved o ajdovski deklici. (Vršnik 2005: 93)

Najpomembnejšo vlogo v tem izročilu pa je imel zmaj. Zmaja so se bali predvsem ribiči, saj bi jim lahko prevrnil čolne, njegov udarec z repom pa je sprožil vihar, ki je daleč naokoli podiral drevje. Zmaj pa ni ustrahoval le ribičev: glede na Vršnikov zapis je hodil po hrano tudi na kopno:

Gorje človeku in živali, kadar se je zmaj odpravil na suho iskat hrane! Vse je bežalo pred njim, vse drevje se je pripogibalo za njim in ga hotelo pobiti s svojimi vrhovi. Ubiti bi ga mogel samo macesen s sedmimi vrhi, a macesnov se je zmaj izogibal in se tako zmeraj vrnil srečno v jezero. (Vršnik 2005: 93–94)

Ljudje so verjeli, da je pod Olševo jezero in da v njem prebiva zmaj. (Pogled na Olševo iz Solčave, razglednica. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo)

Zmaj, je predstavljal grožnjo za ljudi in živali, s tem da je preglodal steno pod Puščajniško zijalko, pa je ugonobil tudi sebe. Vršnik je ob tem vključil tudi izročilo iz Ljubnega:

Takrat je voda iz jezera iztekla in odnesla zmaja s seboj. Nastala je povodenj, tako velika, da je segla do solčavske cerkve, kjer je pred cerkvenimi vrati pustila zibelko. Tudi na Ljubnem je ta povodenj segla tako visoko, da je na mestu, kjer je zdaj župnijska cerkev, pustila kip sv. Elizabete. Ko so Ljubenci našli ta kip, jim je kip spregovoril: »Po vodi sem priplavala, po vodi bom odplavala, do takrat me pa vzemite pod streho.« Ta pripoved je med Ljubenci še dobro znana. (Vršnik 1956: 38)

Razlitje jezera je torej po ljudskem verovanju uničilo tudi zmaja, zgodbe o tem, koliko vrhov je moral imeti macesen, da je lahko ubil zmaja, pa so se spreminjale: »Ko se je jezero razlilo, je odnesla voda tudi lintverja iz njega in ga je ubilo. Ubil ga je macesen s tremi vrhi; samo tak macesen more namreč ubiti lintverja. Njegove kosti in čeljusti pa so pozneje našli na Logarjevih njivah.« (Kocbek 1926: 7)

Ob prepričanju, da je razlitje jezera povzročil zmaj, se je v Matkovem kotu ohranil tudi spomin na materialni dokaz o razlitju jezera: »Po pripovedovanju starih se je v Ribči peči še dolgo poznalo, kako visoko je segla voda jezera. Rajni Martinčev Janez, brat na Ruskem umrlega profesorja Božidarja Štifterja, je pripovedoval, da je še vedel za mesto v Ribči peči, kjer je bila v skalo vsekana letnica, kdaj je baje jezero izteklo.« (Vršnik 1956: 38)

Natančno mesto, kjer je bila zapisana letnica 1348, se ni ohranilo, saj je pričevalec, star nad devetdeset let, umrl med prvo svetovno vojno, ohranila pa se je verodostojnost pričevanja. »Pokojnega Martinčevega Janeza sem še sam slišal pripovedovati, da je v mladih letih videl v Ribči peči kline in v steno vsekane črke, latinsko letnico.« (Vršnik 2005: 93)

Pričevanji o jezerih v Kamniško-Savinjskih Alpah in Karavankah se torej naslanjata na materialne dokaze, le da v izročilu z Jezerskega, za razliko od solčavskega, ni nobenih mitoloških prvin. K racionalnemu dojemanju izginotja jezera na Jezerskem sta verjetno pripomogli navzočnost menihov, ki so odtok jezera skušali sprožiti že veliko pred potresom, in pridobitev plodne zemlje, vključno z možnostmi za postavitev domačij v nižini, ko je jezero odteklo. Predhodna prizadevanja za pridobitev plodne zemlje z odpravo pregrade so omogočila stvarno razumevanje tega pojava: potres je opravil delo, ki ga sami niso zmogli, s tem pa kmetom posredno dal novo, plodnejšo zemljo in jim omogočil življenje v ravnini.

V Solčavi je razlitje jezera pomenilo katastrofo, na Jezerskem pridobitev. Katastrofa je v še večji meri označevala razlitje kamniškega jezera, povzročitelja pa so, tako kot na Solčavskem, ljudje našli v razumevanju nadnaravnih sil, poosebljenih v zmaju.

Verovanje, da je zmaj povzročil razlitje jezera in da se lahko vnovič vrne s svojo rušilno močjo, je bilo pod Olševo izredno močno zasidrano. To izpričuje *storija* »Jezero v Olševi«, prav tako zapisana v Solčavi:

V Olševi je jezero in v tem jezeru je lintver, ki bo prekljuval steno Olševe. Jezero se bo zlilo ali proti Solčavi ali proti Železni Kapli. Zato berejo v Železni Kapli večkrat mašo, da se ne bi jezero zlilo na koroško stran, ravno tako pa tudi v Nazarjih, da se ne bi zlilo v Savinjsko dolino. (Kocbek 1926: 7)

Ljudje so namreč verjeli, da se bo jezero zlilo na tisto stran, kjer so bolj hudobni ljudje, to pa so tako na kapelski strani kot v Nazarjih trdili za prebivalce druge strani Olševe (Vider 2004: 106).

Kljub verovanju v uničujočo moč zmaja, ki je bil po prepričanju ljudi kriv za razlitje jezera v Matkovem kotu, se je na freski svetega Krištofa na zunanosti solčavske cerkve v času po potresu poleg dvonovega zmaja brez kril, ki ima kljun, pojavila tudi riba Faronika.

Podori in zaježitve

Od pričevanj o podoru z Dobrača in zaježitvi Zilje sta bila navzven veliko manj opažena in s tem tudi problemsko izpostavljena **podor z Mežakle in zaježitev Save Dolinke**: gre za **izročilo o jezeru na Jesenicah**, ki se je ohranjalo med domačini, v svojih zapisih pa ga je zabeležil ljubiteljski zgodovinar Stane Tušar. Z najdbami pod nasutjem, ki naj bi ga povzročil podor z Mežakle, je v sklopu prispevkov o preteklosti Jesenic dokazoval zgodnjo naseljenost doline, ob tem pa opozoril tudi na vprašanje vrednotenja ustnega izročila (Tušar 1973a: 11). Iz živosti izročila je sklepal, da »moramo zemeljski usad Mežakle približati novejši dobi oziroma času, ko je bila dolina že naseljena in se je to ljudsko izročilo lahko preneslo na poznejše rodove.« (Nav. delo: 12)

Tušar je podor z Mežakle povezal z znanima posledicama potresa leta 1348, ki ju je razumel kot nedvoumna dokaza za njegovo usodno moč.

Glede možnosti časovne opredelitve tega zemeljskega usada mi nehotе uhajajo misli k močnemu potresu leta 1348, ko se je v Ziljski dolini podrla južna stena Dobrača ter zaježila reko Ziljo, tako da je nastalo veliko jezero. Zemeljske mase so popolnoma izbrisale in zasule štiri vasi, ki so v 12. stoletju že obstajale, in sicer vas Šentjanž na Zilji, Mostič, Mužje in Podgorje. [...] S tem potresom zgodovinarji povezujejo tudi porušitev severo-zapadne stene Košute, ki je v istem času porušila staro naselje pod Ljubeljskim prelazom »Forum Lubelium«. (Tušar 1973a: 12)

Ob iskanjih pričevanj o usodnem delovanju potresa je Tušar razmišljal tudi o razlogih za zamolčanost tega dogodka:

Edina vrzel je pač v tem, da morda ni bilo nikogar, ki bi vse to opisal in ohranil to katastrofo zgodovinarjem in poznejšim rodovom zapisano. Ne bi hotel tega še razvijati, vseeno pa nastaja povsem logično vprašanje, če morda ne ležijo ostanki prvotnega naselja na Jesenicah, pokopani globoko pod zemeljsko plastjo, ki je pridrsela iz Mežakle v dolino, zakaj iz zapisov takratnih kronistov je razvidno, da se je ob priliki navedenega potresa tresla zemlja vse od Visokih Tur do Tržaškega zaliva. (Tušar 1973a: 12)

Tušar se je torej skliceval med drugim tudi na pričevanja o podoru z Dobrača, ki so kmalu za tem doživela odmevno relativizacijo (Neumann W. 1987, 1988). Obstoja jezera na Jesenicah pa vendarle ni dokazoval le z dogodkoma, ki ju je poznal iz literature, temveč je nanj sklepal tudi iz lege in imena naselja Murova:

Izročilo o jezeru na Jesenicah, ki naj bi ob potresu leta 1348 nastalo zaradi podora z Mežakle, se je navezovalo tudi na lego in ime poznejšega naselja Murova, naj-starejšega dela Jesenic. (Jesenice, razglednica, odposlana leta 1904. NUK, dLib.si)

Kot drugi razlog, ki govori za možnost obstoja jezera na Jeseniškem polju, pa je prav v pobočje Merce stisnjeno naselje Murova, kar dokazuje, da so se prvotni naseljenci oziroma prebivalci zaradi *določenih* razlogov naselili tako visoko v breg, medtem ko so gradnjo bivališč v ravninskem predelu do 15. stoletja praktično odklanjali. (Tušar 1973b: 12)

Poimenovanje Murova, ki ga je avtor teh zapisov sprva povezoval s slovanskim imenom (Tušar 1973b: 12), je pozneje s primerjavo z ledinskimi imeni Velika in Mala Murova v Bohinju povezal z močvirjem in s travo, »ki ji domačini pravijo 'murova' in za krmo živine ali pašo ni uporabna« (Tušar 1973c: 12).

Objava Tušarjevih prispevkov v *Železarju*, *Glasilu delavskega kolektiva Železarne Jesenice*, je sprožila velik odmev bralcev oz. spodbudila njihova pričevanja. Avtorju so poročali o tem, da »so se baje v davnih časih po jeseniški dolini vozili s čolni«, pa tudi, »da je bil na Murovi pristan oziroma nekaka čolnarna« (Tušar 1973b: 11). Obstoj jezera v preteklosti naj bi potrjevali močvirnost jeseniških polj in struktura tal. Kakšna je bila ta struktura, je bilo po avtorjevem mnenju »gotovo najbolj znano geodetom in gradbenikom, ki so gradili poslovne zgradbe okrog železniške postaje, kakor tudi samo železniško postajo«; ti namreč »niti v globini deset metrov niso naleteli na trdne temelje,

temveč samo na vlažen in blaten ilovnat teren.« (Prav tam) Takšna sestava tal je bila pri zemljiščih na Plavžu in pri gradnji stolpnic ob tedanji Titovi cesti, Tušarjevo domnevo pa je v času objav njegovih prispevkov potrjevalo tudi kopanje temeljev za stolpiče ob opuščenem pokopališču. Avtor je pojasnjeval, da to

samo potrjuje domnevo, da je to blato in mivko lahko nanosila voda le v mirnem toku, se pravi stoječa ali lahno tekoča voda, kajti povsod tam, kjer Sava hitro teče, zasledimo le debelejši izpran gramoz. Že to nam potrjuje, da je usad Mežakle s svojo zemeljsko pregrado povzročil nabiranje vode v zgornjem delu Jesenic, ki se je širila od Mežakle do podnožja Merce. (Tušar 1973b: 11)

Časovna določitev usodnega dogodka, podora z Mežakle, se Tušarju ni zdela pomembna le zaradi samega jezera, temveč tudi zaradi vrednotenja predhodnega obdobja oz. vprašanja naseljenosti zgornje Savske doline: »O tem smo dolžni razmišljati že zaradi tega, ker je namreč nesprejemljiva navedba zgodovinarjev, da Gornjesavska dolina ni bila naseljena razen Dovjega vse do 14. stoletja.« (Tušar 1973b: 11)

Nekateri bralci glasila so pričevanjem o jezeru nasprotovali, drugi so jih dopolnjevali z novimi dokazi. Avtor, na katerega so se ljudje s svojimi dokazi ali nasprotnimi mnenji obračali osebno ali telefonsko, se je skušal ograditi od sodb: »Že v zadnjem sestavku smo zapisali, da ni naš namen za vsako ceno trditi, da je bilo v davni na Jesenicah jezero. Želimo le zbrati kakršnekoli izjave, ki se nanašajo na domnevno jezero na Jesenicah in le-te zabeležiti, da jih tako otmemo pozabi.« (Tušar 1973c: 11)

Stane Tušar se je torej ob objavljanju prispevkov o preteklosti Jesenic srečeval tudi z mnenji, da podor z Dobrača in jeseniško jezero sodita daleč v zgodovino, drugi pa so mu za obstoj jezera sporočali nova pričevanja. Med dokazi, da »je bilo na Jesenicah v davnih časih jezero«, je bila skala Na Stagnah, kjer so po pričevanju ene od občank pristajali čolni: Tušar je objavil njeno pričanje o tem, da je bilo še nekaj desetletij nazaj mogoče videti »velik železni obroček za privezovanje čolnov«, vzidan vanjo. (Tušar 1973c: 11)

Pričevanja, vezana na izkušnje posameznikov, je avtor zapisov opremil z zelo oprijemljivimi podatki, živost pripovedovanja pa je mogoče razbrati tudi iz neopaznega prehoda med poročanjem pisca in prvoosebno izkušnjo pripovedovalca:

Eden naših najstarejših živečih občanov iz Murove Andrej Puc, oče blagajnika Živka Puca, ki bo v kratkem praznoval devetdesetletnico rojstva, mi je ravno v zvezi s tem zemeljskim usadom iz Mežakle pripovedoval zanimivo podrobnost, ko sta z zidarskim mojstrom Cegnarjem še v njegovih mladih letih kopala jamo za takoimenovano »šterno«. Bilo je okoli leta 1900 ali morda 1905. Takratni železniški nadzornik na Jesenicah je gradil hišo za Bremcem (Čufarjev trg), Jeseničanom poznano »vilo Franjo«. Ker v tistih

časih še ni bilo vodovoda, je najel zidarskega mojstra Cegnarja, da mu na vrtu za hišo naredi izkop in sezida vodnjak. Ko sva z mojstrom kopala, je bilo 7–8 metrov globoko samo skalovje in rumeni pesek, kakršen je v kamnolomu. Kar nenadoma pa naletiva na nekaj temnega in ugotoviva, da je to popolnoma črni humus ali tako imenovana prvotna, kulturna plast, kajti kmalu pod to črno prstjo sva naletela na izrazit savski gramoz. Še bolj naju je presenetilo to, da sva pri najinem delu naletela na še razmeroma dobro ohranjen drevesni štor – lahko je bil bukov ali hrastov, tega ne bi vedel povedati, ki je po vseh okoliščinah sodeč kazal znake, da je bilo to drevo posekano. Pred samim štorom in okrog njega je bilo opaziti strohnelo listje. Iz tega se da sklepati, da je še pred zemeljskim usadom tod okrog po vsej verjetnosti živel človek, ki je to drevo posekal. (Tušar 1973c: 11)

Avtor zapisa je posredno obžaloval, da zidarski mojster in njegov sodelavec o najdbi nista nikogar obvestila: prepričan je bil, da bi »spričo sodobnih metod lahko hitro ugotovili starost ostanka drevesa in s tem tudi vsaj približno starost oziroma čas usada Mežakle, ki je za nas vseskozi še neznanka« (prav tam).

Pričevanja o jezeru na Jesenicah so torej najjasneje potrjevali gradbeniki s svojimi izkušnjami z izkopi za zgradnjo temeljev določenih objektov oziroma stavb. To so potrjevale tudi novejšje izkušnje. Znani jeseniški gradbenik Miloš Regovec je o temeljih za poslopje, v katerem sta bili banka in turistična agencija Kompas, in za novozgrajeno poslopje pošte povedal, »da so v globini nad deset metrov še vedno kopali le ilovico vseh mogočih barv in razno glino in mulj, kar je naplavila voda.« (Tušar 1973c: 11) Ta poročila so z drugimi podatki dopolnjevala opažanja nekdanjega geometra Železarne Jesenice, ki so se nanašala na posedanja tal (prav tam).

Tušar je opozoril bralce tudi na najdbo bakrenih novcev ob koncu 19. stoletja, ko so gradili nove obrate Kranjske industrijske družbe na Škofenci. »Takrat so pri kopanju jaška za vodno turbino naleteli v globini nekaj metrov na popolnoma črno zemljo ali humus in pod njo izrazil savski gramoz. Prav med to kulturno plastjo zemlje pa so našli bakrene novce.« (Tušar 1973c: 11) Avtor ni našel sledi o njih, sklepal pa je, da novcev »nihče ni zakopal tako globoko, pač pa so se novci nahajali na takratni kulturni plasti in jih je zemlja, ki je prišla z usadom iz Mežakle v dolino, lahko samo prekrila« (prav tam).

Hkrati se je še vedno srečeval z nasprotnimi mnenji, zato je jasno poudaril, da »bodo znanstveniki morali enkrat bolj točno raziskati ta področja in vsaj približno časovno ugotoviti, kdaj naj bi nastal ta usad Mežakle, kajti še vedno je več bralcev, ki so mnenja, da se je severna stena Mežakle porušila pred tisočletji, če že ne v ledeni dobi« (Tušar 1973c: 11). To odgovornost je čutil tudi sam in svojo tezo utemeljeval med drugim tudi z geografsko bližino obeh dogodkov, ki sta se mu zdela s potresom leta 1348 nedvoumno povezana, s potodom z Dobrača in Košute:

Kot avtor tega pisanja se čutim dolžnega, da v zvezi s tem še vedno zagovarjam navedeno tezo, da obstajajo vse možnosti, da se je to zgodilo v času potresa, ko se je zrušila severna³⁷ stena Dobrača. To ugotavljam predvsem iz dveh razlogov. Prvič: razdalja od Mežakle do Dobrača ali pa morda do Košute ni tako velika, da se kaj takega, kar se je zgodilo v Ziljski dolini, ne bi moglo zgoditi tudi v Savski dolini. Drugo: pa lahko navedem, da je iz zapisov takratnih kronistov razvidno, da to ni bil samo en potresni sunek, temveč, da se je zemlja tresla skoraj štirideset dni in so ti potresi opustošili številne gradove in cerkve v bližnji in daljnji okolici, tako po Koroškem, Goriškem in Kranjskem. (Tušar 1973c: 11)

V zapisih o podoru z Mežakle in nastanku jezera, v katerem se je avtor oprl na razna pričevanja, ohranjena med ljudmi, in na zgodovinske vire, je bilo poudarjeno tudi širše vprašanje naselitve teh dolin: starejše najdbe, odkrite pod nasuto plastjo, naj bi dokazovale dolgo bivanje človeka na tem območju. Avtor namreč ni verjel, »da bi se prvi naseljenec, ki se je podal v Gornjesavsko dolino, izognil sončne in za naselitev primerne lege tako Belškega kot Jeseniškega polja in rinil naravnost v višje ležeče Dovje oziroma Mojstrano, kjer je še danes v vseh ozirih manj rodovitna lega kot v ožji jeseniški dolini.« (Tušar 1973c: 12) Na ta vprašanja pa tedaj ni bilo odmeva.

Poleg skalnega podora na Dobraču sta bila na Slovenskem najodmevnejša **podor s Košute in zasutje Starega Tržiča**. Na izročilo o zasutju nekdanjega trga pod Ljubeljem, pozneje imenovanega Stari Teržič, je že v tretjem letniku *Kmetijskih in rokodelskih novic* v rubriki »Krajopisje« opozoril duhovnik Peter Hicinger, po rodu Tržičan:

Zavoljo svoje obertnosti imenitni kraj krajnske dežele, Teržič namreč, ni vselej stal na zdajnjim mestu, ampak bliže Ljubelja, dobro uro preč. Tako stari ljudje od tamkej še zmirej vedo povedati, in ne bo napak, to pripoved tukej več na znanje dati. Je, kjer se gre od zdajnega Teržiča proti Ljubelju, na desno stran od ceste pod Košuto (to je pod hribam tega imena) dolina, od spredej z razvalinami kamnja zaperta, ki se proti Koroškemu, od Ljubelja nekoliko v stran, vleče; na Benedkovi zemlji ji pravijo. Tukej – tako je od nekdanj beseda – je stal stari Teržič pred več sto letmi, kadar je na mestu zdajnjiga še malo hiš bilo in neke fužine, in cerkvice s. Marije Magdalene. (H[icinger] 1845: 19)

Bistvo Hicingerjevega opisa je bila predstavitev izročila o podoru s Košute:

³⁷ Pri tej oznaki gre za očitno napako, saj se je v potresu porušila južna stena Dobrača.

Velika nesreča pa je tisti stari terg pokončala; odtergal se je namreč velik kos od hriba (od Košute) in je posul kraj, ki je spodej bil. – Velik drakon (lintvern), pravijo, je čez hrib derl, pod kteriga nogami so se gore drobile. – In na ta posip je povodinj peršla, in popolnoma vse zakrila. Ljudje pa tega terga, ki so ob času še opomnjeni bili, kakšna nesreča jim žuga, so popred odbežali, in tako se oteli: nekoliko jih pa je šlo čez Ljubelj na Koroško, kjer so še z dajnji Borovljani, ki veliko strelniga orožja izdelujejo, njih nasledniki: nekoliko pa jih je nižje šlo in novi Teržič postavilo, kjer še od nekaj hišnih imen vedo povedati, de so še iz stariga Teržiča, kakor Venedki, Poljaki, i. t. d. (H[icinger] 1845: 19)

Hicinger je izročilo o podoru s Košute oprl na pričevanja, vidna v območju podora: »Od uniga posipa pa, razun te pripovedi starih ljudi, še nekaj govore razvaline kamnja na tistim mestu, in plaz na strani Košute, kjer se še zdaj od dalječ pozna, de je enkrat se moglo veliko od hriba preč odvaliti.« (Hicinger 1845: 19) Navedel je tudi težavnost časovne določitve tega dogodka in problem odsotnosti virov:

Kdaj se je pa ta posip zgodil, ni lahko razložiti; pisanja taciga ni najti; tudi Valvazor, ki je več starih zgodeb zapisal, nič ne pove od tega. Znalo bi se pa vunder toliko soditi, de je to pred kakimi pet sto letmi moglo biti, ker pozneji, v letu 1399 se bere, de je Vilhelm I. nadvojvoda avstrijski, Teržič zamenil za Doberniško faro od Zatiškega samostana (kloštra). (Hicinger 1845: 19)

Dve leti pozneje je Hicinger izročilo o nastanku Tržiča, označeno kot legenda, predstavil v *Mittheilungen des Historischen Vereines für das Herzogthum Krain*, Izvestijh Zgodovinskega društva za Kranjsko, vendar z nekaj dopolnitvami: na kratko je označil dolino, kjer naj bi bilo prvotno naselje, nakazal pa je tudi, da lego cerkve nekdanjega naselja nakazuje stanovanjska stavba kmetije »na Bedenkovim gruntu« sredi doline: ta naj bi namreč stala prav nad nekdanjo cerkvijo. Ob zgodbi o zmaju ali lintvernu, pod katerega hitrimi in mogočnimi skoki se je gora razrušila, je navedel, da se »ta pošast« pojavlja tudi v podobi zmaya, ki stoji v središču novega trga v Celovcu. Vnovič je omenil, da noben starejši dokument ne govori o tem naravnem dogodku, ob tem pa tudi, da arhiv tržiškega gospostva ne vsebuje posebej starih spisov in da se tudi Valvasor, nezadovoljen zaradi nepriljubljene okolice trga, z njim očitno ni veliko ukvarjal. (Hitzinger 1847: 21) Vnovič je zapisal, da so takrat na mestu sedanje župnijske cerkve že stale individualne hiše s kovačnicami in kapelico sv. Magdalene. Vodne naprave naj bi bile ob potoku Mošeniku nad sedanjim trgom, o čemer pričajo ostanki teh naprav, ki so jih našli ob gradnji hiš. (Nav. delo: 22)

Izročilo o uničenju trga pod Ljubeljem se je navezovalo na predstave o rušilni moči zmaya, na kar je Hicinger posebej opozarjal: »Med ljudstvom se za vzrok te

Opazovanje sledi podora pod Ljubeljem. (Ljubelj; *Malerische Ansichten aus Krain*, Celovec, 1842–1848. NUK, dlib.si)

zgodbe pripoveduje, da velik drakon ali lintvern je derl čez gorenske hribe, in da so se pod njegovo silo posipi narejali.« (Hicinger 1859b: 168) Moč tega verovanja je pol stoletja pozneje nakazal tudi Josip Gruden, ki je ob opisu uničenja trga pod Ljubeljem opozoril na ljudsko razumevanje razlogov za usodni dogodek leta 1348: »Ljudska domišljija je strašni dogodek po svoje tolmačila, češ, da je pridivjal čez gore strašen zmaj, pod čegar mogočnimi skoki so se rušile gore in je celo velikega kamenitega zmaja, ki stoji v Celovcu na trgu, spravilo z njim v zvezo.« (Gruden 1910: 238)

To izročilo se je v vsej živosti ohranilo v 20. stoletje, kritična presoja župnika Kragla, pisca tržiške lokalne zgodovine, pa je zapis o tem poimenovala Bajka o podsutju stare naselbine pod Ljubeljem. Kragl je namreč v tem izročilu predstavil različico Šentancahov, v kateri je imela pomembno vlogo ljudska razlaga pojava zmaja in njegovega uničenja:

Ljudska pripovedka ve povedati o veliki katastrofi, ki je razdejala stari trg pod Ljubeljem. Del gore Košute se je odtrgal, pridrčal v dolino in zasul naselbino. Starejši šentanski ljudje so ta dogodek tako-le opisovali: »Ako star petelin znese jajce, se rodi iz njega velikanski zmaj s sedmimi glavami. Pred več stoletji je bilo v naselbini pod Ljubeljem več kot polovico kovačij. Ta naselbina je bila na kraju, ki mu pravijo 'Na plazu', kjer še sedaj leži golo kamenje (glej sliko str. 100.), privaljeno z gore. Tam je imel neki kovač starega petelina, kateri mu je ušel na Košuto, kjer je znesel jajce, iz katerega se je izvalil mlad zmaj. Zmaj se je zaril v goro. Ko je postajal čimdalje večji, mu je primanjkovalo prostora. Gora se je morala polagoma razdvojevati vedno večjemu telesu in kosi kamenja so začeli že z groznim bobnenjem leteti v dolino, čimdalje bolj pogostoma. Drevje se je lomilo pod ogromno težo skal, divjačina je bežala s strahom iz tega kraja, ptiči, zbrani v jate, so nekoliko časa krožili nad groznim pokanjem in proti nebu se dvigajočim prahom, kakor da bi jemali slovo, potem pa so proč sfrčali z velikim vriščem. Prebivalci naselbine so bili v silnem strahu. Mislili so, da se bliža sodnji dan. Živina je tulila po hlevih. Manjše domače živali so se poskrile po raznih kotih. Do tedaj v sovraštvu živeči so postali naenkrat prijatelji med seboj. Sprva iz samega strahu še mislili niso na beg. Ker je bila dolina dolga, so se množine kamenja sprva ustavljale daleč od naselbine. Bežati so začeli šele, ko so se ogromne skale privalile že blizu hiš, podirajoč med potoma velike smrekove gozdove. Naenkrat pa se je odtrgala polovica gore in ven se je privalila velikanska zver s sedmimi glavami, iz katerih je švigal ogenj. Zver je bežala z veliko naglico po dolini proti naselbini, hoteč ulti za njo se valečemu kamenju. In zver bi bila tudi ušla, ako bi se ne bila od hriba nasproti Košuti utrgala velikanska skala, katera se je na letečega zmaja privalila s tako silo, da ga je usmrtila. Naselbino pa je popolnoma pokrilo za zmajem se valeče kamenje.« Ljudska pripovedka ve dalje povedati, da se je nekaj prebivalcev trga pod Ljubeljem izselilo v Borovlje, nekaj pa v Tržič, Kropo in Železnike. (Kragl 1936: 422–423)

Kragl je ob tem poudaril, da je »[l]judstvo [...] porušenje te naselbine prepletlo v pravljico, ki je in ostane le pravljica«. Tako kot lik zmaja je bil namreč podor s Košute, povezan z njim, razumljen kot povedka. (Nav. delo: 122)

K odmevnosti podora s Košute in uničenja starega Ljubelja je nedvomno največ prispevalo dejstvo, da je imel Stari Tržič, »Forum in Lubelino«, pomembno vlogo ob trgovski poti. Leta 1261 ga je koroški vojvoda podaril stiškim menihom, da so oskrbovali potnike. (Kragl 1936: 122) To dejstvo je tudi danes del zgodovinskega spomina na ta dogodek, skupaj s skalnim blokom z zmajem v Podljubelju in velikim zmajem ob vhodu v mesto Tržič. Vloga Starega Ljubelja je namreč del prepoznavnosti Tržiča:

Prehod čez Karavanke je bil nevaren in težak, domačini so lahko nekaj zaslužili z oskrbo potnikov – tovornikov, ki so bili namenjeni čez Ljubelj na Koroško ali obratno. Potrebni so bili kovači, kolarji, štavarji in oskrbniki konj, hospici z znanjem zdravilstva, gostilne s prenočišči. Zato so imeli prebivalci srečo z izbiro kraja bivanja, dokler ..., dokler ni nadnje kot zmaj prišla gora. Z grozo si lahko predstavljamo, kako je plaz drvel in rušil vse pod seboj. Ogromne skale so se kotalile v dolino. Še danes jih imajo Šentanci po vrtovih, kot za spomin. Danes so v okras, takrat pa joj me ... Tehtajo po trideset ton in več. (Pesjak 2008)

Skulptura zmaja v Podljubelju upodablja izročilo o podoru s Košute in zasutju Starega Tržiča. (*Zmajevec* rezbarja in kiparja Vinka Ribnikarja v Podljubelju; foto Marija Klobčar, 2025)

Medtem ko se je spomin na podor z Mežakle ohranjal predvsem med domačini, se je podor s Košute v zapisih pojavljal dokaj pogosto, večinoma v povezavi z Dobračem, delno pa tudi z razlitjem kamniškega jezera. O samem podoru ni bilo nobenega dvoma, problem pa se je pojavljal z njegovo datacijo, povezano tudi z lokacijo nekdanjega Ljubelja. Peter Hicinger je v skladu z izročilom lokacijo starega Tržiča povezoval s posestvom »na Bedenkovem gruntu«. (Hitzinger 1847: 21) Upoštevanje tovornih poti, ki sta vodili iz Radovljice prek planine Preval in iz Tržiške Bistrice, je lego prvotnega naselja umestilo na mesto, ki se danes imenuje *Lajb*, medtem ko je ljudsko izročilo to naselje umeščalo na kraj oz. območje, imenovano *Na Plazu* (Zorn in Mrak 2020: 355) »Neme priče« tega dogodka so še danes veliki skalni bloki na območju Podljubelja in v dolini Pod Košuto (nav. delo: 349).

Prebivalci Starega Tržiča so se torej večinoma rešili. Tisti, ki so pribežali v sedanji Tržič, kjer naj bi bilo že nekaj hiš s kovačnicami in kapelico sv. Magdalene (Hitzinger 1847: 22), s tem niso rešili le svojih življenj in svojim družinam omogočili preživetje, temveč so s svojo dejavnostjo pomagali k obnovi dežele (Kragl 1936: 422–423).

Medtem ko je bila zgodba o podoru na Košuti in nastanku Tržiča deležna širše pozornosti že v drugi polovici 19. stoletja, se je spomin na skalni **podor pod Smokuškim vrhom**³⁸ ohranjal predvsem v ustnem izročilu. Podor s tega vrha je po tem izročilu zasul Krnico,³⁹ na to pa spominjajo tri Krniške jame med Smokučem in Doslovčami (Novak 1995: b. n. s.). S tem podorom ljudje razlagajo tudi ime: nastalo naj bi »v povezavi z edinimi preživelimi oziroma s klicem 'smo-v-en-koč'« (Prostovoljno 2009: 16). Temu nasprotuje razlaga, da je vas dobila ime po kačah (Čop 1995: 170), smokuljah (Prostovoljno 2009: 16).

V razumevanjih podora pod Pečmi, kot domačini imenujejo skalno strmino nad vasmi od Breznice do Rodin (Čop 2000: 141), se pojavljajo razhajanja, ta pa zaznamujejo tudi nekatera poimenovanja. Greben med Mostami pri Žirovnici in Begunjami domačini imenujejo Rebro ali Reber, nekateri pa tako označujejo pobočje tega grebena. Kot je razvidno iz zapisa pesnika, pisatelja in zgodovinarja Toma Zupana iz Smokuča, v katerem je ohranil pripoved svoje stare matere, se na zadnji pomen nanaša tudi starejša razlaga:

Vsa ta reber, od sv. Petra nad Begunjami naprej do Novakove hiše⁴⁰ v Mostah, je, pravijo, nastala, ker se je zemlja s skal doli v dolino podričnila. Ta podričnjena zemlja, ki je sedaj Reber, je poprej pokrivala skalovje, da je bil sedaj zelo goli hrib obraščen in zelen. Zato, pravijo, so tudi na Breznici imeli cerkev sv. Miklavža, ker ta svetnik varuje, da zemlja ne postane premehka in bi se hrib po njej premikal. (Meterc 1992: 13)

Vzrok za to, da so ljudje postavili cerkev sv. Miklavža na Breznici, je opisal tudi pisatelj Janez Jalen z bližnjih Rodin:

Svet, ki jim ga je vrgel potres za vas, je izpodjedala voda, da jim je čimdalje bolj lezel za hiše. Pa so postavili pod premikajoče se bregove cerkvico sv. Miklavžu, ki ima pri vodah veliko besedo, trdno preverjeni, da dalje kakor do svoje hiše ne bo svetnik pustil vodi izpodnašati svet. Niso se zmotili. (Jalen 1973: 53)

³⁸ Poleg uradnega imenovanega Smokuškega vrha domačini s tem imenom označujejo tudi vrh nad vasjo Smokuč.

³⁹ Pripovedovala Jelka in Anton Koselj.

⁴⁰ Arheolog, zgodovinar in publicist Janez Meterc je ta podatek dopolnil z opombo »danes je to Oravova hiša« (1992: 13).

V izročilu vasi pod Pečmi je ohranjen spomin na podor, ki je zasul Krnico. (Smokuč med letoma 1928 in 1947; v sredini levo Krniške jame. Slovenski etnografski muzej)

Prav zato so ljudje podrtje cerkve sv. Miklavža zelo obžalovali, tako kot so nasprotno temu, da so Rodine izgubile župnijo in da je bila cerkev sv. Lovrenca opuščena. V spominu na gradnjo brezniške cerkve pa se je ohranila podrobnost, ki jo je moč povezati s podorom: babica Toma Zupana se je namreč spominjala, da je bila na mestu sedanje brezniške cerkve velika groblja. »Preraščalo jo je leščevo grmovje. Morali so kopati, da je nastala planjava za zidanje cerkve.« (Meterc 1992: 12)

Te groblje tedaj sicer niso bile deležne pozornosti: temeljni problem domačinov so bile namreč spremembe, ki so zadevale prenos župnije z Rodin na Breznico in opustitev dveh cerkva. Njihova prizadetost ob tem pa odpira vprašanje nekdanjih pomenov teh svetišč in razlogov zanje, pa tudi razlogov za spremembe.

Razloge za spremembe v pokrajini so razgledani domačini prepoznavali v sledih podora pod Pečmi in jih časovno povezovali s podorom z Dobrača in zaježitvijo Zilje. To potrjuje pripoved enega od domačinov iz Doslovč, zapisana v petdesetih letih 20. stoletja, ki je čas, ko »so kamniti plazovi zasuli nekaj hiš v Doslovčah«, povezala s tem potresom. Za tem »naj bi nastalo današnje stanje vaškega jedra v Doslovčah.« (Bogataj 2021: 10)

Lokalno izročilo namreč ne govori le o zasutju Krnice, temveč tudi o zasutju hiš nad Doslovčami. To zasutje je bilo ob koncu 20. stoletja še predmet živahnih razgovorov med zadnjim lastnikom Finžgarjeve hiše in sovaščanom, nanašalo pa se je na interpretacijo dveh lokacij nad Doslovčami, imenovanih Gute – Na Velike Gute in Male Gute. Poimenovanje naj bi izhajalo iz nemške besede za koče, *die Hütten*, ki naj bi jih ob podoru zasulo. (Novak 1995: b. n. s.)⁴¹

Razlaga imena Gute z nemškim poimenovanjem umešča razloge za to poimenovanje v čas nemške kolonizacije, kar kaže na potres leta 1348. Danes dokaj zaraščene Velike in Male Gute pa nekateri domačini ohranjajo v spominu le kot groblje, kjer so pasli krave, predvsem pa kot nahajališče peska, ki so ga kot otroci kopali in prodajali.

Vprašanje različnih pomenov nekaterih lokacij na Rebri je ob novih spoznanjih, do katerih so privedla zaščitna arheološka izkopavanja, vse bolj aktualno. Nanje sta se navazovala tudi raziskovalno zanimanje Tineta Jarca, namenjeno odkrivanju nekdanjih poti pod Karavankami (2004), ter raziskovalno in publicistično delo Janeza Meterca (1992, 1999), ki je pri zaščitnih izkopavanjih v tem okolju tudi sam sodeloval. Z njunim delom je dobilo velik poudarek razkrivanje sledi starejših obdobj, s pozornostjo do gradišč na višinskih terasah od Most pri Žirovnici do Begunj (Meterc 1999), halštatskih naselij, ki jih vzhodno od Sv Lovrenca do Straže ni (Jarc 2004: 129), do poti in njihovih prekinitev, ki se nanašajo na različna obdobja (nav. delo: 43–68), ter drugih vprašanj. V tem okviru so bila izražena tudi predvidevanja o starejšem podoru: »Področje iznad Smokuča kaže, da je nek velik podor z Rebri nasul v podnožju Rebri velik nasip, ki pa se je moral dogoditi že pred tisočletji.« (Nav. delo: 44)

Podor pod Smokuškim vrhom, ki je ohranjen le v izročilu, je bil ob tem kot »legenda o podrtju Peči« (Jarc 2004: 129) umeščen med »mnogo manjše podore« (prav tam). Šlo naj bi namreč za »razna Podrtja, ki pa so imel[a] manjši obseg (na vzhodnem delu nad Zabreznico, na Krniškem robu vzhodno od Doslovč, Pizdel nad Smokučem ...), ki bi utegnili nastati vzporedno z legendo o Starem Tržiču, ki sodi v prvo polovico 14. stol.« (prav tam). V zvezi s Krnico pa je avtor poudaril,

da ime Krnica predstavlja zadnji del doline, ne hrib. Zelo verjetno je bilo ime preneseno iz nekdanje bližnje dolinice – Krniške jame, katere vhod je bil zasut v času drugega podora, ki naj bi nastal ob nekem potresu v srednjem veku, najbolj verjetno je bil to potres, ki ga omenja tudi Valvasor, ki je zasul na Ljubelju Stari Tržič. (Jarc 2004: 129).

⁴¹ V pogovoru o Gutah sta leta 1995 sodelovala Joža Knafelj, Fucnekov, in Ivan Koselj, Vazarjev (Novak 1995: b. n. s.).

Skalni podor je bil zabeležen tudi na Ciprniku, razglednem vrhu na jugozahodnem koncu pobočja, ki poteka med dolino Male Pišnice in Planice: tudi s Ciprnika je namreč ob potresu leta 1348 »v dolino prihrumelo skalovje« (Krajevni leksikon 1937: 545), na to pa naj bi spominjalo predvsem »krajevno ime v Kamnju« (prav tam). Za dejstvo, da se ob tem potresu ni podrli tudi Ponca, so ljudje našli svojo razlago:

Južna stran Rateč je obdana s skalnatimi vršaci, ki jim načeluje glasovita Ponca (2280 m), značilna gora vsega okoliša. [...] Ljudska govorica je opletla našo goro s pravljico, ki sega v davna stoletja. Ko se je sesul Dobrač na Koroškem, je klical svoji sosedi Ponci: »Ponca lèti, jaz letim.« Ponca pa mu je odgovorila: »Jaz ne bom letela, ker imam pod seboj tri mogočne stebre.« (Lavtižar 1926: 99)

Trije stebri naj bi bili sveta Trojica v rateški župnijski cerkvi (nav. delo: 100), ki ji je cerkev posvečena.

Medtem ko je ta razlaga danes še zelo živa, je spomin na podor na Ciprniku zaslediti le še izjemoma, na primer v Podkorenu: ohranila ga je pripoved, ki jo je babica, rojena leta 1888, povedala svoji vnukinji, tudi sama pa jo je v otroštvu slišala od svoje stare matere. Po tem izročilu podor s Ciprnika časovno ni bil povezan le s podorom na Dobraču, temveč tudi z dogajanjem na Tolminskem: »Ko se je Ciprnik posul, je Nadiža spremenila svoj tok.«⁴²

Obnova dežele: tujci in domačini

Škoda ob potresu leta 1348 odpira vprašanja obnove dežele, preseljevanja in postavitve novih naselij. Prvi dokument, zabeležen po 25. januarju leta 1348, ki nakazuje prizadevanje za pomoč po potresu, je **indulgenčna listina za cerkev sv. Petra v Naklem**; 3. marca leta 1348, v času papeža Klementa VI., jo je izdalo dvanajst škofov v Avignonu.

Besedna zveza »causa peregrinationis«, navedena v dokumentu, kaže na to, da je bila cerkev sv. Petra v Naklem »nekdaj« božja pot. Listina je določala, da

[k]dor po opravljeni izpovedi in prejetem sv. obhajilu v farni cerkvi sv. Petra v Naklem moli, sv. mašo, pridigo posluša, ali je pri drugih duhovnih opravilih vpričo, zadobi odpustek 40 dni o godovih farnega patrona, o božiči, o novem letu, o sv. treh kraljih, veliki petek, veliko nedeljo, o vnebohodu, o binkošti. o presv. Trojici, o Telovem, v dan

⁴² Povedala Darinka Tarman.

Med prebivalci Rateč in okolice se je ohranjal spomin na podor na Ciprniku. (Rateče s Ciprnikom, 1927. *Slovenski gospodar* 61 (27): 1)

najdenja in povišanja sv. križa, o sv. Mihaelu, o praznikih Marijinih, v dan rojstva in glavoseka sv. Janeza Krst[nika], v praznik sv. Petra in Pavla, o praznikih vseh drugih apostolov in evangelistov, na vseh svetnikov in na vernih duš dan, o spominu posvečenja cerkve in vse dni v osmini omenjenih praznikov, če imajo osmino, o godovih sv. Stefana, sv. Jurija, sv. Martina, sv. Nikolaja, sv. Gregorija, sv. Avgušтина, sv. Marije Magd[alene], sv. Katarine, sv. Margarete, sv. Lucije in vsako nedeljo. Takšnega odpustka se udeleže tudi tisti, ki so pri biljah in pri pokopu navzočni, ki pri večernem zvonjenji trikrat kleče molijo Češeno Marijo; zadobe ga oni, ki cerkvi za svečavo in lepoticje priskočijo na pomoč, ali jej v poslednji volji ali pa že prej podare kaj zlata, srebra, kak kelih, ali kar si bodi potrebne; oni, ki spremljajo Telo Kristovo ali sv. olje, kadar je neso bolnikom; oni, ki gredo okoli imenovane cerkve po pokopališči, moleč za ondi počivajoče; naposled oni, ki molijo za župnika Nikolaja. (Koblar 1885: 46)

Listina o odpustkih iz Naklega je bila namenjena vernikom, povezanim s cerkvijo sv. Petra v Naklem. Prinašala je duhovno nagrado za njihove darove, namenjene tej cerkvi.

Nenadna potreba po teh darovih glede na čas izdaje te listine – listina je bila izdana dober mesec po potresu – kaže na povezavo s to veliko naravno katastrofo. Ob izdaji vsebinsko in likovno podobne indulgenčne listine kostanjeviškemu samostanu nekaj mesecev pred potresom pa bi v to povezavo lahko podvomili. V primeru Kostanjevice gre namreč za indulgenčno listino, ki je bila 6. novembra leta 1347 izdana na prošnjo Laurentija, opata kostanjeviškega samostana: ta listina je – podobno kot nakelska – določala štiridesetdnevni odpustek vsem vernikom, ki bi obiskali samostan na določene praznike, sodelovali pri drugih pobožnostih ali pa samostanu kar koli darovali (Kavčič 2020: 234–235). Razlog za izdajo te listine se ni ohranil (prav tam), znano pa je, da so bile v visokem srednjem veku listine z odpustki namenjene zbiranju sredstev za potrebe cerkva in samostanov (Wolter 1999: 46; nav. po Kavčič 2020: 234).

Listina papeža Klementa VI., ki jo je 3. marca 1348 izdalo dvanajst škofov v Avignonu, je najzgodnejši izraz pomoči po potresu. (Odpustki Klementa VI. za župno cerkev sv. Petra v Naklem. Nadškofjski arhiv Ljubljana, Zbirka listin. NŠAL 101)

Medtem ko se starejše listine po pričevanju s konca 17. oziroma začetka 18. stoletja zaradi pogostih požarov, napadov sovražnikov in obnov samostana niso ohranile (Mlinarič 1987: 104; nav. po Kavčič 2020: 236), so se za samostan in gospostvo Kostanjevica za čas od leta 1613 do leta 1803 med drugim ohranili številni registri gornine in vinske desetine (Mlinarič 1972: 150). Ti registri kažejo na pomen vinogradništva v tem okolju, kar je za razumevanje izdaje te listine zelo pomembno: v sklopu nesreč, ki so v obdobju pred usodnim potresom leta 1348 prizadele deželo, so bile namreč tudi hude ohladitve. Kot kaže pričevanje iz Maribora, je bilo leto 1347 tako mrzlo, da grozdje sploh ni dozorelo (Janisch 1878–1885: 196).

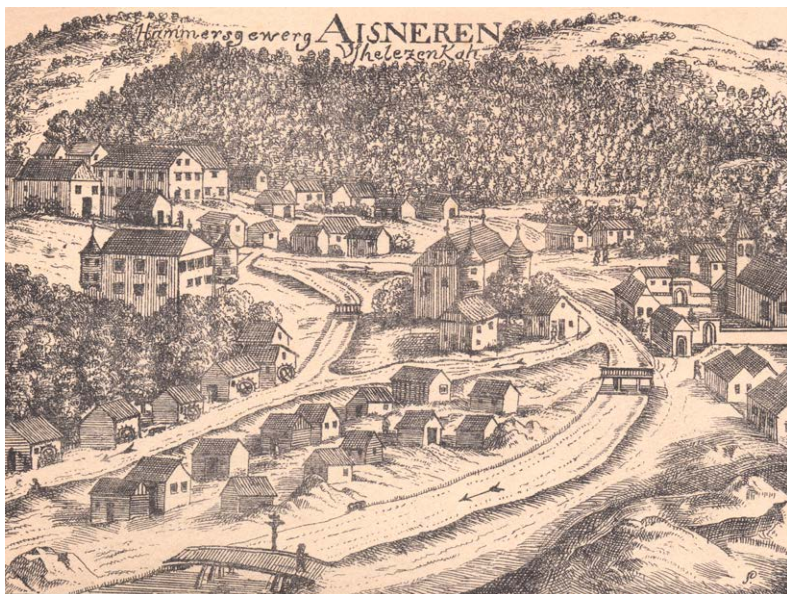
Ker je bila kostanjeviška indulgenčna listina izdana novembra leta 1347, torej po zaključku letine, je mogoče, da je opat prosil za pomoč zaradi pozebe v vinogradih oziroma popolnega izpada dohodka samostana. V nasprotju s tem pa s podobno vsebino napolnjena nakelska listina ne ohranja pričevanja o pobudniku, kar kaže na to, da je bila listina najverjetneje izdana na podlagi vesti o tragičnem dogodku.

Nakelska indulgenčna listina torej pomeni pomoč škofov iz Avignona, saj naj bi nudila podporo cerkvi sv. Petra v Naklem. Podobna listina je bila leta 1350 izdana tudi za cerkev sv. Urha v Žiganji vasi, ki je bila obdarjena z odpustki že leta 1327 (Lavtižar 1901: 120; Höfler 2015: 59). Ta listina je izgubljena.

Medtem ko je indulgenčna listina spodbujala neposredno finančno pomoč prizadeti župniji, je **obnova gospodarstva** omogočala celovitejšo obnovo dežele. Ta obnova je najprej izpričana za kraj ob poti skozi Selško dolino. Že leta 1348, torej v letu samega potresa, so se v Železnike priselili Furlani. Zgodovinar in politik Anton Koblar, ki je bil doma v Železnikih, je v svojem zapisu navedel podrobnosti o tej naselitvi in dokaze o njej, hkrati pa je poudaril, da je bila prej železarska tradicija znana v okolici, sami Železniki pa pred tem potresom niso izpričani:

Že v starodavnih časih so ljudje topili rudo blizu Železnikov, kar pričajo kupi stare žlindre na Štalici. O železniških fužinah nam pa prvo poročilo govori še-le iz l. 1348. Pri njih so se naselili Frijulci: Jacomo, Zhab, Muron in Monfiodin, ki so prišli, kakor trdi ljudska pripovedka, iz Palmenove in tud sezidali prvo hišo, Palmado, kakor se še sedaj imenuje. [...] Pred letom 1348 zastonj iščemo v zgodovini sledú o Železnikih. Urbarij loškega gospostva frizinških škofov, pod katere je spadala v najstarejših časih vsa okolica, molči l. 1318. o njih še popolnoma. Kmalu potem so se pa Železniki zaradi rudnikov in plavžev naglo dvignili in razširili. Škofje so obsipali Železnikarje s pravicami in sloboščinami. (Koblar 1892a: 271–272)

Kljub nejasnostim o tem, ali je listino izdal škof Albreht ali ne (Dolenc 2000: 360), ta podatek opozarja na prihod tujcev v Selško dolino kmalu po potresu in na obnovitev

V letu potresa 1348 so se v Železnike priselili Furlani in spodbudili razvoj železarstva. (Železniki; J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain* III., 1689 [1877]: 385)

dejavnosti, ki je bila pred potresom za to območje zelo pomembna. Spomin na to se je le okvirno ohranjal: »Prvotne gorske fužine so italijanski fužinarji okoli 1340 premestili k vodi v sedanje Železnike.« (Krajevni leksikon 1937: 588) Na priselitev kaže tudi dialekt: Železniki sodijo v območje t. i. selškega narečja, torej dialekta, ki meji na rovtarsko narečno skupino (Karta slovenskih narečij 2023).

Gospodarski obnovi po potresu je bila namenjena tudi naselitev novih prebivalcev za potrebe rudarstva. To naselitev potrjuje primer Slovenjega Plajberka pod Žingarico na Koroškem, na kar opozarja zapis Josipa Šašla: »Domačini so ohranjevali spomin, da se je kraj prvotno imenoval Svinčenca, v cerkvi pa se je častila sv. Barbara kot zaščitnica rudarjev. Šele leta 1364 se prvič pojavlja ime Bleiberg poleg imena cerkvenega patrona sv. Erharda.« (1956: 96) Šašel je spremembo toponima razložil s potrebo po naselitvi rudarjev, ki niso poznali lokalne zgodovine oziroma nevarnosti: sklepal je namreč, da se je ta sprememba

po vsej verjetnosti izvršila v zvezi s silovitim potresom leta 1348. Pri tem so gotovo bili porušeni stari rovi za svinec; fevdalci pa, ki so jih izkoriščali (graščaki na Humberku in menihi v Vetrinju), so te dohodke tem težje pogrešali, ker so od potresa tudi sami trpeli. Priklicali so nemške rudarje na pomoč in ti so dali kraju novo ime, cerkvi pa novega patrona. (Šašel 1956: 96)

Zaradi naselitve nemških rudarjev po potresu je prvotno slovensko ime Svinčnica nadomestila slovenska različica nemškega imena Bleiberg, Plajberk, naselje pa je sčasoma postalo Slovenji Plajberk. (Slovenji Plajberk, kolorirana razglednica iz časa med 1912 in 1916. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem)

Nemško ime je v povsem slovenskem okolju, močno prizadetem zaradi potresa, sčasoma postalo Windisch Bleiberg (Slovenji Plajberk).

Ob depopulaciji območja in veliki oslavitvi gospodarstva ob potresu leta 1348 so morali torej zemljiški gospodje poskrbeti za obnovo temeljnih dejavnosti, s tem pa zagotoviti tudi obnovo dežele. Priseljevanje, namenjeno obnovi, je izpričano tudi za Beljak, nekdanje bogato trgovsko mesto, kjer naj bi bilo – sodeč po baselski in nürnberški kroniki – 5000 žrtev (Lapajne 1987: 56; prim. Hödl 1987: 150). Škof Friedrich von Bamberg, ki je po potresu Beljak zaradi izpada dohodkov najprej za osem let oprostil davka, da bi obnovili mestno obzidje (Hödl 1987: 153), je leta 1351 zaradi velikega števila žrtev s posebno listino pritegnil nove naseljence in jim obljubil pravice in ugodnosti starih meščanov. »Pogled v arhive priča, da so se v Beljak priselile številne tuje, po imenu bamberske družine« (Lapajne 1987: 56). Spodbujali so tudi priseljevanje iz okolice (Hödl 1987: 154).

V času po potresu je do večjih preselitev oziroma naselitev prihajalo tudi drugje. Priselitve, povezane s kolonizacijo z Nemškega, so razpoznavne iz toponimov Nemška vas, in sicer za naselja, izpričana v času po potresu. Na to spominjajo naselji Gorenja in Dolenja Nemška vas pri Trebnjem, Teutscendorff oziroma Nemška vas pri Postojni,

leta 1955 preimenovana v Slovensko vas, Nemški Rovt v Bohinju in Nemška vas pri Ribnici. Da se toponim Nemška vas pri Ribnici nanaša na naselitev območja, prizadetega ob potresu leta 1348, nakazuje Hicingerjev zapis, ki se nanaša na to naravno nesrečo: »Na Krajnskem je posebno terpela notranja stran, tudi ribniška okolica.« (1859b: 168)

Prvotni zapis ribniške Nemške vasi pa ponuja tudi podatke o tem, **od kod je potekala kolonizacija**: v Ribnici, ki naj bi bila jedro kolonizacije tega območja,⁴³ na to kaže nemško poimenovanje tega kraja, leta 1417 zapisano kot Payersdorf, torej Bavarska vas. To poimenovanje tako kot prvotno okolje naseljencev nakazuje Bavarsko (Otošec 1982: 79).

Bavarce so naseljevali tudi na Sorškem polju (Logar 1996: 295), poseben govor, ki nakazuje kolonizacijo, pa je značilen še za zgornjo Savsko dolino, za Dovje in Mojstrano. To naseljevanje tako kaže, da vzrok posebne dialektalne podobe Dovjega in Mojstrane ter prehodnega Sorškega polja ni bila otežena komunikacija zaradi obsežnih gozdov (prim. Logar 1993: 7).

Izrazito in jasno izpričano **območje priseljevanja** je bilo na Kočevskem. Ime Kočevje, Gottschee, je prvič omenjeno v listini oglejskega patriarha iz leta 1363 (Simonič 1971: 9), ta listina pa hkrati izpričuje obdelavo dotlej neobdelane zemlje v gozdovih fare sv. Štefana v Ribnici in zgraditev novih cerkva v Kočevju, na Poljanah, v Kostelu, Osilnici, Gotenici in v Kranjski Gori (Otošec 1982: 81). Čeprav potrebo po novi naselitvi lahko prinese redka poseljenost (Šumrada in Ferenc 1991: 179), pa je bil temeljni razlog za naselitev Kočevarjev drugje.

Ena od interpretacij jezika kočevskih Nemcev se naslanja na »zgodovinsko nedokazano notico škofa T. Hrena, da je cesar Karel IV podaril 1349 Ortenburžanom 300 družin upornih frankovsko-turinških kmetov, ki so jih nato naselili na Kočevskem« (Šumrada in Ferenc 1991: 179). Analiza pesemskega izročila Kočevarjev, ki je ohranilo številne podobe družbene in gospodarske zgodovine njihovega prvotnega okolja, je potrdila verodostojnost dokumenta, ki ga je z zapisom v svoj dnevnik ohranil škof Tomaž Hren: frankovsko-turinški uporniki so bili podporniki legalno izvoljenega rimskega kralja Güntherja, ki je bil leta 1349 zvijačno premagan. Umirajoči kralj je v zameno za krono od Karla IV. izprosil pomilostitev svojih podpornikov, Friderik in Oton Ortenburški pa sta jim s svojimi sorodstvenimi in družbenimi povezavami ter z materialno skrbjo zanje omogočila naselitev na Kočevsko. (Klobčar 2024: 493–497) Prizadetost tega območja po potresu je nudila ustrezen prostor za naseljence, samo selitev pa so posledice potresa najverjetneje zelo oteževale, in sicer predvsem na razdalji od Ziljske doline do Kočevske.

Pri priselitvi na Kočevsko so bili torej ekonomski razlogi v ozadju, na kar lahko sklepamo tudi iz tega, da so ceste, ki so bile nujne za koriščenje obširnih kočevskih gozdov, začeli graditi šele štiristo let po naselitvi Kočevarjev (Klobčar 2024: 494–495).

⁴³ Božo Otošec jo v tem pogledu primerja z Logatcem (1982: 79).

Škoda ob potresu 1348 je na več območjih privedla do kolonizacije, poimenovanje Ribnice kot Payersdorf, Bavarska vas, pa kaže na priselitev z Bavarskega. (Ribnica, razglednica, odposlana leta 1907. NUK, dLib.si)

Kočevarji so tako morali iskati zaslužek v krošnjarstvu, kar jim je leta 1492 omogočil krošnjarski patent (prav tam). V istem letu so od cesarja Friderika III. dobili krošnjarski patent tudi Ribničani, torej prebivalci okolja, ki ga je po letu 1348 prav tako zaznamovalo priseljevanje, in sicer z Bavarske.

Čeprav so prvi novi naseljenci po katastrofi, naseljenci v Železnikih, izpričani že v samem letu potresa, naseljenci na Kočevskem pa – domnevno – leto pozneje, za druga območja, za katera je izpričana kolonizacija, čas vnovičnega naseljevanja ni jasen, prav tako ni mogoče reči, kako močno je potres prizadel **promet in trgovino**. Na prizadetost prometa in trgovine kaže odsotnost pravnega običaja, imenovanega obstagij. Obstagij, ki je pomenil posebno osebno izterjavo neplačanih dolgov in je posredno dokazoval velike prenočitvene zmogljivosti, je na Slovenskem zadnjič omenjen leta 1348, in sicer v Mariboru (Kosi M. 1998: 202), torej v mestu, v katerem je potres povzročil »nekaj manjših poškodb« (Lapajne 1987: 56). Obstagij se pozneje na Slovenskem ne pojavi več. V Mariboru pa je leta 1348 mestni pisar Benedikt Mother s svojo ženo ustanovil hospital za onemogle (Krajevni leksikon 1937: 449).

V šestdesetih letih 14. stoletja je prišlo do veliko sprememb v prometni infrastrukturi, nanje pa je gotovo vplivala tudi nova vloga Habsburžanov v slovenskih deželah.

Ko so Kranjsko in Koroško leta 1335 v neposredno upravljanje prevzeli Habsburžani, se je namesto povezav z zahodom krepila naslonitev na sever (Kosi 1998: 44–45). Vprašanje pa je, ali je na te spremembe vplivala le nova uprava ali so prometne razmere usmerjale tudi posledice potresa.

Slovensko ozemlje je dobilo v zgodnji habsburški dobi v prometni politiki sekundarni pomen. Na to kaže dejstvo, »da so prepustili vrsto pomembnih prometnih točk na Slovenskem skupaj z dohodki od prometa in trgovine v zastavo celjskim grofom« (Kosi 1998: 45). Celjski grofje so tako za vojaško službo in za posojanje denarja dobili v zastavo številna pomembna deželno knežja gospostva z mesti in mitnicami, kar se je zgodilo med letoma 1357 in 1371: Radgono, Slovensko Bistrico, Vojnik, Žalec, Kamnik, gospostvo Postojna in Zgornjo Vipavo (Kosi 1998: 47). Mitnice so obdržali v svoji lasti okrog šestdeset let (nav. delo: 170).

Gospodarsko ozadje so imele ponekod tudi **selitve znotraj posameznih okolij**. Železarstvo, ki se je najprej razvilo na Javornikih, se je šele v 16. stoletju selilo v dolino, na Jesenice (T[opolje] 1995: 175–176): zaježitvi Save Dolinke, ki jo je povzročil podor z Mežakle, je namreč sledila močvirnost zemljišča, kar dolgo ni dovoljevalo graditve objektov ali razvoja gospodarstva. Na manjši časovni zamik kažejo selitve visokogorskih kmetij na Jezerskem: kmetje so namreč svoje kmetije preselili na dno nekdanjega jezera v 15. stoletju. Izročilo o tem so ohranjale posamezne družine same, dokaz so bili tudi sledovi nekdanjih domačij, ponekod vidni še v času med obema vojnama (Karničar 1998: 21–22). Prav te selitve so na Jezerskem najmočnejše ohranjale spomin na razlitanje jezera.

Toponimi – označevalci škode ob potresu in popotresnih sprememb

Medtem ko **toponimi s pridevnikom »nemški«** hkrati z drugimi pričevanji nakazujejo priseljevanje po potresu, nekateri toponimi neposredno označujejo uničenje naselij ob potresu. Najizrazitejši je **toponim Šutna**, ki izhaja iz nemške besede *der Schutt* (ruševine, groblje), ali pa iz pomensko iste starejše oziroma narečne oblike *die Schütte*. To ime imajo na območju, kjer živijo Slovenci – poleg kamniškega predmestja Šutna in naselja pod Dobračem – Šutna pri Podbočju ob Krki na Dolenjskem in naselje pri Žabnici na Gorenjskem, pri naselju Strelac pri Šmarjeti na Dolenjskem pa je bil dvor oziroma dvorec Šuta, ki je imel v nemškem jeziku enako poimenovanje kot Šutna, torej Schutt ali Schütt (Slovenska historična topografija b. n. l.). Šutna se imenujeta tudi del naselja v Šmartnem ob Dreti in del naselja Brestanica, ob tem pa se pojavlja vprašanje, če so ta poimenovanja sočasna oziroma v kateri čas sodijo. Na časovno umestitev poimenovanja Šutna v pozni srednji vek kaže toponim s Koroške: območje podora pod Dobračem je bilo najkasneje

leta 1368 poimenovano Schütt, medtem ko prazgodovinskega podora niso dojemali na ta način (Hödl 1987: 152) oziroma ga niso tako imenovali. Ta kraj v Ziljski dolini je imel sredi 19. stoletja tudi slovensko ustreznico, izraz »Podertje« (Hicinger 1859b: 168).

Na prometni pomen Šutne na Dolenjskem v preteklosti opozarja naselje Brod v Podbočju, s katerim je naselje povezano še danes. Primerjava s prometnim omrežjem leta 1400 kaže na to, da kraj, danes imenovan Šutna, ob koncu 14. stoletja ni imel več nobene vloge oziroma ni bilo razloga, da bi bil označen na zemljevidu, ostal pa je Brod ob Krki (prim. Kosi 1998).

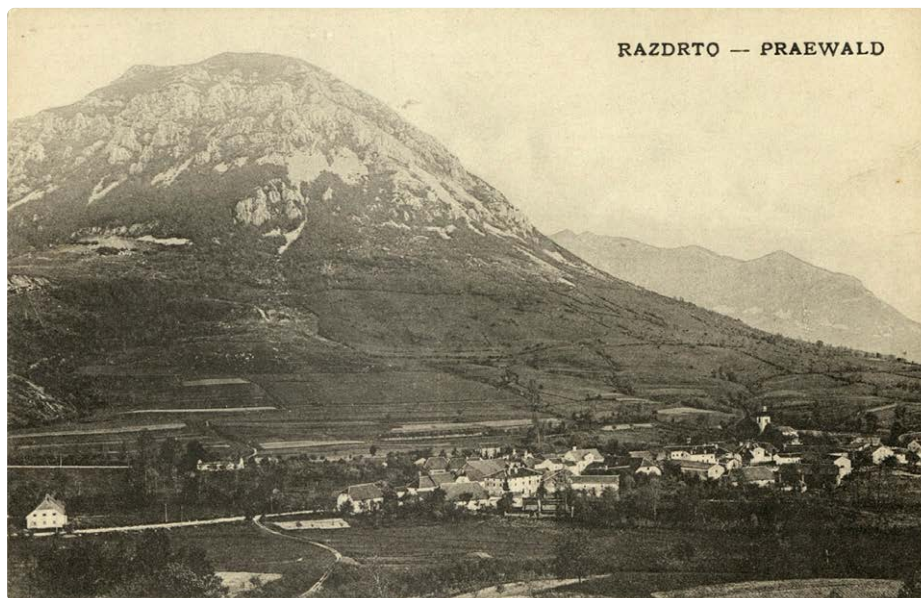
Šutna pri Žabnici na robu Sorškega polja sodi v območje, kjer naj bi loški škofje dali iztrebiti gozdove in naseliti podložnike z Bavarske. V Valvasorjevem času so tu še govorili mešanico slovenskega in nemškega jezika (Šifrer 1968b). Da je bilo to območje zelo načrtno naseljeno, kažeta oblika naselij in poljska razdelitev v Spodnjih Bitnjah (prav tam) in v Žabnici (Šifrer 1968č), medtem ko je nekdanja kajžarska vas Šutna⁴⁴ strnjena, ima malo polja, zemlja pa je razdeljena na majhne deleže (Šifrer 1968c), torej je bila poseljena pred kolonizacijo. To je mogoče pojasniti s tem, da je bilo prejšnje naselje porušeno, zaradi porušenosti neprimerno za obnovo, hkrati pa tedaj še neustrezno za novo pozidavo.

Slovensko poimenovanje za Šutno pod Dobračem je Podertje, pomensko enako pa je tudi poimenovanje naselja kot **Razdrto**. Naselji s tem imenom sta na Slovenskem dve, in sicer pri Šentjerneju, na drugi strani Kostanjevice kot Šutna, in pod Nanosom. Naselje Razdrto pod Nanosom je bilo še leta 1300 imenovano Prewal – tako se imenuje tudi pokrajina nad Razdrtim – leta 1573 pa je bilo navedeno kot Resdret; ob tem se je v prilagojenih oblikah ohranjalo tudi starejše ime (Torkar 2009). France Bezljaj je ljudskoetimološko razlago, ki je ime povezovala z ruševinami oziroma s podrtimi hišami, zavrnil, ime pa pojasnil z ruskim izrazom za krčenje zemlje (1967: 139; nav. po Torkar 2009: 397), kar je tudi danes veljavna razlaga (Snoj 2009: 349).

Franc Rupnik, ki je leta 1920 kot mlad kaplan v Hrenovicah zbiral gradivo za kroniko kraja, je opozoril na izročilo o spremembi lokacije naselja, prvotno imenovanega Preval: »Ta izraz pomeni kraj, kjer se svet prevali iz ene doline v drugo, kakor je to nad Razdrtim. Čul sem med ljudstvom staro izročilo, da je bila nekdanj vas na drugem mestu, morda na sedanjem pašniku Ravne pod Gradiščem.« (Rupnik 2018: 8) Časa tega preimenovanja ni mogel izslediti (prav tam), primerjava z učinki potresa leta 1348 v širšem slovenskem okolju pa kaže na to, da je bilo preimenovanje naselja posledica te naravne nesreče.

Porušitev naselja Preval, ki ga je pozneje nadomestilo naselje Razdrto, je narekovala nadomestilo izgube, torej novo naselje, ali okrepitev druge naselbinske rešitve.

⁴⁴ Podatke o premoženjskem stanju prebivalcev mi je posredovala mag. Tatjana Dolžan Eržen, tedaj zaposlena v Gorenjskem muzeju Kranj.

Poleg imena Razdrto, ki nakazuje potres, se je v lokalnem okolju ohranjalo staro ime naselja, Preval oz. Prevald. (Razdrto pred prvo svetovno vojno, razglednica. NUK, dLib.si)

Ta možnost se kaže v Postojni, v mestu, ki se prav tako ponaša z izročilom o zmaju, to izročilo pa kaže na potres. Staro mestno jedro Postojne se imenuje Majlond (Kahteran 2013: 10). Razlaga s potresom in z domnevno novo naselitvijo pa pojem Majlond oziroma Majland, ki izhaja iz nemške opredelitve za pojem moja zemlja – mein Land, nakazuje prihod tujcev oziroma kolonizacijo. Postojna je v 13. stoletju omenjena kot Arnesperch, kot grad in »villa«; slovensko ime Postojna oziroma Postojma pa se prvič pojavi leta 1369 (Torkar 2009: 394), torej po tem potresu. Poimenovanje Postojna ima sicer drugo razlago: izhajalo naj bi iz lastnega imena, s čimer je bila povezava z orlom etimološko zavrnjena (Snoj 2009: 324). Možnost, da ima poimenovanje kakršno koli zvezo z glagolom postoj, ki bi spominjal na naselitev, je lahko le domneva. Vsekakor pa je dokazana prometna veljava kraja: leta 1371 so gospodstvo Postojna kot zadnjo od mitnic dobili v zastavo celjski grofje (Kosi 1998: 47).

Z naseljem Postojna je verjetno povezano tudi poimenovanje Stara vas. Ta vas je kot Altendorff omenjena okrog leta 1400 in je morda dobila pridevek »stara« z ozirom na sosednjo mlajšo vas, ki je nastala pod gradom in prejela po njem ime (Postojna, Arisberg, Adelsberg). (Kos 1929/1930: 162)

Na kolonizacijo na območju Postojne pa kaže še en toponim: staro ime Slovenske vasi, leta 1498 navedene kot Teutschendorff, do leta 1955 imenovane Nemška vas (Torkar 2009: 399), nakazuje navzočnost nemških naseljencev na tem območju. Na navzočnost Nemcev kaže tudi toponim Nemški Rovt v Bohinju, ime Bohinj, ki naj bi po ljudskoetimološki razlagi prišlo iz nemške besede »wohin«, kam (Cvetek 1993: 7), pa sega v čas pred tem potresom, saj je bilo že leta 1250 zabeleženo kot Vochina (Snoj 2009: 67).

Porušenost nakazujejo tudi **toponimi s pridevnikoma »pusti«**. Gre za pridevniške oznake kot del toponimov, ki dokazujejo opustošenje oz. opustitev naselja ali objekta oz. objektov ali pa nakazujejo postavitev novih naselij, pri čemer so bila prejšnja naselja opuščena ali pa so služila drugemu namenu. S potresom leta 1348 je mogoče z zanesljivostjo povezati Pusti grad pri Kamni Gorici, znan tudi kot Lipniški grad oziroma Waldenberg, saj je porušitev tega gradu dokumentirana (Caracciolo idr. 2021: 346–347), Pusti grad Šoštanj – trg Šoštanj je prvič omenjen leta 1348 (Krajevni leksikon 1937: 554), in Pusti grad Lož, kjer je škoda ob potresu razvidna iz nastanka novega naselja. Pusti Gradec v Beli krajini pa je skrivnostni trg srednjeveškega ali zgodnjega novoveškega izvora, ki je od konca 17. stoletja naprej v dokumentih opisan kot podeželsko naselje, »vendar z zgovornim nazivom trg«. Kot razlog za to se poleg turških vpadov kaže gospodarski upad. (Golec 2019: 374)

Ob različnih razlagah pojma Pusti grad, ki se sicer navezujejo na različne gradove,⁴⁵ na videz zelo preseneča razlaga iz ribniške okolice, ki se nanaša na naselje z imenom Pusti Hrib. Med domačini je ohranjeno izročilo, da je bil tam nekoč grad in da se ime navezuje na delitev posestva med dediče, graščakove sinove: eden od sinov naj bi drugega prosil, naj mu ta hrib pusti. Ta razlaga poimenovanja kaže na prekinjeno izročilo oziroma na naselitev po potresu, ki jo je na ribniškem območju mogoče ugotoviti tudi iz drugih podatkov. Bližnje naselje Hudi Konec naj bi dobilo ime po težavnih obdelovalnih razmerah in naj bi sodilo v čas kmetijske odveze, čeprav je ime naselja dokumentirano že pred 18. stoletjem (Klobčar 2020: 77). Poimenovanji torej vsebujeta razlago za nekaj, česar ljudje niso poznali; to nakazuje močno prekinitev izročila, vzrok za to pa je najverjetneje odpravljanje posledic potresa z naselitvijo novih prebivalcev.

Na spremembe po potresu je mogoče sklepati tudi iz **neskladnosti poimenovanj krajev z njihovo dejansko vlogo**. Kraj Britof pri Kranju na primer danes nima pokopališča. To dejstvo je deležno šaljivih interpretacij: »Majo gorenci en dober rek o tem: Ceu živlene je na Britof živu, pokopat so ga mogl pa v Predoslah« (24 ur 2016). Poimenovanje britof je v starejšem pomenu označevalo »negovan ograjen prostor«. Ta pomen se je preko pomena »ograjn prostor okrog cerkve«, v nemščini Friedhof, Freithof,

⁴⁵ V historiografiji velja razlaga, da so bili ti gradovi požgani, da bi zaustavili prodor turške vojske.

prenesel na pokopališče, pri čemer naj bi šlo v nekaterih primerih tudi za množične pokope zaradi epidemij črne kuge (Snoj 2009: 82). Prav ta pomen se po eni od interpretacij povezuje s krajem Britof pri Kranju: v to naselje naj bi namreč v času kuge vozili pokojnike iz Kranja. Drugi pa ime kraja povezujejo z rimskim grobiščem, ki »ni omejeno le na zemljišče, ki ga obdaja cerkveno obzidje, ampak se po pripovedovanju domačinov širi tudi zunaj njega« (b. n. a. b. n. l.).

Medtem ko razlaga, povezana z rimskim pokopališčem, ne pojasnjuje, zakaj bi bilo poimenovanje nemško, tudi razlaga, ki se nanaša na kugo, sproža pomisleke: če bi bil Britof kraj pokopa številnih Kranjčanov, bi se ta vloga naselja najverjetneje ohranila, toliko bolj, če bi bila tudi razlog za poimenovanje kraja. Pokopališča so bila poleg tega blagoslovljeni kraji, torej območja, kjer se ni gradilo. Težko je tudi verjeti, da bi v času epidemij ob množičnih smrtih pokojnike vozili v tako oddaljen kraj.

Ob upoštevanju škode ob potresu, izpričane za bližnji Kranj, še bolj pa ob dokazanem razlitju jezera na Jezerskem oziroma ob domnevni količini in moči vode, ki je po strugi Kokre pridrla v dolino, ni izključeno, da je poimenovanje naselja Britof povezano s potresom leta 1348, lahko pa je šlo za eno od predhodnih katastrof. Na delovanje potresa kaže še podatek, da se je tudi del Kranja, označen kot »ožji del Kranja nad globeljo Kokre«, imenoval Na Podrtini (Šifrer 1968a: 159).⁴⁶

Britof je tudi del naselja Podbrezje oziroma njegov zaselek. V času med obema vojnama je bil Britof »[t]ipična podbreška vas s srednje plodnim poljem« (Krajevni leksikon 1937: 242), ki je bila tudi sedež župnije Podbrezje. Vas je imela pokopališče, župna cerkev pa je bila znana že pred letom 1400. (Prav tam) Pozornost zbujata cerkvenoupravna nadrejenost Britofa Podbrezju, saj kaže na njegov nekdanji pomen. Ker je potres leta 1348 v bližnji Radovljici in na Lipniškem gradu dokumentiran v pisnih virih, je lahko na poimenovanje Britofa vplivala porušitev ob potresu, lahko pa gre celo za starejšo naravno nesrečo.

Veljavna etimološka razlaga sproža pomisleke tudi v poimenovanju naselja Vremski Britof: gre za najpomembnejši kraj v Vremski dolini, v času med obema vojnama še znan z italijanskim poimenovanjem Cave Auremiane (Pelikon 2002: 75, 114), kar z imensko navezavo na zlato nakazuje njegov pomen. Prostor ob cerkvi, kjer sta bila pokopališče in protiturški tabor, ni poimenovan po pokopališču, temveč se imenuje Na Taboru (Urbanšiča 2022). Naselje je bilo tako verjetneje poimenovano po naravni nesreči, ki je zasula prebivalce.

Podobno je s toponimi s pridevnikoma »hud«, »hudo«: da se nanašajo na potres leta 1348, lahko potrjujejo le drugi dokazi oziroma dokazana škoda v neposredni bližini.

⁴⁶ V času zaposlitve na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, torej med letoma 1996 in 1998, sem v bližini gradu Khislstein, kjer je imel zavod svoje prostore, videla tablo Šutna. Dve desetletji pozneje, ko sem spoznala pomen tega poimenovanja, nisem o tabli mogla izvedeti ničesar več.

Malo Hudo pri Stični naj bi se po izročilu imenovalo Židana vas, kar je označevalo kraj izjemnega bogastva oz. prestiža. Po izročilu sodeč naj bi mu ga omogočala lega ob pomembni cesti, na kar se navezuje tudi ena od razlag za njegovo preimenovanje: »Nekdaj se je vas Hudo imenovala Židana vas, cesta čez vas pa je bila jako slaba. Neki dan pelje Dolenec črez vas vino. Ker pa konji niso mogli zaradi slabe ceste voza vleči, pravi Dolenec: 'To ni židana vas, to je Hudó.' Odsihmal pa se je ta vas imenovala Húdo.« (Hudovernik, ŠZ 8/124)

Prav pridevnik »hudo« kot del krajevnih imen kaže na to, da so ga ljudje povezovali s stiskami ali nadlogami, ki so jih doživljali sami. To kaže tudi razlaga imena Malo Hudo. Razlog za preimenovanje namreč ni moglo biti zanemarjanje ceste, temveč je bila lahko le nesreča, ki je uničila naselje, torej naravna nesreča. Ob tem tudi druga razlaga imena tega naselja, ki se sklicuje na kugo (Hudovernik, ŠZ 8/125), kot razlog za uničenje naselja lahko natančneje določa le čas te nesreče, torej čas po potresu leta 1348. Kuga sama namreč naselja ni mogla uničiti, lahko je le začasno ustavila promet skozenj. V nemščini se je naselje imenovalo Pössendorf.⁴⁷ Na to, da so ljudje naselje Malo Hudo verjetno poimenovali po razdejanju po potresu leta 1348, kažejo usoda bližnjih naselij Stari trg, ki ga je nadomestila Višnja Gora, in spremembe v Šentvidu pri Stični.⁴⁸

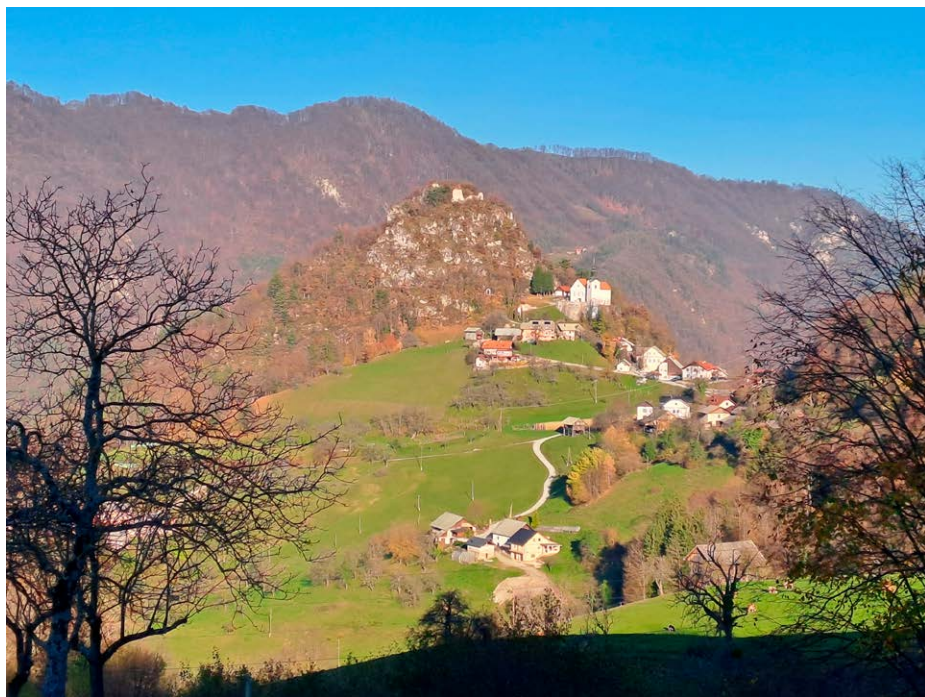
Pri gradovih se lahko poimenovanje hudi, hudo povezuje z izročilom o zakleti grajski hčeri ali graščakinji. Takšen je primer gradu nad Tržičem, torej v okolju, kjer je škoda ob podoru s Košute jasno dokazana. Pri poimenovanju gradu je vredno pozornosti **razhajanje med slovenskim in nemškim poimenovanjem**: v nemščini se je ohranjalo ime Gutenberg,⁴⁹ pozneje kot Stari Gutenberg oziroma Alt-Gutenberg. To ime, ki naj bi se navezovalo na bližnjo Dobrčo (Žagar b. n. l.), je v svojem pomenu ohranjalo besedo dober, nemško *gut*. V slovenščini je dobil ime Hudi grad. Z Gutenbergom oziroma Hudim gradom se je namreč povezovalo izročilo, povezano z razrušenim gradom in zakleto grajsko hčerjo: »Ljudska govorica opleta razrušeno poslopje s pravljico, da pričakuje v zapuščenem zidovju grajska hči rešitelja.« (Lavtižar 1901: 115–116)

V kontekstu potresa in obnove po njem so posebno povedni **toponimi s pridevniki »stari« in »novi«**. Raziskava trgov v Vojvodini Kranjski je pokazala, da je v tem prostoru za zgodnji novi vek značilna zelo močna dinamika izumiranja starih in nastajanja novih trgov (Golec 2019: 374), torej pojav t. i. ugaslih srednjeveških trgov, trgov srednjeveškega nastanka, ki so bodisi izgubili trški naslov bodisi so celo prenehali obstajati (prav tam). Ti trgi so ležali v južnem delu slovenskega prostora. Trške funkcije in oznaka trg so v tem času postopoma ugasnile pri štirih srednjeveških trgih: v Svibnem, Senožečah, Šentvidu

⁴⁷ Pössendorf: iz nem. böse – zloben, das Dorf – vas.

⁴⁸ Te spremembe utemeljujem v nadaljevanju.

⁴⁹ Gutenberg: iz nem. gut – dober in der Berg – hrib.

Med trgi, ki so po potresu leta 1348 izgubili pomen, je tudi Svibno. (Pogled na trg Svibno; foto Marija Klobčar, 2025)

pri Stični in v Trebnjem. Pri tem so se njihove funkcije vsaj deloma prenesle na drugo bližnje naselje in nobeno tudi ni v celoti fizično izginilo. (Nav. delo: 390)

Ugotovitev, da »[p]ri večini Starih Trgov na Slovenskem moremo lepo slediti antitezi stari-novi«, je v preteklosti že zbujala pozornost (Kos 1929/1930: 163), niso bili pa jasni razlogi za postavitev nadomestnih naselij oziroma njihovih delov. Nadomestne postavitev naselij brez utemeljenih razlogov si je namreč težko predstavljati. Šlo je torej za privilegirana okolja, ki jih brez razlogov ne bi opuščali ali zapuščali ne lastniki hiš ne skupnosti.

Postavitev novih naselij je bila najverjetneje izraz neprimernosti starih naselij za bivanje, ki je bila posledica potresa, in hkrati izraz potrebe po novih središčih s to vlogo: poleg vnovične vzpostavitve prometne infrastrukture, potrebne zaradi škode ob potresu leta 1348, je bila namreč pomembna tudi obnova mreže tržnih središč.

Stari trg pri Ložu je v virih prvič omenjen samo z imenom »trg«; to je razvidno iz zapisa leta 1237 oziroma iz navedbe »acta sunt hec in foro«. Ko so pa prenesli trg v bližnji kraj, ki je nastal pod gradom Lož, je dobil prejšnji trg ime Stari trg: leta 1384 je

zabeležen kot Altenmarckht. (Kos 1929/1930: 163) Del Starega trga pri Ložu se imenuje Mandrge.⁵⁰ Nejasnost poimenovanja je mogoče razložiti z učinki, ki jih je imel potres leta 1348 na pomembna naselja, in s pomensko analizo tega pojma. Po podatkih slovarja Matije Kastelca in Gregorja Vorenca *Dictionarium Latino-Carniolicum* (1680–1710) je mandria mesto »fa  apiranie te fhivine«, torej živinska ograda (Stabej 1997: 211). To poimenovanje dela Starega trga pri Ložu pomeni, da je bil nekdanji trg uničen do te mere, da je bil primeren le za živino. Izraz mandre je sicer znan tudi v tr a ski okolici, kjer so Italijani Slovence, ki so izkr ili okoli ski gozd in tam pasli živino, imenovali mandrieri,  redniki (Gruden 1910: 244).

To pa niso edini primeri preselitev trgov v tem času. Nekdanji trg pri Poljanah ob Kolpi je bil prenesen v bližnji farni kraj Poljane; kraju prvotnega trgovanja je ostalo ime Stari trg (Kos 1929/1930: 163). Podobno je bilo v Trebnjem: pra upnija v Trebnjem se omenja leta 1163 (Granda 1999: 321), trg Trebnje, pomemben trg v lasti gospodov s Svibnega, leta 1335 (Golec 2019: 382), leta 1351 pa je omenjen Stari trg, ki se danes nahaja na vzhodni strani Trebnjega (Granda 1999: 321). Te spremembe kažejo na posledice potresa leta 1348 na Trebanjskem, to pa je bil tudi vzrok za novo naselitev: Ortenburžani so sredi 14. stoletja naselili prebivalce v Dolenjo Nem sko vas, ki se nahaja jugovzhodno od Trebnjega (Režun 1971a), na to naselitev pa spominja tudi ime vasi Gorenja Nem ska vas na drugi strani Trebnjega (Režun 1971b). Zanimivo je tudi narečno poimenovanje kraja Jezero jugovzhodno od Dolenje Nem ske vasi: v lokalnem narečju se kraj imenuje Izar,⁵¹ tako kot se imenuje reka na Bavarskem, ki teče skozi München.

Trg je nastal tudi v dolini pod gradom Višnja Gora ob nekdanji rimski cesti in v bližini cerkve, ki je postala farna. Z ustanovitvijo mesta Višnja Gora leta 1478, ki je bilo, kar izrecno pravi ustanovna listina, zgrajeno na drugem mestu kakor dotedanja naselbina, so iz pre j ne naselbine prenesli trg na novo mesto, kraj pre j njega trgovanja pa začeli imenovati Stari trg. (Kos 1929/1930: 163)

Vzpon Višnje Gore naj bi bil povzročil propad trga  entvid pri Stični (Golec 2019: 385), v lokalnem okolju pa se ohranja razlaga, da je Šentvidu pri Stični mo  »začela pe ati po letu 1360, ko je nadvojvoda Rudolf IV. prepovedal skoraj vse sejme« (Šentvid pri Stični). Pri usodi Šentvida pri Stični pa je vendarle mogoče sklepati na delovanje potresa. V najstare šem znanem zapisu o tem kraju, ki se nahaja v ustanovni listini sti ke cistercijsanske opati e, je namreč navedeno, da so se v Šentvidu leta 1132 naselili prvi menihi, ki so od tam hodili zidat sti ki samostan. Danes se ta del Šentvida imenuje Stari trg. (Prav tam)

⁵⁰ Podatek mi je posredovala Janja Urbiha.

⁵¹ Povedala Slavka Markelj.

Potres leta 1348 pojasnjuje propad nekaterih starih trgov in nastanek novih. (Pogled na Višnjo Goro z nasprotne strani doline, kjer je nekdanje naselje dobilo ime Stari trg; *Malerische Ansichten aus Krain*, Celovec, 1842–1848. NUK, dlib.si)

Na prenos trških pravic v novo naselje spominja poimenovanje Stari trg pri Pilštajnu, nova naselbina pa je nastala pod gradom Pilštajn in je bila glede na prejšnje naselje imenovana Novi trg; kot forum je bila prvič omenjena leta 1404. To najverjetneje velja tudi za Stari trg pri Podsredi; ta je dobil ime kot nasprotje k Novemu trgu, nastalem pod gradom (Herberg), ki je bil kot »markcht« prvič omenjen leta 1443. (Kos 1929/1930: 163–164)

Na delovanje potresa v Podsredi opozarja tudi izročilo o strašni pošasti, zmaju podobni *vizi*, ki se je v posebnih okoliščinah zaredila v posekani bukvi in se prehranjevala z njenim propadajočim lesom. Do usodnega preobrata je prišlo, ko je nek delavec *vizi* ta trohljiv les začel odjedati: *viza* se je razjezila in s pomočjo velikega neurja in poplave uničila naselje:

V cerkvenem stolpu je odbila dvanajsta ura, poldne je zezvonilo. Kakor bi trenil pa se je zagnilo nebo s težkimi črnimi oblaki, pri belem dnevu je nastala črna tema. Zablistnilo

je, kakor bi padlo solnce z neba, in pogrmelo, kakor bi se porušilo pol sveta. Ploha se je ulila, kakor bi iz vojaške kadi razlil celo morje naenkrat na zemljo. Z nepopisno silo se je izvalila 'viza' iz gnjezda, se zagnala z divjo jezo čez valove, kakor veletok narašlega potočka, potegnila za seboj cel trg s prebivalci in živalimi vred in ga zanesla v Črno Morje. – Razjasnilo se je nebo, odtekla je voda, prikazala se je zemlja, a starega podsredskega trga ni bilo več. Ostalo je do današnjega dne le še golo ime. (Vidic, ŠZ)

Zgraditev novih trgov je bila torej potrebna zaradi uničenosti prejšnjih tržnih središč. Pri tem je zelo pomembno, da večina »starih trgov« na Slovenskem leži na mestu ali v neposredni bližini naselbin ali prometnih poti, znanih iz prvih stoletij našega štetja, »predvsem ob nekdanjih rimskih cestah in potih«. Takšen je na primer Stari trg pri Ložu, ki je nastal »na križišču rimskih potov« (Kos 1929/1930: 165). Poleg tega so bile skoraj v vseh »starih trgih« na Slovenskem ali v njihovi neposredni bližini ali pa v krajih, katerih imena so v zvezi s trgovanjem, stare župnije oziroma cerkve (nav. delo: 167), prav tako »tudi v bližini raznih Tržičev, Tržišč in krajev s podobnimi imeni najdemo ostanke in prometne črte iz predzgodovinske in rimske dobe« (nav. delo: 166).

Pri Starih vaseh je antiteza stara – nova bolj redka. Tak primer je pri Stari vasi na Bizeljskem, ki ji odgovarja bližnja Nova Vas: leta 1404 sta naselji izpričani kot Altendorf in Newndorf (Kos M. 1929/1930: 162), podobno je bilo, kot rečeno, pri Stari vasi pri Postojni, omenjeni okrog leta 1400 (nav. delo: 162). Sem sodi tudi primer Velenja; »stara vas« je Staro Velenje, leta 1374 zabeleženo kot Alten Welein, »nova vas« pa Velenje pod gradom istega imena (nav. delo: 163).

Porušenost zaradi potresa je narekovala tudi obnovo obrambnih sposobnosti dežele. Ustanovitev Novega mesta, ki ga je deželni knez Rudolf IV. ustanovil »tako rekoč 'na zeleni trati'« (Štih idr. 2009: 114), v tem kontekstu kaže na prizadevanja za obnovo po potresu. To za območje, kjer je nastalo Novo mesto, dokazujeta obstoj Gradca, »prejšnjega središča pristav stiškega samostana« (Krajevni leksikon 1937: 479), in prvotnega trga (Gestrin 1989: 474): »Za *Novo Mesto* je znano, da ga je usta[no]vil nadvojvoda Rudolf leta 1365; da je pa ondi pred stal stolp, Gradec imenovan, in pa da je bil zraven tudi terg (Markstett), se kaže iz zatiških⁵² rokopisov« (Hicinger 1859a: 162).

Po ustanovitvi Novega mesta sta propadli dve bližnji tržni naselji, Kronovo in Otok oz. Gutenwerd. Kronovo, imenovano tudi Tržič, je znano le iz bežnih omemb leta 1308 in 1352, ko je bilo verjetno že v zatonu. V 13. in 14. stoletju pa je svoj vrh dosegel tudi trg Gutenwerd, ki mu je končni udarec zadal požig otomanske vojske leta 1473. (Golec 2019: 374) Naselji sta torej svoj vrh dosegli v času, ki ga je usodno zaznamoval potres leta 1348.

⁵² Zatiških – stiških, op. M. K.

»[S]ama ljudska govorica pa ne zadostuje za resnico.« Od povedk do izsledkov seizmološke raziskave

Izročilo je včasih edini pričevalec o potresu ali o drugih naravnih nesrečah. Vzrok za potres je pripisan uničujočemu delovanju zmaja, moralno neustreznim dejanjem grajske gospode, ki so po mnenju ljudi povzročila porušitev gradov ali razlitja jezer, redko pa drugim povzročiteljem. V Podsredi je bila to zmaju podobna pošast *viza* (Vidic, ŠZ), v Prevaljah vidra (Kotnik 1957: 76–77), na Tolminskem *divja baba*, ki je »z veliko plevelnico jez pri Sv. Luciji⁵³ prekopala in naredila Soči novo strugo« (Rutar 1881: 686), izjemoma pa tudi velikan ali povodni mož (Ivančič Kutin 2017: 77–78). Zgodbe o babi, ki je stanovala v Zadlaški ali Dantejevi jami, so bile na Tolminskem še ob koncu 19. stoletja zelo žive (Rutar 1882a: 21).⁵⁴

Samo na podlagi izročila pa ni mogoče ugotavljati zgodovinskih okoliščin – ali kot je že pred več kot stoletjem ugotovil Josip Lavtižar – »sama ljudska govorica [...] ne zadostuje za resnico« (1901: 40): na Tolminskem je izročilo o *divji babi* mogoče povezati s potresom 1348 predvsem na podlagi podatka, da je bila ob tem potresu dokumentirana škoda v Tolminu (Hammerl 1994: 226), in sicer v zgodovini Bertranda Oglejskega (nav. delo: 232). Kolektivni spomin namreč časovnih okvirov ob tako odmaknjenih dogodkih večinoma ne ohranja.

Časovni okviri naravnih nesreč so tudi pri izročilu o zmaju znani le izjemoma. Zmaj kot bajeslovno bitje pa ni bil le vključen v razlago za potres, temveč je sam po sebi predstavljal veliko nevarnost. Zelo razširjena je bila predstava o tem, da se zmaj izvali iz petelinovega jajca. Eno od različic teh povedk je v svojem zapisu ohranil Ivan Železnikar: sedem let star petelin znese jajce, ki je tako trdo, da zleze kar samo od sebe v tla. Ko je godno, se zvali zmaj, »ali kakor mu Slovenci sploh pravijo – lintvern, gerda, ostudna žival« (Železnikar 1860: 89). Železnikarjev zapis prinaša tudi pričevanja o zmajevem delovanju v slovenskem okolju:

Stalo je nekdanj – tako se pripoveduje – v solčavski dolini jezero, in tičalo je v sredi skalovja petelinovo jajce. Zmaj se izvali, kljuje in kljuje, ter prekljuje sivo skalo in se prikaže na beli dan. Pa pohištva, skale itd. lete za njim in ga pobijejo. Še dan danes se dobe lintvernovi kremplji po štajerskem polju. Takrat je tudi jezero odteklo. Tudi v Teržiču je menda svoje dni razsajal; vsaj se pripoveduje, da je po »Košuti« letal in velik kos hriba v dolino vderl. Tudi po drugih krajih vedo kaj o zmaju. Pravil mi je nekdo,

⁵³ Sveta Lucija je bilo do leta 1952 ime kraja Most na Soči (Župnija Most na Soči b. n. l.).

⁵⁴ Predstavitev verovanja starovercev na Tolminskem teh predstav ne vključuje, omenja pa skalo, katere del se je odlomil »ob nekem davnem potresu«, in da je bil »prazni del skale [...] za nekatere še vedno v oblasti tistega božanstva« (Medvešček 2015: 317).

da v jezeričku pri Šmarjetni gori (pri Preserju) na nar globejšem kraju zmaj leži. Vidi se pa iz tacih pripovedek, da je našemu narodu zmaj to, kar so učenemu svetu narurne prikazni »posipi«, plazovi itd. (Železnikar 1860: 89)

Veljalo je, da je »zmaj [...] koristen varuh stalnih studencev; ko pa svoje odmenjeno mesto zapusti in pride na beli dan, postane svetu nevaren in narava sama se vzdigne, da ga pokonča« (Grafenauer 1956: 332). Še v 19. stoletju je bil ta pogled zelo živ: »Ali kakor hitro se prikaže, lete nadenj pohištva, drevje, skale in celi griči, da ga kar na enkrat podsujejo.« (Rutar 1885: 42) Potres je torej eden od načinov, da narava zmaja pokonča.

Zmaj je živel v gori ali v jezeru. Nevarnost je nastala, če je zmaj, ki je bival v gori, hotel na plano, ali če je zmaj, ki je prebival v jezeru, prekljuval pregrado, ki je jezero zadrževala. Zmaj je bil povezan z izročilom o kamniškem jezeru in z jezerom v Matkovem kotu, na razlitje jezera na Jezerskem pa je spominjalo izročilo o zmaju v dolini Kokre (Rutar 1885: 45). Na Dovjem so bili prepričani, da zmaj živi v bližnji gori. Takšno izročilo je moralo nastati na podlagi potresa: zmaj, ki živi nad Dovjem, bo v primeru, da pride na dan, povzročil, da se bo Dovje posulo na Mojstrano. To dosedanji razlagi za govor zgornje Savske doline (Logar 1993: 7) daje nov okvir, saj poudarja povezanost s potresom.

Posebno izročilo o zmaju se je ohranjalo v okolici gradu Čušperk, ki je v Detmarjevi kroniki iz Lübecka izpričan kot porušen v potresu leta 1348 (Caracciolo idr. 2021: 348–350). Zmaja so v tem okolju imenovali »strašna peklenska zmen« (Bambič 2024: 73). Predstavljali so si ga kot hudobnega ptiča, pred stoletji pa naj bi jih bilo celo več. *Zmen* s starega gradu Čušperk, kjer so bili po izročilu pod ruševinami zakladi in je strašilo, naj bi občasno hodil iz gradu, se dvigoval v zrak ter rušil drevje in poslopja, o njem pa so si tudi pripovedovali, da je »pregnal pred sto in sto leti bojevite može iz tejša zgodovinskega gradu«. (Nav. delo: 74) Gradu se zaradi prepovedi graščaka, lastnika novega gradu, nihče od podložnikov ni smel približati, to pa je hkrati preprečevalo tudi morebitno iskanje zakladov, zasutih pod ruševinami. Strah pred zmajem je to prepoved dodatno opravičeval. (Prav tam)

Medtem ko se je ponekod izročilo o zmaju in potresu potrjevalo z drugimi dokazi, je bilo v nekaterih krajih edini pričevalec naravne nesreče. V Kozjem se je lik zmaja povezoval z nemškim imenom gradu, Drachenburgom, Zmajevskim gradom. To ime naj bi naselje po izročilu dobilo zato, »ker je nekoč v Bistergrabnu pod starim gradom nad trgom prebival strahoten zmaj, ki so ga krmili z mladimi deklicami« (Gradovi Slovenije b. n. l.). V času med obema vojnama so domačini še kazali hudournik, »po katerem je bil nestvor priplaval v Kozje« (Kelemina 1930: 243). Kozjanski zmaj se povezuje tudi z jezerom in njegovim razlitjem:

Kjer je danes kozjanski trg s cerkvijo, je bilo nekdaj globoko jezero. V njem je prebival silen zmaj, ki je vsakogar požrl. Bil pa je v ječi neki mož, ki je obljubil, da zmaja usmrti,

Posebno izročilo o zmaju, *zmenu*, se je ohranjalo v okolici gradu Čušperk, ki je naveden med gradovi, porušeni v potresu leta 1348. (J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*, 1679, bakrorez št. 311)

ako zopet zadobi prostost. Njegovi varovalci so ponudbo sprejeli. Mož je zahteval od njih volovsko kožo. Dobil jo je in jo napolnil z živim apnom. Zmaj je dozdevnega vola požrl in se razpočil. Nato je odteklo tudi jezero. (Legende ... 2018–2019, spletni vir)

Na povezavo s potresom v Kozjem tako lahko kažeta le Stari trg pri Pilštajnu in Stari trg pri Podsredi, kjer na škodo ob potresu leta 1348 kažeta ugasla srednjeveška trga.

Povedka o tem, kako je pogumni posameznik z zvijačo premagal zmaja, s tem da mu je podtaknil z živim apnom napolnjeno kožo mrtve živali, je le del izročila o zmaju na Slovenskem. Poleg navedenih krajev je takšno izročilo zaznamovalo tudi območje Postojne, kjer naj bi zmaja iz Postojnske jame z enako ukano kot mož v Kozjem premagal pastirček Jakob: po njegovem nasvetu so zmaju za obrok, ki ga je zahteval, tele nagačili z živim apnom in ga tako pokončali (Fatur in Šajn 2008). Da zmaj iz Postojnske jame pojasnjuje razdejanje, ki ga je v tej okolici povzročil potres, potrjujejo razlage toponimov s tega območja.

V kolektivnem spominu Spodnje Ziljske doline pa je sled verovanja v moč zmaja, ki v slovenskem okolju večinoma označuje potres, komaj opazna. Ohranjalo jo je pričevanje o razsežnosti jezera, izraženo z imenom travnika Reppa:

Del gozda v neposredni bližini KG. [Katastralgemeinde – katastrska občina] Feistritz nosi ime Bresnig. Pred dawnimi časi naj bi tam bilo jezero, v katerem je živel mogočen zmaj. Po velikem neurju sta voda in besneča zver uničila obrežje in vsa voda je zgrmela v dolino, zver pa je odnesla s seboj. Voda se je ponovno zbrala tam, kjer je danes travnik Reppa, vendar je postala premajhna, da bi živali nudila ustrezno zaščito. (Michor 1950/1051: 6)

Po pričevanju domačinov je zmajev rep gledal iz vode, zato se je izgubil, to pa je travniku dalo ime. Poimenovanje Reppa pa ni le »spomin na jezero pod vasjo, v katerem je živila pošast« (Michor 1950/1051: 6), saj naj bi bilo to jezero prvotno na vrhu gore. »Še danes najdemo nekaj majhnih luž na hribu in stare opise majhnega jezera na vrhu gorske verige.« (Prav tam) Dokaz za to, da je bila Reppa zelo pozno uporabljena kot obdelovalno območje, so bili t. i. izmenični travniki, ki »so bili še v 18. stoletju skoraj izključno običajna vrsta rabe na tem območju« (prav tam).

Ustno izročilo pa ohranja spomin tudi na razdejanja, ki jih ni pripisovalo ne mitološkim bitjem ne kaznovanju zaradi grešnega življenja. To izročilo se je ohranilo ob podporu v vaseh pod Stalom, v območju z močno tradicijo krščanstva, ki sta jo zaznamovala karolinška misijonska postaja, pozneje pa pražupnija na Rodinah (Ambrožič 2021: 45). Tam med nekaterimi domačini še živi spomin na Krnico, ki jo je zasul podor s Smokuškega vrha. Spomin na podor se je ohranjal tudi zaradi cerkve sv. Miklavža, zavetnika, ki naj bi območje varoval pred nadaljnjim plazenjem, in Rebri, ki je vse do začetka 20. stoletja zaradi paše koz ostajala gola.

Sicer pa so ljudje izročilo, povezano s potresom, pogosto ocenjevali kot zgodbe, s katerimi si je mogoče razložiti nenavadne pojave v naravi in obrambo pred njimi:

Dobrač ... Studor, dve različni gori, podobni usodi, morda ob istem času, zaznamujeta različni pokrajini in ljudi. Vzhodna stena Studorja (1002 m) je na mnogih krajih z globokimi razpokami tiho grozila. Usodnega dne pa goro tako silno strese, da se je skalnata grmada razpočila in del gore se zruši v dolino. Še dandanašnji mogočni balvani pričajo o močnem potresu (ljudsko izročilo: zdor, studor) in starejši vasi zahodneje, novejše kmetije so zgrajene bolj vzhodno, zaradi varnosti pred podobno naravno nesrečo, ki je prizadela kraj in domačine. (Pikon 2023)

Kot kaže zapis iz Bohinja, je te zgodbe spremljalo zavedanje razsežnosti usodnega potresa in prestanega gorja, ki ni zajelo le ljudi:

Ostale so trajne sledi, tako na vzhodni steni gore kot nižje na travnikih. Babji zof (zob), Pidrovčova luknja in druge zarezze, zajede in brezna so se oblikovala in zaznamovala

kraj z ljudmi in ljudskim izročilom kraja, ki ga oblikuje predvsem čas, tako je nastala zgodba o Pidrovčovi luknji po ljudskem izročilu domačinov iz Bohinja in vasi pod Studorjem. [...] Sedem dni po močnem potresu so še vedno pod ruševinami zasute vasi slišali peti – kikirikati nemočnega petelina, ki je bil ujet med skalami. (Pikon 2023)

Sledi izročila o posledicah naravne nesreče lahko dobijo nov pomen ob izsledkih arheoloških raziskav. V marcu 2025 je bil ob poročilu o najdbi dveh žganih grobov iz železne dobe tudi odstavek z naslovom »Legenda o plazu, v kateri bi lahko bilo nekaj resnice« z naslednjim pojasnilom:

Najdba kaže na to, da je bil Studor obljuden že v starejši železni dobi. Po legendi naj bi Studor v preteklosti zasul plaz in pri grobu se je res izkazalo, da je bil poleg njega grušč. Geolog, ki si je na terenu ogledal sestavo zemlje, je ugotovil, da bi se podor na tem območju lahko zgodil v 15. stoletju in bi lahko uničil več železnodobnih grobov.« (M. K. 2025).

Pričevanja o potresu ne le z Bohinjskega, temveč s širšega slovenskega območja pa je nedvoumno potrdila **raziskava sedimentov Bohinjskega jezera**. V letu 2017 je bila namreč zaključena pomembna sedimentološka raziskava jezerskih sedimentov, s katero je mednarodna skupina raziskovalcev želela rekonstruirati sezmično aktivnost v Julijskih Alpah v zadnjih 6600 letih. Seizmološka refleksijska raziskava in sedimentološke analize so identificirale devetindvajset homogenitnih usedlin, povezanih z masovnimi usedlinami. Izsledki te študije so dokazali, da je najnovejše homogenite mogoče povezati z zgodovinskimi regionalnimi potresi, in sicer s potresi v letih 1348, 1511 in 1690 (Rapuc idr. 2018: 1777).

Čeprav raziskava na podlagi usedlin ni omogočila izračuna intenzivnosti preteklih potresov, je zgovoren že podatek, da je plast usedlin, ki jih je povzročil potres leta 1348, debela 22,4 cm, plast usedlin iz leta 1511 pa 9,9 cm (Rapuc idr. 2018: 1796). Ta podatek je toliko pomembnejši zato, ker se v sodobnih historiografskih raziskavah potres leta 1511 navaja kot najpomembnejši, medtem ko so bili učinki potresa leta 1348 prikazani kot manj pomembni.

Vnovič pod Dobrač ali ozadja zanikanja usodnosti potresa 1348

Pričevanja o dogajanju po letu 1348 na Slovenskem, predstavljena v zbranih opazanjih, narekujejo vnovični premislek preteklih obravnav podora z Dobrača oziroma stališča, da je bil potres leta 1348 le šibkejša ponovitev predzgodovinskega podora (Till 1907: 534, 624). Trditev, da so zato poročila o škodi po potresu na Koroškem močno pretirana in da je sedemnajst vasi, zasutih pod Dobračem, plod fantazije in želje po senzacionalnosti pisca in bralcev (Neumann W. 1987: 25), narekuje vpogled v širši družbeni kontekst, ki ne zadeva le dogajanja ob samem potresu in v desetletjih po njem, vključno s poročili o potresu, temveč tudi kontekst samega raziskovanja.

S tega stališča velja zato natančneje pregledati interpretacije poročil o potresu, ki se nanašajo na Koroško, predvsem na Ziljsko dolino, pri čemer je potrebno upoštevati tudi »deželno zgodovinopisje« (Neumann W. 1987: 25) oziroma »pozitivistično naravnane lokalnozgodovinske razprave« (Rohr 2007: 165). Ta literatura je bila namreč v procesu zanikanja usodnosti potresa na Dobraču označena kot povsem nezanesljiva, saj v njej »predstavitve zgodovinskih dogodkov izhajajo iz ljudskega izročila«, ob tem pa naj bi »pretiravanjem ustnega izročila, polnega fascinacij in fantazije«, podlegli tudi nekateri raziskovalci (Neumann W. 1987: 25).

Pogledi na učinke potresa leta 1348 v Ziljski dolini in nosilci izročila

Prvi vir, poudarjen v Neumannovi relativizaciji usodnosti podora na Dobraču, so bili **dnevniški zapisi Paola Santonina** (Neumann W. 1988: 13). Santoninovo poročanje naj bi bilo mejnik v uveljavljanju zgodbe o sedemnajstih vaseh, saj naj bi se domneve, da je podor zasul več vasi in gradov, pojavile v 15. stoletju (prav tam).

Oglejski kancler Paolo Santonino, ki je na treh vizitacijskih potovanjih v letih 1485 do 1487 spremljal patriarhovega generalnega vikarja škofa Petra Carlija po pokrajinah Dravske in Ziljske doline ter Štajerske, ki so jih opustošili Turki (Baum 1991: 5), je namreč ob obisku samostana v Podkloštru leta 1486 opisal »[s]trahovito opustošenje ob potresu«:

S tega samostana se vidijo na nasprotni strani velikanske in divje gore, katerih velik del je ob potresu leta Gospodovega 1348 na dan spreobrnjenja svetega Pavla žalostno zgrmel navzdol in zasul devet župnih cerkva in sedemnajst vasi, podložnih samostanu; niti sled ni ostala za njimi. Ob potresu se je podrlo tudi vse mesto Beljak in nobena stavba nad zemljo ni ostala cela, izzvzemši kapelo kostnice, v katere kripti so shranjene kosti mrtvih. (Santonino 1991: 54)

V nadaljevanju je zaradi neverjetnosti dogodka, o katerem je poročal, in za potrditev verodostojnosti svojega zapisa dodal: »O teh dogodkih sem videl spise, na katere se kaže popolnoma zanesti, zato ne misli, da pišem o izmišljajah ali da se mi sanja. Poleg tega pravijo, da se je ob tem podoru gor[á] sesul tudi grad po imenu Wasserleonburg (Basserleunburg), ki leži v njihovem območju.« (Prav tam)

Poročila humanistično izobraženega laika Santonina (Baum 1991: 5) kažejo pro- nicljivo opazovanje vsega, kar je sodilo v okvir njegovega zanimanja, omemba, da je o samem potresu »videl spise, na katere se kaže popolnoma zanesti« (Santonino 1991: 54), pa dokazuje tudi njegovo preverjanje ustnih poročil. Iz poročil o uglednih posameznikih, s katerimi se je Santonino na vizitacijskih poteh srečeval, je jasno razvidno, da sta bila poštenje in čast tedaj pomembni vrednoti, zato si je težko predstavljati, da bi ga podkloštrski menihi zavajali z lažnim poročilom o potresu. Poleg tega je iz Santoninovih zapisov oziroma iz samih vizitacijskih potovanj mogoče razbrati, da so bili kraji, ki so spadali pod Oglejski patriarhat, pod nadzorom njegovih predstavnikov – vizitatorjev, ta nadzor pa je preprečeval zlorabe. Zanimivo je tudi Santoninovo presenečenje ob pobožnosti, ki jo je srečal v Beljaku: »Plemiči, meščani in navadni ljudje hodijo vsak dan v cerkev in so med obredi tako pobožni in tihi, da bi jih imel človek vse po vrsti za same kartuzijane.« (Nav. delo: 47) To pobožnost je mogoče razumeti tudi kot odziv na nesreče, ki so v preteklosti zadele mesto.

Izročilo o posebnih dogodkih – čudesih, nesrečah ali grozodejstvih – se je v tem času sicer širilo ustno, predvsem preko potujočih pevcev, v času uveljavljanja tiska pa so se vesti o velikih nesrečah širile tudi s koledarji. Ob koncu 16. stoletja, ko je München postal umetniško središče za naravoslovno literaturo, povezano predvsem z imenom tiskarja Adama Berga, tiskarja protireformacije, in pisca Johanna Rascha (Günther 1890: 238), je bil v okviru tega zanimanja eden od koledarjev, koledar za leto 1582, namenjen potresu. Njegov avtor **Johann Rasch**, ki se je te tematike lotil z lastnim doživetjem

potresa iz časa svojega bivanja na Dunaju (nav. delo: 249), je v njem predstavil tudi »gozljivo katastrofo leta 1348« (nav. delo: 241). Na to katastrofo je, kot je izrecno zapisal, spominjala pesem o tem potresu, ki je v njegovem času živela med ljudmi (prav tam):

Tausend dreyhundert acht und
vierzkt,
Ein grosser erdbidn hat gestürzt,
Vil Kirchen, Schlösser, Häuser, Bau,
Davon erschrack manch mann und
frau,
Der Villach, Basel und andere Stätt,
In grund und bodn verderbet hett,
Ein berg umbgfallen schwölt die Drag,
Davon Villach erschwembt erlag. /
Basel am Rhein sich selbst zünd an,
Vom erdbiden, und in grund ver-
brann,
Groß Pestilenß und sterb drauss
kam,
Überall vil leut an zahl hinnam
Über 40. tag der erdbiden wehrt,
2. Ganze jar der sterb abkehrt,
Deß must der Jud entgelten schwär,
als ob er daran schuldig wär.

(Günther 1890: 252)

Leta tisoč tristo
oseminštirideset
je velik potres prizadel
veliko cerkva, gradov, hiš in zgradb,
da so se prestrašili številni možje
in žene,
Beljak, Basel in druga mesta
je uničil do tal,
prevrnjena gora je zaustavila Dravo
in preplavila Beljak. /
Od potresa je zagorelo v Baslu ob Renu,
da je zgorel
do tal,
iz tega sta nastali velika kuga
in smrt,
ki sta povsod pobrali veliko ljudi.
Čez 40 dni je trajal potres.
2. Vse leto je kosila smrt,
za katero bodo plačali Judje,
kot da so jo oni zakrivali.

(Günther 1890: 252)

Poliglot Rasch, duhovnik, pisatelj, skladatelj, organist, matematik, knjigotržec (Eitner 1888: 316) in avtor vsebinsko zelo raznolikih prispevkov, je v začetku šestdesetih let 16. stoletja živel v samostanu Griffen/Grebinj blizu koroškega mesta Völkermarkt/Velikovec (Günther 1890: 248–249). Koroško in izročilo te dežele je torej spoznaval tudi sam, na podlagi napačnega imena reke – namesto Zilje je v pesmi navedena reka Drag, torej Drava – pa je bolj verjetno, da je bila navedena pesem zapisana drugje, ne na Koroškem. Iz objave namreč ni razvidno, kje je Rasch pesem zasledil. Rasch je pozneje rimo z napačnim imenom reke popravil sam. (Nav. delo: 252)

Podor z Dobrača je bil vnovič deležen večje pozornosti ob koncu 18. stoletja, v obdobju, ki je zaradi umiritve varnostnih razmer omogočalo brezskrbna potovanja in **potopisne zapise**. Ta podor je v kontekstu predstavitve Spodnje Ziljske doline omenil protestantski zdravnik Julius Heinrich Gottlieb Schlegel. Schlegel, ki je na potovanju

po Koroškem leta 1795 v svojem potopisnem delu zelo izčrpno in analitično poročal o posebnostih in ohranjenosti slovenskega ljudskega izročila na Zilji, je zapisal, da so ob tem potresu z Dobrača zgrmele velike skalne gmote in pod seboj v trenutku pokopale dva trga in sedemnajst vasi. Ob tem je zabeležil, da število umrlih ob potresu ni znano, sam potres pa se je zgodil »ob belem dnevu«. Kot podkrepitev povedanega je navedel podatek, da je »strašen padec«, torej podor z Dobrača, skozi okno videl opat Floriamundus. V opisu so tudi nekatere geološke posebnosti neposredne okolice Dobrača. (1798: 63–64)

Iz Schleglovega opisa je mogoče razbrati, da se je naslonil na ustno izročilo tega okolja. Glede na to, da je bil samostan leta 1783 razpuščen, podatkov o potresu ni mogel dobiti od samostanske skupnosti. Kot čas potresa je zapisal letnico 1345 (Schlegel 1798: 63), kar kaže na to, da ni imel v rokah pisnih virov. Za Arnoldstein je navedel slovenski izraz Podkloštram (Podclostram) in zapisal, da je tam več »wendische Dörfer«, slovenskih vasi, tri od njih pa je izrecno navedel, vendar le z nemškimi imeni. Na usodno naravno nesrečo se je navezovala tudi omemba verovanja prebivalcev: »Da bi pomirili uporno goro, so na njenem potrpežljivem hrbtu zgradili tisti dve romarski cerkvi.« (Nav. delo: 64) Podatka, da so takrat postavili samo slovensko cerkev, Schlegel ni imel.

V začetku 19. stoletja so na védenje o potresu začele vplivati tudi objave širše dostopnih historiografskih zapisov. Prav **zgodovinopisje s sredine 19. stoletja** naj bi bilo po Neumannovi presoji krivo za domnevno zavajajočo podobo o podoru z Dobrača, največjo krivdo za to pa je Neumann pripisoval domoznanskim delom (Neumann W. 1988: 13). Ob tej trditvi zato kaže podrobneje pregledati, kaj je bil namen teh zgodovinskih zapisov in na čem so temeljili.

V Celovcu rojeni Heinrich Hermann, duhovnik in zgodovinar, predan pastoralnemu in historiografskemu delu, avtor več zgodovinskih razprav v *Carinthii* in pisec besedila obsežnega dela *Album für Kärnten* Josepha Wagnerja⁵⁵ (Hoffinger 1880), je o potresu leta 1348 pisal v okviru svojega poglobljenega preučevanja koroške zgodovine. Njegovo delo je temeljilo na študiju deželnih, dvornih in cerkvenih arhivov ter župnijskih kronik (prav tam); tudi o potresu je 1348 pisal na podlagi opisov tedanjih kronistov.

Na podlagi posameznih poročil je Hermann najprej predstavil splošno sliko potresa: po zapisih sodeč je potres leta 1348 prizadel dežele severno od Jadrana, njegovo moč pa sta najbolj občutili Koroška in Kranjska, vendar nobena dežela bolj od Koroške. Ugotavljal je, da so kronisti o tem potresu pisali kot o najhujšem potresu od stvarjenja sveta. Dogajanje na Dobraču, med Nemci tedaj imenovanem Villacher Alpe, je opisal z osvetlitvijo nekaterih podrobnosti: predhodni manjši potresni sunki so na 6000 čevljev visokem Dobraču ustvarili globoko razpoko, v kateri je nastalo jezero in zaledenelo.

⁵⁵ V tem delu so pri predstavitvi vojvodskega prestola in knežjega kamna še upoštevani slovensko izročilo in interpretacije, ki so utemeljevale njun pomen (Wagner 1845: 193).

V poročilih o potresu je bila izjemno poudarjena škoda v Beljaku. (Glavni trg z župnijsko cerkvijo sv. Jakoba v Beljaku pred prvo svetovno vojno, razglednica. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem)

Usodnega dne se je ob silnem potresnem sunku ta ogromna apnenčasta gmota razklala in »ena gora je«, kot je zapisal neznani leobenski kronist, »padla čez drugo« (Hermann 1843: 27). Ziljo je v dolini zaustavil obsežen zemeljski plaz in je narasla v jezero, to pa je – tako kot je plaz zasul sedemnajst gradov in vasi – potopilo deset vasi. Zasutje sedemnajstih gradov in vasi je Hermann navedel kot primerjavo oz. utemeljitev učinka potresa v dolini oziroma nastanka jezera. V opis potresa je vključil tudi odlom dela Osojščice in smrt tistih, ki so potovali po deželni cesti pod njo, in omenil porušitev gradov, ki so krasili vrhove skalnih pečin in griče ob Dravi in Zilji. Tudi ti so se ob potresu porušili, njihovi stolpi pa so zgrmeli v prepad. Med njimi je posebej navedel gradove Kellerberg, Federaun, Hollenburg in Wildenstein. (Prav tam)

Hermann pa podora z Dobrača kljub navedenim posledicam ni prepoznal kot najhujšo katastrofo: po njegovem poročanju sodeč se nobena nesreča ne more primerjati s tem, kar se je zgodilo v Beljaku. Pri tem se je naslonil na Julianovo kroniko oz. Rubeisov zapis, ki pravi, da v tem mestu niti ena hiša ni ostala cela, razen nekaj lesenih bajt, ki niso imele temeljev. Navedel je tudi porušitev cerkve in dejstvo, da je bila v cerkvi zaradi praznika spreobrnjenja sv. Pavla velika množica in da ni nihče preživel. Na podlagi poročil je zapisal, da se je na Zgornjem trgu v Beljaku pojavil vrelec, potresu pa so sledili še požari (Hermann 1843: 27–28). Prispevek, v katerem je avtor posredoval

mnenja kronistov, zgroženih nad uničujočim potresom, je navedeni potres primerjal s potresoma v Lizboni in Messini in ob tem podvomil v to, da bi sonce kdaj obsijalo večjo nesrečo od opisane (nav. delo: 28).

Heinrich Hermann je z naslonitvijo na zgodovinske vire zelo izčrpno opisal tudi družbene in politične razmere po potresu in pojav kuge ter zabeležil ugodnosti, ki jih je mestu in meščanom za obnovo po potresu podelil Friderik Bamberški: vsi, ki bi mestu pomagali z obnovo in vnovično naselitvijo, so bili do leta 1361 oproščeni davka, škof Friderik pa je obnovo obrambnega zidu in samega mesta tudi denarno podprl. Hermann je opisal tudi konflikte, povezane z razmerji med Bambergom in središči različnih vplivnih območij, povezanimi s tem prostorom. (1843: 28–33) Iz njegove predstavitve je razvidno, da je bil bamberski škof zelo dobro seznanjen s škodo ob potresu.

Spomin na preteklost usode Beljaka se je **med Slovenci**, živečimi v tem okolju, v tem času še živo ohranjal, potrjeval pa se je ob najdbah v okolici Beljaka. Izražal je **strah, vezan na preteklo katastrofo**:

Spomin te strašne prigodbe, katerej v koroškem zgodovini ni jednake, še dan današnji živi med prostim ljudstvom, ktero še sedaj s strahom pripoveduje, kako se je cela Gorotanja i tudi bližnja Kranjska v svojem drobu stresla i se še mnogo gradov i hribov v bližnjih deželah posulo. Ravno tako se tudi še danes pripoveda, da se je na te strašni den več kot polovica mesta Belaka, ki je poprej še dvakrat večje bilo, poplahnilo in zasulo, kar toliko gotoviše biva, ker se še današnje dni semtertje okol Belaka kar bodi iz prejšnjih dob od časa do časa izkoplje. (B. n. a. 1850a)

Strah je bil torej največji pričevalec o tej naravni nesreči, kolektivni spomin o potresu pa se je potrjeval z materialnimi pričevanji, z naključnimi najdbami, ki so razkrivale drobce o nekdanji velikosti in s tem tudi porušenosti Beljaka.

Te vesti niso prišle v zapise o potresu, prav tako se je le med Slovenci ohranjal spomin na vzrok za to nesrečo: njihovi predniki so bili bogati, bogastvo pa jih je spridilo. Zgodbo o tem je zapisal Janez Majciger, sin siromašnega kmeta iz Kranjske Gore, ki je svoje otroštvo preživel pri teti na gradu Annabichl pri Celovcu (Šlebinger 1933: 24):

V starem času so se po celem spodnji zilske dolini lepa polja, vesela sela razprostirala. Rodovitna zemlja je tamošnjim prebivavcem brez velicega truda in znoja vsega potrebnega obilno podelila. Oni so bili najsrečnejši vsih okolic, bogati in štimani na daleko in široko. Pa v sreči človek rad pozabi Boga in svojih dolžnosti. Tudi prebivavci zilske doline niso več porajali, odkod njih presrečno življenje izvira. Hudobije in pregrehe so se čedalje bolj med njimi razprostirale. Dolgo prizanaša božja milost slepemu razuzdanemu ljudstvu; vendar božja pravica ni mogla več gledati njih krivic in pregreh.

Slovenci na Zilji so še v 19. stoletju s strahom pripovedovali, kako je angel s plamtečim mečem razklal Dobrač. (Sv. Lenart pri Sedmih studenih med letoma 1920 in 1925, razglednica; v ozadju je Dobrač. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem)

V svetem serdu zaukaže angelju hudobno ljudstvo pokončati. S plamtečim mečem v desnici, mahne angelj po Dobraču od jutra do zapada, in južni del skalovite planine se pogrezne v strašnem gromu v cveteče poljane, da pogerne ljudopolna sela, stanovališča brezbožnih krivičnikov. Polovica doline je posuta, Zila v svojem teku zajezena. Kar skalovje ni zasulo, poplakne jezero zajezenih valov. Hudobneži so pokončani, kaznovani. Še je ostala polovica doline. In spet mahne angelj s mečem po gori, ki od južne strani dolino objema, na Stermec. Vendar ta se ne podere. Zakaj sedem stebrov ga je podpiralo. Ti stebri so bili svetniki cerkve, ki se »pri sedem studenih pravi«. Tako je bila ta polovica doline pogube oteta. Ludi viditi, kako strašno kaznuje Bog krivice in pregrehe, se vernejo spet v pobožnosti k svojemu stvarniku, ki dobro plačuje in hudo kaznuje. (Majciger 1851: 86–87)

Majciger, ki se je pod vplivom svojega učitelja Antona Janežiča navduševal za slovensko folkloro (Šlebinger 1933: 25), je s tem predstavil podobo, ki je govorila o času bogastva in kazni za napuh: izročilo o strašnem potresu je govorilo o nekdanjem pomenu Slovencev in hkrati o tem, da je bil potres kazen za njihovo oddaljitev od Boga.

Nosilci tega izročila so bili Slovenci, ki so živeli v Spodnji Ziljski dolini: ta je namreč tedaj še veljala za slovensko. V teh letih po marčni revoluciji so si Slovenci na Koroškem obetali boljše čase, kar je razvidno tudi iz vloge slovenskega jezika v Celovcu:

Po naj višjem ukazu se letos slovenščina tudi v tukajšnjem rejališču mladih vojakov razlaga. Vsi mladenči se morajo slovenskega jezika učiti. Razlaga ga sam vodja rejališča g. lajtn. Bratuš. – Po tem takem nimamo v Celovcu več javne šole, kjer bi se naš mili jezik ne učil. ([Janežič] 1853: 48)

Vlogo Slovencev v koroški zgodovini je v tem času poudaril tudi Alois Weiss, zgodovinar, ki je bil pozoren tudi do vloge Slovencev v zgodovini koroškega plemstva (1869). Zdravstvene težave so mu sicer onemogočile nadaljnji študij, a je zaradi uspešnega dela v dokumentaristiki, genealogiji in heraldiki zaslovel tudi v tujini in je kratko raziskovalno popotovanje po Bavarskem (F[...]. 1872: 61–62) izkoristil za arhivsko delo v Kraljevi biblioteki v Münchnu. Med številnimi dokumenti o Koroški je našel še dotlej neznani dokumentarni pričevanji o potresu 1348 in ju v istem letu objavil v koroški *Carinthii*, najstarejšem avstrijskem znanstvenem časopisu. (Weiss 1865: 361–364)

Prvi predstavljeni vir je bilo enciklopedično delo *Buch der Natur*, Knjiga o naravi, nemškega raziskovalca in pisatelja Konrada von Megenberga. V njem je kronist v razdelku o potresu zabeležil, da je bil na dan spreobrnjenja svetega Pavla leta 1348 v času večernic na Koroškem pri Beljaku potres, da je tam umrlo veliko ljudi in da je potres porušil veliko cerkva in hiš in podrl eno goro na drugo. V predstavljenem zapisu so navedeni tudi razsežnost potresa, popotresni sunki in vnovični potres naslednje leto na praznik svetega Štefana. Kronist je s potresom povezal epidemijo kuge, ki je nastopila kmalu po potresu: kot posledico potresa je namreč navedel meglico, ki je bila prej zaprta v gori, potem pa se je iz gore razlezla več kot sto milj daleč, zastrupila ozračje in v letu potresa ter leto pozneje pomorila izredno veliko ljudi. Šlo je torej za kugo, ki je poleg obmorskih krajev prizadela tudi druga območja: na Dunaju je na primer umrlo 40.000 ljudi. (Weiss 1865: 362–363)

Potres naj bi po opisu kronista Konrada von Megenberga, o katerem je pisal Weiss, sprožil še en nenavaden pojav: zaradi strupene meglice so ponekod ljudje in živina okameneli, posebno v hribih, kjer so prej kopali sol. Tam naj bi bila meglica gostejša in bolj uničujoča. Po poročanju gospoda Pietwolfa, kanclerja avstrijskega vojvode Friedricha Avstrijskega, je na eni od koroških planin okamenelo čez petdeset ljudi in živine, tudi dekla, ki je okamenela skupaj s kravo, zaradi molže sedeča pod njo. Kronist je poročilo sklenil z navedbo požarov in vetrov, ki jih je povezal s posledicami potresa. (Weiss 1865: 363)

Drugi vir, ki ga je kot dotlej neznani zapis o potresu predstavil Weiss, zapis iz *Arznei-Bader- und Apotheker-Buch*, Knjige o zdravilih, kopelih in farmaciji, iz 15. stoletja

je o potresu oziroma o »gibanju zemlje« za Koroško na kratko navedel podor gore in zasutje osemnajstih vasi zunaj Beljaka. Zapis se je zaključil z ugotovitvijo, da so meglice škodovala živalim in ljudem in ustvarile kugo. (Weiss 1865: 363–364)

Oba predstavljena arhivska vira odsevata pogled tedanjih kronistov in njunih sodobnikov na vzroke za nenavadna dogajanja v času po potresu. Weiss je oba vira predstavil kot zanimivi pričevanja, pri čemer v njegovem poročanju ni bilo nobene senzacionalnosti. Uredništvo *Carinthie* je ob objavi tega prispevka posebej opozorilo na pomen drugega predstavljenega vira. (Weiss 1865: 364)

Aloisa Weissa, avtorja tega prispevka, je Koroško zgodovinsko društvo zaradi vestnega in poglobljenega dela z zgodovinskimi viri leta 1866 imenovalo za arhivarja, rop nekaterih dragocenih starin iz društvenega arhiva (F. 1872: 63), ki se je zgodil leto dni po objavi Weissovega dela o koroškem plemstvu v srednjem veku in o vlogi slovenskih vitezov (1869; Klobčar 2020: 33, 37, 41), pa je najverjetneje pripomogel k Weissovi prezgodnji smrti (F. 1872: 63). Zgodovinopisje je torej postajalo vse bolj občutljiva tema, kar je bilo razvidno tudi iz odnosa do virov in njihovega hranjenja.

Sredi 19. stoletja je vprašanje potresa 1348 v Ziljski dolini postalo pomembno tudi za raziskovalce na južni strani Karavank. V glasilu Historičnega društva za Kranjsko se je podor z Dobrača pojavil kot primerjava za podor s Košute, ki je uničil Stari Tržič. Duhovnik in zgodovinar Peter Hicinger, Tržičan nemškega rodu (Grafenauer 1925–1932), je svoje poglobljeno zanimanje za zgodovino Tržiča (Hitzinger 1859c, 1859č, 1859d) s prispevkom v koroški *Carinthii* usmeril predvsem v povezavo podora s Košute s Koroško: bralcem *Carinthie* je predstavil lego Starega Tržiča, povezano z lokacijo z ledinskim imenom »na Bénedkovem«, njegovo vlogo in pravice, podor s Košute, še vidne materialne sledi tega podora in lokalno ustno izročilo. To se ni nanašalo le na vzrok potresa, kot so ga razumeli ljudje, torej na zmaja, temveč tudi na usodo prebivalcev nekdanjega trga. V izročilu se je namreč ohranilo pričevanje, da so prebivalci zbežali na mesto sedanjega Tržiča, kjer je že stalo nekaj obratov – z novimi prišleki je nastal trg –, nekateri pa so se čez Ljubelj umaknili v Borovlje. V Tržiču naj bi na te ubežnike spominjali priimki Benedek, Polec, Poljak, Dobrin, v Borovljah pa poklic puškarjev. Pri tem se je Hicinger skliceval tudi na dokumente samostana Stična in uničenje Starega Ljubelja povezal z velikim potresom, ki »se je razprostiral od zgornje Italije do Madžarske, uničil večino mest in gradov in sprožil podor Villacher Alpe« (Hitzinger 1864).⁵⁶ Pri tem je poudaril potrebo po primerjalnih raziskavah na obeh straneh Karavank: po njegovem mnenju bi bilo zanimivo ugotoviti, če se je v izročilu Borovelj ohranil spomin na priseljence iz Starega Tržiča (prav tam).

⁵⁶ Hicinger je v tem prispevku uporabil nemško ime za Dobrač, verjetno zato, ker je besedilo v nemščini.

Med Nemci na Koroškem za takšno primerjalno raziskavo ni bilo zanimanja, slovenski avtorji pa so podor z Dobrača predstavljali v okviru raznih zapisov o Koroški. Izročilo te dežele je imelo namreč za Slovence od marčne revolucije oziroma programa Zedinjene Slovenije naprej poudarjen simbolni pomen. Pomembno simbolno vlogo je imela poleg knežjega kamna in vojvodskega prestola tudi Ziljska dolina z Dobračem. To dolino je leta 1875 avtor s psevdonimom Dragotin in bralcu, ki »z ginjenim srcem in z nekim nepopisljivo vzvišenim veseljem življenje in navade tu bivajočega krepkega slovenskega roda opazovati hoče« (Dragotin 1875: 1), predstavil v *Slovenskem narodu*. Pri omembi Ziljanov je poudaril, da »so še povsem obranili svoj lepi rodni jezik slovenski in mnogotere navade in šege iz starodavne zgodovinske preteklosti ter ob enem krepko kot branitelji S l o v e n s t v a stojé na meji laško - nemškej« (prav tam). Poleg ohranjenega izročila ziljskega žegna, vključno s štehvanjem, in posebne »jako kinčaste noše« je poudaril posebno simbolno vlogo Dobrača, ki bi mu »Nemci celo ime preradostno odvzeli, ter ga za vse veke 'Villacher Alpe' imenovali« (nav. delo: 2).

Dragotin in je nemškemu poimenovanju Dobrača nasprotoval s sklicevanjem na zgodovino, v kateri je imel najpomembnejšo vlogo potres leta 1348:

[A]li izbrisati se ne da spomin nekdanjih dnij! On je in ostane obdarovan s prvotno slovenskim imenom, ker so njegovo moč naši pradedi pod tem imenom izpoznali. Bilo je namreč 25. januarija leta 1348., ko se je po strašnem potresu večji oddelek beljaškega mesta porušil in so močni gradovi, na pr. Köllerberg, Föderaun, Hollenburg, Wildenstein, kakor kake slabe lesene bajtice, črez noč propali. V istej nesrečepolnej uri se del Dobrača udere in pospe najrodovitnejše pokrajine poleg Zile.« (Dragotin 1875: 2)

Navedena imena gradov kažejo na to, da se je v zapisu najverjetneje naslanjal na Hermannove ugotovitve (prim. Hermann 1843: 27).

Opozorilo na spornost nemškega imenovanja Dobrača, ki so ga Slovenci vse bolj dojemali kot zanikanje slovenskega izročila, kaže na naraščajočo vlogo nacionalizma v tem okolju. Slovenci na Koroškem so bili namreč vedno bolj spregledani, kar dokazuje tudi Janežičev zapis v *Slovenskem glasniku*:

Število Koroških Slovencev se nahaja v nemških spisih skoz in skoz napek⁵⁷ povedano; tako daleč je že prišlo, da nekteri pisatelji Slovencev v Gorotanu celo viditi nočejo in vso kronovino kot nemško razglašajo. Iz sledečega polnovernega razkazka pa se more vsakdo prepričati, da je med koroškimi prebivavci več kakor tretji del Slovencev, ki so še čisto ohranili svojo narodnost, svoje šege in navade. (Janežič 1860: 115)

⁵⁷ Nápak, napačno.

Podatki o narodnostni sestavi, ki jih je Janežič dobil iz letopisa Krške škofije za leto 1860 oziroma »duhovnega šematizma«, so se naslanjali na pridige: kjer se je v cerkvi pridigalo nemško, so prebivalci veljali za Nemce, kjer so bile pridige slovenske, so veljali za Slovence, kjer se je pridigalo v obeh jezikih, pa so župnije veljale za mešane. (Nav. delo: 115–116)⁵⁸

Janežič je iz števila prebivalcev v slovenskih in v mešanih župnijah, navedenih v letopisu, razbral, da »šteje koroška kronovina 336.726 prebivavcov; med njimi je 213.092 Nemcov, 123.634 pa Slovincov« (1860: 116). Leta 1860 so bile namreč štiri dekanije z devetindesetimi župnijami samo slovenske, in sicer Pliberk, Spodnji Rož, Zgornji Rož in Tinje, dekanija Velikovec je imela trinajst slovenskih župnij in eno mešano, v celovski dekaniji je bilo deset slovenskih župnij, devet nemških, tri pa so bile mešane, v dekaniji Dravberk so bile štiri župnije slovenske, ena je bila nemška, tri pa slovensko-nemške. V dekaniji Beljak, tedaj še imenovani Belak, je bilo poleg dvanajstih nemških sedem slovenskih župnij, dekanija Št. Vid je imela poleg enaindvajsetih nemških župnij le eno mešano, v dekaniji Spodnja Ziljska dolina pa je bilo poleg sedmih nemških župnij deset župnij še slovenskih. (Prav tam)

To razmerje se je začelo hitreje spreminjati z zgraditvijo koroškega odseka Železnice princa Rudolfa, ki je vodila do Beljaka. Zgraditev železnice je namreč sprožila spreminjanje narodnostne sestave krajev ob njej in odprla pot tujim obiskovalcem. C. L. Lorenzi, avtor propagandne brošure, izdane po odprtju železniške proge, je nemško govorečim obiskovalcem predstavil najpomembnejše zanimivosti tega okolja. Skromni omembi podora z Dobrača (Lorenzi 1875: 96, 102) kažete na to, da to izročilo ni bilo privlačno za obiskovalce. Avtorjeva temeljna pozornost je v zapisu veljala samemu Beljaku, dogajanju ob potresu in vlogi bamberskih škofov ob obnovi mesta, pomenu rudnikov

Spodnja Zilja je pred izgradnjo železnice veljala za slovensko. (Upodobitev deklet na pobočju Dobrača; iz oblek je razvidno, da gre za Slovenki iz Ziljske doline. Peter Rosegger idr., *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*, 1879: 161)

⁵⁸ V pliberški župni cerkvi je na primer do leta 1641 bogoslužje potekalo le v slovenskem jeziku; tega leta so nemško govoreči meščani prosili škofa, naj bi dovolil, da bi bilo enkrat na teden bogoslužje tudi v nemškem jeziku (Svetina 1974: 267).

svinca v okolici oziroma njenih lastnikov, družini Fugger iz Augsburga, ter znanemu zdravniku in kemiku Paracelsusu, ki se v 15. stoletju rodil v Beljaku. (Nav. delo: 94)

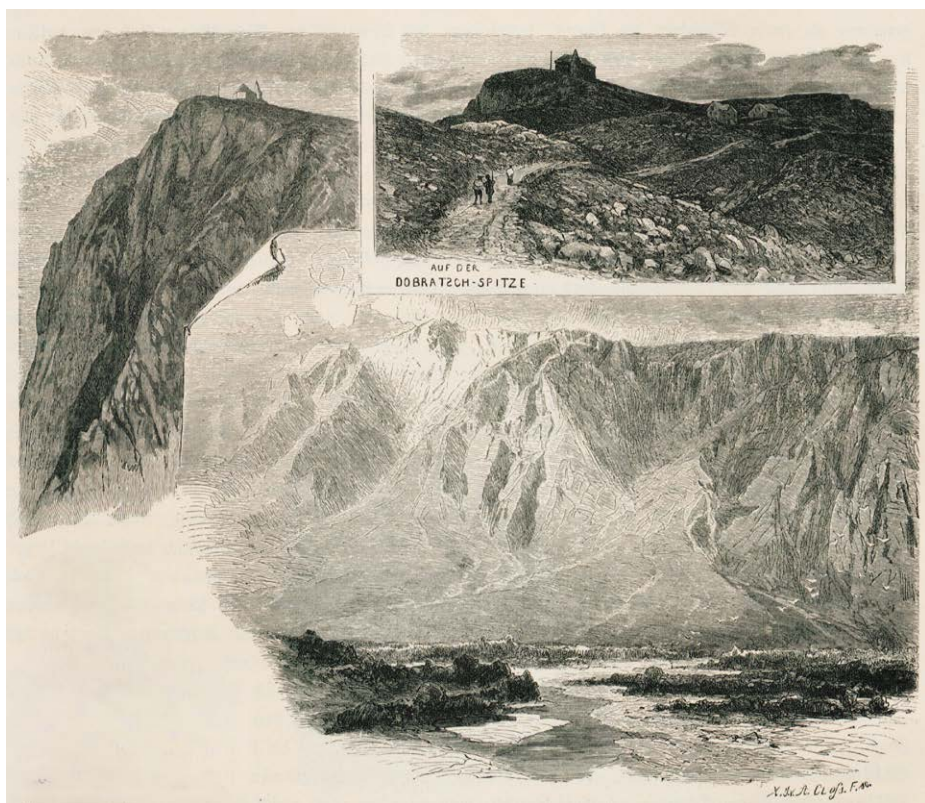
Medtem ko Lorenzi kot avtor propagandne brošure Slovencev v tem okolju ni več omenjal, se je na Slovenskem še ohranjal spomin ne le na Ziljo in njeno izročilo, vključno z Dobračem, temveč tudi na povezave s samim Beljakom oziroma s toplicami, s katerimi je mesto privabljalo tujce. Ob koncu 19. stoletja je bila namreč med Slovenci še navzoča zavest, da so te toplice s toponimom Töplitz, znanem še v Valvasorjevem času, izpričevale slovenski izvor (Radics 1881: 97–98).

Vloga Slovencev pa se je v povezavi z izročilom Ziljske doline tudi pri nekaterih nemških piscih še ohranjala. Domoznansko delo *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten* je svet pod Dobračem, »amfiteater Dobrača«, imenovalo središče slovenske Zilje. Avtor je zapisal, da območje pod Šmohorjem na jugu »Dobratscha«, Dobrača, pripada 9000 južnim Slovanom, Slovencem oziroma Vendom, kot je v skladu z ustaljeno prakso še imenoval Slovence. Ziljane je označil kot najbolj postavne med Slovenci in predstavil posebnosti njihovih šeg – visoki rej in štehvanje. Kot znamenitost, povezano s Slovenci, je v knjigo vključil tudi spomin na podor z Dobrača: ob slovesu od tega dela Ziljske doline je namreč omenil s freskami opremljeno Marijino cerkvico oziroma kapelo Sveti Lenart pri Sedmih studencih s petintridesetimi lobanjami, shranjenimi v njej. Pojasnil je, da so bile izkopane iz podorne mase, ki je zasula nesrečna naselja, in sicer deset vasi, sedem zaselkov in tri gradove. (Rosegger idr. 1879: 160–161)

Ta potopisni zapis je s tem navedel enega redkih opredmetenih spominov na potres, ki je spremljal domačine, ob tem pa je z omembo, da gre za slovenski del Zilje, posredno nakazal etnično pripadnost žrtev tega podora. Potresu leta 1348 je v okviru domoznanskih obravnav veliko pozornosti namenil tudi celovski učitelj in zgodovinar Edmund Aelschker, doma iz Bielitza v Avstrijski Šleziji (Österreichisches Biographisches Lexikon b. n. l.). V zgodovinskem razdelku svoje domoznansko zasnovane knjige *Heimatskunde des Herzogthums Kärnten*, Domoznanstvo vojvodine Koroške, je zapisal, da se je ob potresu 25. januarja leta 1348 podrl »del južne stene Dobrača in uničil sedemnajst vasi in zaselkov« (Aelschker 1887: 77),⁵⁹ poudaril zaježitev Zilje in dodal, da se je ob potresu odlomil del Osojščice (Görlitzen) in zgrmel v Osojsko jezero (prav tam).

Tudi Aelschker, ki je Dobrač poimenoval s slovenskim imenom, je v krajepisnem razdelku svojega dela spregovoril še o času po potresu, in sicer v zvezi z Beljakom in njegovo pripadnostjo bamberskim škofom. Čeprav še ni bilo potrebe po tem, da bi dokazoval moč potresa, ker ta tedaj še ni bila problematizirana, je iz učinkov potresa v Beljaku posredno nakazal zgodovinsko veljavo mesta: Beljak je predstavil kot izjemno

⁵⁹ Po Neumannovem pričevanju naj bi pozneje nakazal možnost, da je šlo pri tem le za posamične kmetije in zaselke (Neumann W. 1988: 14).

Pred regulacijo Zilje in izgradnjo ziljske železnice so bile sledi potresa leta 1348 pod Dobračem še dobro vidne. (Peter Rosegger idr., *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*, 1879: 146)

pomembno trgovsko središče, ki je imelo že v 9. stoletju mogočen most in je leta 1007 prišlo pod zaščito bamberskih škofov, pod katerimi je kot najpomembnejše postajališče za beneško trgovino s podonavskimi državami doživelo prvi razcvet in je pod to oblastjo ostalo 752 let. (Aelschker 1887: 356)

Po Aelschkerjevi navedbi je vladavina bamberskih škofov posebej prišla do izraza ob potresu leta 1348, ko je bamberski škof Friderik mestu z davčnimi olajšavami in brezplačno oskrbo z gradbenim materialom zagotovil svojo podporo, vnovičnemu vzponu pa je bilo namenjeno tudi novačenje naseljencev s Frankovske in z Bavarske. Pri predstavitvi težav po potresu je poudaril konflikt, ki je vodil v požig mesta: v Beljak, ki si je z navedeno pomočjo komaj opomogel, je leta 1359 vdrl poveljnik vojske vojvode Rudolfa Ustanovitelja Friedrich von Kolnitz, ki je bil v sporu z bamberskimi škofi, mesto izropal in požgal do tal, saj se na Gosposvetskem polju ni hotelo pokloniti vojvodi Rudolfu Habsburškemu. Uničene so bile tudi utrdbe in mesto si je le počasi opomoglo do nove blaginje. (Prav tam)

Izročilo o potresu leta 1348 in njegovih posledicah, ki so zaznamovale območje pod Dobračem in samo mesto Beljak, pa ni odmevalo le v zgodovinskih zapisih, domoznanski literaturi in turističnih brošurah, temveč je bilo vključeno tudi **v analize ob velikih regulacijskih delih v Spodnji Ziljski dolini**. S temi posegi so namreč usmerjevalci razvoja izboljševali gospodarske in prometne možnosti, ki jih je pred stoletji okrnil potres. V teh razpravah je bilo zaradi potrebe pri upoštevanju vseh dejavnikov pri posegih v okolje vprašanje podora z Dobrača deležno posebne pozornosti.

Leta 1889, v času, ko je bilo ob izidu zbirke *Narodne pesni koroških Slovencev* (Scheinigg 1889) v literarni reviji *Ljubljanski zvon* zabeleženo, da na Zilji živi še 19.000 Slovencev (Rutar 1889: 735), je tako v dunajskem časopisu inženirjev in arhitektov *Zeitschrift des Ingenieur- und Architektenvereines Wien* izšel članek inženirja Pavla Grueberja o regulaciji Zilje med Čajno in krajem Schütt. Inženir Grueber je potres leta 1348 v sklopu drugih potresov označil kot najbolj uničujočo katastrofo od potresa leta 328 naprej; primerjal ga je torej s potresom, zabeleženem v *Memorabilienbuch*, Knjigi spominov iz Grafendorfa, v katerem se je podrl Reisskofel. Grueber je hkrati opozoril na kontekst drugih naravnih procesov na Dobraču, saj je z leti zaradi vlage in zmrzali v navpičnih stenah gore tudi brez seizmičnega delovanja prihajalo do manjših podorov, vidnih kot roza lise na sivi skalni steni. (Grueber 1889: 1) V članku je Dobrač imenovan s slovenskim imenom, območje pod njim, kjer so potekala regulacijska dela, pa je avtor še jasno predstavil kot dela v »windischen Gailthale«, na Slovenski Zilji. (Nav. delo: 2)

Grueber je opisal dogodek, ki je bil v številnih zapisih samostanov, kronikah in v drugih virih »z osupljivo podobnostjo« opisano kot Beljaški potres leta 1348. Ob opisu dogodka je navedel posledice, ohranjene v pisnih virih, torej uničenje sedemnajstih vasi, treh gradov in devetih cerkva ter poplavo in opustošenje nekaj dni po zaježitvi Zilje. V članek je vključil imena teh krajev, ohranjena v Podkloštrski kroniki. (Grueber 1889: 1) Ob podatku, da je bilo v območju podora, na razdalji enajstih kilometrov, toliko vasi, je imel pomisleke, hkrati pa je zapisal, da je zaradi zaježitve Zilje deset vasi ostalo pod vodo. Po njegovem prepričanju je bil ta podor eden največjih na Zemlji (nav. delo: 2).

Grueber je torej vire obravnaval kritično, saj so se mu podatki o škodi ob potresu zdeli pomembni za predstavitev same regulacije Zilje. V osrednjem delu je opisal regulacijo Zilje na zgornjem območju podora, s katerim so želeli pospešiti odtok vode z močvirnega območja. Pri tem je predstavil tudi regulacijska dela na odseku Nötsch/Čajna-Schütt iz leta 1883 in sestavo tal na območju regulacijskih del. Poročal je, da so tam, kjer je leta 1802 Josef Lukan pri izkopavanju našel poslikan obok, 33 človeških okostij in medeninasti prstan, pri regulacijskih delih upali na izkopanine, vendar so našli samo množico kopit (okrog 50 kg), in sicer meter pod zemljo. V temnih plasteh ilovice je bil ponekod les dreves in grmovja. (Grueber 1889: 2–3)

Poseben pogled na problematiko podora z Dobrača je v tem času predstavil češko-avstrijski arhivar, zgodovinar in numizmatik Avgust von Jaksch (1891). Leta 1882 se je kot arhivar pridružil Koroškemu zgodovinskemu društvu v Celovcu, urejal njegov obsežen arhiv in se seznanjal z vprašanji koroške zgodovine (Neumann W. 1974: 324–325). V razpravi o krajevnih imenih in njihovem raziskovanju, v kateri je posebej izpostavil Koroško, je število zasutih vasi in cerkva pojasnil s tem, da naj bi bil Dobrač pred potresom poseljen zelo visoko, tako kot Osojščica, krajevno ime Weincirkl pa naj bi dokazovalo, da se je prebivalstvo ukvarjalo tudi z vinogradništvom (Jaksch 1891: 32).

Leto po izidu Jakscheve razprave oz. tri leta po Grueberjevi naravoslovno naravnani objavi se je tematike potresa 1348 in podora z Dobrača poglobljeno lotil nemški geograf Friedrich Gustav Hann, raziskovalec z veliko širino raziskovalnega zanimanja (*Historische Vorlesungsverzeichnisse* b. n. l.). Ker viri o tej tematiki dotlej še niso bili zbrani, je s svojo raziskavo vključil in kritično ovrednotil vse dostopne zapise, ob tem pa poudaril pomen objave inženirja Pavla Grüberja. Pri tem je ugotovil, da je bil to najmočnejši potres v Srednji Evropi in da to potrjujejo vsi zgodovinski viri (1892: 69–70), hkrati pa tudi, da je podor prizadel Spodnjo Ziljsko dolino v dolžini enajstih kilometrov (nav. delo: 77).

Skozi poročila kronistov je Hann predstavil tudi pojave, ki so jih poročevalci v svojih zapisih označili kot napoved strašnega potresa – zvezdo repatico leta 1340, uničujoče roje kobilic, grmenje in strele na praznik sv. Treh kraljev in lunin mrk 17. januarja 1348, povezan z nenavadno konstelacijo več planetov, ki naj bi bila za Zemljo še posebej zlovešča (Hann 1892: 70–71). Posamezna pričevanja je predstavil tudi s stališča ocen števila žrtev in raznih podrobnosti, ki so opozorile na doživljanje same katastrofe, in sicer predvsem v Beljaku: za požare so nekateri mislili, da gre za ogenj iz podzemlja, mesto sta zalila dva vrelna vroče črne vode, ob kateri ni mogel nihče zdržati, itn. (nav. delo: 73). Predstavil je pomen povezave Beljaka z bamberskimi škofi in njihove pomoči po potresu ter pomoč oglejskega patriarha, hkrati pa tudi dokumente, ki so to pomoč dokazovali (nav. delo: 77–78). Uničujočo moč potresa je razbral tudi iz tega, da se je poleg Dobrača odlomil del Osojščice, ki je pod seboj na kraljevi cesti pokopal ljudi in vozove, s katerimi so potovali (nav. delo: 79).

Hann je poročila posameznih kronistov predstavil s pogledom »od zunaj«, jih analiziral in kritično vrednotil (1892: 71). Iz njegove analize je razvidno, da viri niso poročali o vseh posledicah potresa, kar kaže na različna izkustvena ozadja. Na podlagi kritične preučitve virov iz različnih jezikovnih in geografskih okolij in njihovih medsebojnih primerjav je prišel do zaključka, da je »po soglasnih poročilih vseh virov« potres prizadel predvsem Koroško in Kranjsko, najbolj pa Beljak (nav. delo: 75).

Dve leti pozneje je novo priložnost za povezovanje izročila o potresu in naravnih danosti pod Dobračem prinesla graditev novega odseka železnice, in sicer proge skozi Ziljsko dolino. Ta priložnost pa je hkrati pokazala, da je odnos do potresa oziroma

podora z Dobrača začel dobivati novo ozadje: v knjižici *Das Gailthal mit dem Gitsch und Lessachthale in Kärnten*, ki je izšla ob odprtju železniške proge, so se namreč izrazila razhajanja med pisci posameznih prispevkov. Temeljni poudarek celotni predstavitvi pa je dala simbolno poudarjena uvodna pesem »Der Gruass⁶⁰ vom Dobratsch«, Pozdrav z Dobrača. V njej sta skozi pripoved poosebljenega Dobrača, izraženo v lokalnem nemškem narečju, omenjena strašni potres, ki je zmaličil njegovo podobo, in starodavna kultura ob njegovem vznožju, pri čemer slovensko izročilo ni omenjeno. (Moro 1894: 1–2) Tudi ilustracija je predstavila le nemško cerkvico na slemenu (prav tam), nemško narečje, uporabljeno v pesmi, pa je izražalo vpetost v nemško izročilo.

Sam Dobrač je v knjižici sicer še predstavljen s slovenskim imenom, a z nemškim zapisom, kot Dobratsch, s poimenovanjem »Villacher Alpe« pa le v geološkem prispevku (Canaval 1894: 12) in v statističnem pregledu (Moro 1894: 186). S svojim prispevkom je v delu vnovič sodeloval geograf Hann, ki je bodočim potnikom na tej progi s poudarkom na kraju Podklošter/Arnoldstein, predstavil rušilno moč potresa s strnitvijo spoznanj, ki jih je objavil dve leti pred tem, in z nekaterimi podrobnostmi, kot so bile samodejno zvonjenje ob potresu in udarjanje drevce drugega ob drugo ob potresu (1894: 92).

V publikaciji so bili vključeni tudi naravoslovni prispevki, prvi pa je bil prispevek o geološki sestavi tal. V njem je bil posebej izpostavljen prelom, »vzdolž katerega so se v preteklosti premikale gore« in je zaznamoval predvsem potres leta 1348 (Canaval 1894: 12). Posebno predstavitev območja pod Dobračem, primerljivo s predstavitvijo regulacije Zilje (Grueber 1889), je prispeval višji inženir Arthur Herbst. Ta del Ziljske doline je predstavil s stališča regulacijskih del, ki so bila potrebna za zgraditev železnice, ob tem pa je navedel tudi nekatere podatke, ki so pojasnjevali geološke posebnosti tega območja. Poročal je, da se veriga Ziljskih Alp nahaja vzdolž geološke razpoke in da so ob potresu odpadle skalne gmote na odseku proge, imenovanem Schutt, ustvarile ogromen, skoraj 6 km dolg in 26 m visok jez, ki je ustvaril rezervoar v dolini oziroma jezero. Navedel je, da je bilo odsev tega jezera po pripovedi sodeč mogoče videti vse do cerkve v Emmersdorfu, segalo pa je lahko vse do Möderndorfa blizu Šmohorja. V jezeru so se skozi stoletja odlagali sedimenti, ki jih je iz zgornje doline prinašala reka Zilja, kar pojasnjuje sedanje skoraj ravno dno doline od kraja Nötsch/Čajna navzgor do Gürtschacha in nastanek počasnih rečnih zavojev na tem delu doline. (Herbst 1894: 147)

Tako kot ob regulaciji Zilje med Čajno in krajem Schütt, ko je bil zabeležen podatek o poplavljenju desetih vasi zaradi zaježitve Zilje (Grueber 1889: 1), so se torej nekatera vprašanja zaježitve Zilje in geologije odprla tudi ob Herbstovem prispevku ob zgraditvi železniške proge. Ob tem je Herbst zabeležil, da so morali ljudje zaradi zaježitve Zilje bivališča v dolini opustiti. Prebivalci Vorderberga/Blač so si na primer postavili domove

⁶⁰ Gre za narečni izraz za nemško besedo der Grüss, pozdrav.

na najnižjih planinskih pašnikih, kjer so bili sledovi teh selišč vidni še v času zgraditve železnice, zemljišča, ki so jih pridobili, pa so ob slabih letinah še vedno delno obdelali. (Herbst 1894: 148)

Kratek vodnik, namenjen potnikom na novi progi, je med zanimivostmi posebej poudaril železniški odsek z imenom Schütt, skozi katerega je tekla železnica: to večinoma gozdnato gruščnato področje je še vedno kazalo sledove zemeljskega plazu Dobrača, ki se je zgodil januarja 1348, neimenovani pisec pa je zabeležil tudi, da »številni balvani, ki so vidni na površju in ki so stoletja kljubovali vremenskim vplivom, še vedno ponujajo živo sliko opustošenja« (B. n. a. 1894: 174). Na to opustošenje je spominjala tudi cerkvena na levi strani železniškega nasipa, ki je bila postavljena »v spomin na tisti nesrečni čas« (prav tam).

Medtem ko je inženir Grueber ob regulaciji Zilje še pisal o Slovenski Zilji, je bilo ob izidu knjižice, izdane ob odprtju ziljske železnice, to zaslediti le še deloma: navzočnost Slovencev je bila razvidna iz toponimov in iz predstavitve šeg, saj sta bila ziljski žegen – tako visoki rej kot štehanje – in ziljska noša predstavljena kot slovensko izročilo (Waizer 1894b: 58–62).

Leta 1895, po Ljubljanskem potresu, je bilo vprašanje preteklih potresov vnovič deležno pozornosti tudi na Slovenskem (Koblar 1895; Kocbek 1895a, 1895b; Seidl 1895). Učitelj, pisatelj in organizator planinstva Fran Kocbek je v *Planinskem vestniku*, ki je začel izhajati v tem letu, predstavil tudi podor na Dobraču. Kocbekov dvodelni zapis je bil namenjen tako predstavitvi planinskih poti in planine (1895a) kot samemu potresu (1895b). Pri poročanju o potresu se je Kocbek opiral na Hannovo študijo. Iz Seidlove geološke razprave pa je razvidno, da je bil navzoč že dvom v zasutje sedemnajstih vasi na Dobraču (1895: 551). Dobrač je ob tem dobival vse večji simbolni pomen tudi za nemške raziskovalce, kar se je posredno izrazilo z delom Alfreda Tilla.

Raziskava geografa Alfreda Tilla je postavila mejnik, ki označuje **spremembo pogleda na potres 1348 v Ziljski dolini**. Po poročanju Wilhelma Neumanna, ki je ta mejnik zelo poudarjal, se je Alfredu Tillu kot mlademu študentu vprašanje podora z Dobrača pojavilo ob poletnem oddihu v Arnoldsteinu (Neumann W. 1988: 15). Raziskave Dobrača se je Till lotil po zaključku študija geologije, geografije, petrografije in paleontologije na dunajski univerzi, k raziskavi pobočnih potresov na Dobraču pa ga je po Neumannovem poročanju spodbudilo »preveč očitno neskladje med lokalno legendo in naravnimi razmerami« (prav tam). V razpravi, ki jo je Till na predlog dvornega svetnika Albrehta Pencka objavil v reviji dunajskega geografskega društva in prinaša spoznanja njegove doktorske disertacije (1907), opažanje tega neskladja ni izraženo.

Tilova razprava, ki ima veljavo geološko-geografske raziskave (Rohr 2007: 189), je s sopostavitvijo historiografskega in geografskega dela in z zaključki, temelječimi na analizi obeh ravni, pokazala odmik od dotedanjega razumevanja pobočnih procesov

na Dobraču, v tem odmiku pa so imeli zgodovinski viri veliko večji pomen, kot so trdili poznejši avtorji. Ta odmik je Till nakazal že v uvodu, kjer je izpostavil pomen zgodovinskih virov: »Ti viri namreč dokazujejo, da je bil podor z Dobrača leta 1348 le stranski odsev starejše naravne nesreče veliko večjih razsežnosti.« (Till 1907: 534)

Iz tega sosledja poudarkov, historičnega in geomorfološkega, je mogoče razbrati, da je preobrat v dotedanjem pogledu na potres prinesel že študij zgodovinskih virov, to pa potrjuje tudi zgodovinski del razprave (Till 1907: 536–558). V njem je po obširnem pregledu pisnih virov (nav. delo: 536–540) Till poudaril po njegovem napačne interpretacije nekaterih virov oziroma njihove medsebojne povezanosti, kar se nanaša predvsem na Hannovo raziskavo (nav. delo: 543–544).

Kritiki virov je Till namenil posebno podpoglavje, v katerem je dostopne vire o potresu preučil z več stališč in jih glede na neposrednost pričevanj oziroma glede na časovno in prostorsko oddaljenost od potresa razvrstil v pet skupin. Pri tem je ugotovil, da poročil neposrednih očitilcev potresa ni. (1907: 544–549) V obravnavi vsebine teh virov (nav. delo: 549–587) je opazoval, kako so kronisti opisovali moč, čas in razsežnost potresa. Opažal je odstopanje v zapisu letnice, ki izhaja iz tega, da je bil pri Benečanih začetek novega leta 1. marca (nav. delo: 553), medtem ko so bila v opisih dneva v tednu – šlo je namreč za petek – in ure potresa poročila skladna: »Na splošno lahko rečemo, da so glavni potres v Italiji, na Koroškem, Štajerskem in na skrajnem severu, do koder je segal njegov vpliv, občutili približno ob istem času: v času večernic, ko je še sijalo sonce« (nav. delo: 556). Kranjska dežela pri tem ni navedena.

V opisih intenzitete potresa je Till prepoznal veliko skladnost, saj so poročila vseh obdobj »enotna v začudenju in zgroženosti nad neslišano katastrofo« (1907: 553), medtem ko so učinke potresa, najopaznejše v Beljaku in podoru z Dobrača, kronisti predstavljali različno. Z objavo dokumenta o oprostitvi davka iz leta 1351 je Till posredno nakazal, da se zaveda moči tega uničenja (nav. delo: 544), za Beljak pa je na podlagi zgodovinskih virov ugotavljal, da je bilo v mestu »ogromno človeških žrtev« (nav. delo: 563), čeprav nekateri »menijo, da pretiravajo že, če število žrtev ocenjujejo na petsto« (nav. delo: 564), in da ga je uničilo skupno delovanje potresa, ognja in vode (nav. delo: 565).

Till je ob tem poudaril, da se pogledi na vprašanje števila žrtev v Beljaku med zgodovinarji razhajajo (1907: 564). Z različnimi pogledi na zgodovinske vire se je torej srečal že med ali celo pred raziskavo, vloga njegovih starejših kolegov pa je razvidna iz samih zahval v uvodu raziskave (nav. delo: 534–535).

Največ pozornosti je Till namenil kritiki zapisov o podoru na Dobraču: nekateri so ta podor označili s tem, da se je podrla ena gora na drugo, veliko je bilo zapisov o zaustavitvi Zilje zaradi podora (1907: 567–570), Tirolska kronika je zabeležila, kako je zalilo vasi v dolini in kako so preživeli reševali sebe in imetje in bežali v gore, Andreas Ratisbonensis, Andreas iz Regensburga, je podor predstavil z besedami »gore na

Koroškem je pogoltnilo v doline, tako da ni bilo čistega iztoka voda« (nav. delo: 568). Johann von Winterthur je učinke potresa označil z besedami, da so se nekatere gore pri Beljaku zaradi tega potresa premaknile, Detmar, pisec kronike iz Lübecka, pa je zapisal, da so gore »odvrgle velike stene« (prav tam). Detmarju se po Tillovem mnenju podori očitno niso zdeli pomembni, saj bi sicer o njih povedal kaj več. (Nav. delo: 568)

Pri tem je vprašanje, če je Till Detmarjevo kroniko, kjer so navedeni tudi porušeni kraji in gradovi na Kranjskem, povsem razumel. Kot rečeno, je Detmar o podoru z Dobrača zapisal, da so gore »odvrgle velike stene«, pri čemer je beseda »stene« enaka slovenskemu izrazu za ta pojem.⁶¹ To pa niso edine jezikovne vzporednice s slovenščino v Detmarjevem zapisu o tem dogodku: poleg besede »stene« zbuja pozornost tudi izraz »lude«, »luden«, torej ljudje, in omemba govoric oz. izraz »rekende«.⁶² Zanimivo je tudi poimenovanje mesta Oglej, zapisanega kot Aghelei (Caracciolo idr. 2021: 348), iz katerega je še razvidna strateška oziroma ogledniška vloga mesta. Te sledi bolj verjetno kot na ostanek izvirnega sporočila kažejo na jezikovno ozadje tega mesta ob Baltskem morju, v zgodnjem srednjem veku znanega kot Liubice (Oppida b. n. l.), ki je bilo eno od mest Wendske hanse (Wreidt 1987: 401–426).

Vprašanje podora na Dobraču je bilo povezano z vprašanjem sedemnajstih vasi, ki naj bi jih podor zasul. Till je menil, da tega zgodovinski viri ne dokazujejo (1907: 572). Poudaril je, da sta povezavo s podorom izrecno navedla samo Ainether in Rubeis, medtem ko Detmar in Bazelska kronika uničenje sedemnajstih vasi pripisujeta potresu in ne govorita o podoru (nav. delo: 572). Podrobneje je navedel posamezne domnevno zasute kraje, ta imena primerjal s popisom pred potresom leta 1334 (nav. delo: 573–574), na podlagi nadaljnje analize pa ugotovil, da se od sedemnajstih uničenih krajev ponavljajo še imena desetih vasi, in sklenil: »Morda smemo domnevati, da je teh deset vključenih v število sedemnajstih uničenih krajev. Ostaja torej sedem naselij, ki so lahko postala žrtve potresa in podora« (nav. delo: 577).

Te ugotovitve je Till potrdil v naravoslovnem delu razprave, ki je po obsegu skromnejši (1907: 588–624). V opredelitvi območja je izjemoma zabeležil tudi slovenski toponim, a brez oznake, da gre za slovenski izraz oziroma za Slovence, in ugotavljal različnost odlomov sten v območjih predzgodovinskega in zgodovinskega podora (nav. delo: 588–596). Razlikovanje med obema podoroma je utemeljil s preučitvijo območja odlagališč oziroma nasutij (nav. delo: 595–624). Na podlagi teh ugotovitev je ovrgel poročila o tem, da je podor spremenil podobo doline: jezero, o katerem poročajo viri,

⁶¹ »De berghe worpen grote **stene** van sik« (Detmar 1829: 266) [poud. Marija Klobčar].

⁶² »unde vordrenkeden vol achteyn dorpe mit woninghen unde mit **luden** de darinne waren, also dat men **rekende** wohl dre dusent **lude**, de dar vorghan weren« (in rečeno je bilo kakih osemnajst vasi z bivališči in ljudmi, ki so v njih živeli, tako da je mogoče reči okoli tri tisoč ljudi) (Detmar 1829: 266) [prevod in poud. Marija Klobčar].

Razhajanja v pogledih na podor na Dobraču, ki jih je sprožila raziskava Alfreda Tilla, so temeljila na različnih interpretacijah vloge benediktinskega samostana v Arnoldsteinu/ Podkloštru. (Peter Rosegger idr., *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*, 1879: 148)

naj bi namreč po njegovih ugotovitvah segalo komaj kaj bolj zahodno od Arnoldsteina, vsekakor pa naj ne bi seglo na območje pod »starim podorom« oz. na območje, imenovano Schutt (nav. delo: 626).

Alfred Till je svojo razpravo objavil v *Mitteilungen der K. k. Geographischen Gesellschaft in Wien* (1907: 534–645), njegova spoznanja, dopolnjena z lastnimi ugotovitvami, pa je v časopisu *Carinthia I* leto pozneje predstavil koroški zgodovinar Martin Wutte (1908). Objava Wuttejeve razprave v reviji *Carinthia I*, torej v glasilu Koroškega zgodovinskega društva, ne v naravoslovno naravnani *Carinthia II*,⁶³ kaže na pomen zgodovinskih dejstev pri uveljavljanju nove interpretacije pobočnih procesov na Dobraču.

⁶³ Revija *Carinthia*, ustanovljena leta 1811, se je leta 1891 razdelila na reviji *Carinthia I. Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten* in *Carinthia II. Mitteilungen des naturhistorischen Landesmuseums für Kärnten* (Geschichtsverein für Kärnten b. n. l.).

Martin Wutte je predstavil Tillovo delo in njegove temeljne ugotovitve, vključno s trditvijo, da se je »stari podor moral zgoditi ob koncu ledene dobe« (Wutte 1908: 187). Čeprav je bil prepričan, da so Tillovi »izsledki [...] nedvomno pravilni« (prav tam), je ob tem navedel nekaj pomanjkljivosti v zvezi z viri in imeni ter lego krajev (nav. delo: 189–190). Podrobneje se je posvetil vprašanju domnevno zasutih vasi. Za kraj Döllach, ki naj bi ga zasul podor, je na primer dokazoval, da gre za kraj blizu naselja Vrata-Megvarje: »V vsakem primeru je uničeni Döllach današnji Pessendellach, ki se je že leta 1430 imenoval Bösen Döllach v nasprotju z Gutendellachom⁶⁴ in se leta 1786 še pojavlja v urbarju pri Törlu, vendar se danes ne omenja več.« (Nav. delo: 194) S tem je prišel do sklepa, da je vrsta krajev, ki jih je kronist Ainether – nanj se je med drugim opiral tudi Till – navedel kot porušene, navedena v urbarjih (nav. delo: 193–194). S takšno interpretacijo je podprl Tillovo tezo, da je bil podor z Dobrača veliko manjši, kot je veljalo dotlej. Na te ugotovitve je oprl trditev, da bi podor in jezero lahko uničila največ deset vasi. (Nav. delo: 196)

Kljub objavi Tillove razprave in njeni popularizaciji z Wuttejevim člankom, ki je Tillovo tezo nadgradil, se je med ljudmi ohranjalo staro razumevanje potresa, z asimilacijo Slovencev pa so zgodbe o tem prehajale v nemško izročilo. V nemški povedki o potresu, ki jo je leta 1914 v zbirki koroških povedk in pravljic zapisal avstrijski učitelj, filolog in etnolog Georg Graber, pa je strah, razviden iz slovenskega izročila manj izražen, kljub podatku, da se je pri tem Dobrač tako zazibal, da se je polovica porušila in pokopala številne vasi, južna polovica gore se je pogreznila v Ziljsko dolino ter zasula reko in vasi. Vloga izvršitelja kazni, ki je z naostrenim mečem odsekal polovico gore Dobrač, je v tej zgodbi pripadla svetemu Petru. Nemško izročilo pa je ohranilo nekatere podrobnosti o potresu v Beljaku, med drugim tudi zgodbo o tem, da se je tri dni po potresu iz globine zemlje slišalo petelinje petje. (Graber 1944: 329)

Ob koncu prve svetovne vojne so družbene razmere ustvarile okoliščine, ki so zaostrele tudi odnos do Dobrača. Za Slovence nova interpretacija podora sprva ni bila pomembna: z državno mejo, ki je Ziljsko dolino, Rož in Podjuno ločila od drugih pokrajin, v katerih so Slovenci živeli, **so slovenski avtorji poudarjali predvsem simbolno vlogo te gore**. V mladinski katoliški reviji *Vrtec* je bila v prvem desetletju po uveljavitvi novih državnih meja ta vloga močno izpostavljena: »Mejnik med nemško in slovensko zemljo na Koroškem je gora Dobrač.« (Kariatiofil 1928/1929a: 11) Nacionalno mejo je pisec med drugim dokazoval s cerkvenoupravno pripadnostjo obeh cerkva na vrhu Dobrača: »Slovenska cerkvena vrhu Dobrača spada v župnijo Čače v Ziljski dolini, nemška cerkvena pa v župnijo Nemški Plajberk na severnem vznožju Dobrača.« (Kariatiofil 1928/1929b: 26)

⁶⁴ Bösen Döllach v pomenu Zle Dole in Gutendellach v pomenu Dobre Dole.

Podor z Dobrača je v tem času med Slovenci skupaj s podatki o zasutih vaseh in cerkvah ter poplavljeni dolino še vedno veljal za verodostojni del izročila (Kariatiofil 1928/1929b: 26), nacionalno vprašanje pa je bilo zaradi novih državnih meja vedno bolj poudarjeno:

Bilo je leta 1850., ko je tedaj jedva dvajsetletni avstrijski cesar Franc Jožef obiskal Ziljsko dolino. Cesar je videl v Ziljski dolini mnogo slovenskih zastav in je v Šmohorju vprašal okrajnega glavarja: »Ali je v teh krajih mnogo Slovencev?« Glavar mu je odgovoril: »Od tu proti vzhodu so sami Slovenci. Od Šmohorja do Štajerske se razprostira slovensko ozemlje, in od nikoder ne pregledaš tega ozemlja tako dobro kakor z vrh Dobrača. (Nav. delo: 27)

Pisec je slovensko izročilo Spodnje Ziljske doline dokazoval tudi z žensko nošo, imenovano »sovenš gvant«, slovenska obleka, in s šego »razbijanja čebra« oz. soda, štehanja (Kariatiofil 1928/1929c: 46; Kariatiofil 1928/1929č: 61–62). V kontekstu novih državnih meja je drug pomen dobila tudi simbolika zmaja, ki je nekoč domoval v močvirju med Vrbskim jezerom in Celovcem:

Stari zmaj je mrtev, v Celovcu na Novem trgu so mu postavili kamenit spomenik. A prišel je na Koroško nov zmaj, in ta je še nevarnejši in pogubonosnejši, nego je bil oni stari. Ta novodobni zmaj na Koroškem je brezobzirno ponemčevanje našega koroškega slovenskega ljudstva. Ta zmaj je zlasti nevaren slovenski mladini. Kajti zmaj ve: Če je mladina moja, bo tudi bodoči rod moj! V šolah – potujočevalnicah – davi in duši novodobni koroški zmaj nad 15.000 slovenskih otrok. (Carinthiofil 1933/1934)

Razmere Slovencev na Koroškem je v svojem prispevku pred drugo svetovno vojno poudaril tudi geograf Svetožar Ilešič (1939: 150), pri opisu Dobrača pa je predstavil nov pogled na podor leta 1348:

Svojčas se je ves ogromni podorni material, ki tod pokriva dolino, pripisoval temu zgodovinskemu podoru. Ali kasnejša raziskovanja so dognala, da to ni tako: saj stoji na tem gradivu celo cerkev v Ziljici, ki se omenja še pred l. 1348; tudi je večina tega razmetanega skalovja že tako preperela, da se na prvi pogled loči od bolj svežega gradiva na vzhodu, kakor se tudi bolj sveži odlom pod Rdečo Steno izrazito loči od starejših prelomnih strmin Dobrača. (Nav. delo: 152)

Večji poudarek je Ilešič namenil germanizaciji, in sicer z opozorili na sledove naselitve Slovencev v Lesni oz. Zgornji Ziljski dolini, Višprjanski (Gitschtal) in Dravski

dolini ter z osvetlitvijo razlogov za jezikovno mejo pri Šmohorju: zahodno od te meje se namreč začnejo protestantske vasi (Ilešič 1939: 158–161). Poudaril je, da ustalitev te meje prikriva pomembne spremembe, saj se je »v zadnjem petdesetletju močno poslabšal položaj Slovencev v samem okviru slovenske Ziljske doline« (nav. delo: 158). Pri tem je izpostavil vlogo železnice, ob kateri je bila germanizacija najhitrejša:

Tako že statistika iz leta 1880., ki je pokazala še 95–100 % Slovencev v vseh občinah slovenske Ziljske doline, pa tudi v občinah Marija na Zilji in Bekštajn vzhodno od vstopa Zilje v Celovško kotlino, navaja za občino Podklošter le 40 % Slovencev. L. 1890. imajo nemško večino že skoraj vse one vasi v Podkloštrski občini, ki stoje ob železnici ali blizu samega Podkloštra. (Ilešič 1939: 158)

Na območju, za katero je zapisal, da je »v dolžini skoraj 40 km še s Slovenci naseljeno« (nav. delo: 149), je opazal, da so se po vojni oziroma po plebiscitu »razmere še bolj naglo poslabšale« (nav. delo: 158).

Poudarjanje navzočnosti Slovencev na Zilji je ohranilo svoj pomen tudi po drugi svetovni vojni: Svetozar Ilešič je Dobrač v petdesetih letih še imenoval »podrta gora nad slovensko zemljo« (1956: 56). Po predstavitvi ustaljene podobe potresa je vnovič podrobneje osvetlil Tillova stališča in jih podprl z imeni vasi in opisi sprememb v prostoru (nav. delo: 61–62). S slovenskimi imeni je označil tudi različna podora na Dobraču: »Stare, predzgodovinske podorne stene se kažejo predvsem pod najvišjimi Dobračevimi vrhovi, mlajše, zgodovinske pa bolj na vzhodu, v Rdeči steni (ponekod imenovana Rdeča peč), ki ima po njih svoje ime, ter pod Babami.« (Nav. delo: 62)

Ilešič pa ni opozoril le na Tillove ugotovitve: v zaključku je poudaril, da je Dobrač za Slovence pomemben tudi zato, ker »po ziljanskih vaseh v njegovem vznožju še zveni slovenska govorica.« (1956: 63) Pri tem je opozoril na moč nacionalizma, ki ga je na Zilji označevala tudi simbolna vloga Dobrača:

Dobrač je bil za Slovence še sredi 20. stoletja pomemben identifikacijski simbol. (Pogled na Dobrač od cerkve v Ziljski Bistrici med letoma 1935 in 1950. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem)

Čeprav ga je z vzhoda zajel intenzivni germanizacijski val beljaškega obmestja in na severu plajberškega rudarskega območja, čeprav slovenska krajevna imena po Dobraču zamirajo med nemškimi in čeprav nemški planinci, ki v trumah obiskujejo goro, hote in nehote pozabljajo njeno pravo ime ter ji vsiljujejo neprirodno ime Villacher Alpe, je gora pod vso to zunanjo prevleko vendar še slovenska. (Ilešič 1956: 63)

Sočasno je bilo objavljeno izročilo o poružitvi naselja Stari Podljubelj, primerljivi s poruštivijo starega Tržiča:

Domačini pripovedujejo, da je stari Podljubelj stal višje gori na pobočju Žingarce, nekako na mestu, danes Kurja jama imenovanem (kamnolom); strahovit potres leta 1348 pa je zamajal vse gore od Dobrača, skalovje Žingarce je zasulo stari Podljubelj, podobno, kakor na oni strani Ljubelja stari Tržič. (Šašel 1956: 92)

Te vzporednice pa so zanimale le Slovence. Med avstrijskimi pisci so bile deležne pozornosti predvsem posledice potresa na Dobraču, ob šeststoletnici potresa pa je bil v ospredju tudi Beljak: ob tej priložnosti je izšla posebna brošura, ki je z naslovom *Das große Erdbeben zu Villach Anno 1348*, Veliki potres v Beljaku leta 1348, in s podnaslovom »... und vielen die münster nider und die hewser und etwa ein perch auf den andern« ... »in porušile so se stolnice in hiše ter se zrušila ena gora na drugo«, ⁶⁵ nakazala moč izročila (Görlich 1948): podatek, da se je ena gora podrla na drugo, so namreč navajali redki kronisti. V prvem prispevku so bile opisane strahote potresa v Beljaku, v katerem naj bi po potresu ostalo le okrog štirideset koč na obrobju mesta (Görlich 1948: 5–6), in škoda v okolici, pri opisu dogajanja na Dobraču pa je bila predstavljena Wuttejeva ocena (nav. delo: 6–7). Trditev, da je bil potres najusodnejši v Beljaku (nav. delo: 8), je potrdila razprava o zgodovini stavbarstva mesta (Wurzer 1948: 17–24), vključno s poudarki, kot je skoraj popolna odsotnost sledi romanskih spomenikov (nav. delo: 21).

Tri desetletja pozneje se je na izsledke Tillove in Wuttejeve razprave navezal zgodovinar Wilhelm Neumann. Domneval je, da je podor 25. januarja 1348 zajel povsem neposeljeno območje in s tem neposredno ni prizadel nobenega naselja; tega naj bi tudi sočasni viri ne izpričevali. Ob tem je ugotavljal, da je bila zaradi zaustavitve Zilje in nastanka jezera leta 1364 župnija iz Sv. Janeza prenesena na župnijo Sv. Jurija, vključitev šmohorske fare v podkloštrski samostan leta 1391 pa je imela po njegovih ugotovitvah cerkvenopolitične cilje: samostan se je s tem povezal z oglejskim patriarhatom proti goriškemu grofom. Pri tem je bilo prvič omenjenih sedemnajst vasi in devet cerkva. Ob teh sporih so bile po Neumannovem prepričanju porušene vasi in cerkve prvič povezane

⁶⁵ Prevod Marija Klobčar.

s podorom z Dobrača, in sicer leta 1460, s Santoninovem poročilom o porušenih vaseh in cerkvah pa se je to število ohranjalo. Poudaril je, da so bila imena teh vasi prvič zapisana šele v *Ainetherjevi kroniki*,⁶⁶ ohranjala pa so se do konca 19. stoletja. Še bolj je izpostavil ugotovitev, da v nasprotju z dotedanjimi pričevanji vsi ti kraji – razen Prucka (Mostiča) in St. Johanna (Sv. Janeza) – še stojijo. (Neumann W. 1988: 59–61)

Svoje ugotovitve, ki so vključevale tudi trditev, da je bilo sedemnajst vasi dejavnik zniževanja davkov (Neumann W. 1988: 59), je Neumann strnil s kritično presojo koroškega zgodovinopisja in geografije, ki kljub Tillovim spoznanjem po njegovem mnenju problema podora z Dobrača nista kritično obravnavala. Ob tem je poudaril svojo vlogo pri spreminjanju pogleda na ta problem: nadaljeval je z raziskovanjem vprašanj, ki sta jih odprla Till in Wutte, svoja spoznanja pa je predstavljal pri pouku, na predavanjih učiteljskih združenj, z ekskurzijami na Schütt in v domoznanskih objavah. Ob tem je navedel, da najnovejše koroško zgodovinopisje njegova spoznanja upošteva, raziskavi Borsta in Hödla⁶⁷ pa označil za predznanstveni: njuna stališča po Neumannovem mnenju izražajo usodno vračanje v predznanstveni čas vere v pravljice. (Neumann W. 1988: 59–61)

Neumann je namreč ostro nastopal proti vsem, ki so bili prepričani v usodnost tega dogodka: »[S]edemnajst vasi, zasutih pod Dobračem, pa je tako plod fantazije in želje po senzacionalnosti pisca in bralcev. Vse od Tillove raziskave in Wuttejeve dopolnitve njegovih spoznanj je jasno, da gre v tem primeru za pravljico.« (Neumann W. 1987: 25) Stališča Wilhelma Neumanna so pomenila dokončno zanikanje verodostojnosti arhivskih virov in ustnih pričevanj, ki so se nanašali na podor na Dobraču, ozadje tega odmika pa ni sprožalo nobenih vprašanj.

Utišanim pogledom izročila pa se je ponekod še izmikal spomin na ljudi, ki so ob preplavljenju doline iskali rešitve v višje ležečih predelih, in na samo velikost jezera:

Odlomljene plasti Dobrača so zajezile Ziljo, in ta je po ljudskem izročilu narasla v veliko jezero. Pravijo, da se je jezero razširilo do Blač, gladina pa da je segala do zvonov cerkve v Smerčah. Pripovedujejo tudi, da so se morali prebivalci takrat zateči na varno na senožeti nad vasmi – Zahomčani in Bistričani v Pvanje, Blačani pa na senožeti pod planino Vrbuc. Tam so tudi orali in sejali, menda so imeli na tisti višini tudi pokopališča, o čemer naj bi pričalo ledinsko ime Dušnjə dom na senožetih nad Blačami. (Sereinig, Sketelj 2017: 12–13)

⁶⁶ Gre za kroniko podkloštrskega samostana iz leta 1707 (Till 1907: 545).

⁶⁷ Gre za sodobnika, ki sta v svojih raziskavah (Borst 1981; Hödl 1987) ohranjala stališča o usodnosti potresa leta 1348.

Pričevanja o tem, da so v poplavljenih območjih ljudje zbežali v višje ležeče kraje, je ohranila farna kronika Bistrice na Zilji, *Liber memorabilium* (Wiesflecker 2013: 21), vendar ni spreminjala pogleda na podor na Dobraču.

Umik teh ljudi ni izražal »vere v pravljice«. Presoje, ki nasprotujejo spoznanjem o potresu leta 1348 na današnjem slovenskem ozemlju, zato narekujejo osvetlitev ozadij, ki so avtorje vodile pri teh raziskavah, oziroma analizo vzrokov, ki so privedli do dvoma v verodostojnost arhivskih virov, povezanih s potresom leta 1348.

Razlogi za obrat v interpretacijah podora na Dobraču in nove ugotovitve sedimentoloških raziskav

Za obrat v pogledu na podor z Dobrača, gore, ki z imenom kaže na to, da so jo imeli ljudje nekoč za dobro goro, je bilo odločilno dvoje: Tillova geološko podprta ugotovitev, da je bil najpomembnejši podor na Dobraču pravzaprav predzgodovinski, in historiografska analiza, ki je dosegla svoj vrh v ugotovitvah o konstruiranju zgodbe o sedemnajstih vaseh (prim. Neumann W. 1987; 1988) oziroma v razširjanju teh zgodb zaradi gmotnih koristi samostana (Neumann W. 1988: 59; Wiesflecker 2013: 13–16). Medtem ko v okviru te raziskave nikakor ni mogoče problematizirati Tillovih geološko podprtih ugotovitev, pa je mogoče **prevpraševati možnosti, ki potrjujejo ali zanikujejo stališča o konstruiranju »zgodbe o sedemnajstih vaseh«**.

Stališča o konstruiranju zgodbe, ki so se izostrila v zgodovinskih raziskavah, so poudarjala dve obdobji: čas po potresu in 18. stoletje, ko sta o potresu v Ziljski dolini pisala kronista Ainether in Marian. V okviru srednjeveške duhovnosti, ki je zaznamovala čas potresa, torej pozni srednji vek, bi si težko predstavljali lažno prikazovanje škode ob potresu: potres je bil takrat še razumljen kot kazen za greh, konstruiranje lažnih vesti o škodi ob potresu pa bi izzvalo še hujšo božjo jezo. Pomislek o strahu pred božjo kaznijo se pojavlja tudi ob misli, da bi lažne vesti ustvarjali v 18. stoletju: to je bil namreč čas poglobljene duhovnosti baroka, ki je bila s slikovitostjo predstav o kazni za greh primerljiva s srednjeveško.

Oba omenjena kronista pa sta imela na voljo številne izvirne zapise o potresu, ki so se nanašali na poročila očitidcev. To je poudaril tudi Till: »To velja predvsem za Ainetherja, ki je (1707) kot sodnik v Arnoldsteinu svojo kroniko napisal v skladu s poročili samostana, ki jih je tam našel.« (1907: 545) Ainetherju naj bi delo olajševalo dejstvo, da je bilo sodišče v tem času v samostanskem poslopju (prav tam). Te zapise je imel v rokah tudi kronist Marian, saj so pogoreli v požaru samostana oziroma gradu leta 1883, sto eno leto po zapisih v njegovi kroniki (nav. delo: 546).

Obe navedeni obdobji, čas po potresu in 18. stoletje, pa sta za podkloštrski samostan pomenili pomembna ekonomska mejnika: čas neposredno po potresu je zaznamovalo iskanje nadomestila za gospodarsko škodo, nastalo ob potresu, drugo obdobje pa je zaznamovala reorganizacija avstrijske državne uprave oziroma nove davčne politike. Leta 1759 so obširne posesti na Koroškem, ki so dotlej pripadale bamberskim škofom, prišle v last Habsburžanov (Wiesflecker 2013: 16), sklicevanje na škodo zaradi potresa in podatki, ki so to dokazovali, pa so bili potrebni zaradi novih oblastnikov, ki pri odmerjanju davka niso poznali lokalnih razmer.

Vnovičnega premisleka je vredno tudi prepričanje, da so podkloštrski menihi do olajšav in do novih fara prišli zaradi oddaljenosti od oglejskega patriarha in bamberskega škofa (Rohr 2007: 191–192). Federaun je bil namreč kot točka zastopstva bamberskih škofov hitro obnovljen in od leta 1354 je bamberski uradnik tam že urejal upravne naloge, torej je imel neposredni vpogled v stanje po potresu. V listini papeža Klementa VI. škofu Frideriku Bamberskemu je bilo izrecno navedeno, da so ti dohodki namenjeni popravilu škode po potresu na Koroškem. (Nav. delo: 156) Oglejski patriarhat pa je imel na svojem območju zastopnike, arhidiakone, ki so imeli natančen vpogled v stanje v deželi, kot kažejo Santoninovi zapisi, pa so dober pregled omogočale tudi vizitacije (Santonino 1991).

Pomislike sprožajo tudi trditve o ohranjenosti krajev, ki so v kronikah navedeni kot uničeni (Wutte 1908: 194; Neumann W. 1988: 59–61). Pri teh presojah namreč ni bila upoštevana pogostnost pojavljanja nekaterih toponimov, predvsem tistih, ki se nanašajo na lego naselij. Ti toponimi se lahko podvajajo tudi v ožjem okolju, zato je dokazovanje, da se domnevno porušeni kraji nahajajo v okolici, vprašljivo.

Relativizacija učinkov potresa, ki je zaznamovala 20. stoletje, se je sklicevala tudi na določena razhajanja v poročilih o potresu, in sicer v opisih območij potresa, v načinih opisovanja potresa in njegove intenzitete oziroma v opisih posameznosti ali celotnega dogajanja, v razhajanjih števila žrtev in dojetanja samega potresa in njegovega trajanja. Ta relativizacija pa ni upoštevala, da različnost opisov in različni poudarki, ki so jim jih namenjali kronisti, kažejo na različne vire informacij, ki so jih kronisti dobivali. To hkrati zanikuje tezo o lažnem prikazovanju silovitosti potresa, s katerim naj bi se okoristil podkloštrski samostan.

V zanikovanju usodnosti potresa je Wilhelm Neumann navedel, da so v času po potresu v Beljaku omenjene družine iz višjega sloja (Neumann W. 1987: 34–35). Poročila sicer govorijo o silni škodi in številnih žrtvah v Beljaku o tem, da je bil usoden za zidane stavbe, najusodnejši pa za udeležence večernic v cerkvi sv. Jakoba; ob tem je potrebno opozoriti, da udeležba pri večernicah za vernike ni bila obvezna in za plemenitaše ne zavezujoča. Še močneje pa je Neumann izpostavil dejstvo, da v dokumentu, izdanem po potresu v Beljaku, potres sploh ni naveden (nav. delo: 31–32). Odsotnost takšne navedbe

bi bilo sicer res mogoče razlagati s tem, da potres ni bil usoden, vendar se kot veliko bolj prepričljiva kaže splošna zavest o škodi ob potresu oziroma samoumevnost razlogov, zaradi katerih je prišlo do prodaje: dejstvo, da je bil potres, je bilo v tem prostoru tako jasno in vseobsegajoče, da bi bila vsaka omemba odveč.

Analiza odnosa do potresa 1348 na Koroškem oziroma do ocenjevanja škode, prikazane v arhivskih dokumentih, kaže na to, da je pri vrednotenju teh prispevkov **potrebno upoštevati tudi raziskovalski kontekst**. Prav ta kontekst ima namreč v času občutljivega spreminjanja moči, utemeljene na jezikovni in politični prevladi večinskega naroda, lahko zelo pomembno vlogo. Ob obravnavi potresa v Ziljski dolini ga je mogoče opazovati že ob delu, ki nakazuje obrat pri vrednotenju škode.

Že sam Wilhelm Neumann je Tillovo raziskavo podorov na Dobraču posredno umestil v širše družbeno-politične razmere v multinacionalni Avstro-Ogrski v začetku 20. stoletja. V članku, objavljenem leta 1988, je namreč poudaril, da je za Tillov kritični preobrat v raziskavi zaslužna šola Albrechta Pencka. To je razvidno tudi iz Tillove zahvale v uvodu (Till 1907: 534). Albrecht Penck je Tillovo temo doktorske disertacije odobril, nakar je s svojimi študenti na kraju samem »opravil dodatno preverjanje rezultatov« (Neumann W. 1988: 15). Till je, kot je ugotavljal Neumann, te Penckove ugotovitve »sijajno potrdil« (prav tam).

Pri tem ni nepomembno, da je bil Tillov mentor Albrecht Penck, eden najpomembnejših geografov prve polovice 20. stoletja, pripadnik politične geografije. Znan je bil po svojem »zloglasnem zemljevidu« *Karte des deutschen Volks- und Kulturboden* (Zemljevid nemškega nacionalnega in kulturnega ozemlja), objavljenim leta 1925, s tem konceptom pa je v nemški geografiji uvedel etnonacionalistični obrat. (Schultz 2018: 115)⁶⁸ Avstro-Ogrsko je v nasprotju s številnimi nemškimi kolegi, ki so to državo ocenjevali kot posebno negeografsko enoto, odločno zagovarjal kot naravno enoto, s sklicevanjem na Ratzelovo Politično geografijo pa je tudi podrobneje teoretično opredelil vprašanje »naravnih meja« (nav. delo: 118).

Till pa se v svojem uvodu ni zahvalil le Albrechtu Pencku, temveč vsem, ki so ga usmerjali pri njegovem delu ali pa so mu bili v pomoč. Med temi je bil tudi Penckov učenec Hans Angerer (Till 1907: 534–535), ki je bil leta 1902 že kot mlad učitelj na državni gimnaziji v Celovcu predsednik društva Alldeutschen Verein. To združenje je bilo ustanovljeno leta 1891 in si je prizadevalo za okrepitev nemške nacionalne zavesti, zagovarjalo imperialistično

⁶⁸ Po mnenju kritikov je Penck s tem utrl pot nacistični politiki življenjskega prostora (nem. der Lebensraum) in postal sokrivec pri zločinih, ki so iz tega izhajali. Njegova usmerjenost se je v celoti razkrila šele dan pred 52. konferenco nemških geografov 1999, ko je Michael Fahlbusch v vlogi državnega tožilca v časopisu *Frankfurter Rundschau* objavil članek »Die verlorene Ehre der deutschen Geographie«, Izgubljena čast nemške geografije. V članku, ki je sprožil veliko razburjenje, je poudaril tudi Penckovo vlogo in njegov vpliv na nacionalsocialistične procese. (Schultz 2018: 115)

kolonialno politiko, vključno z obsežno širitvijo nemške flote, nastopalo proti nacionalnim manjšinam v Nemčiji in spodbujalo nemško identiteto v tujini (Peters 2006).

Martin Wutte, ki je Tillova stališča predstavil na Koroškem in jih podkrepil, je bil predstavnik historično-geografske usmeritve in je bil pozneje znan predvsem zaradi vindišarske teorije (Grafenauer 1986: 729–730), teorije, ki je namesto zgodovinske razlage pojma »windisch«, slovenski, uveljavila novo razumevanje, temelječe na etnični drugačnosti Slovencev, živečih v Avstriji, od Slovencev, živečih v Jugoslaviji.

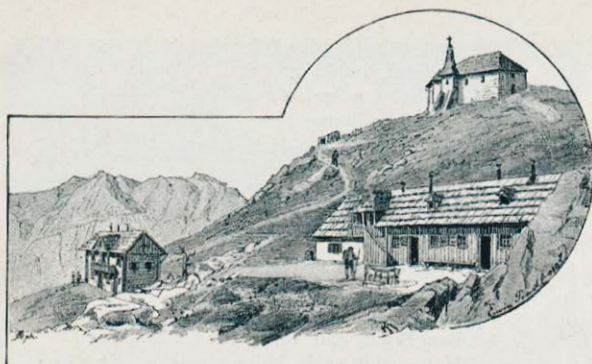
Nacionalistično ozadje je zaznamovalo tudi etnološko in folkloristično delo Georga Graberja, ki je kmalu po Wuttejevi razpravi v sklopu drugega pripovednega izročila nemško govorečih Korošcev med drugim objavil zgodbo o potresu (1944: 329). Graberjeva orientacija je prišla do izraza med drugo svetovno vojno v njegovih povezavah z nacionalsocializmom.

Utišanje zgodovinske vloge Slovencev na Zilji je težko odmisлити tudi pri raziskovalcu Wilhelmu Neumannu, avtorju najbolj doslednega zanikanja usodnosti podora na Dobraču. Wilhelm Neumann se zaradi sodelovanja v nacionalsocialistični organizaciji Sturmabteilung,⁶⁹ ki se ji je pridružil leta 1938, po vrnitvi iz ruskega ujetništva leta 1947 ni smel vpisati na univerzo. Zaposlil se je kot srednješolski profesor, vodil Muzej mesta Beljak (Museum der Stadt Villach) in ustanovil njegovo glasilo, kot urednik, dejaven v Zgodovinskem društvu, dvajset let skrbel za časopis *Carinthia I*, med letoma 1968 in 1990 pa je bil direktor Koroškega deželnega arhiva (Kärntner Landesarchiv). Deželni zgodovini se je posvečal »z veliko strastjo«. (Bendele 2009)

Da »Neumann očitno vnaša v svoje razpravljanje pojmovanja 19. in 20. stoletja«, je bilo v slovenskem zgodovinopisju opozorjeno že v začetku njegovega raziskovalnega dela (Grafenauer 1961: 222). S to naravnostjo je bila usklajena Neumannova interpretacija potresa: zanikanje usodnosti potresa v Spodnji Ziljski dolini je bilo namreč hkrati zanikanje nekdanjega pomena Slovencev v tem okolju, razvidnega iz naselij, o katerih so pozneje poročale kronike. Da odnos do Slovencev pri Neumannu ni bil nepomemben, je razvidno tudi iz nasprotja med njim in Hödlom, ki ni zadevalo le interpretacije potresa. V članku, leta 2004 objavljenem v *Carinthia I*, ena od opomb neposredno razkriva Neumannov odnos do nacionalnega vprašanja: Hödlu, večkratnemu rektorju Univerze v Celovcu, je oponesel njegov dopis Zgodovinskemu društvu za Koroško, ki je zadeval poročilo o stanju Slovencev na Koroškem. (Neumann 2004: 409)⁷⁰

⁶⁹ Paravojaška organizacija, znana s kratiko SA.

⁷⁰ Gre za dopis »Antworten auf den Bericht der Arbeitsgruppe der Rektorenkonferenz zur Lage der Slowenen in Kärnten« (Odgovori na poročilo delovne skupine rektorske konference o stanju Slovencev na Koroškem) z dne 19. 1. 1990. V tem dopisu je Hödl zavrnil poročilo delovne skupine rektorske konference o stanju Slovencev na Koroškem, leto prej objavljenem v reviji *Carinthia I* (Carinthia I 1989: 385–402; nav. po Neumann 2004: 409).

Der Gruass vom Dobratsch.

Wäs B'sunders is g'scheg'n,
 Däs is amol g'wiss;
 Denn es jauzt gâr der Dobratsch,
 Der Gailthäler Ries'.
 Er ziagt sei grüans G'wänd an
 Mit die stanernen Knöpf'
 Und grüasst af die Brüader
 Mit die eisgrauen Köpf'.
 »Wer's schwarlich derleb'n!
 — Hâb i âllweil gedenkt —
 Däss däs Schicksäl dem Gailthâl
 An Eisenbâhn schenkt. —
 Hâb's dechter derlebt noch! —
 Hiaz nehm' m'r uns z'sâmm,
 Däss Dö zu uns keman,
 A z'segn wäs hâm.
 I selber derzähl' sen
 Die schreckliche G'schicht,
 Wia a tamischer Erdstoss
 Mei Ruckgrât zerbricht.
 Für'n Reisskoffl — man i —
 Hätt' a mâncher an Sinn,
 Denn a Fuass von ihm steht noch
 Im Alterthum drin.

Das Gailthal.

1

Zanikanje usodnosti podora na Dobraču je posredno zmanjševalo zgodovinsko vlogo Slovencev v Spodnji Ziljski dolini, kar je bilo v povezavi z Dobračem pred tem vidno že na simbolni ravni. (Začetek nemške narečne pesmi z ilustracijo nemške cerkve na vrhu Dobrača, leta 1692 postavljene kot nasprotje starejši slovenski cerkvi. Hugo Moro (ur.), *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*, 1894: 1)

Interpretacija potresa, ki je položaj Slovencev na Avstrijskem Koroškem spreminjala v zgodovinski perspektivi, se je skladala z odkritim zanikanjem veljave Slovencev v tem prostoru: zgodovinski pomen slovenske poselitve v tem okolju je najočitneje zanikovala domneva, da je potres zahteval od 200 do 250 žrtev (Neumann W. 1987: 37). Hkrati je ustvarjanje domnevno lažne podobe o usodnosti potresa, označeno kot »želja po senzacionalnosti« (nav. delo: 25), preživele prikazalo v negativni luči. Zagovornike tega pogleda je najbolj osmešila Neumannova interpretacija slikovne predstavitve tega potresa v ameriškem časniku *Omaha World Herald*, z oznako »najbolj skrivnostne eksplozije v zgodovini« objavljena 17. marca 1957 (Neumann 1988: 58–59).

Spodnja Ziljska dolina je ne le v času usodnega potresa, temveč vse do konca 19. stoletja, za Slovence pa še po drugi svetovni vojni, veljala za slovensko. Zanikanje škode ob potresu, s katerim se je ustvarjal vtis, da slovenskih naselbin in samih Slovencev v tej dolini ni bilo veliko in da prebivalci niso utrpeli velike materialne škode, je ustrezalo prizadevanjem za asimilacijo Slovencev na Avstrijskem Koroškem. Hkrati je bila vprašljiva njihova moralna drža, saj naj bi po tej interpretaciji sodelovali v prikazovanju domnevno lažne nesreče.

Raziskave, ki so zanikale usodnost podora na Dobraču, pa so obveljale za zgleden primer kritične znanosti (Wiesflecker 2013: 20). Relativizacija moči in učinkov potresa 1348 za Beljak, Dobrač in Spodnjo Ziljsko dolino, kot so jo zarisali Till, Wutte in Neumann, potrdila pa primerjalna raziskava nesreč v Vzhodnih Alpah, je ohranila svojo veljavo tudi v času spremenjenega odnosa do Slovencev na Koroškem, in sicer v veliki meri tudi med samimi Slovenci. Teh je bilo leta 2001, ko je bil v Republiki Avstriji zadnji popis prebivalstva, le še 13.109 (Narodni svet 2025), torej dobra desetina tistega števila, ki ga je leta 1860 izkazal šematizem Krške škofije (Janežič 1860: 115–116).

12. januarja 2023 pa je bil na medijski platformi myScience, posvečeni znanosti in raziskavam, objavljen prispevek z naslovom »Alps: New findings about earthquake history«, Alpe: Nove ugotovitve o zgodovini potresov (Alps 2023). Prek te spletne objave se je javnost seznanila z **izsledki pomembne sedimentološke raziskave Vrbskega in Milšatskega jezera**, ki so bili pred tem že predstavljeni v znanstvenih objavah (Daxer idr. 2022a; Daxer idr. 2022b), ob tem pa tudi z opozorilom na dosedanja razhajanja v pogledih na obseg škode ob potresu leta 1348 in na različne interpretacije epicentra tega potresa – na domneve nekaterih raziskovalcev, da je bil epicenter blizu avstrijsko-italijanske meje, in na umeščanje epicentra potresa do 50 km jugozahodno, v Furlanijo. (Alps 2023) Spoznanja navedene raziskave niso bila namenjena le osvetlitvi teh dilem: podatki, ki so jih želeli dobiti na ta način, so namreč potrebni za pregled obstoječih ocen potresne nevarnosti, ki so med drugim podlaga za projektiranje stavb.

Skupina geologov z Univerze v Innsbrucku je tako v sodelovanju z drugimi raziskovalci v sedimentih Vrbskega in Milšatskega jezera iskala sledi preteklih potresov.

Močni tresljaji, ki na kopnem povzročijo vsaj manjšo škodo na stavbah, namreč sprožijo blatne plazove v jezerih. Raziskovalna skupina je z akustičnimi metodami locirala depozite teh podvodnih plazov, selektivno odvzela do dvanajst metrov dolga sedimentna jedra in določila njihovo starost. Pri tem so raziskovalci ugotovili, da so sledi potresa iz leta 1348 tako v Vrbskem kot v Milštatskem jezeru izjemno velike, našli pa so tudi usedline, povezane s potresi v letih 1201, 1511, 1690 in 1857, medtem ko potres leta 1976 ni pustil skoraj nobene sledi. S tem so prišli do zaključka, da je potres leta 1348 povzročil najmočnejše tresenje na Koroškem od konca zadnje ledene dobe. Izsledki te raziskave so pokazali, da je bila moč tresenja med potresom leta 1348 na Koroškem občutno večja kot leta 1976, iz česar so raziskovalci sklepali, da bi moral biti ob podobni magnitudi epicenter potresa iz leta 1348 veliko bližje jezerom kot potres iz leta 1976. (Alps 2023)

Kamnik v okviru novih spoznanj o učinkih potresa leta 1348

Analiza raziskovalskega konteksta študij o podoru na Dobraču, ki so s svojimi izsledki zanikovale verodostojnost arhivskih pričevanj, in izsledki sedimentološke raziskave velikih koroških jezer torej ne nasprotujejo ugotovitvam o škodi ob tem potresu na Slovenskem, dobljenih z raziskavo izročila o jezerih, zaježitvah, spremembah naselij in priselitvah. S tem je verjetnejša tudi domneva, da se je v potresu leta 1348 razlilo kamniško jezero in z močjo udarnega vala, razlitja jezerske vode, uničilo naselje s središčem na prostoru, ki danes pripada Šutni. To lahko pojasni, zakaj »o obstoju naselbine nimamo nobenih arheoloških podatkov« (Štular 2009: 167).

Primerjava s t. i. ugaslimi srednjeveškimi trgi (Golec 2019: 374) in vnovično zgraditvijo nekaterih drugih slovenskih mest, uničenih po potresu, pa odpira vprašanje obnove mesta po katastrofi. Prejšnji Kamnik je postal prostor ruševin, groblje. V listini iz leta 1362 se že omenja Šutenski potok. Izraz Šutna se je prvič pojavil leta 1438, ko je imel kovač Miha hišo »an der Schütt«⁷¹ (Otošec 1985a: 21).

Listini, ki navajata Šutenski potok in Šutna, sta za razumevanje stanja po potresu zelo pomembni. Prizadeto območje namreč ni dobilo slovenskega poimenovanja za ruševine, temveč nemškega, kar kaže na nemški vpliv v prizadetem okolju. Omemba Šutenskega potoka nakazuje, da je bil nemški vpliv v tem okolju navzoč kmalu po potresu, časovna razlika med to navedbo in omembo hiše na Šutni pa kaže na verjetnost, da do postavitve novih hiš na območju ruševin ni prišlo takoj. V neposredni okolici mesta,

⁷¹ Ime »an der Schütt« preseneča, ker je samostalniška oblika (ruševine) moškega spola. Poimenovanje »an der Schütt« je nastalo iz starejše ali narečne oblike, pogosto iz die Schütte, die Schütten, die Schütt, kar je bilo ženskega spola. V Ziljski dolini se del pod podorom z Dobrača še imenuje die Schütt, kar je Peter Hicinger še poimenoval s slovenskim imenom Podertje (1859b: 168).

na Žalah oziroma *Šutenpohu*,⁷² kot ta del mesta imenujejo domačini, se je ohranil spomin na kolonizacijo Kamnika, potem ko je »val iz jezera [...] odplaknil Šutno«: »Potem so pa prišli drugi ljudje in so hiše znova postavili in to lesene. Hiše v mestu so bile kamnite in 'nobel'. To niso bili Kamničani, bili so drugi ljudje, 'en gemajn folk', zato jih Kamničani niso marali.« (Rebolj 2016)

Po potresu se je na območju Kamnika tako pokazala potreba po novem naselju, ki bi opravljalo vlogo prejšnjega Kamnika in koristilo njegove ugodnosti. Da je bila vnovična postavitev mesta potrebna in s stališča ugodnosti obetavna, dokazuje status mesta pred to naravno nesrečo, hkrati pa so na voljo le dokumenti o določenih dejavnostih. Razlog za omejenost teh zapisov je lahko tudi uničenje dokumentov ob potresu.

Pomembna pravica mesta pred potresom je bila t. i. obvezna pot oziroma prisilna cesta skozi Tuhinjsko dolino, katere začetki segajo vsaj v prvo četrtino 13. stoletja, torej »v čas, ko je Kamnik začel veljati kot mesto« (Vilfan 1985: 100), oziroma v čas, ko je bil na kamniškem Starem gradu sedež visoke plemiške rodbine Andeško-Meranskih (več nav. delo: 99–100, Kosi 1998: 39). Ta pravica dokazuje pomen mesta v času pridobitve te ugodnosti. V srednjem veku so morali namreč trgovci s svojim blagom na posameznih relacijah uporabljati določene ceste, ki so vključevale ne le predvidene mitninske in nabitkovne postaje, temveč tudi določena mesta, ki so se pri tem na različne načine gospodarsko okoriščala, med drugim z izvajanjem skladiščne pravice. (Več Vilfan 1985: 99–100; Kosi 1998: 39)

Iz Kamnika je vodila pot preko Škofje Loke, Poljanske doline, Cerknega in Tolmina v Čedad. To dokazuje tudi dokument, ki se nanaša na dogodek v Čedadu: oktobra leta 1321 so bili na mestni mitnici v Čedadu oropani kamniški trgovci, ukrepi po tem ropu pa dokazujejo trgovski pomen te poti in vlogo samega Kamnika. Pomen te trgovine je izpričan še z listino iz leta 1336; trgovec Herman Levovic, ki se omenja med letoma 1312 in 1324, je bil leta 1312 tudi mestni sodnik. (Otošec 1957: 58)

Na pomen Kamnika zgovorno kaže pričevanje o javnih gostilnah, in sicer pravni inštitut obstagija, ohranjen iz začetka 14. stoletja. Obstagij je pomenil posebno osebno izterjavo neplačanih dolgov, vezano na velike prenočitvene zmogljivosti. Med omembami mestnih gostišč s pravnim običajem obstagija se v letih 1314, 1319 in 1320 omenja tudi Kamnik. (Kosi 1998: 202) V nekaterih listinah je omenjen pivotoč Oton, ki je bil leta 1313 celo mestni sodnik. To dokazuje, da so v kamniških gostilnah točili pivo, pivotoč pa je bil »premožen in ugleden meščan«. (Otošec 1957: 44) Njegova vdova Marjeta je zapustila mekinjskemu samostanu grunt na Vinjem vrhu v Tunjski dolini; to nakazuje obstoj vinogradov v kamniški okolici, kar potrjujejo tudi poznejša pričevanja (prav

⁷² *Šutenpoh* – Šutenski potok – iz nem. der Schutt (ruševine) in der Bach (potok).

tam).⁷³ Za prodajo žit in tekočin je imelo mesto svoje posebne mere, in sicer tudi v času po potresu: leta 1336 se omenja »vedro kamniške mere za vino«, kamniška mera za žito pa je navedena v listini iz leta 1372 (nav. delo: 55). Omemba iz leta 1340 pa kaže na obstoj kopališča: takrat se v Mekinjah omenja grunt, ki ga je imel pokojni padar Martin iz Kamnika. Padarji so v tem času oskrbovali kopališča, brili in strigli svoje goste, hkrati so bili tudi ranocelniki in splošni zdravniki. (Nav. delo: 53)

O obrti v srednjeveškem Kamniku je ohranjenih malo podatkov (Otošec 1957: 44–54): v 13. stoletju je omenjen le krojač Reinbert, leta 1313 se omenja prvi krznar, kar je prej kot v Ljubljani (nav. delo: 50), v listini iz leta 1329 je naveden pekovski mojster, čigar hiša »je bila oproščena davkov in stražarjenja« (nav. delo: 52), leta 1336 se omenja čevljar Jakob (nav. delo: 50), iz poklica meščana Martina je mogoče sklepati na valjalnico za sukno (nav. delo: 46), prva omemba kamniškega kovača pa je iz leta 1352, ko je bil ta že mrtev (nav. delo: 48).

Veljavo srednjeveškega Kamnika jasneje izraža kovnica breških pfenigov, ki je začela delovati vsaj okoli leta 1195 – omenja se še pod Babenberžani in v času Otokarja II. (Otošec 1957: 57), morda pa že okoli leta 1180 (Kos 1985: 43; Štular 2009: 167). Pred letom 1200 so v tej kovnici kovali pfenige z velikim napisom STAIN, Kamnik, ki so se tipološko močno naslanjali na pfenige kovnice v Brežah (Friesach), pozneje pa so med drugim kovali tudi pfenige z napisom STAINENSES (Kos 1985: 43). Breški pfenig je bil v prvih desetletjih 13. stoletja najpomembnejše plačilno sredstvo na območju vzhodnih Alp, Furlanije, slovenskih dežel, Hrvaške, Dalmacije, Bosne in tudi Ogrske (Kosi 1998, 32; Štular 2009: 167): kamniške novce so našli celo v depojski najdbi Aba Pusztá na Madžarskem in najdbi Gschiess (Kos 1985: 43) blizu kraja Döbnersnig na Pfalškem v Nemčiji. Kamniška kovnica denarja in novci so še en izraz pomena Kamnika v prometnih povezavah oziroma trgovini na velike razdalje, pri čemer je imela veliko vlogo tudi strateško pomembna lega mesta. (Otošec 1957: 54–54)

Za vnovično zgraditev mesta je imela verjetno pravica obvezne, prisilne ceste⁷⁴ pomembno vlogo. Postavitev novega Kamnika je po tej interpretaciji izhajala iz koriščenja izjemnih privilegijev oziroma iz potrebe zemljiških gospodov po ohranjanju te ugodnosti. Hitra postavitev mesta, ki jo je z razlago o porušitvi prvotnega Kamnika mogoče predpostavljati, je poleg tega zahtevala ustrezno finančno podlago in jasen finančni interes; pri tem ni nepomembno, da sta »celó dva žida, Müsch in Chatzschim, [...] tu stanovala okoli l. 1370« (Benkovič 1892: 519).

⁷³ Na obstoj nekdanjih vinogradov v kamniški okolici še danes spominjata toponim Vinski Vrh v Tunjicah in hišno ime Nograšek na Žalah.

⁷⁴ Status prisilne ceste je imel Kamnik do leta 1504 (Vilfan 1985: 103–104).

Hitra zgraditev mesta je narekovala obnovo gospodarstva in oskrbo prebivalstva. Sredi 14. stoletja, in sicer 13. februarja 1353, se omenja mlin pod Malim gradom (Otorepec 1957: 44, 60), v listini z 31. julija 1361 mlin pred mestom, leta 1428 pa mlin v Novem trgu (nav. delo: 45, 60). V začetku 15. stoletja je bila ob mlinu v Novem trgu valjalnica za sukno, rodbina Viljema Heriča, ki jo je imel v fevdu od deželnega kneza, pa je bila pozneje povzdignjena v plemiški stan (nav. delo: 47, 60). Leta 1427 so pred mestom pri mostu, ki je vodil v Novi trg, stale stope (nav. delo: 46), v prvi polovici 15. stoletja je bilo v bližini tudi javno kopališče, imenovano Am Griess, Na produ (nav. delo: 54). Najpozneje leta 1444 sta se spremenila tudi namembnost in pravni položaj objektov na grajskem griču, kar je razvidno iz tega, da je bila grajska kapela v lasti meščanov, in sicer kovaškega in ključavničarskega ceha: tedaj je v zvezi z Malim gradom prvič izpričan tudi pridevnik »mali« (Otorepec 1985a: 20; Štular 2009: 32–33).

V več dokumentih iz časa po potresu se pojavlja Novi trg, ki ga od mesta Kamnik ločuje Kamniška Bistrica. Ker naj bi bilo potrebno Kamnik zaradi potresa in razlitja jezera postaviti na novo, je navedba Novega trga, znanega kot predmestje Kamnika, presenetljiva: na videz namreč kaže na hitro širitev mesta, ki bi imelo poleg domnevnega starega tudi novi trg. Dogodek, ki se nanaša na kamniški Novi trg, pa kaže na njegovo pomembno vlogo v tem času in s tem posredno nakazuje drugačne razloge za njegovo zgraditev.

Decembra leta 1398 so v kamniškem gostišču Nikolaja iz Loke med drugimi gosti prenočevali duhovnik Simon iz Celja in neka ženska s služabnico. Gostilničar je zvečer opazil tatvino, duhovnik Simon pa je želel s pomočjo t. i. božje sodbe, ordala sveče, s katerim se je srečal med študijem v Pragi, ugotoviti, kdo izmed gostov bi utegnil biti kriv. Na mizo je dal toliko sveč, kolikor je bilo gostov, jih prižgal in molil nad njimi očenaš. Bistvo tega prerokovanja je bilo v tem, da je sveča, ki je bila postavljena na ime tatu, nenaravno plapolala. Preizkus s svečami je pokazal na krivdo služabnice. Ta je tatvino priznala, nato pa so jo skupaj z njeno gospodarico živo zakopali. (Otorepec in Žontar 1973: 321–322)

Jakob de Gistardis, generalni vikar oglejskega patriarha, je zaradi tega dogodka proti duhovniku Simonu sprožil ustrezen postopek: zaradi tega dejanja sta mu grozila izobčenje iz Cerkve in odvzem premoženja. Pred temi posledicami sta ga rešila zagovor gostilničarja Nikolaja iz Loke in odločitev kamniškega sodišča. (Otorepec in Žontar 1973: 321–322)

Ob tragičnosti, ki jo izraža navedeni primer ordala – ta je hkrati tudi edini izpričani primer ordala v Evropi –, je ob tem mogoče sklepati tudi na vlogo Novega trga. Okradeni kamniški gostilničar Nikolaj iz Loke, ki je med letoma 1402 in 1427 izpričan v številnih kamniških listinah, je bil namreč skupaj z ženo Elizabeto lastnik hiše in gospodarskih poslopij v Novem trgu. Večkrat je bil tudi mestni sodnik. (Nav. delo: 322) Hkrati je iz

navedb v dokumentih, ki pričajo o navedenem ordalu, razvidno, da se to dogajanje nanaša na Kamnik (Otošček in Žontar 1973: 326–328).

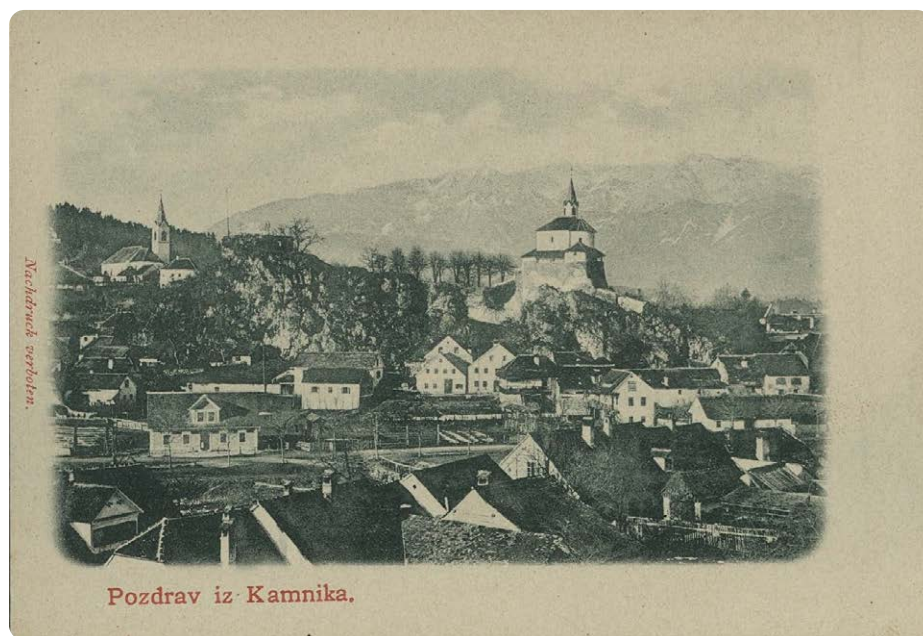
Novi trg je ob koncu 19. stoletja veljal za kmečko predmestje, v katerem so se nekateri posestniki ukvarjali tudi s kuhanjem mizarskega kleja, torej z dejavnostjo, ki zaradi neprijetnega vonja ni sodila v urbana naselja. Prav zato je nenavadno, da je bila v Novem trgu v 14. stoletju gostilna, last mestnega sodnika, v kateri so prenočevali tako pomembni gostje. Tako pomembno vlogo Novega trga si je mogoče razlagati le s tem, da je nastal kot prehodno naselje med Kamnikom, ki ga ni bilo več, torej Šutno, in Kamnikom, ki ga zaradi neutrjenih tal na območju nekdanjega jezera še ni bilo mogoče zgraditi. Upravičenost tega sklepanja potrjuje oblika Novega trga, saj »nima tržnega prostora, ki je bil v srednjem veku važen znak tržne funkcije« (Kraut - Šifrer 1957: 12). Zanimivo je, da se je med Novotržani ohranilo izročilo, da so bili prvi naseljenci Novega trga Švabi.⁷⁵ V Novem trgu je bil do konca 19. stoletja v kapelici sv. Antona monolit, ki kaže na nekdanji pomen tega dela mesta.

Novi trg v Kamniku, do prve svetovne vojne znan tudi z nemškim imenom Neu-marktl, je torej nastal v podobnih okoliščinah kot trgi, ki so nadomestili ugasle srednjeveške trge. S tem je mogoče pojasniti tudi dejstvo, da je pri domačinih še danes v rabi predložna zveza, ki nakazuje naselje, ne njegov del: iz besednih zvez »živim v Novem trgu« in »grem v Novi trg«, ki je še ohranjena v govorici domačinov, je namreč razvidno, da se je poimenovanje tega dela današnjega Kamnika nanašalo na samostojno naselje. Poznejši razvoj Kamnika je ta razmerja spremenil, predložna zveza pa je ostala in se spreminja šele v zadnjem času, in sicer zaradi priseljencev, ki nevede uvajajo splošno rabo.

Sedanji Kamnik je postopoma nastajal severno od Malega gradu, na obrobju nekdanjega jezera. Ob razširitvi mesta, ki je dobilo tudi Veliko ulico, v 20. stoletju preimenovali v Maistrovo, je tam nastal nov trg, trg pod Malim gradom pa je dobil ime Stari trg. Stari trg v Kamniku torej ni dobil tega imena v odnosu do Novega trga, temveč do trga v središču mesta, kjer je do leta 1804 stala mestna hiša. Novi trg, ki je imel v drugi polovici 14. stoletja pomembno vlogo, se zaradi neugodne lege med strmino Starega gradu in Kamniško Bistrico ni mogel širiti in je dobil vlogo predmestja. To je zbrisalo tudi spomin na njegovo kratkotrajno veljavo, ki se je pokazala v času po usodnem potresu. Iz tega je mogoče sklepati, da je kamniški Novi trg starejši od Starega trga.

Postavitev Novega trga, razvidna iz teh kontekstov, pa potrjuje **težave, ki so nastale ob obnovi mesta**. Obnovo prejšnjega Kamnika, označenega kot porušeno območje, Šutna, so ovirale ruševine in pieteta do umrlih. Na to so ljudi opominjale kosti, na katere so nekateri naleteli še po drugi svetovni vojni. Ime *mrtvaška steza*, kot se je tedaj še imenovala »dober meter široka pot« med Klancem in lesenim novotrškim mostom,

⁷⁵ Povedal Igor Podbrežnik.

Pogled na Kamnik, spredaj strehe hiš Novega trga. Za kozolcem levo je vidna Mrtvaška steza. (Kamnik, razglednica, 1900. NUK, dLib.si)

na obeh straneh omejena s preprostim lesenim plotom (Zika 1959a: 266),⁷⁶ pa po prepričanju Kamničanov s tem ni bilo povezano: označevalo naj bi pot, po kateri so prenašali pokojnike iz Novega trga na Žale.⁷⁷

Tako kot Šutna tudi območje severno od Malega gradu po razlitju jezera ni bilo primerno za takojšnjo naselitev. Geološko ustrežnejše je bilo ožje območje ob samem Malem gradu. Na vogalni hiši pod Malim gradom, na Trgu svobode, torej na nekdanjem Starem trgu, je tudi kamniti relief, ki je označeval dejavnost kovača in podkovača in je bil izklesan skoraj dvesto let po potresu; ima namreč letnico 1547.

Mesto Kamnik, kot ga poznamo danes, je nastalo na severovzhodni strani Klanca, na območju, ki je nudilo slabše bivalne možnosti. Ulica, ki je povezovala hiše pod Malim gradom, se je imenovala Židovska⁷⁸ in je bila glavna ulica v malem naselju severno od

⁷⁶ To pot, ki je Novi trg neposredno povezovala z mestom, je povečanje nekdanje Knafličeve tovarne usnja, po drugi svetovni vojni preimenovano v Utok, prekinilo.

⁷⁷ Pripovedoval Janez Repanšek.

⁷⁸ Danes je to Japljeva ulica.

Mali grad je ločeval mesto od predmestja Šutna, posegi ob znižanju Klanca, vključno s podrtjem kapelice sv. Jožefa, pa so videz te ločnice oslabil. (Anton Koželj, Motivi iz Kamnika »Mali grad« leta 1800, akvarel. Iz zbirke Aleša Koželja)

Malega gradu. Da so bile hiše severno od Malega gradu postavljene na neugodnem terenu, kažejo sledi izhodiščne višinske kote prvotnih stavb, razvidne iz prvotnega portala hiše Trg svobode št. 8. Ta Kamnik pa je, obdan z obzidjem, v času turških vpadov svojim prebivalcem nudil varno zatočišče.

Posebna vloga Novega trga je bila – za razliko od drugih naselij na Slovenskem, ki so prevzela vlogo ugaslih srednjeveških trgov – tako le kratkotrajna. Valvasor, ki je sicer navedel, da ima Kamnik tri predmestja (Valvasor XI. 1689: 541), Novega trga posebej ni predstavil: opisal je le predmestji Šutna in Graben (nav. delo: 543). Posebno vlogo Novega trga so v kolektivnem spominu ohranile šele dejavnosti, pomembne od druge polovice 19. stoletja naprej.

V nasprotju s tem pa se je ohranila povezava med kamenjem na območju južno od Malega gradu in med imenom mesta Kamnik. Že Valvasor je v začetku svoje predstavitve Kamnika zapisal, da je mestu, ki mu po kranjsko pravijo Kamnek, dalo ime okoli ležeče kamenje (Valvasor XI. 1689: 541). Njegova razlaga je za ta čas tudi povsem razumljiva: takrat je bila ravnina, koder se je razlilo jezero, zelo kamnita, samo mesto pa je močno propadalo. Iz rezljanega kamenja, vrednega več od cene posameznih hiš, je bila sicer

Relief nad vhodom hiše št. 36 na Šutni z jagnjetom kot prisposodob Kristusa kaže na umeščenost v timpanon. Ta umeščenost je varovala pred potresom, kar nakazuje možnost, da bi relief lahko sodil v prvotni Kamnik, v mesto prestiža, izraženega v kamnu. (Foto: Marko Zaplatil, 2025)

razvidna nekdanja blaginja mesta, vendar Valvasor tega v tedaj propadajočem Kamniku ni povezoval z imenom mesta (Valvasor XI. 1689: 542). Pri tem je vprašanje, ali so bili med temi rezljanimi kamni in vrati tudi ostanki nekdanjega Kamnika.⁷⁹

Interpretacija, da ime Kamnik izhaja iz okrog ležečega kamenja (Stiasny 1894: 19), se je ustalila, povezava s potresom pa imenu mesta daje novo razlago: razlitje jezera, kot ga izpričuje izročilo, naj bi – z udarnim valom – sprožilo porušitev naselja, zgrajenega iz kamenja, zato so za njim ostale ruševine, groblja – Šutna. Povsem porušeno naselje, spremenjeno v grobljo, s tem razumevanjem nemo priča o nekdanji veličini Kamnika in o njegovem pomenu: ime mesta, povezano s kamenjem, je namreč označevalo najtrdnjšo in s tem prestižno gradnjo, izražalo je status mesta, ki so ga opredeljevali umeščenost ob donosno trgovsko pot, moč in bogastvo. Kamnite zgradbe so pomenile ne le visoko bivanjsko raven, temveč tudi družbeni status meščanov.

Kamnik torej ni bil Kamnik zato, ker bi bil umeščen v prostor razsutega grušča, temveč zato, ker so bili njegovi prebivalci dovolj bogati, da so imeli hiše, zgrajene iz kamenja. Motivna sorodnost med eno od podokenskih polic hiše št. 25 na Glavnem trgu v Kamniku in zmajema pod Marijo na Salomonovem prestolu, ki s prepletenima

⁷⁹ Za povezave imena Kamnik tako z naseljem kot z gradovoma glej Štular 2009: 32–34.

Na eni od podokenskih polic hiše na Glavnem trgu št. 25 v Kamniku je motiv, ki prikazuje obvladovanje zmaja. (Foto Marko Zaplatil, 2025)

vratovoma ponazarjata premagano zlo (Smrekar 2017b), pa kaže na možnost, da so te podokenske police starejše, kot danes velja:⁸⁰ relief Marije na Salomonovem prestolu namreč sodi v čas okrog let 1265 in 1270 (prav tam). Če ta sorodnost ni naključna, bi te podokenske police kazale na prestiž nekdanjega mesta, razviden tudi iz umetelno obdelanega kamnja.

Medtem ko so bili posamezni stavbni elementi nekdanjega Kamnika lahko vnovič uporabljeni v novem Kamniku, je prostor nekdanjega mesta, Šutna, v cerkvenoupravnem pogledu ohranil svoj pomen. V tej vlogi je bila poudarjena tudi skrb za umrle ob potresu: v letu 1349 se omenja »kapelanija sv. Mihaela v kostnici na kamniškem pokopališču« (Koblar 1893: 21; Stele 1929: 6). Ob tej kapeli sta bili na kamniškem pokopališču še dve, in sicer kapela sv. Marije Magdalene in kapela sv. Rozalije, pokopališče pa je bilo tam, kjer je sedaj farna cerkev (Stiasny 1894: 68).⁸¹ Pomenljiv je tudi podatek, da je oglejski

⁸⁰ V začetku devetdesetih let 19. stoletja je tedanji lastnik hiše Viktorju Steski poročal, da mu je »neki tujec« za podokenske police ponujal dvesto goldinarjev in mu zatrjeval, da sodijo v 13. stoletje (Steska 1894: 254–255).

⁸¹ France Stele navaja, da so bile na prvotnem kamniškem pokopališču – to je bilo na Žale premeščeno šele ob zidanju nove cerkve, torej okrog leta 1730 – kapela sv. Marije Magdalene, ki je bila prizidana župnišču, kapela sv. Mihaela in kapela sv. Doroteje (Stele 1929: 6).

patriarh župniku Otakarju 25. aprila leta 1349 podelil »oproščenje, da bi moral bivati v Kamniku« (Koblar 1893: 21), kar lahko pomeni, da Kamnik leto po potresu ni bil primeren za bivanje.

Že od Valvasorja naprej pa je veliko zanimanje veljalo Malemu gradu, predvsem kapeli in izročilu, povezanim z njim. Navzven sicer Mali grad v Valvasorjevem času ni kazal razkošja: v edini hiši na gradu je prebival nožar, ki je ponoči vsake četrte ure klical »Čuvaj« in s tem mesto varoval pred požarom. Izročilo pa je pripovedovalo o bogatem zakladu, skritem v notranjosti malograjskega hriba. Ta zaklad je premamila »Nemca Martina« (Stiasny 1894: 148) oziroma padarja Martina, ki je kopal v spodnji kapeli in pri tem oslepel, tako da je umrl v veliki revščini (Valvasor XI. 1689: 543).

V povezavi z malograjskimi zakladi je Kamnik zaznamovalo tudi izročilo o ajdovski deklici Veroniki,⁸² ki čuva podzemne zaklade, zjutraj in zvečer zahaja k vodi pod malograjskim hribom in čaka na odrešitev (Valvasor XI. 1689: 543). Ta lik se z imenom Veronika pojavlja že v najstarejšem zapisu, v zapisu, ki je nastal vsaj leta 1684, torej pred Valvasorjevo objavo. Zapis neznanega zapisovalca, ki se je ohranil v frančiškanskem samostanu v Kamniku, Veroniko neposredno povezuje z razlitjem jezera, govori pa tudi o obokih na Malem gradu, kar se sklada z dokumentiranimi pričevanji o podzemnih prostorih gradu, o zakladih v njih in o nekdanjem poganskem templju. Veronika naj bi edina na gradu preživela razlitje jezera, svojo ukletost pa si je v strahu pred tem, da bi ji očetovi bratje vzeli zaklade, priklicala sama. S svojo pojavnostjo je strašila ljudi, da so mnogi zboleli, nosečnice pa so *spovijale*, splavljale, zato so jo »duhovni in sveti možje tistih dni« izobčili. Zapis sicer navaja tudi zavetnico mesta, sveto Marjeto. (Cevc 1958: 112–113)

Poznejše različice Veronike ne povezujejo z razlitjem jezera, temveč poudarjajo njeno ukletost in skopost, v nekaterih variantah pa se je ohranjal konflikt s Cerkvijo. V varianti, ki jo je leta 1872 zapisal župnik Jurij Humar, doma na Vodica pri Kamniku, je bila grajska hči kaznovana za skopost svoje matere: mati ni hotela pomagati pri zidanju cerkve na Šutni, zato jo je Bog kaznoval s tem, da je njeno hčer spremenil v kačo, kača pa »se usede na kup denarjev in vse vkup se pogrezne v zemljo« (Cevc 1958: 116–117). Zaradi nadlegovanja ljudi so jo »gospod dekan na veliko let panali« (prav tam). Ta način ukrotitve Veronike omenja tudi dolgo neopažen zapis iz časa, ko je bil spomin na cerkvenikovo bivanje v malograjskem stolpu še živ, zidovje pa še močno počrnelo od požara, ki ga je pregnal z grajskega hriba: sodeč po tem zapisu je hudo napadla cerkvenika, ki je šel dan zvonit, in nadlegovala predvsem ljudi, ki so bili blizu cerkve (Petelin 1875/76: 21; Klobčar 2016: 57).

⁸² Bližina poimenovanj, torej imen Faronika in Veronika, je še v 18. stoletju povzročala sinonimno rabo tudi v nabožnih besedilih. V Pesmi od križovga pota (Pefem od Krishovga Pottha), ki se nahaja v zbirki s pesmimi, zapisanimi ali prepisanimi med letoma 1817 in 1834, se na primer v 6. kitici pojavi verz »Faronka nam tukei kashe« (Tomanov zbornik B, ŠZ 66, št. 13).

Kot je leta 1885 zapisal neznani dopisnik *Slovenskega naroda*, pa se je, dokler je niso »sveti dekan Vojska« *panali*, prekleli, zadrževala na Klancu. Čepela je ali »v znamenji svetega Jožefa ali na stopnicah pred kovačnico [...] in z viška planila na mimogredočega, da je isti strahu mrtev obležal na tleh« (Cevc 1958: 116–117). Prežala je predvsem na pijance in ponočnjake »in mnogo pijancev bilo je vsled tega izpreobrnjenih« (prav tam). Veliko bolj pravljica je bila nemška različica povedke; v njej je bila Veronika predstavljena kot »Die Kleinfesterin«, Malograjka, mladenič Gottlob, ki naj bi jo rešil, pa je bil sin vdove s Šutne. Ena od njenih značilnosti je bila, da se je oglašala, kot bi pel angel. (Breier 1842: 9)

Ob koncu 19. stoletja so v kamniškem grbu mestno zavetnico, sveto Marjeto, zamenjali z Veroniko. (Majolika s kamniškim grbom, ki jo je leta 1979, ob 750-letnici Kamnika, naslikala slikarka keramike Marica Ftičar. Zasebna last. Foto Tomaž Drnovšek, 2026)

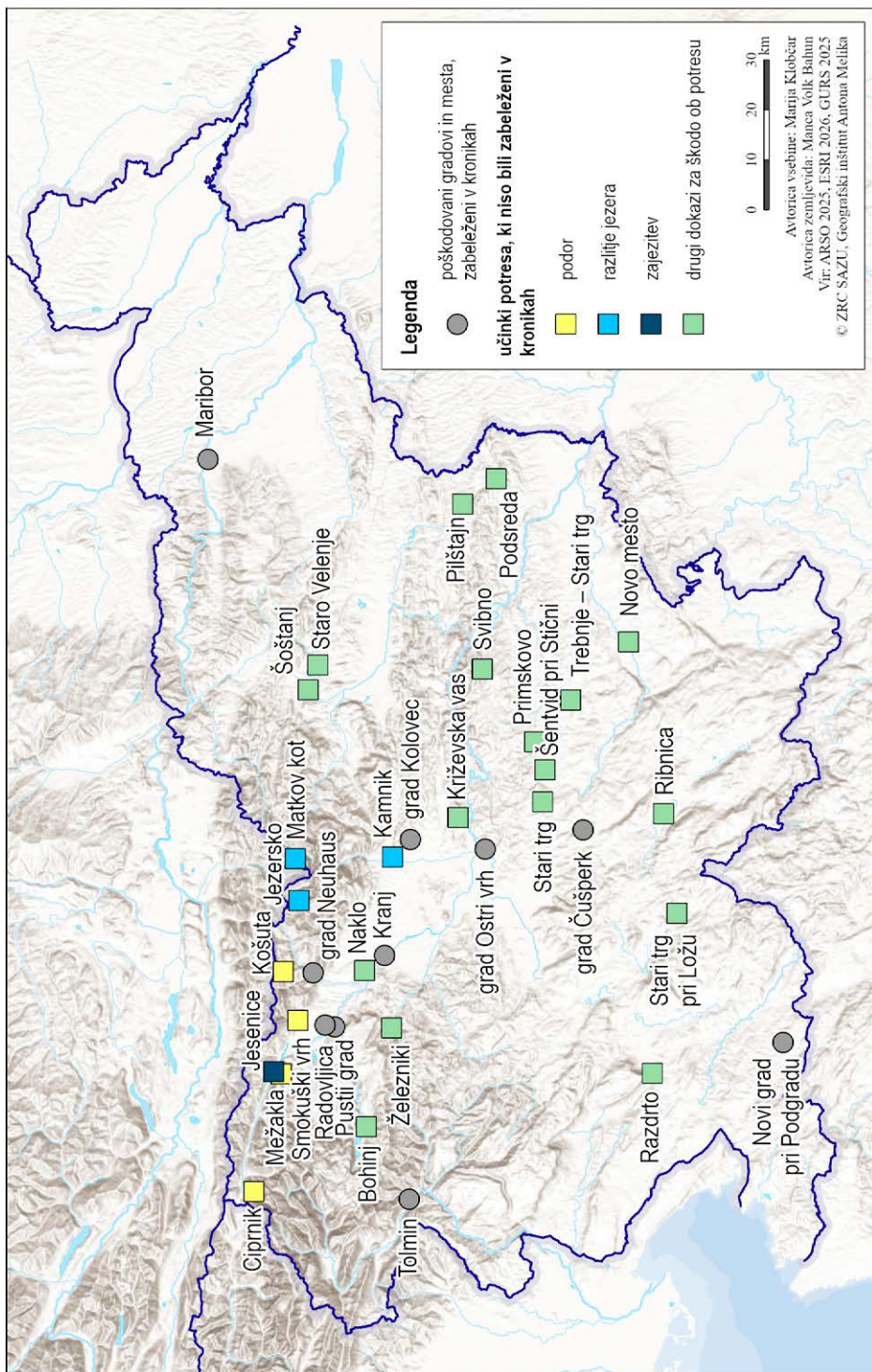
Leta 1887 pa je Kamničan Josip Benkovič v *Vrtcu* objavil varianto o kamniški Veroniki in treh bratih novomašnikih, ki so želeli imeti hkrati novo mašo in so se za podporo obrnili tudi na skopuško grofico Veroniko (Benkovič 1887: 186–187; Klobčar 2016: 57–58). Vključitev te različice v Stiasnyjev domoznanski »zemljepisno-zgodovinski opis« Kamnika (1894: 146–149) je povzročila, da je ta varianta obveljala kot edina prava oziroma verodostojna, druge različice pa so se začele izgubljati. Zapisovanje določene podobe izročila je torej začelo vplivati na izročilo samo in ga poenotilo.

V začetku devetdesetih let 19. stoletja je Veronika iz strankarskih razlogov v mestnem grbu zamenjala podobo mestne zavetnice, svete Marjete, in kot pol ženska, pol kača, ki čuva zaklade pod Malim gradom, postala del nove mestne prepoznavnosti. V tem času je bilo opozorjeno tudi na to, da je lik Veronike transformacija ribe Faronike (Rutar 1894: 377). Sveta Marjeta je ostala le v žigu dedinje premoženja nekdanjega mesta Kamnik, Meščanske korporacije, spomin nanjo pa je v zapisu ohranila tudi pesem o sveti Marjeti in zmaju, povezana z razlitjem kamniškega jezera.

S posledicami usodnih sprememb pa se ne povezuje le Veronikin lik, temveč tudi spomin na iskalca malograjskih zakladov, »Nemca Martina« (Stiasny 1894: 148). Časovni okvir pri tem sicer ni naveden, vendar prihod Nemca Martina v Kamnik odpira vprašanje odmevnosti posledic potresa, vključno s slovesom o podrlih gradovih, in vprašanje navzočnosti nemškega jezika v Kamniku. Nemščina se je namreč v Kamniku ohranjala tudi med ljudmi, ki so znali obvladovati sile Kamniške Bistrice: ob povodnjih, ki so na Kamniški Bistrici porušile jezove, so morali v rečno strugo zabiti nove velike in močne kole. Za zabijanje teh velikih kolov je bilo potrebno usklajeno delo več mož, ritem pa jim je dajala nemška pesem. Ta delovna pesem se je ohranila do 20. stoletja.⁸³

Tudi ta pesem v Kamniku odpira vprašanje, kdo so bili ljudje, ki so na porušenem območju našli novo priložnost, hkrati pa tudi, kako je prekinitev tradicije spremenila tedanjo družbo in njena umetnostna in duhovna obzorja.

⁸³ Po pričevanju Daniela Holcarja se je njegov oče Lado Holcar te pesmi še spominjal.

Družbene, umetnostne in duhovne posledice potresa 1348

Izsledki raziskave, ki so jo spodbudila pričevanja ustnega izročila, potrdili izsledki raziskave toponimov in družbenih sprememb na Slovenskem, nastalih po potresu 1348, vključno z ugaslimi srednjeveškimi trgi in pojavom novih naselij, dopolnila pa analiza pričevanj o Dobraču, torej kažejo na usodnost te naravne nesreče. Ob tem se odpira vprašanje, kako so potres in njegove posledice zaznamovale tedanjo družbo, kakšne so bile posledice, ki so presegle tedanji čas, in kaj je hkrati s spregledanostjo tega potresa ostalo prezrto.

V skromnih poročilih o potresu se je izrecno omenjalo predvsem porušitev mest in gradov. Valvasor, ki je v *Slavi vojvodine Kranjske* v opis potresa sicer vnesel nedorečenost letnic, je poročal, da se je ob potresu podrlo šestindvajset mest in veliko gradov (Valvasor XV. 1698: 321). Čeprav to označuje le del škode ob potresu leta 1348, zapis nakazuje, da je območje današnjega slovenskega ozemlja tako postalo ne le porušeni prostor z močno prizadetim gospodarstvom in prometno infrastrukturo, temveč tudi prostor, kjer so bila najbolj prizadeta središča družbene moči. Ob prizadetosti grajskih stavb, samostanov in mest pa je upravičena domneva, da **smo Slovenci s tem izgubili velik del domačega plemstva, s tem pa tudi plemiške kulture**. To plemstvo je na Koroškem doživljalo pritisk že v 13. stoletju; izražal se je v uveljavljanju nemškega zapisovanja imen slovenskih vitezov v tem okolju (Weiss 1869: 45–165; Kavčič 1895: 2).

Vprašanje je, kaj vse je izginilo iz porušениh gradov, in sicer tako iz tistih, ki so zaradi poškodovanih poti ostali še bolj nedostopni, kot tistih, ki so bili blizu pomembne prometne in trgovske poti med Benetkami in Srednjo Evropo. Porušitev grajskih stavb ter škoda v mestih, trgih in samostanih sta ob tem povsem **zabrisali sledi o grajski arhitekturi in umetnosti, o bivalni kulturi na gradovih, hkrati pa tudi sledi grajskega življenja**.

Iz časa pred potresom so se ohranili le drobci o viteški kulturi, predvsem v Eschenbachovi pesnitvi *Parzival*, kjer je slovensko viteštvo označeno kot spoštovanja vredno (Janko 1994: 191–192), in drobni zaznamki, izraženi v kontekstih nekaterih drugih pričevanj o viteški ustvarjalnosti, povezani s Slovenci (Klobčar 2020: 32–50).

Upravičeno lahko domnevamo, da je uničenje zidanih stavb ob potresu, torej gradov, mest in samostanov, brisalo sledi o slovenskem jeziku ter pričevanja o pevski, glasbeni in plesni ustvarjalnosti v plemiškem okolju. Drobne sledi, ohranjene v pesnitvi *Frauendienst* Ulrika Liechtensteinskega ali v pesnitvi Seigfrieda Helblinga in še ponekod (Radics 1877: 9; Klobčar 2020: 35–42), se nanašajo na razmere, značilne za obdobje več kot stoletje pred potresom. Pomembno pričevanje, ki najverjetneje kaže na trubadursko zaznamovano pesniško ustvarjalnost na Slovenskem v času pred potresom, pa je *Auersperški fragment*. Ta delno ohranjena osemvrstična slovenska pesem neznanega avtorja, napisana v latinici, dokazuje pesniško ustvarjalnost v slovenskem jeziku (Legiša in Tomšič 1956: 179), in sicer v 14. stoletju (Radics 1879: 10). Poškodovanost tega fragmenta kaže na možno povezavo s potresom leta 1348.

Medtem ko je pisne dokumente potres ogrozil zaradi porušitve stavb, so na prekinitev pesemske, glasbene in plesne ustvarjalnosti vplivale tudi usodne posledice potresa, ki so prizadele ljudi, tako tiste, ki jim je bila ta ustvarjalnost namenjena, kot njene nosilce. Temu so se takoj po potresu pridružile še posledice kuge, ki so zahtevale številne nove smrti, preživele pa oddaljile med seboj. Po drugi strani pa so usodni dogodki ponujali možnost nove ustvarjalnosti: kot kaže primer pesmi, ki se nanaša na »grozljivo katastrofo leta 1348« (Günther 1890: 241), so opisi potresa predstavljali pomembno pesemsko snov za potujoče pevce. Tem pevcem so namreč prav vesti o nenavadnih dogodkih prinašale kruh. Potujoči pevci so bili tako ohranjevalci spomina na usodno nesrečo in razširjevalci vesti o njej.

Navada, da so plemičem po kosilu igrali, kot je to na svojem popotovanju po Koroški opisal Paolo Santonino (1991: 7), ali pa, da so jim pred posamezno jedjo zapeli pesem »v svojem jeziku« (nav. delo: 15), pa kaže na to, da je ta vloga igrcev obstajala tudi pred to naravno nesrečo. Določene pevske, glasbene in plesne prakse so se namreč ohranile. Takšno povezavo je mogoče najti tudi med plesom dvanajstih deklet in fantov, ki so, kot je bilo zapisano v analih mesta Ljubljane za leto 1257, plesali na prostem na Starem trgu v Ljubljani, zvečer pa ples ponovili na plesišču (Radics 1877: 9), in plesom, ki je bil tudi v ziljskem visokem reju še v drugi polovici 19. stoletja označen kot »častni ples« (Ramovš 1988: 193; Klobčar 2022: 532).

Pomen petja in glasbe je bil po usodnem potresu vnovič poudarjen ob prvem kongresu v Ljubljani leta 1360 (Radics 1877: 9), ki sta ga poleg navzočnosti številnih knezov, vključno s cerkvenimi, zaznamovala petje in glasba (Radics 1877: 9). Upodobitve glasbil iz časa po potresu (Kuret 1967, 1977) pa ob dejstvu, da naj bi do sprememb v tem

pogledu prišlo predvsem ob koncu 12. stoletja (Kuret 1967: 90), osvetljujejo tudi obdobje pred potresom. Vloga slovenskega jezika v pesniški ustvarjalnosti v času po potresu pa je najjasneje razvidna iz pričevanja izven območja, ki ga je neposredno prizadel potres: slovenskemu jeziku je v svojih večjezičnih pesmih dal pomembno veljavo južnotirolski pesnik Oswald Wolkensteinski (Klobčar 2020: 51–56).

Porušitev cerkvenih poslopij, vključno s samostani, je brisala tudi sledi o pisnih dokumentih, vključno z **bogoslužnimi besedili**. Ni si mogoče predstavljati, kolikšen je bil pri tem delež glagolskih dokumentov, redki primerki glagolskih rokopisov iz druge polovice 14. in z začetka 15. stoletja, ki so se ohranili kot ovitki urbarjev (Krek 1896: 608), krstnih in drugih knjig, pa kažejo na to, da je bila glagolica na Slovenskem po potresu 1348 ponekod še v rabi. Kot kaže njihova vnovična uporaba, se ljudje pomena glagolice niso zavedali: potres je ne le brisal sledi za dokumenti, temveč je tudi omogočal močnejši vpliv z nemškega jezikovnega prostora, ki je pomen glagolice na Slovenskem povsem zasenčil.

Pomena dragocenih pisnih spomenikov, ki jim je potres prizanesel, pa so se zavedali redki izobraženi posamezniki izven slovenskega prostora, na primer Karel IV. Evangelij sv. Marka, ki je bil leta 1120 skupaj z drugimi dragocenostmi iz štivanskega samostana prenesen v samostan v Belinji pri Ogleju (Beligno), je dal oglejski patriarh v 13. ali 14. stoletju vnovič prenesti »iz Belinje v zakladnico oglejske cerkve«, sedem knjižic Markovega evangelija pa

lepo vezati v zlate platnice, koje so olepšane s patrijarhovim in oglejskim grbom. Ko je bil prišel cesar Karol IV. leta 1354. v Oglej, izprosil si je zadnji dve knjižici Markovega evangelija od svojega brata patrijarha Nikolaja, ter jih poslal z veliko slavnostjo v Prago. Ondu sta bili knjižici dragoceno vezani in položeni v zakladnico stolne cerkve, kjer se še sedaj nahajata. (Rutar 1882b: 471)

Skromne omembe posledic potresa na Kranjskem navajajo le gradove in omenjajo mesta, ne vključujejo pa **škode na cerkvah**. Del tega posredno ohranja izročilo, vendar na poseben način. Porušitve naselij, izpraznjenost prostora in močno otežena komunikacija so namreč onemogočali prenos informacij, ki ga je oslabil že kuga, in povzročali izrazito prekinitev tradicije. Izraz prekinitev kolektivnega spomina so zgodbe o izginulih naseljih in prestavitvah cerkva. Ena od povedk o cerkvi na Selih v Kamniku govori o njeni prestavitvi:

Po pripovedi starih ljudi, seveda že davno tega, je prvotna cerkvica stala na vrhu hriba, ki leži nekaj sto metrov zahodno od sedanje cerkve. Temu grebenu rečemo Zahribje, kar pogosto pa med ljudmi še slišimo tudi ime Stara Sela. Menda je bil ta hrib nekdaj

Redki primerki glagolskih rokopisov, ki so nastali po potresu leta 1348 in so se ohranili kot ovitki urbarjev, krstnih in drugih knjig, kažejo, da je bila glagolica na Slovenskem po potresu ponekod še v rabi. (Ovitke za krstno knjigo Podbrezje 1676–1699. NŠAL 102, Glagolski rokopisi, 75)

precej višji kot sedaj, na njegovem vrhu pa je stala cerkvica. Neznano kdaj se je porušil vrh tega hriba s cerkvico vred in šele po tem dogodku so postavili cerkev na sedanje mesto. (Podbrežnik Vukmir in Kotnik 2009: 128)

Pripovedovalec te zgodbe, ki ni bila edina, je dodal: »Še manj verjetna je pripoved, ki sem jo še kot otrok slišal, da se je cerkvica s Starih Sel sama prestavila na sedanje mesto, preden se je hrib porušil.« (Prav tam)

V Križevski vasi v župniji Moravče, ki jo je Valvasor imenoval Sveti Križ za Goro, pa so v cerkovnikovi hiši odkrili temelje gotske cerkve, o kateri ljudje niso vedeli ničesar: »Kdaj in zakaj je bila ta gotska cerkev, katere temelje so 1938 našli na domačiji Ivana Vodnika – Vodenskega mežnarja, porušena, je še skrivnost.« (Stražar 1979: 284) Prišlo je torej do popolne prekinitve izročila, saj so ljudje le v tem primeru postavili hišo na prvotno lokacijo cerkve. Izbris tega spomina je najverjetneje povzročil potres, saj je Križevska vas razmeroma blizu Ostrega vrha, kjer je potres dokumentiran, na gričevju na drugi strani Save.

Porušitev te cerkve, za katero so sčasoma izginile tudi vidne sledi, hkrati opozarja na to, da je **potres leta 1348 prekinil tradicijo, ki je že poznala gotiko**. Da je bila gotika na Slovenskem že navzoča, pa ni razvidno le iz tega odkritja. Na zahodni steni cerkve Marijinega rojstva v Šmarju-Sap je ob delno ohranjenem gotskem oknu z delom krogičja vidno manjše starejše šilastoločno okno. Sledi tega sloga so tudi v arhitekturi, ki se je razvijala ob dohodkih prometa: v samostanu Stična, pod katerega je spadal trg pod Ljubeljem, so okrog leta 1260 pozidali zunanje stene s porezanimi šilastimi arkadami, hodnik pa obokali s strmimi zgodnjegotskimi križnimi oboki (Resman 1998: 322).

V kiparstvu so se v času pred potresom leta 1348 nove gotske značilnosti ohranile v reliefu Marije na Salomonovem prestolu, znanem kot Krakovska Marija (ok. 1265–1270). Prvotno nahajališče tega reliefa, ki je delo Mojstra Solčavske Marije, je bilo v timpanonu zahodnega portala cerkve nemškega viteškega reda v Ljubljani, zgrajene po letu 1258. (Smrekar 2017a; 2017b) Relief je iz peščenca, izklesan v obliki šilastoločnega nadvratnega čela (Kambič 1988: 15),⁸⁴ in kaže na visoko umetnostno raven, ki so jo lahko nudile le ugodne življenjske razmere v tem času. Sorazmerno ohranjenost reliefa je omogočala njegova prvotna namestitve: luneta je bila namreč z umeščenostjo v portal bolje zavarovana in s tem ob potresu manj poškodovana.⁸⁵

Ta pričevanja **zanikujejo zamudništvo**, ki je bilo leta 1950 prepoznano kot temeljna značilnost gotike našega »subalpinskega pasu« (Stele 1969: 124). To, kar je bilo na

⁸⁴ Relief so ob porušitvi srednjeveške cerkve leta 1714 prenesli v krakovsko kapelico ob rimskem zidu (Kambič 1988: 15), kjer se danes nahaja njegova kopija.

⁸⁵ Primerjavo ponuja ohranjenost portala cerkve v Amariceju ob potresu leta 2016 (BBC News 2016).

Potres leta 1348 je prekinil tradicijo, ki je že poznala gotiko. (Mojster Solčavske Marije, Marija na Salomonovem prestolu (ok. 1265–1270). Narodna galerija, Ljubljana, foto Bojan Salaj)

Slovenskem razumljeno kot zamudništvo, je bila namreč obnova po potresu. Obnova pa je bila mogoča šele po desetletjih, po obnovi gospodarstva in ob izboljšanju življenjskih razmer. Druga značilnost te ustvarjalnosti, sprejemanje vplivov od drugod (Stele 1969: 124), je ob porušenosti dežele, razvidni tudi iz potrebe po novih naselitvah, razumljiva. Pri tem pa ni šlo le za vplive: številni cerkveni zvoniki z osmerokotnim tlorisom, razširjeni predvsem na Dolenjskem, spominjajo na Bavarsko, kar dodatno nakazuje vlogo kolonizacije s tega območja.

Kolonizacija z nemškega prostora pa je razvidna tudi z drugih ravni. Dokazujejo jo imena nekaterih krajev, ki so le izjemoma, v Ribnici, tudi dokumentirani. Ob pojavljanju novih naselij, povezanih s priselitvijo, se kaže tudi **vprašanje dialektalnih razlik**, ki jih

niso mogle ustvariti geografske prepreke. Dialektalne razlike so bile pogosto upodobljene prav v anekdotah o šegavih Ribničanih, čemur se je čudil tudi cerkveni dostojanstvenik in zgodovinar Mihael Verne:

Ribničanje so pridni in delavni, in kupčujejo s leseno in lončeno posodo, ki jo sami delajo in tudi v daljne kraje prodajajo. Zato so pa nekteri tudi prav premožni in zvedeni možje. Ne vem tedaj, od kod pride, de se toliko smešnic od Ribničanjev pripoveduje, ki so vunder večidel bistriga uma. (Verne 1852: 142)

Demografske spremembe, izpričane v drugi polovici 14. stoletja, sprožajo vprašanje, ali je bilo spreminjanje narečij, ki je potekalo od 11. do 13. ali 14. stoletja in je razumljeno kot »cepitev« (Toporišič 1997: 38; nav. po Kosi 2010: 163), res samo cepitev ali pa so nanj vplivale tudi demografske spremembe oziroma priseljevanja, ki jih je povzročila škoda ob potresu. Prav anekdote o jezikovno drugačnih prebivalcih namreč kažejo na odnos do prišlekov, ne na proces postopnega jezikovnega oddaljevanja.

Vprašanje pa je tudi, če – in v kolikšni meri – je naseljevanje z Bavarske vplivalo na oblikovanje slovenske severne meje. Za čas do 15. stoletja je bilo namreč ugotovljeno njeno izrazito krčenje: »Od preostalega prostora⁸⁶ so tri petine (36.000 km²) prešle v več-stoletnem razvoju do 15. stoletja v bavarsko-nemški prostor, dve petini (24.000 km²) pa sta ostali novi temelj slovenskega narodnega razvoja po koncu 15. stoletja.« (Grafenauer 1993: 8). Naseljevanje na Slovensko je bilo lahko del tega procesa.

Priseljevanja pa ni omogočala le izpraznjenost prostora zaradi potresa in njegovih posledic: **porušeni gradovi so pomenili novo priložnost za plemstvo iz drugih okolij.** Na delež »povzpeticov in priseljencev« kaže na primer nabor družin, ki so ob koncu 14. stoletja pošiljale svoje hčere v velesovski in mekinjski samostan (Kos 1996: 40). Naselitev novih prebivalcev – Nemcev – je prinesla večjo povezanost z nemškim prostorom, hkrati pa se ob tem odpira vprašanje odnosov med graščaki in njihovimi podložniki v novih razmerah oziroma vprašanje, če se v pozivu »stara pravda«, zapisanem na letaku o kmečkem uporu leta 1515 (Reisp 2001: 8; Klobčar 2020: 66–68), ne ohranja tudi sled pravic, ki so jih imeli kmetje pod svojimi nekdanjimi oblastniki.

Do spremembe, ki odpira vprašanje razmerij med novimi oblastniki in podložniki, je na primer prišlo na Bledu. Sredi 14. stoletja so briksenški škofje opustili neposredno upravo blejske lastnine in jo dali v zakup dotedanjim upraviteljem von Kreighom (Nagode 2016). Zaradi kratenja starih pravic in grobega ravnanja s tlačani so se blejski kmetje leta 1515 v vseslovenskem puntu pridružili boju za »staro pravdo« (prav tam).

⁸⁶ Avtor članka Bogo Grafenauer pred tem omenja vpliv Madžarov in zmanjšanje območja naselitve Slovencev v Panonski nižini.

V slovenskem izročilu so tako **graščaki večinoma prikazani negativno, porušitve gradov pa so pogosto povezane z zgodbami ali pesmimi o ukletih graščakih, graščakinjah ali princesah**: zaradi skoposti so se spremenili oziroma spremenile v kače, ki varujejo grajske zaklade in čakajo na odrešitev. Pričevanja o hudobnih graščakih in princesah ter o zločinih na gradovih so ohranjena predvsem v pesmih in povedkah in so odraz razumevanja sveta skozi okvir moralnih norm in njihovega kršenja.

Ponekod so se ob porušenih gradovih pojavljale zgodbe v raznih različicah, včasih pa so se ohranjale tudi kot pripovedne pesmi. Takšno je bilo izročilo o Pustem gradu pri Radovljici oziroma Lipniškem gradu (Waldenberg), za katerega je izpričano, da se je porušil v potresu leta 1348. To izročilo sicer ne kaže neposredne povezave s potresom, vendar je oblikovalo predstave o razlogih za porušitev gradu, ki sta jih v svojih zapisih ohranila dva avtorja oziroma zapisovalca in se pri tem oba sklicevala na izročilo.

Lovro Toman je zgodbo o tem gradu, ki ga je označil kot »razvaljine na desnem posavskim predhribu Jelovice, Radolci nasprot« (1849: 136), na podlagi pripovedi prepesnil in jo v *Glasih domorodnih* vključil v pesem »Vdovic«, v kateri je predstavil kraje v okolici Radovljice (nav. delo: 108–133). V času velikega zanimanja za pesemsko izročilo, s katerim smo tudi Slovenci izražali in uveljavljali svojo narodno prepoznavnost, so namreč zapisovalci nekatere povedke oziroma zgodbe upesnili in s tem izročilo skušali sooblikovati. Del, ki se nanaša na Pusti grad, v pesmi povzema zgodbo povedke: gospa je umorila sinka, ki ga je imel njen mož z Ančiko, gospod pa jo je vrgel z gradu v prepad. Grad je zadela strela, zato je pogorel in se z zakladi vred sesul, gospodar pa je na konju zdirjal proč in se ni več vrnil. Po ruševinah se je plazila kača, ki je imela okrog pasu ključ. Moškemu, ki jo je srečal, ko je skušal priti do zakladov, je razodela, da bo zaklade dobil fant, ki bo ležal v zibki, narejeni iz lipe na dvorišču. Kot je zapisal Toman, je možak ob tem zbežal, lipa, čeprav obsekana, pa še vedno stoji. (Nav. delo: 112–119)

Josip Levičnik je deset let pozneje o Pustem gradu v *Novicah* objavil pesem, ki jo je slišal v okolici, in o njej dopisal:

Pričujoča pesem speva žalostno dogodbo, ki se je pripetila njega dni na Pustem gradu (Wallenburg) na Gorenškem. Razvaline imenovanega gradu stoje na stermem gričku blizu ceste, ki derži iz Kamne gorice v Radoljco, in se že več stoletij krepko ustavljajo zobu nemilega časa. Dogodba, o kateri pesmica govori, je med ljudmi sploh znana; da bi bila pa povest le-ta, – razun v gospod dr. Toman-ovih »Glasih domorodnih« – v zvezani besedi ohranjena, mi doslej ni bilo znano. Zlo vesel sem bil toraj, ko sem jo nedavnej prav po nevedoma slišal prepevati [...] – ima namreč pesem tudi prav mili napev. Zapisal sem jo ter jo podam »Novicam«, da se otme pozabljivosti. (Levičnik 1859: 230)

Ta pesem ni povezana s Tomanovo prepesnitvijo, kar poleg vsebine kaže tudi njena struktura. Napeva pesmi Josip Levičnik žal ni zapisal.

1. Tamkaj stoji pristavica,
o, jov, tamkaj stoji pristavica.
2. Na pristav'ci je Marjetica
o, jov, na pristav'ci je Marjetica.
3. Ino mi ziblje sinika,
o, jov, poldrugo leto starega.
4. Aja, ležaj, preljub' moj sin
o, jov, dab' že ti skoraj velik bil.
5. Saj boš verbal sedem gradov,
o, jov, sedem gradov, devet pristav.
6. To je slišala žlahtna gospa,
o, jov, žlahtna gospa sovražnica.
7. Hitro je tekla v svitli grad,
o, jov, svoj hudobni naklep speljat.
8. Lesem, lesem, dekla moja,
o, jov, lesem dekla moja!
9. V roko vzemi ostri nož,
o, jov, in pojdi na pristavico!
10. Zakolj Marjetci sinika,
o, jov, poldrugo leto starega.
11. Ven z njega vzemi jeterca,
o, jov, tud pljučica in serčice.
12. »Žlahtna gospa! Jes t'ga ne strim,
o, jov, rajši svojo službo zgubim.«
13. Lesem, lesem, mojškra moja!
o, jov, lesem, lesem, mojškra moja.
14. V roko vzemi ojster nož,
o, jov, in pojdi na pristavico!
15. Zakolj' Marjetci sinika,
o, jov, poldrugo leto starega.
16. »Žlahtna gospa! Jes tega ne strim,
o, jov, rajši svojo službo zgubim.«
17. Sama popade ostri nož
in šla je na pristavico.
18. Zakolje Marjetci sinika,
o, jov, poldrugo leto starega.
19. Pa z njega vzame jeterca,
o, jov, tud pljučica in serčice.
20. K je Marjetca prišla domú,
o, jov, še se mi čudi premočno.
21. Vselej, ko sem šla rut'ce prat',
o, jov, vselej si jokalo po meni.
22. Danes pa tako terdo spiš,
o, jov, da se clo nič ne prebudiš!
23. Še mi razveže sinika,
o, jov, zagledala je mertvega.
24. Vidi ga v zibki ležati,
o, jov, vidi ga v kervi plavati!
25. Zakriči: joh! O joh! gorje!
O, jov, kaj so naredli mi ljudje!
26. Še vpije, joka prestrašno,
o, jov, za potolažit je ni b'lo.
27. Gospod je ravno z jage šel,
o, jov, prestrašno mi je ostrmel.
28. Kaj pa ti je, Marjetica,
o, jov, da si tako objokana?
29. Blagi gospod! Vaša gospa,
o, jov, so mi največ sovražnica.
30. Zaklali so mi sinika,
o, jov, dobila sem ga mertvega.
31. Gospod hitro v grad jadra,
o, jov, od jeze ves on trepeta.
32. Gospod raz konja skočil je,
o, jov, hitro gospo poklical je.
33. Kaj pa imajo kervav predpas,
o, jov, kar je nenavadno pri nas?
34. Petelinčke sem zaklavalala,
o, jov, sem Vam kosil napravljala.

35. Pojdva na ganke visoke,
o, jov, gledat te polja radoljške!
36. Da bova mal' špacirala,
o, jov, en mal' se pogovarjala.
37. Šla sta na ganke visoke,
o, jov, gledat te polja radoljške.
38. Prime jo za erjave lase,
o, jov, verže jo čez ganke visoke.
39. Bodi prokleta, kača ti,
o, jov, za vselej spred mojih oči!
40. Tok dolg' imaš zavdana bit',
o, jov, da se ti tukaj spokoriš.
41. Tukaj naj zraste lipica,
o, jov, lepa zelena lipica.
42. Kadar tako debela bo,
o, jov, da scela zibko naredó.
43. Rodil se bode sinček mlad,
o, jov, on bo v taisti zibki spal.
44. Kadar bo novo mašo pel,
o, jov, kačjo podobo ti bo vzel.
45. Postala bodeš spet gospa,
o, jov, kakor si od začetka b'la.
46. V tem gradu se imaš pokorit,
o, jov, da Bogu zadosti storiš.
47. Zdaj se pa jaz z gradu podam,
o, jov, tebi ga za stanovanje dam.
48. Snidla se bova enkrat spet,
o, jov, tamkaj pri ljubemu očet'.

(Levičnik 1859: 230)

Levičnik je v pesem vključil pripombo, da je »[p]ustograški gospod [...] živel v pregrešni zvezi z Marjetico in bil nezakonski oče njenega sinčka; od tod up matere na bogato dedšino« (prav tam).

Variantu te pesmi je graščak Josip Rudež že desetletje pred tem zapisal v Ribnici, tri njene različice ali redakcije pa so bile zapisane tudi na Štajerskem (K[umer] 2007: 449–456). Zaradi nepoznavanja konteksta je Levičnikov zapis zbujal dvome, in sicer tako zaradi popolnosti besedila kot zaradi zaključka: »Motiv o zakleti kači na koncu je bržčas njegov dodatek iz pravljic, saj ga ni v nobeni varianti.« (Nav. delo: 455) Prav motiv o zakleti kači, ki se na Slovenskem pojavlja v povezavi z različnimi gradovi, porušeni v potresu, pa dokazuje povezavo te pesmi s Pustim gradom: je namreč tipičen primer ljudske razlage za porušitev gradu. Velika verjetnost je, da so pesem zaradi vznemirljive zgodbe širili potujoči pevci, saj so pesmi o umorih, imenovane *moritati*, sodile v njihov temeljni nabor (Klobčar 2020). Zaključek o grajski gospe, zakleti v kačo, je bil zanimiv predvsem za ljudi iz lokalnega okolja, ki so usodo gradu poznali, zato se je tam tudi ohranjal.

Po usodnih posledicah potresa je doživel veliko odmikov tudi krščanski pogled na svet in na rešitev iz stisk: **tragični dogodki so v ljudeh vnovič obudili globoko zakoreninjeno verovanje, ki ga krščanstvo ni moglo povsem odpraviti**. Stiske, ki jih je povzročil potres, je nastop kuge poglobil: zaradi kuge je umrlo veliko ljudi, strah pred okužbo pa je preživele oropal temeljne opore, medsebojne bližine: ljudje so v strahu bežali v osamo, v gozdove. Pretekle stiske in prepričanje, da sta bila potres in kuga kazni za greh, so privedli do pojava bičarjev, javnih spokornikov, ki so hoteli s skrajnimi oblikami pokore »potolažiti božjo jezo in odvrniti strašne šibe« (Gruden 1910: 238).

Nerazumna ravnanja bičarjev so jasen odziv na usodna dogajanja, o katerih večinoma ni nikakršnih poročil.

Vnovična skrb za zvestobo krščanstvu pa je bila tedaj močno poudarjena predvsem zato, ker so se predkrščanske oblike verovanja kljub vlogi Cerkve ohranjale. Da so bile na Slovenskem v 14. stoletju še žive, dokazuje pričevanje s Tolminskega iz časa pred potresom, iz leta 1331: Kobaridci so se namreč shajali pod nekim starim drevesom in molili pri studencu, ki je izviral pod njim. Verski inkvizitor za Beneško in Furlansko, Francesco de Clugia, je v Čedadu zbral vojsko, posekal drevo in studenec zamašil (Rutar 1882a: 65; Gruden 1910: 466).

Vračanje k starim oblikam verovanja je bilo zato potrebno preprečiti. Na to se nanaša tudi zapis neznanega kronista iz Kamnika, ki je navedel, da so potem, ko se je zaradi zrnja jezera razlilo, v Kamnik prišli učenci sv. Mohorja in Fortunata in »spreobrnili tamošnje prebivalce h krščanski veri« (Stele 1929: 69; Cevc 1958: 141).

V tem kontekstu dobi nov pomen tudi rokopis iz Rateč, iz kraja, ki ga je zaznamoval podor na Ciprniku (Krajevni leksikon 1937: 545). Rokopis, znan kot *Celovski* oz. *Rateški rokopis*, ki vsebuje očenaš, apostolsko vero in češčeno Marijo, je nastal v drugi polovici 14. stoletja, med letoma 1362 in 1390, pergament s temi zapisi pa je bil zadnji list večje knjige (Grafenauer 1955/1956: 169). Prepričanje, da gre v jezikovnem pogledu »za jezikovno mešanico« (Grafenauer 1958: 29), spreminjajo izsledki zgodovinsko-glasovne preučitve jezika tega spomenika ter filološke primerjave besedila apostolske vere s starovisokonemškim izvirnikom (Šekli 2008: 29–37): rokopis ima gorenjsko narečno podlago, glagolsko obliko »seydi[...]« pa je mogoče pripisati oblikoskladenjskemu vplivu starovisokonemškega izvirnika« (nav. delo: 37–38).

V Ratečah se sicer še govori ziljsko narečje koroške narečne skupine, ki v kranjskogorskem podnarečju že prehaja v gorenjsko narečje, kot se govori nižje v Zgornjesavski dolini (Škofic 2019: 203). Vpliv starovisokonemškega izvirnika lahko izhaja iz cerkvenoupravnih povezav z Ziljsko dolino, kamor so Rateče v tem času v tem pogledu spadale: sodeč po zapisu škofa Tomaža Hrena, prepisanem iz freisinškega arhiva, je v Ziljski dolini ostal del upornikov s Frankovskega in iz Turingije, ki so jih Ortenburžani leta 1349 in 1350 naselili na Kočevsko. To pričevanje, ki ga je potrdila analiza kočevskega pesemskega izročila (Klobčar 2024: 493–496, 508–510), torej kaže na povezave z nemškim izročilom, odsev teh povezav pa je lahko segel tudi na območje Rateč.

Zapis molitev si je mogoče razložiti tudi kot vnovično učenje temeljnih molitev, potrebno zaradi odklona od krščanske vere po hudih preizkušnjah. Spomin na ustanovitev fare v Ratečah se namreč povezuje z izročilom o potrebi po pokristjanjenju: »Govorica celo ve, da prvotni paganski prebivalci v Ratečah niso radi sprejeli krščanske vere, in da so jim dali radi trdovratnosti za patrona sv. Tomaža.« (Lavtižar 1926: 100–101) To izročilo se najverjetneje nanaša na čas po potresu, saj je bila cerkev sv. Tomaža, ki stoji na

pokopališču v jugozahodnem delu Rateč, prvotno posvečena sv. Janezu Krstniku. Čeprav je cerkev omenjena leta 1390, je namreč v osnovi romanska. (Ministrstvo za kulturo b. n. l.)

V listini oglejskega patriarha Ludovika della Torre s 30. novembra 1362, namenjeni radovljiškemu župniku (arhidijakonu) Henriku, so poleg potrebe po krščanski vzgoji poudarjeni tudi nastanek novih naselbin in postavitev dveh cerkva:

Ludovik, po božji milosti patrijarh svete akvilejske cerkve, želi ljubljenu sinu v Kristusu, Henriku, arhidijakonu v Radovljici, blagoslov v Gospodu! Zvedeli smo, da so v nekaterih gozdovih in močvirjih v okrožju Tvoje župnije nastale nove naselbine, in da so se zapuščeni kraji spremenili v rodovitno polje. Ker so tamošnji prebivalci sedaj postavili dve cerkvi, eno v Kranjski gori in eno na Dovjem, podeljujemo Tebi in Tvojim naslednikom, radovljiškemu župniku, s to listino pastirstvo omenjenih naseljencev ter Ti v duhu pokorščine naročamo in strogo ukazujemo, da skriš za njih duše, jih vzgajaš v strahu božjem in jim deliš zakramente. V svojem imenu in v imenu prihodnjih očakov podeljujemo Tebi in Tvojim naslednikom popolno oblast, da nastavljate pri omenjenih cerkvah, kakor tudi pri podružnicah, ki so Vam podložne, sposobne vikarje, ki naj materi cerkvi izkazujejo dostojno spoštovanje. (Lavtižar 1926: 101)

Zelo opazen odziv na duhovne posledice potresa oziroma izraz iskanja obrambe pred novo nesrečo je bilo **upodabljanje svetega Krištofa** na zunanjščinah cerkva. Najstarejša upodobitev svetega Krištofa, zavetnika zoper naglo smrt, ki je slogovno umeščena v prvo polovico 14. stoletja, je bila v Zabočevem pri Borovnici, upodobitve svetega Krištofa iz tega časa pa so še v Kostanjevici, v Vitanju in Žičah. Podobe svetega Krištofa na zunanjščinah cerkva iz 14. stoletja imajo še Sveti Janez v Bohinju, Bodešče, Gostče, Visoko, Troščine in Laniše. Veliko upodobitev je iz 15. stoletja, vključno z Mačami in s Crngrobom (Stele 1969: 25).

Sveti Krištof je izražal krščansko utemeljeno varovanje pred novo nesrečo, saj naj bi vsakogar, ki bi se zjutraj ozrl na njegovo podobo, tisti dan varoval nagle in neprevidene smrti. Največja potreba po teh upodobitvah je bila v krajih, kjer je bil zaradi preteklih izkušenj strah pred naglo smrtjo največji, s tem pa podobe svetega Krištofa nakazujejo tudi moč potresa. Na nekaterih freskah pa se je ob Krištofovih nogah pojavila tudi riba Faronika ali celo zmaj, to pa narekuje premislek o njuni povezavi s potresom leta 1348.

Kljub vrnitvi h krščanskemu nauku pa je **Cerkev težko prekrivala predstave o zmaju**, domnevnem povzročitelju potresa. Ta prepričanja je bilo zato potrebno ublažiti s tem, da jim je dala krščanski okvir, podobno kot je postopala pri koledovanju. Pod Olševo, kjer je vladal strah, da se bo zmaj vnovič razhudil, so tako dajali za maše na obeh straneh gore in si s tem skušali zagotoviti, da se jezero ne bi razlilo na njihovo stran (Kocbek 1926: 7). V Solčavi so se ljudje pred vnovičnim pohodom zmaja skušali

V upodobitve svetega Krištofa na zunanjščinah cerkva, ki naj bi ljudi varovale nagle in neprevidene smrti, so ponekod vključevali lik ribe Faronike, v Solčavi pa je na sliki upodobljen tudi zmaj. (Freska svetega Krištofa na cerkvi Marije Snežne v Solčavi z upodobitvama ribe Faronike in zmaja; foto Marko Zaplatil, 2025)

obvarovati tudi z njegovo umestitvijo na zunanjščino cerkve. Poleg dvonovega zmaja brez kril, ki ima kljun, je pod podobo svetega Krištofa upodobljena tudi riba Faronika.

Najpomembnejši način za preseganje predstav o zmaju pa je bilo uveljavljanje čaščenja svetnikov, ki sta ga po legendi premagala. V 14. stoletju so na Slovenskem nastale pomembne upodobitve zmaja in svetega Jurija (Stele 1969: 90–91), kar kaže na potrebo po tem, da bi prekrili razširjeno verovanje v moč zmaja. V letu 1689 je bilo na tedanjem Kranjskem šestinpetdeset cerkva z Jurijevim patrocinijem (Valvasor VIII. 1689; nav. po Makarovič 2001: 34). Ob svetem Juriju je imela pomembno mesto tudi sveta Marjeta, vloga obeh svetnikov pa je bila v ljudskem verovanju zelo pomembna. S čaščenjem teh svetnikov je bila v liku zmaja poudarjena personifikacija hudiča, kar je prekrivalo spomin na njegovo vlogo v potresu.

Čaščenje svete Marjete se je navezovalo na legendo o sveti Marjeti Antiohijski, ki je v ječi s križem premagala zmaja. Na Slovenskem je tej svetnici posvečenih sedeminštirideset cerkva, poleg tega pa tudi tri kapele (Perše 2023). Lik svete Marjete je prišel tudi v izročilo pesmi o sveti Marjeti in zmaju, ki ima izrazito predkrščansko ozadje – darovanje deklet zmaju. Sveta Marjeta, sicer ena od štirinajstih priprošnjikov v sili, zavetnica kmetov, nosečnic in neplodnih, je tako združila legendarno izročilo in pokristjanjeno izročilo o dekletu, poslano v dar zmaju. Prepletanje z zgodbo o razlitju jezera je mogoče prepoznati v Kamniku, kjer je bila sveta Marjeta tudi zavetnica mesta, kar ni edina povezava s časom po potresu: borovniško cerkev svete Marjete na primer prvič omenja listina z dne 11. aprila 1351 (Stražišar b. n. l.). Podoba svete Marjete s premaganim zmajem ob nogah se je pojavljala tudi na panjskih končnicah.

Ob sveti Marjeti je zmaj predstavljal hudiča, s tem pa je bledela njegova domnevna vloga v potresu. (Panjska končnica sveta Marjeta, 1856. Pokrajinski muzej Celje)

Upodobitve svetega Jurija so presegale strah, povezan s potresom in predkrščanskim verovanjem v moč zmaja. (Sveti Jurij iz delavnice Friderika Beljaškega, ok. 1430. Narodna galerija, Ljubljana; foto Bojan Salaj)

Zelo razširjeno je bilo tudi čaščenje svetega Jurija: ljudje so imeli namreč še ob koncu 19. stoletja »v vsakej kmetskej hiši« podobo »sv. Jurja, tega najbolj priljubljenega svetnika našega naroda« (Rutar 1885: 41). To izročilo se je hkrati prepletalo s čaščenjem tega svetnika kot zavetnika pri živini. Prav zato so imeli poseben pomen god tega svetnika, 24. april, in koledniški obhodi na predvečer tega praznika. Ponekod je bilo to čaščenje posebej poudarjeno, kot na primer v cerkvi sv. Jurija na hribu nad Bistrico pri Tržiču, ki se nahaja blizu nekdanjega Hudega gradu oziroma gradu Gutenberk. Tam so ob prazniku sv. Jurija postavili oltarno mizo na zunanji strani zahodne cerkvene stene. (Lavtižar 1901: 115) V začetku 20. stoletja so se ljudje še spominjali, da se je tam »nekaj zaradi mnogoštevilnega ljudstva brala sv. maša« in da so »v starih časih« – naveden je dokument iz leta 1694 – god tega cerkvenega zavetnika zelo slovesno praznovali: »Domačini so se zbrali v župnijski cerkvi in šli v procesiji z banderi (cum vexillis) čez Bistrico tje gori na hribček k službi božji [...], od daljnih krajev pa so dohajali ptujci.« (Lavtižar 1901: 115) Ob koncu 19. stoletja so bili ti shodi že skromni in omejeni na nedelji po godovih svetega Jurija in svete Uršule. Lavtižar je ob tem zabeležil, da ob večjih shodih na zunanji oltar še postavljajo »staro soho sv. Jurija, kateremu prinašajo surovo maslo v dar.« S tem čaščenjem so kmetje prosili za srečo pri živini. (Prav tem)

Cerkev pa s svetim Jurijem in s sveto Marjeto ljudskega verovanja v zmaja, povezanega z največjo bivanjsko stisko, ni mogla povsem pokristjaniti: ohranjale so se namreč **zgodbe o tem, kako so zmaja, lintverna, premagali iznajdljivi posamezniki**. V nekaterih krajih je zver premagal pastir ali kak drug posameznik, ki je imel v družbi najnižji položaj. Zmaja v Postojnski jami je, na primer, ukanil trinajstletni iznajdljivi pastirček Jakob, ki je z maju podtaknil z živim apnom napolnjeno telečjo kožo. Spomin na to zgodbo danes ohranja spomenik v Šmihelu pod Nanosom, v kraju, znanem zaradi arheoloških najdišč. (Horvat 1999) Nekatere od zgodb, povezanih z zmaji, so namreč danes oživilje v turistične namene.

Povedke, v katerih zmaja premaga kmečki fant ali celo pastirček, so nastale takrat, ko zmaj ni več pomenil nadnaravnega bitja z neomejeno močjo, temveč divjo zver, oziroma ko predstave o njem niso več vsebovale bivanjskega strahu. V prvotnih predstavah ljudi je namreč zmaja lahko ubila nadnaravna moč, kot so macesen s tremi ali sedmimi vrhi ali pa skale oziroma gore. Nove zgodbe so, tako kot zgodbe s svetim Jurijem ali sveto Marjeto, stopale na mesto starejših, prvotno ljudsko verovanje pa je bilo vedno bolj razumljeno kot izraz zaostalosti.

Medtem ko se je povezava zmaja s potresom leta 1348 živo ohranjala predvsem tam, kjer so posledice potresa ostale vidne, na primer v Tržiču in v Solčavi, pa **je vedno več pozornosti doživljal lik ribe Faronike**. O živosti tega lika na osrednjeslovenskem območju sredi 19. stoletja je poročal duhovnik, zgodovinar in narodopisec Jožef Pajek: »K narodnej mitologiji. Ko sem majhen bil, slišal sem vzroke '*potresa*' tako-le tolmačiti:

Izročilo o zmaju je v povezavi s Postojnsko jamo oblikovalo lik pastirčka Jakoba, ki je zmaja z zvijačo premagal. (Vhod v Postojnsko jamo; *Malerische Ansichten aus Krain*, Celovec, 1842–1848. NUK, dLib.si)

'Naša zemlja leži *na velikej ribi*. Kedar se ta riba zgene (pomigne), nastane potres.'« (Pajek 1873: 176) Premik ribe je torej povzročil potres, če je vila z repom, je to prineslo povodnji, če bi se obrnila na hrbet, bi s tem pokončala ves svet (Matičetov in Merhar 1970: 19). Riba Faronika tako opozarja na apokaliptične grožnje podzemlja s potresi in vesoljnim potopom (Florjanc 2012: 195), pri čemer ima poseben pomen tudi njena drža: »[Z] rokami drži dvojni rep in ljudstvo veruje, da, če bo spustila rep, bo udarec tolikšen, da bo ves svet potopljen.« (Stele 1969: 25)

Prepričanje v moč in pomen ribe Faronike, osmišljeno tudi v arhetipskih predstavah (več Golež Kaučič 2013: 267–270), je bilo zelo močno navzoče na Tolminskem. To dokazujejo pesmi o njej, zapisane in posnete v Podmelcu (SLP 1: 123–125), in freska v cerkvi svetega Lamberta v Rutu v Baški grapi, detajl podobe ribe Faronike pa je krasil tudi prvotni oltar na Mengorah (Savenc 2015). Riba Faronika je kot obramba pred novo nesrečo na nekaterih cerkvah navzoča na freskah svetega Krištofa: v freske svetega Krištofa je vključena na cerkvah v Crngrobu, na Bregu pri Kranju, na Valterskem Vrhu

v Poljanski dolini, na Vrzdencu in na cerkvi sv. Miklavža v Spodnjih Bitnjah pri Kranju (nav. delo: 134–135; Golež Kaučič 2013: 269–270). Upodobljena je tudi na freski svetega Krištofa v Solčavi, torej v okolju, kjer je povezava s potresom leta 1348 izpričana, prav tako pa tudi na freski z enako vsebino v Stari Fužini v Bohinju, v neposredni bližini Studorja, kjer se je pričevanje o potresu leta 1348 ohranilo v živem izročilu.

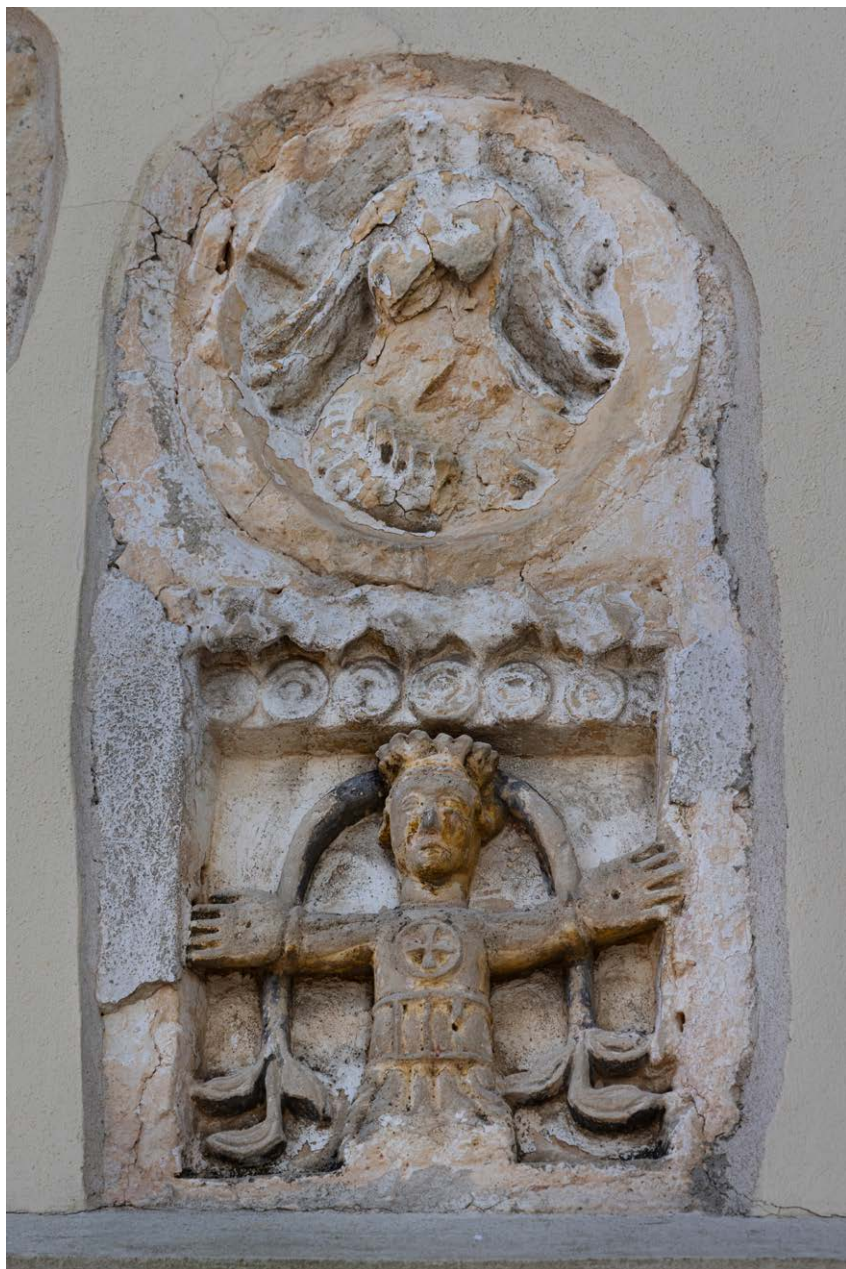
Lik ribe Faronike kot obrambe pred novimi potresi pa je lahko ključni pričevalec o preteklem usodnem dogodku v določenem okolju. Na Primskovem na Dolenjskem, kjer na Gradišču sledovi segajo morda že v neolitik, vsekakor pa v starejši del bakrene dobe (Pavlin 2022: 99), v drugi polovici 14. stoletja pa je bil v cerkvi Marijinega rojstva izpričan nov gotski oltar (Höfler 2015: 178), so leta 2003 ob obnovi cerkve nad njenim stranskim vhodom odkrili »medaljone« (Šmartno 2020). V reliefu nad podobo Kristusa je mogoče prepoznati ribo Faroniko, kar kaže na povezavo s potresom. To nakazuje tudi cerkveni zvonik, ki ima v zgornjem delu osmerokotni tloris. Cerkev z oktagonalnimi zvoniki se nahajajo predvsem na območju, prizadetem ob potresu leta 1348, in nakazujejo vpliv z Nemškega. Na Primskovem je mogoče najti tudi nekatere ostanke predalčaste gradnje, sicer znane predvsem na sedanjem nemškem prostoru in ponekod v Franciji. Okornejši relief ribe Faronike, nad bolj dovršeno Kristusovo podobo umeščen najverjetneje v strahu pred novo nesrečo, kaže na hitrejšo ali predstavnikom Cerkve prikrito izdelavo, ni pa izključeno, da se nanaša na starejšo naravno nesrečo.

Pesem o ribi Faroniki pa je bila zapisana samo v Podmelcu v Baški grapi. Eno od treh različic je leta 1886 ohranil duhovnik Ivan Kokošar:

Podmelec, Tolminsko, 1886
pel Janez Murovec, zapisal Ivan Kokošar

1. Riba po morju plava,
riba Faronika.	5. »Če bom jest z mojim repom zvila,
ves svet potopljen bo.
2. Jezus za njo priplava
po morju globočin:	6. Če se bom jest na moj hrbt zvrnila,
ves svet pogubljen bo.«
3. »O le čakaj, čakaj, riba,
riba Faronika!	7. »O nikar, nikar, riba,
riba Faronika!
4. Te bomo kaj prašali,
kak se po svet godi.«	8. Zavolj nedolžnih otročičev,
zavolj porodnih žen.« (SLP 1: 123, št. 2)

V medaljonu nad stranskim vhodom v cerkev Marijinega rojstva na Primskovem je mogoče prepoznati ribo Faroniko, kar kaže na izrazit strah pred vnovičnim potresom. (Relief s podobama Kristusa in ribe Faronike nad stranskim vhodom v cerkev na Primskovem; foto Marko Zaplatil, 2025)

Pesem o ribi Faroniki in upodobitve na cerkvah so torej pogoste na območju rovtarskih narečij, znanih po tem, da jih je sooblikovala kolonizacija.⁸⁷ Ob tem je dejstvo, da sta se s potresom na Slovenskem povezovala dva mitološka lika, zmaj in riba Faronika, zelo nenavadno, zgovorna pa je tudi pozornost, ki jo jima namenja folkloristika. Pesem o ribi Faroniki je v znanstveni zbirki slovenskih ljudskih pesmi v razdelku bajeslovnih in pravljичnih pesmi navedena na prvem mestu (SLP 1: 123–125), lik ribe Faronike pa je spodbujal umetniško ustvarjalnost na raznih izpovednih ravneh (več Golež Kaučič 2003; Tucovič 2006). Ob veliki pozornosti, ki jo je ta lik deležen v sodobnosti, pa je zanimivo, da se z ribo Faroniko neposredno ne povezuje nobena naravna nesreča na Slovenskem: čeprav njen lik predstavlja grožnjo potresa ali potopa, ni v slovenskem prostoru nikjer ohranjeno pričevanje, da bi po predstavah ljudi resnično zakrivila nesrečo.

Izročilo torej ribi Faroniki ne pripisuje konkretnih posledic potresa na Slovenskem: njen lik se pojavlja le kot obramba ali pa kot izraz splošnega strahu pred potresom oziroma kot opredmetenje prošnje, ki izhaja iz njega. Povzročitelj potresov oziroma podorov in povodnji, povezanih z njimi, je namreč večinoma zmaj, izjemoma tudi druga mitološka bitja, kot na primer *divja baba* na Tolminskem.

Pri tem je pomembno, da je riba Faronika izpričana tudi na Tirolskem, v Švici in v Srednji Nemčiji (Cevc 1958: 136). Tako kot v območju rovtarskega govora se njena pojavnost na Slovenskem lahko povezuje z navzočnostjo nemških naseljencev oziroma s krčenjem slovenske severne meje, značilne za čas do 15. stoletja (Grafenauer 1993: 8). Nasprotje med arhaičnostjo slovenske pesmi o ribi Faroniki in dejstvom, da se njen lik ne povezuje s preteklimi naravnimi nesrečami na Slovenskem, temveč se nanaša na zavarovanje pred bodočo nesrečo, tako odpirajo vprašanje, kdo so bili naseljenci, ki so jih oblastniki naseljevali na prostore, prizadete ob potresu.

Podoba ribe Faronike, ki so jo na Gorenjskem, Notranjskem in Dolenjskem srečevali predvsem na freskah svetega Krištofa, pa je v nekaterih okoljih doživela nenavaden odziv. Pesmi, ki pomenijo odziv na njeno upodabljanje, so usklajene z razlago, da gre za »morsko mačko«.⁸⁸ Različica iz Novega mesta pravi:

Svetega Miklavža cerkevca,
noter je namalana merkevca,
ona mene gleda, jaz pa njo,
jeza me spopade, smuk za njo. (SNP IV, Š 7424: 311)

⁸⁷ V rovtarsko narečno skupino sodi šest narečij, ki se govorijo v porečjih Poljanske Sore, Idrijce in Bače na območjih Cerkljanskega, Idrijskega, Polhograjskega in južnega dela Škofjeloškega hribovja (Logar 1996: 295).

⁸⁸ Merkuca – iz. nem. die Meerkatze – zamorska mačka (*Cercopithecus* – vrsta opice).

Pesem je bila s sorodnimi različicami zapisana še v Tomišlju pri Igu (SNP IV, Š 7425: 312), zabeležena pa je bila tudi na Ježici v Ljubljani.⁸⁹ Različica iz Šmartnega v Tuhinjski dolini kaže na ustvarjeni odpor do tega lika, neustrezna raba spola pri besedi merkuca, razvidna iz te štirivrstičnice, pa dodatno dokazuje nerazumevanje tega pojma:

Merkuca, cerkuca
svetga Miklavža,
kdor ga pogleda,
vsakmu se gravža. (Klobčar 2016)

Smešenje ribe Faronike nakazuje, da ljudje njenega pomena marsikje niso več razumeli, hkrati pa je mogoča tudi razlaga, da je – glede na to, da ta lik ni pripadal krščanski ikonografiji – doživljal nasprotovanje znotraj same Cerkve. Iz Valvasorjevega poročila o kamniški Veroniki je razvidno, da ljudje v njej niso več prepoznali ribe Faronike, zato so razlago za njeno ukletost iskali drugje. V okolju, kjer je živela pesem o ribi Faroniki, pa se je predstava o njeni usodni moči ohranjala.

Z oddaljitvijo od prvotnih zgodb so se dragocena pričevanja o velikem potresu leta 1348, ki jih je ohranjalo mitološko izročilo, izgubljala. Zaradi spornosti verovanja v moč in delovanje mitoloških bitij, kot sta zmaj in riba Faronika, so namreč zgodbe o potresu, na katere so se nanašale, v očeh sodobnikov izgubljale pričevalnost. To pa je bil eden od razlogov, ki so veliki potres leta 1348 na Slovenskem skoraj izrinili iz kolektivnega spomina.

Iz kolektivnega spomina so jih morda brisali tudi sami nosilci tega izročila, in sicer zaradi spomina na dejanja, s katerimi so se skušali skrivaj obvarovati pred novo nesrečo. Iz nekaterih okoliščin je namreč mogoče sklepati, da so se ljudje pred vnovično nesrečo skušali obvarovati še na en način – **z obrednim darovanjem povzročitelju nesreč, zmaju**. Takšne obredne prakse so bile v izrazitem nasprotju s cerkvenim naukom, zato so jih ljudje lahko izvajali le brez vednosti predstavnikov cerkvenih oblasti. Na te možnosti kažejo odmaknjeni predeli s prepadnimi stenami visoko v gorah, prepoznavni po poimenovanjih *baba*.

Baba je eden od likov, prepoznavnih v naravi: poleg njih je mogoče najti tudi dedce, device, može, okamnele svate in žene in še nekatere. Kot bajeslovna bitja naj bi babe, ki so najpogostejši lik, poosebljale smrt, zimo, mraz in neurje, pojavljajo pa se v štirih oblikah: kot slok kamnit kip, kot siva peč oziroma prepadna stena, kot nenavaden debel kamen in kot gorski kup, vršac oziroma glava (Badjura 1953: 132). Poleg že navedenih pomenov se pojem baba pojavlja tudi v sestavljenih imenih s slabšalnim prizvokom,

⁸⁹ Različico pesmi o merkuci z Ježice je povedal upokojeni sodelavec Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU Mirko Ramovš.

povezanim z likom stare ženske, demona, čarovnice (Šmitek 2004: 238), oziroma v sestavljenih terenskih imenih »tipa babin zob, nos, glava, gora, gorica, brdo, potok, vrh, studenec, polje, koleno, gomila itd.« (Piškur 1965: 10).

Ob tem, da se ta pojem med Slovenci pogosto pojavlja v sestavljenih poimenovanjih slikovitih pečin ali skalnih osamelcev, zbuja pozornost povezava tega pojma s pastirskim izročilom (Šmitek 2004: 238) in z darovanjem babi v Kamniško-Savinjskih Alpah: ko je pastir prvič gnal živino na Veliko planino, je moral na Babjem trebuhu ali Pasji peči vreči na tla nekaj drobiža ali manjši hlebec kruha, »da bo ponj prišla baba in darove pobrala, drugače bo hodila okrog s tisto točo« (Cevc 1987: 23). V povezavi s tem je zanimiv mikrotoponim Device v severozahodni steni Planjave/Babe (Badjura 1953: 133; Šmitek 2004: 238), zgodovinar V. Baucer pa je v 17. stoletju zapisal, da »so nekoč prek devinske skale metali bele konje v dar bogu morja in onostranstva« (Šmitek 2004: 228). Pojem baba se v povezavi z obdarovanjem nadaljuje ob obalnem pasu do Velebita (Šmitek 2004: 238–239), kjer je bil darovanju namenjen poseben žrtvenik (Cevc 1987: 23).

Darovanje, kot ga kažejo ti primeri, je povezano s prepadnimi stenami, pečmi. Pojem baba, ki med številnimi pomeni v slovanskem izročilu (Šmitek 2004: 238; Šmitek 2008: 33; Hrobat Virloget 2014: 107–110) izstopa prav v pomenski povezavi z goro (Badjura 1953: 132–134; Hrobat Virloget 2014: 102, 107), se ob tem kaže v posebni vlogi, hkrati pa daje nov pomen tudi že dokazani povezavi s t. i. *devinim skokom* (Šmitek 2008: 33; Hrobat Virloget 2014: 106). *Devin skok* označuje skok dekleta s strmine, s katerim naj bi se dekle izognilo večjemu zlu (Šmitek 2004: 220–221), navezuje pa se na strma pobočja ali prepadno steno nad reko, jezerom ali morjem. Samo dejanje naj bi prineslo moralno-etično zadoščenje in naj bi postalo vzorec obnašanja. (Nav. delo: 226)

Sam pojem devinega skoka pa se v okviru verovanja kaže kot vprašljiv. Ohranjanje deviškosti je bilo v krščanstvu visoka moralno-etična vrednota, ki je bilo v primeru smrti žrtve tudi družbeno priznано: deklet, ki je raje izbralo smrt, kot da bi klonilo pred spolnim nasiljem, je bilo nagrajeno s svetništvom. Te povezave ni mogoče zaslediti niti v Devinu, kjer je bil že v 6. stoletju ustanovljen benediktinski samostan (Božič 2006), kar kaže na to, da je imelo poimenovanje izvor drugje, v darovanju. Na te prakse se je nanašalo tudi metanje belih konj prek devinske skale (Šmitek 2004: 228).

Pojem babe torej v zvezi s prepadnimi stenami odpira vprašanje žrtvovanja. Ena od prepadnih sten, imenovanih Babe, je zagotovo dobila to ime po potresu leta 1348: iz *Specialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie im Masse 1 : 75.000* (Podrobnega zemljevida Avstro-Ogrske monarhije v merilu 1 : 75.000) iz leta 1891 je namreč razvidno, da je bila z imenom Babe, Waben, označena prepadna stena na Dobraču, kjer je ob tem potresu prišlo do podora. To ime je tedaj označevalo tudi vrh, imenovan Wabenziegel (Specialkarte 1891), pozneje imenovan Wabenriegel (Ilešič 1956: 59), danes pa se ime Babe neenotno uporablja za Wabenriedel, Wabenriegel in Wabenkopf.

Ob koncu 19. stoletja je ime Babe, nemško Waben, še označevalo prepadno steno na Dobraču, kjer je ob potresu leta 1348 prišlo do odloma. (Izsek iz Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie im Masse 1 : 75.000, list Bleiberg und Tavis, zone 19, cod. IX, 1891. Militärgeographische Institut, Wien; hrani Zemljepisni muzej GLAM ZRC SAZU)

Da v času po potresu darovanje te vrste ni izključeno, kaže sočasno pesemsko izročilo: na povezavo s potresom in razlitjem jezera namreč kaže tudi pesem o sveti Marjeti in zmagu (SLP 1: 131–133, št. 2), iz katere je razvidno, da je moralo deklet v smrt kot žrtev zmagati. Pesem se nanaša na razlitanje jezera – najverjetneje kamniškega – in torej zaznamuje čas, ki je usodno posegel tudi v življenje pod Dobračem. Iz pesmi je razvidno, da je bil v tem času med Slovenci še živ obred darovanja dekleta, ki naj bi skupnost rešilo pred delovanjem pogubne nadnaravne sile, zmaja. Darovanje človeških žrtev je ob največjih stiskah skupnosti v izjemnih primerih izpričano tudi pozneje.⁹⁰ Tem darovanjem je Cerkev močno nasprotovala, zato so jih ljudje izvajali skrivaj.

Poimenovanje Babe v povezavi s podorom na Dobraču kaže na pomensko zvezo z darovanjem, ki naj bi skupnost rešilo nadaljnjih potresov. Tako kot pesem o darovanju dekleta zmaju tudi to poimenovanje nakazuje možnost, da so se ljudje ob številnih žrtvah

⁹⁰ Takšno žrtvovanje je bilo med Slovenci ob Muri zabeleženo še v 18. stoletju: ob usodni poplavi, ki je skoraj odnesla vas Melinci, so v zemljo zakopali sedemletnega dečka siroto, ukleščenega med dve deski (več Klobčar 2011). Obred darovanja, t. i. božje sodbe s čolnom, ki se po zaslugi navzočega dijaka Ivana Baše ni tragično končal, pa so v isti vasi zaradi izjemne suše izvedli še okrog leta 1893 (Smej 1992: 62–67).

in ponavljajočih se potresnih sunkih z žrtvovanjem dekleta želeli odkupiti za morebitne žrtve nove katastrofe. Darovanje kruha ali denarja babi pa kaže na transformacijo obdarovanja, primerljivo s spremembo pri darovanju vodnemu duhu: darovanje kruha vodi se je ponekod ohranilo do konca 19. stoletja, navada, da se v vodo mečejo kovanci, pa je bila v povezavi z določenimi obredji živa še ob koncu 20. stoletja (več Klobčar 2011: 186–188). To razumevanje tudi pri oronimih, imenovanih Babe, dokazuje, da dekle – baba – ni bila več objekt mitološko osmišljenega darovanja, temveč skrivnostna obdarovanka, predstavljena kot stara ženska, obdana s slabšalnimi pomeni.

Glede na učinke ob potresu leta 1348, razvidne iz razlitij kamniškega jezera in jezera v Matkovem kotu, se sledi obrednega obdarovanja na Babjem trebuhu ali Pasji peči lahko nanašajo na ta dogodek. Povezavo s potresom leta 1348 in možnost obrednega darovanja nakazuje tudi 1891 metrov visok vrh Dovška Baba oz. Frauenkogel nad vasjo Dovje pri Kranjski Gori, s prepadno steno na severozahodu (Šmitek 2004: 238); Dovška Baba sodi v območje, kjer je delovanje potresa razvidno iz drugih dejavnikov, zato ni izključeno, da se je k tej predkrščansko zaznamovani obliki darovanja v primeru skrajne ogroženosti zatekla tudi skupnost v tem okolju. S tem je mogoče razložiti tudi poimenovanje Ljubeljska Baba: gre za drugo ime Košutice, ki se nahaja severno od zahodnega grebena Košute. V Podjuni so to poimenovanje ocenjevali kot napačno, saj so Baba imenovali sedlo proti Košuti. Tudi do tega poimenovanja najverjetneje ni prišlo brez razloga, a je imelo v času, ko so Selani čez to sedlo romali na Brezje, že povsem drugo razlago. (Maurer-Lausegger 2023: 114–115) Razhajanje v rabi pojma baba kot oznake za gorske strmine namreč lahko izhaja iz različnih obrednih praks Slovencev na obeh straneh tega gorskega grebena. Zaradi podora z Mežakle pa se pojavlja vprašanje sledi obrednega darovanja tudi pri Poljanski Babi, skalnem osamelcu v pobočju vzhodnega roba planote Mežakla nad naseljem Kočna.

Pogled nazaj: pričevanja o usodnih naravnih nesrečah pred letom 1348

V okviru konteksta ustnega izročila pred končno strnitvijo ugotovitev o potresu leta 1348 in njegovih posledicah velja osvetliti še nekatere pojave, brez katerih kolektivnega spomina, povezanega s tem potresom, ni mogoče povsem razumeti. Hkrati se pojavlja vprašanje, če – in v kolikšni meri – lahko dogajanja, povezana s potresom leta 1348, pomagajo razumeti tudi odzive na predhodne naravne nesreče, zapisane v kolektivni spomin.

Dolga tradicija mitoloških predstav – izročilo o časovno neopredeljenih spremembah v okolju

Darovanja, ki so svojo sled ohranila v verovanju v delovanje zmaja in v predstavah o babah oziroma v poimenovanjih določenih gorskih vrhov, se niso mogla pojaviti v času, ki ga je že več stoletij sooblikovalo krščanstvo, temveč so ob potresu leta 1348 v najbolj kritičnih okoljih lahko le vnovič oživila. Število **prepadnih strmin na Slovenskem, imenovanih Babe**, namreč izraža močne sledi darovanja, ki jih je lahko oblikoval le predkrščanski pogled na svet, ime vrha nad prepadno steno pa je lahko povezano tudi s pojmom dekleta, device: nad Robanovim kotom, v grebenu med Ojstrico in Križevnikom, je vrh Poljske device, imenovan tudi Molička peč, s pojmom devica pa je povezan tudi Devin v Tržaškem zalivu.

Veliko pogosteje so prepadne stene označene z oronimom Babe. V osrednjem kaninskem pogorju sta Velika in Mala Baba, Baba je nad Krnskim jezerom, poleg Dovške Babe in Košutice ali Ljubelske Babe so še Velika in Mala Koroška Baba med Ravensko in Belsko Kočno, Lučka Brana ali Baba v grebenu med Planjavo in Ojstrico, na robu Kamniškega sedla so proti Planjavi skalnati stolpi, imenovani Babe, Babe so

nad Kobaridom, Prestrankom, Zgornjo Rečico v Posavskem hribovju, Železno Kaplo, na Javornikih in še ponekod. To ozadje ima tudi arheološko najdišče Divje babe: Divje babe namreč Šebreljčani imenujejo prepadne stene v dolini reke Idrijce, pod katerimi sta dve jami. Po odkritju paleolitskega najdišča v spodnji jami, kjer je bila leta 1995 najdena neandertalčeva piščal, so jih arheologi poimenovali Divje babe I in II (Turk 2014: 11). Pri tem se pojavlja vprašanje vloge neandertalčeve piščali v obrednih praksah, povezanih z darovanjem, hkrati pa tudi vprašanje kontinuitete samega obrednega darovanja.

Fenomen Bab v gorah ima danes ponekod izrazito šaljiv prizvok,⁹¹ tako kot ima šaljivo interpretacijo tudi Babji zob na Jelovici (Guzej 2008). Ko so se sredi 19. stoletja v *Novicah* začela pojavljati opozorila, naj ljudje ne nosijo starinskih novcev kovačem v predelavo, pa je bilo omenjeno, da »so tudi v Bohinji našli denarjev pod Babjim zobom« (Hicinger 1859a: 161). To potrjuje, da je bilo s kraji, imenovanimi Babe, povezano darovanje. Baba se imenuje tudi eden od vrhov, ki si od Babjega zoba sledijo proti vzhodu (Silič 2011: 20).

Denar pomeni transformacijo darovanja, najverjetneje povezano s tem, da so ženske iz objekta darovanja, torej iz daru, postale subjekt obdarovanja, torej obdarovanke – ko se ni več darovalo deklet, temveč se je obdarovalo mitološko bitje z imenom baba. Tolminska divja baba, ki je živela v jami (Rutar 1882a: 21), ni bila žrtev mitološkemu bitju, temveč akter: ljudje so verjeli, da je »z veliko plevelnico jez pri Sv. Luciji prekopala in naredila Soči novo strugo« (Rutar 1881: 686).

Ti toponimi nakazujejo, da so imela darovanja usodnim silam, ki se jim je bilo potrebno prikupiti, dolgo tradicijo. Pomen novcev, najdenih pod Babjim zobom, je tako mogoče razumeti šele ob podatku, da je po ljudskem izročilu pod Jelovico prebival zmaj: ljudje so verjeli, da se bo, če se bo razjezil, jezero v Jelovici razlilo.⁹² **Predstave o zmaju,** zaradi katerega se je po prepričanju ljudi v več okoljih sprožil potres ali pa so se razlila jezera, so bile namreč del globoko zakoreninjenega verovanja. Zmaj je izražal najgloblji bivanjski strah, ki se je – skupaj z nekaterimi drugimi predstavami – ob usodnih dogodkih v ljudeh vnovič okrepil, zato ima dolgo tradicijo tudi darovanje zmaju. Za nekatere kraje je bilo mogoče ugotoviti, da povezovanje zmaja s temi naravnimi nesrečami potrjuje učinke potresa leta 1348, za druge pa tega zgodovinskega okvira ni mogoče določiti.

Predstave, povezane z zmajem, so se v določenem okolju lahko navezovala na različne dogodke in se s tem utrjevale. Kot je razvidno iz Valvasorjevega zapisa o dogodku s poti od Vrhnike proti Logatcu (Valvasor IV. 1689: 595–597), pričevanje o zmajevem mladiču, ki Valvasorja ni prepričalo, ni pomenilo naravne nesreče, temveč naravni pojav: navezovalo se je na človeško ribico in na izvir potoka Bele, kraški sifon

⁹¹ V zapisu o Babah, namenjenem praznovanju dneva žena, je Dovška Baba predstavljena z naslednjim pojasnilom: »Tista karavanška 'gospa', o kateri se je legendarni Joža Čop pošalil: 'Sem na Babi ležal pa skozi Luknjo v Zadnjico gledal.'« (Kibubazin b. n. l.)

⁹² Podatek mi je posredovala dr. Jožica Škofic.

pod Jelovcem. Ta občasni bruhalnik bruha vodo v določenih presledkih, vmes pa izvir, danes znan kot Lintvern, delno ali povsem presahne. (Družinski izleti 2018)

Te predstave so prepričanje v usodno delovanje zmaja ob potresih v določenih okoljih ohranjale, vendar ne povsod. V okolici Šmarjete pri Novem mestu, kjer je človeška ribica živela v studenčku Farjevec, se je v bližnjem močvirnem jezeru ohranilo le darovanje, ki naj bi pomirjalo delovanje sil v jezeru: da bi se jezero ne razlilo, tako kot se je v bližnji okolici v preteklosti že zgodilo, »so nekdaj morali vsako leto tele ali pa kokoš vreči« (Volčič 1887: 15). V času, ko so v šmarješki okolici odkrivali številne gomile, tega verovanja in darovanja ni bilo več, le »močvirna rupa« zraven največje gomile, iz katere je vodil ozek vhod v Ajdovsko jamo, je dala slutiti, da »so tukaj naši pradedje kako neversko malikovanje imeli« (nav. delo: 16–17).

Duhovniki so beležili verovanja, ki si jih velikokrat tudi sami niso znali razložiti. V okolici Postojne, na Ubelskem, je bila še po prvi svetovni vojni znana zgodba o kači z Nanosa:

Vsakih sedem let baje pride z Nanosa doli velikanska kača in leze čez njive in travnike med Ubelskim in Razdrtim tja v Beševce, kjer izgine v lozah in hribih. Za seboj pušča sled: potlačeno travo, kakor bi vlekel po tleh kako žrd. Nekateri so mi sveto zatrjevali, da so jo tudi v resnici videli na njenem pohodu in tudi vprežna živina je prestrašena obstala: več metrov dolga kot žrd debela kača z glavo, dvignjeno okoli en meter od tal, je hitela s precejšnjo naglico v smeri od Nanosa proti Beševcam. Poizvedoval sem, kaj bi bila ta kača in kakšen je pomen njenega pohoda, pa nihče mi ni vedel ničesar povedati. Verodostojne osebe so mi zatrjevale z vso resnostjo, da kače sicer niso videle, a da se od časa do časa vidi tista skrivnostna pot v širokosti žrdi čez travnike in njive. Kaj je na tem? (Rupnik 2018: 99)

Glede na povezanost predstav o kači in zmagu (Makarovič 2001: 37) velikanska kača, ki je prišla z Nanosa, ob tem nakazuje ljudsko razumevanje potresa, brez drugih pričevanj pa teh okoliščin ni mogoče razbrati. To velja tudi za številne druge kraje, kjer se je ohranilo izročilo o zmagu, *pozaju*, ponekod imenovanem tudi premog (Rutar 1885: 41–45). **Verovanje v uničujočo moč zmaja** je bilo značilno tudi za Konjiško goro, kjer se je ohranilo izročilo, da so zmagu vsako leto darovali šest belo oblečenih, ovenčanih devic, poleg tega pa je opravil konjiški župnik pred velikim oltarjem dnevno sveto daritev (Kelemina 1930: 242). Ob koncu 19. stoletja so bile »pravljice o lintveru« znane še v Šmarjetni Gori pri Preserju, v Bohinju, »na Vrhovlji v Brdih⁹³ in še v drugih krajih« (Rutar 1885: 45), na primer v Boču (Majciger 1883: 603); zmaj naj bi živel tudi v luknji v Peci, imenovani Huda luknja (Kelemina 1930: 244), zmaj v Bogatinu pa »je bil čuvar

⁹³ Verjetno gre za Vrhovlje pri Kojskem.

neizmernih zakladov« (Kelemina 1930: 126). Pohorski babel, ki je prebival v visoki gori v šentiljski fari, pa je bil tako močan, da je za zajtrk požrl celega junca in izpil vso Mislinjo (Kuret 1943: 11). Zmaja, za katerega so ljudje verjeli, da je živel v močvirju na Ptujskem polju, pa je premagal »vitez, ki je potem sezidal grad Kačjak« (Kelemina 1930: 245). Lik zmaja je znan tudi v nekaterih drugih krajih, na primer v Bohinjski Beli.

Spomin na povzročitelja nesreče so izjemoma ohranjale ritualne prakse, v kolektivnem spominu pa dogodek, na katerega so se nanašale, ni bil več znan. Takšno je izročilo o rodiškem kačonu, *lintvarju*, ki živi na Ajdovščini na vrhu Čuka, kamor je še leta 1787 romalo do enaindvajset procesij letno (Peršolja 2000: 196); tam so namreč še ob koncu 19. stoletja po maši hodili k lintverju (Hrobat 2004: 66). Ljudje so verjeli, da je Čuk znotraj votel in napolnjen z vodo, pri Jezeru pa voda občasno privre na dan. Lokev z imenom Jezero leži na vrhu Čuka, blizu prazgodovinskega in antičnega naselja na Ajdovščini, tik nad rimskim grobiščem iz 1. in 2. stoletja. (Nav. delo: 65)

Predstave o zmaju so se torej lahko navezovala tudi na ogrožujočo moč vode ali na spremembo voda, bodisi da so bile povezane s potresi bodisi da je šlo za poplave. Povezava zmaja z vodo naj bi bila celo starejša od predstave, da zmaj živi v gori:

Najnevarnejšim vidovinam⁹⁴ so dajali naši predniki zmajsko podobo. Najstrašnejša elementarna nesreča je bila za prvotnega človeka pač razbesnela voda, zato so bili najhujši vidovine tisti, ki so mogli škoditi s plohami in poplavami. Ti vidovine so imeli podobo zmaja in predstava zmaja živi do današnjega dne v našem ljudstvu kot pojem škodljivih voda. (Kuret 1943: 11)

V tem kontekstu tudi Cmureški relief zmaja, ki požira človeka, razumljen »kot opomin gledalcu (verniku), da krivičnika in brezbožneža zadene zaslužena kazen« (Oter Gorenčič 2008: 5–18), nakazuje možnost drugačne interpretacije. Ime mesta Cmurek, leta 1151 zapisano kot Mörekke, trideset let pozneje pa kot Murekke, je nastalo iz nemške besedne zveze »zu Mureck«, v Murek (Snoj 2009: 91). Izraža torej pomensko povezavo z vodo, z Muro (nav. delo: 275). Trg je prvotno stal na desni strani Mure, spremembo struge pa si je ob obstoječem naselju težko predstavljati brez usodne poplave, ki je predstavljala veliko naravno nesrečo. Na reliefu zmaja, ki požira človeka – ta upodobitev »se postavlja v čas okoli sredine 12. stoletja« (Oter Gorenčič 2008: 5–18) –, je verjetno sled verovanja, da uničujoče posledice spreminjanja rečne struge in s tem poplav povzroča zmaj, ki živi v vodi. Boj s tem zmajem je bil za posameznika lahko poguben, kar nakazuje tudi cmureški relief.

⁹⁴ Vidovina ima več pomenov; v tem kontekstu pomeni zlo silo.

Zmaj ni predstavljal le nevarnosti potresa, temveč so z njim ljudje povezovali tudi usodno moč poplav in utopitve v močvirjih. V Cmureku je podoba zmaja, ki požira človeka, lahko povezana s spremembo toka reke Mure, izpričano v zgodovini mesta. (Relief zmaja, ki požira človeka. Muzej norosti, grad Cmurek, Trate)

Tudi celovški zmaj se je v izročilu povezoval predvsem z nevarnostjo vode, in sicer z močvirjem okoli Vrbskega jezera. Veljalo je, da je v tem močvirju zaradi zmaja izginilo veliko živine in ljudi, dokler ga niso pogumni domačini z zvijačo premagali. Na pomen predstav o tem zmaju kaže veliki podvig, ki je privedel do postavitve kamnitega zmaja na Novem trgu v Celovcu. Zmaj je bil naročen že leta 1582 (Kretzenbacher 2000: 198); kamen, iz katerega je bil narejen, je bil leta 1590 izkopan v bližnjem Kreuzbergu, samega zmaja pa so izklesali v delavnici v beljaškem predmestju Celovca. Ko je bil dokončan, ga je tristo pražnje oblečenih fantov na valjih prepeljalo v mesto (Wagner 1845: 74). Ta zmaj, *Lindwurm*, ki je bil leta 1624 preoblikovan v vodnjak (Kretzenbacher 2000: 199), je postal »najbolj nenavaden in zanimiv spomin na davno preteklost« (Wagner 1845: 74). Ob skulpturi zmaja pa je kip, ki prikazuje »korenjaškega Korošca Blagoco« in s tem spominja na korenjake, ki so – po izročilu – zmaja premagali (Kotnik 1924: 26–29), oziroma opozarja na nastanek Celovca, povezanega s to povedko (Rutar 1895: 44–45).

Da lik zmaja na Koroškem sodi v čas pred potresom leta 1348, dokazujejo njegove starejše upodobitve: v parkovnem lapidariju Deželnega muzeja v Celovcu je namreč kamen s klesano pleteninasto ornamentiko iz druge polovice 12. ali iz prve polovice 13. stoletja in upodobitvijo vodnega zmajskega bitja. Na portalu župne cerkve na Ledini (Lieding) pri Krki na Koroškem, ki sodi v čas preloma iz 12. v 13. stoletje, je ob sveti Marjeti izklesan zmaj; ima luskinasto telo, ptičja krila, dve nogi, zverski gobec in dolg, zavozlan rep. (Makarovič 2001: 33)

Zvezo z močvirjem ima tudi ljubljanski zmaj (Ovsec 2001: 12); zgodba o tem, da ga je premagal Jazon, je pritegnila tudi Valvasorjevo pozornost (Valvasor XI. 1689: 705; Kropelj 2008: 185). Humanisti, ki so v 17. stoletju živeli in delali v Ljubljani, so namreč v svojih zgodovinskih delih ponosno pisali o najstarejši legendarni zgodovini Emone, njen nastanek pa so povezovali z argonavti in z Jazonom (Šašel Kos 2015: 66–67). Jazona, ki naj bi zmaja premagal ob Črnem morju, da je dobil zlato runo (nav. delo: 67), je Valvasor predstavil v povezavi z ljubljanskim grbom (Valvasor XI. 1689: 705).

Prvotno pa zmaja v ljubljanskem grbu ni bilo: na najstarejših pečatih mesta Ljubljana je upodobljeno le mestno obzidje, na sodnem pečatu iz leta 1454 pa je v grbu mestno obzidje, zmaj pa je nad grbom. Na mestnem pečatu iz srede 15. stoletja se je zmaj pojavil v okrasju okrog grba in na ročaju pečatnika. Na upodobitvah ljubljanskega mestnega grba iz 16. stoletja zmaja ni bilo, v samem grbu pa se je leta 1689 pojavil v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (Makarovič 2001: 39).

Celovski in ljubljanski zmaj sta v grbih umeščena na stolp. Glede na izročilo, ki zmaja povezuje s potresom leta 1348, torej ti dve podobi odpirata drug pogled na naravne nesreče – pogled, kjer stolp pomeni rešitev pred ogrožujočo močjo vode.

Zmaj je poudarjeni simbol Ljubljane, hkrati pa njegov lik ohranja izročilo o nevarnostih nekdanjih mokrišč. (Zmajski most v Ljubljani, prvotno imenovan Jubilejni most cesarja Franca Jožefa I., leta 2025; foto Marija Klobčar)

Izročilo o dveh ravneh kamniškega jezera in vprašanje katastrof pred letom 1348

Podoba zmaja oziroma zmajev je tudi del kamniškega grba, čeprav je njegov osrednji lik Veronika, umeščena v simbolično nakazan grad. Sled zmaja se torej kljub veljavi Veronike oziroma ribe Faronike v Kamniku ni izgubila.

V kamniški okolici, kjer je živelo izročilo o zmaju v jezeru, so živele tudi zgodbe o zmaju, ki je bival pod Grintovci. Z zmajem, ki je prišel iz svojega bivališča v gori, so si domačini razlagali nastanek mogočnega kamnitega plazu, Kamniške ali Slevške rože na Kamniškem vrhu. Tudi v tem okolju so ljudje verjeli, da potres nastane zato, ker z njim narava zmaja, ki pride na plano, pokonča (Podbrežnik Vukmir 1999: 35). O podoru v tem okolju pričata tudi ime planine Gróhat, ki je ljudsko poimenovanje za podrtje oziroma polom (Badjura 1957: 92),⁹⁵ in poimenovanje Hudega konca: hrib z imenom Hudi konec je severno od Gróhata, za dolino Potok. Med domačini se je ohranilo nedorečeno pojasnilo tega poimenovanja: »Tam so jih dol metal!«⁹⁶ Kdo je bil predmet žrtvovanja, ni jasno.

O možnosti starejše katastrofe v tem okolju poleg izročila o zmaju, ki je bival v gorah, govori tudi izročilo, da je jezero segalo do vznožja planin, do Stranj. Pričevanja o obročih, na katere naj bi privezovali čolne, nakazujejo dve ravni jezera, čemur ustrezajo tudi terase na območju med Kamnikom in Stranjami: poleg gladine, ki je segala do bližnjih Nevelj, se torej pričevanja nanašajo tudi na jezero, ki naj bi segalo do Stranj.

Ta pričevanja niso posegala v razlago o samem nastanku teras vzdolž Kamniške Bistrice:

Ledeniška ali diluvialna doba je zapustila v našem ozemlju mnogo vidnih sledov. V dolini Kamniške Bistrice se začno ledeniške groblje že pred Kopišči in se končajo šele za Žagano pečjo. O ledeni dobi pričajo nadalje terase proda ob Kamniški Bistrici od Trzina do Stranj. Nižine ob rekah pa pokriva aluvialni prod in pesek, zlasti od Dragomelj do Homca in ob Radomlji v smeri proti Št. Vidu. (Krajevni leksikon 1937: 175)

Same terase so za domačine pomenile jezerska obrežja, kamnitost Drnovega pa so povezovali z razlitjem jezera. Nekateri domačini še vedo, da je bilo v tem okolju več manjših jezer, na katera ponekod spominjajo močvirja: jezero naj bi pokrivalo Zabrije, razlilo pa naj bi se na stransko stran, jezero v tunjiški dolini pa naj bi odteklo

⁹⁵ To poimenovanje se je ohranilo tudi na Grohotu oziroma Grohatu, planini pod severnim ostenjem Raduhe (Planinska zveza Slovenije 2025).

⁹⁶ Pripovedoval Jani Kemperle.

Jani Kemperle, Ukanov, razlaga pripoved svoje stare matere o nekdanjem jezeru in sledih privezov na bregu v Zgornjih Stranjah, imenovanem Skroti. (Foto Marija Klobčar, 2025)

proti Komendi. Pot med kamniško in tunjiško stranjo, ki poteka po slemenu, po pre-pričanju domačinov sodi v čas, ko so bila v dolinah jezera. Izročilo o jezeru se povezuje tudi z Virom pri Nevljah, na mokrišča pa še spominja ime naselja Loke v Tuhinju.

Na jezero, ki je po pričevanju domačinov segalo do Stranj, se nanašajo poročila o obročih na skalnem pomolu v smodnišnici, po pričevanjih nekaterih vzdrževalcev vidnih še okrog leta 1990; povezujejo se z zgodbo o ribiču oziroma čolnarju graščine na Zduši, ki je živel v Bržnikovi hiši na Bregu, zaselku na Zduši, ki naj bi bil na drugi strani jezera, pa tudi z izročilom o obročih na Malem gradu. To izročilo je bilo še v času med obema vojnoma del promocije kamniškega območja:

Tam, kjer stoji danes mesto Kamnik, je baje bilo v pradavnih časih jezero. Razprostiralo se je po neveljski ravnini ob mekinjskem bregu tja do Stranj. Griček sredi mesta, tkz. Mali grad, kjer stoji na robu cerkvica, se je v onih časih naslanjal na velikega soseda, Križko ali Bergantovo goro, in zaviral pot sedanjemu toku Bistrice. Voda pa se je odtekala tam, kjer je dandanes cesta na Šutno. (B. n. a. 1931: 101)

S tem izročilom se sklada tudi ohranjeni lokalni spomin v Stranjah. Na južnem koncu vasi Zgornje Stranje, imenovanem *Na Skrotah*, naj bi bili še v 20. stoletju hrastovi hlodi, vkopani v tla. Ta del obrežja je bil namenjen pritrjevanju obročev, *rink*, za čolne.⁹⁷ Na izročilo, da je jezero segalo do vznožja planin, se navezuje še pričevanje, da je bila kmetija pri Zgornjem Svatenšku prva nad Kamnikom, »prva kmetija zgór Kamænka«.⁹⁸ v tem pričevanju ohranjanje jezikovno zastarele oznake kaže na prenos ne le vsebine, temveč tudi same ubeseditve.

Primerjava z izročilom o jezeru, ki je segalo do neveljske cerkve, kaže na to, da gre za dvoje pričevanj, kar se očitno nanaša na različne čase in različna pomenska ozadja. Pričevanja o jezeru, ki naj bi segalo do Stranj, nakazuje možnost obstoja obsežnejšega oziroma globljega jezera, s tem pa tudi velike predhodne katastrofe ali pa celo več dogodkov, vključno z možnostjo, da vmes jezera ni bilo. To možnost nakazuje primerjava z začasnimi zajezitvami ob potresu leta 1348.

O obrednosti, s katero so se ljudje skušali obvarovati pred vnovično katastrofo, pričata poimenovanje Hudega konca in izročilo o darovanju, povezanim z njim. V lokalnem spominu se je ohranilo tudi pričevanje, da so domačini kljub nasprotovanju domačega duhovnika ob določenih priložnostih hodili v dolino Bele k neki skali, *griči*, spomin na podobo obredja in na lokacijo griče pa se je izgubil. Sama griča je ohranila svoj pomen: na to mesto so še v začetku 20. stoletja nosili jedi v času blagoslova pred veliko nočjo.⁹⁹ Skala, ki naj bi bila daritveni oltar, je bila po izročilu tudi *Na Brsnikih*.¹⁰⁰

Predstava o dveh zmajih – o zmaju, za katerega so ljudje verjeli, da živi v jezeru (Stele 1929: 69; Cevc 1958: 141), in zmaju, ki živi pod Kamniškim vrhom (Podbrežnik Vukmir 1999: 35), se torej lahko navezuje na različne katastrofe, to pa vključuje tudi vprašanje učinkov razlitja jezer na Drnovem oziroma na Mengeškem polju. Verovanje v moč zmaja se je v tem okolju zelo dolgo ohranilo; to je dokazal preplah ob najdbi mamutovega okostja, še v času med obema vojnama pa je celo na razvitem območju Homca živelo izročilo o zmaju iz petelinjega jajca, zato »za vsak primer« petelinov »niso pustili predolgo živeti«. (Mrkun 1925: 33)

Usodni dogodek ali usodne dogodke, ki so se zgodili pred potresom leta 1348 in so pustili svoje sledi na Mengeškem polju, potrjujejo najdbe v tem okolju. Leta 1842 so namreč ob popravilu ceste med Mengšem in Kamnikom naleteli na ostanke stavb in stebrov (Cevc 1960a: 39). Ta najdba je sprožila domnevo o tem, da je na tem mestu stala

⁹⁷ Pripovedoval Jani Kemperle.

⁹⁸ Pripovedoval Andrej Kuhar.

⁹⁹ Informacije je od stare matere Maričke Gradišek, p. d. Jerinčkove, oskrbnice in kuharice na Kamniškem sedlu, ohranil publicist Iztok Čebašek.

¹⁰⁰ Pripovedoval Jani Kemperle.

Ime Gróhat se kot starejše poimenovanje podora v dolini Kamniške Bistrice povezuje z izročilom o zmaju, ki je bival pod Kamniškim vrhom. (Reka Kamniška Bistrica v Stahovici, levo vrh Gróhat. Foto Peter Naglič, 1934. Izvirnik hrani Matjaž Šporar)

rimska postaja Ad quartodecimo, s to lokacijo pa je Alfons Müllner, častni konservator c. kr. Centralne komisije za raziskovanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov za Južno Štajersko in Kranjsko, povezoval tudi nagrobna spomenika, ki se nahajata v kapeli sv. Kolomana v mekinjski cerkvi (Cevc 1960a: 40; Šašel 1985: 11), in nagrobnik, ki so ga po najdbi odpeljali v Dragomelj.

Rimsko poštno postajo Ad Quartodecimo, na katero se nanašajo omenjene najdbe, torej postajo na poti med Emono in Atransom (mansio Hadrante), omenja *Itinerarium Burdigalense* (Šašel 1975: 89; Sagadin 1995: 217) iz leta 333, ki je najstarejši krščanski opis Svete dežele (Franciscan Cyberspot b. n. l.). Tako kot je bil sredi 20. stoletja zanikan obstoj kamniškega jezera, je bil v času po drugi svetovni vojni jasno izražen tudi dvom v to, da bi bile navedene najdbe povezane s to lokacijo (Cevc 1960a: 40).

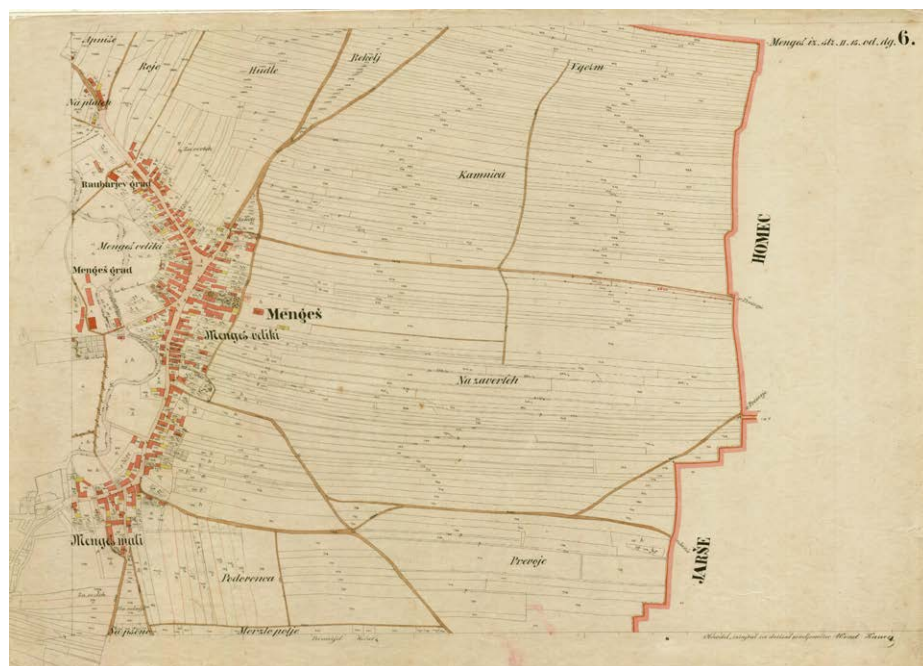
Navedene najdbe pa potrjujejo naključna odkritja predmetov na tem območju. Še v času pred drugo svetovno vojno so kmetje pri oranju na Mengeškem polju pogosto naleteli na kak železen predmet, predvsem na kose železa različnih velikosti in oblik. Te predmete, ki si jih preprosti ljudje niso znali razlagati, a jim niso pripisovali posebnega pomena, so nosili mengeškim kovačem, da so jih prekovali. Marsikaj so odnesli tudi na groblje,¹⁰¹ če se jim je zdelo, da ni več uporabno. Pri oranju so pogosto naleteli tudi »na rimsko opeko ali obdelane kamne«, ki so bili nekoč del rimskih zgradb. Po drugi svetovni vojni so groblje, na katere so ljudje nanašali kamenje in druge izkopane predmete, delavci mengeškega obrata Agrokombinata za boljšo izkoriščenost polj zravnali z buldožerji. (Zika 2011: 25)

Vprašanje katastrofe, ki bi se na kamniškem območju zgodila pred potresom leta 1348, se navezuje tudi na vprašanje pomena kamniškega območja v antiki oziroma na prometne povezave skozi Kamnik. Ker so v kamniški okolici izpričani sledovi iz obdobja rimskega imperija (Vidrih Perko in Sagadin 2004: 215–216; Horvat 2006: 39; Štular 2009: 17, 143), bi takšne sledove moralo izpričevati tudi morebitno naselje v Kamniku. Skromna pričevanja iz tega časa so v južnem delu Šutne, na stiku z nekdanjim predmestjem Zaprice: na vrtu nekdanje Lavrenčičeve hiše na Šutni so bili poleg ostankov zidovja najdeni kovanci, med drugim tudi sesterc Maksimina Tračana, kovan v času med marcem 235 in januarjem 236 (Gabrovec 1975a). Gre torej za skromne sledi, ob tem pa je pomembno, da se Zaprice, kjer je bil leta 1830 najden nagrobnik (Šašel 1985: 10), omenjajo prej, kot se v virih omenja Šutna: leta 1301 je Friderik z Zapric prodal gornjegrajskemu samostanu svojo hišo blizu vrat na Klancu z zemljiščem (Otošpec 1985a: 20). To odpira vprašanje starosti tega dela Kamnika, ob tem pa tudi razlage imena, povezane s pojmom »zapreti«.

Ob različnih pogledih na obstoj rimske postaje Ad Quartodecimo na tem območju (Gabrovec 1975b) je tudi ustno izročilo o samostanu doživelo močno nasprotovanje, ne glede na to, da so bili starejši samostani na Slovenskem povezani s prometnimi potmi (Gruden 1910: 127). Vsekakor pa toponim Groblje, naselje z imenom, ki sicer označuje tudi kup kamenja (Badjura 1953: 126, 149), odpira vprašanje porušitve naselja. Opozorilo na to, da bi bilo »[s] tega stališča [...] vsekakor zelo zanimivo preveriti podatke o antičnih razvalinah v Grobljah, ki leže povsem ob domnevni trasi rimske ceste« (Šašel 1954: 14; Sagadin 1995: 230), bi veljalo zato nameniti večjo pozornost.

Pričevanja iz Kamnika, ki se nanašajo na jezero do Stranj, in najdbe, ki dokazujejo vlogo tega prostora v antiki, lahko pomenijo neko starejšo naravno nesrečo. To bi morda lahko pojasnilo nejasnosti, ki so se pojavile ob zaščitnih izkopavanjih na območju

¹⁰¹ Beseda groblje v pomenu »kup kamenja« se od toponima Groblje ločuje po tonemski onaglasitvi: ima visok padajoči tonem na dolgem samoglasniku, kot ime kraja pa nizkega rastočega. Kot toponim so Groblje množinski samostalnik.

Ledinski imeni Kamnica in Hudle severno od Mengša nakazujejo nasutje, kot se je pokazalo ob zaščitnih izkopavanjih v bližini. (Reambulančni kataster za Kranjsko, 1868. SI AS 181, L149C06)

tedanjega podjetja Semesadike in vzgojnovarstvenega zavoda Mengeš: za pojav polzemljank oziroma vkopavanje mlajših, poznoantičnih objektov v starejšo kulturno plast ter izrazito razliko med uvoženim posodjem in prevladujočo domačo grobo keramiko se namreč kot ena od razlag navajajo tudi poplave bližnje Pšate (Sagadin 1995: 217, 224). Na spremembe v preteklosti je mogoče sklepati tudi iz krajevnega imena Jarše: kraj Zgornje Jarše je leta 1319 izpričan kot Jaericztsch (Torkar in Trpin 2024: 145). Poleg veljavne interpretacije (Snoj 2009: 175) namreč ime Jarše kaže na možnost, da bi bilo poimenovano kot novo, mlado naselje, tako kot mlado, jaro žito. Ustno izročilo pa ohranja spomin na to, da je tam, kjer danes teče Pšata, nekoč tekla druga, veliko večja reka. Izročilo o usahli strugi je ohranjeno tudi v gozdu severno od Vodice. Sledi te usahle struge poznajo le še nekateri, tako kot le še posamezni domačini poznajo izročilo o izginulih jezerih.

Nedorečenost starejših pričevanj o jezerih, spremembah rečnih strug in podorih

Pričevanja o velikem številu jezer v preteklosti in o spreminjanju rečnih strug kažejo na spremembe, ki so jih lahko povzročile naravne nesreče. Simon Rutar, ki je »modrovanje o kamniškem jezeru« obsodil (Rutar 1894: 377), je ob preučevanju pripovednega izročila v 19. stoletju vendarle tudi sam opazal povezave s spremembami v okolju: »O vseh večjih jezerih slovenskih ohranil je naš narod lepe pripovedi. Te pripovedi se mej seboj mnogo-krat ujemajo, tako da so uže nekateri poskušali razlagati njihov postanek.« (Rutar 1881: 682) Ob omembi Morlotove razprave o pripovedki o cerkvi na jezeru je Rutar ugotavljal:

Tako je gotovo, da so po vseh večjih dolinah na Slovenskem nekdanj jezera stala. [...] Taka jezera so bila n. pr. po vsem Notranjskem mej Vrhniko in Ljubljano, ob Savi po Gorenjskem, ob Soči na Tolminskem in pod Gorico na severnej strani Krasa. Tako je bilo tudi na Štajerskem veliko ondešnjih dolin nekdanj pod vodo in jezera so stala blizu Laškega, Nove cerkve, Slovenje Bistrice ('pultska dolina'), Šmarja za Bočem, Loke pri Poličanih, Slovenjega Gradca itd. [...] Jednako je bila baje vsa okolica mej Lembergom in Dobrno pod vodo. Pri Lembergu je bil svet zaprt in potok Dobrna je napolnjeval s svojo vodo vso dolino [...] Tudi okolica Sv. Marjete na Pesnici je bila jezero. Le mal hribček je molel kakor ostrov iz vode. Jednako je bila veržejska okolica pod vodo, zato ima trg še vedno ribo v svojem grbu. (Rutar 1881: 683)

Ob tem je omenil tudi nastanek Šaleške doline (prav tam), kjer je sredi 19. stoletja poleg imena Sv. Juri na jezeru in domačije Brodnik v Šoštanju spomin na jezero ohranjala tudi pesem: »Še dandanašnji popevajo pesem od jezera v skalski dolini« (Viljanski 1857: 236).

Zelo živo je izročilo o jezeru na Prevaljah (Jukič 2006), povezano pa je z razlago nastanka župnijske cerkve sv. Marije Vnebovzete oziroma z njenim poimenovanjem Devica Marija na Jezeru. V razlagi razlitja jezera, povezani z njenim nastankom, prevladuje različica, ki govori o smrti treh graščakovih hčera:

Tam, kjer se razprostirajo danes prevaljske fužine, Farska ves in Guštanj, je ležalo nekoč jezero. Na Temeljnovem vrhu pa je živel ob obrežju imovit graščak, ki je imel tri lepe hčerke. Prvi je bilo ime Marija, drugi Barbara, tretji pa Rozalija. Kaj rade so se hčerke vozile v čolnu po jezerski gladini. Obiskovale so sosednega graščaka na severni strani jezera, koder teče sedaj železnica. Ko so se na večer vračale domov, je hud vihar razburkal jezerske valove in premetaval ladjo kakor orehovo lupino. Ni bilo pomoči. Hčerke so utonile. Graščak je ukazal hlapcem, naj iščejo otroke, a vse zaman. Niti najmanjšega sledu ni bilo o njih. Graščak se zaobljubi, da hoče tam, kjer bo našel trupla,

Različice zgodb o jezeru na Prevaljah kažejo na živost izročila, ki je danes pomemben del predstavitve kraja. (Informativna tabla s predstavitevijo ene od različic povedke o jezeru na Prevaljah; foto Alojz Vogel, 2025)

sezidati svetišča. In prišla je velika vidra in prejedla v soteski pri Guštanju velikansko skalo, da je voda mogla odtekati. Še dandanes leži tu peč v Meži in se imenuje Votla peč, pod njo pa teče Meža. Jezero je usahnilo in našli so trupla. Kjer je našel grof hčerko Marijo, je sezidal cerkev na čast Devici Mariji, ki se še dandanes imenuje Devica Marija na Jezeru. Kjer je našel hčerko Barbaro, je postavil cerkev sv. Barbare in kjer je našel Rozalijo, pa je sezidal votlino, v kateri počiva Rozalija. (Kotnik 1957: 76–77)

Na to različico danes na Prevaljah spominja več obeležij, ohranil pa se je tudi spomin na mesto, kjer naj bi nekoč pregrada jezero zadrževala. Razlitje jezera naj bi sprožila vidra, ki je pregrado preglodala. Manj znani različici zgodbe o razlitju Prevaljskega jezera pa lika vidre ne vsebujeta: prva kot žrtev razlitja jezera navaja le hčerko Marijo – na njeno tragično smrt naj bi spominjal križ na župnikovem travniku – druga pa trdi, da se je devica Marija sama vozila po jezeru in je dala sezidati cerkev v zahvalo za svojo rešitev (Kotnik 1957: 77–78).

Z obstojem jezera je povezana še razlaga nastanka Labotske doline (Rutar 1881: 686), pričevanja pa obstajajo tudi o jezerih v Žirovski dolini, pri Trebiji, v Poljanski dolini, Škofji Loki (Stanonik 2005: 58–65), o jezeru govori izročilo v Rodiku (Peršolja 2000: 120). Poleg navedenih jezer naj bi bila ta značilna še za okolico Slovenske Bistrice in Laškega (Terstenjak 1857: 195), Mislinjsko dolino (Ivančič Kutin 2017: 75), okolico Velenja v smeri proti Šoštanju, za Šaleško dolino od Letuša pri Mozirju do Gornjega Grada (Vijanski 1857: 236) in za Vitanje (Gričnik 1995: 147; Ivančič Kutin 2017: 75). O obstoju jezer govori tudi izročilo nekaterih manjših dolin.

Vrsta pričevanj, ki kažejo na pomembne spremembe v prostoru, se nanaša na območje med Naklom in Radovljico. Povezava z nekdanjim jezerom je poudarjena s toponimom Otok:

Otok, gorenska vas na beljaški cesti. Tukaj je nekdanj, kakor pravijo, krog hribca sv. Jovana jezero stalo, katero se je skoz Mošnjo in Globoko v Savo odteklo. Vasi ime in mnogi jezerski ostanki – okamnjeni polžki i. t. d. ki se na okrožnih gorica najdejo, spričujejo resnico te pravljičice. (Toman 1849: 136)

Izročilo o jezeru, ki naj bi obdajalo vas, je še zelo živo, predstava o času, ko naj bi jezero pri Podvinu odteklo, pa se med ljudmi ni ohranila. Ohranja se zavedanje, da je iz sestave zemlje mogoče razbrati naplavine in da na nekdanje jezero spominja tudi hišno ime *Pri Broščarju*. (Občina Radovljica b. n. l.)

O časovno nedoločni katastrofi govorijo tudi pričevanja o jezeru iz Naklega. Anton Koblar je leta 1885 izročilo o jezeru postavil v ospredje nakelske zgodovine: »Dandanes živi med ljudmi vest, da je ondi, kjer se zdaj širijo Nakelske njive in travniki, stalo nekdanje jezero.« (1885: 16) Kot potrditev je navedel poročilo rajnega župnika Blaznika, da naj bi bil pred več leti stari Lesnikar našel »v skalo vtrjeno železo, kamor so ladije pripenjali« (prav tam). Natančno je opisal tudi obseg jezera in njegovo razlitje: vzhodni breg je bil tam, kjer vzvišen greben, imenovan V Ločinah, loči Nakelsko polje od Struževskega. »To zavoro – pravijo – so Lahi prekopali in jezero je izteklo v Savo. Še zdaj se vidi ta predor, 'Temnik' imenovan; to je ozka dolinica in v njej veliko razmetanega skalovja.« (Nav. delo: 16–17) Pričevanje je oprl na zavetnika strahinjske cerkve, sv. Nikolaja, in na toponime, med drugim na toponim Naklo, in sicer z razlago, da izvira iz besedne zveze »na kalu«: »S to razlago 'na kalu' se vjema nekdanja, zdaj že pozabljena narodna pravljičica, da je prva Nakelska cerkev stala na skalnem robu nad Pivko ter molela v jezero; in druga vest, da se je Nakelski cerkvi nekdanj reklo 'pri sv. Petru na jezeru'.« (Nav. delo: 17)

Poizvedovanje o stari nakelski cerkvi je bilo že v začetku 19. stoletja brezuspešno, še manj upanja za odkrivanje teh sledi je imel avtor teh zapisov, Anton Koblar. Opozoril je le na dve predhodnici sodobne nakelske cerkve sv. Petra (1885: 45) in na izročilo cerkve

Na Tolminskem je izročilo o jezerih in njihovih razlitjih ter o spreminjanju rečnih strug najbogatejše, dokumentiranost razlogov za te spremembe pa najskromnejša. (Tolmin, kolorirana razglednica, odposlana leta 1911. NUK, dLib.si)

sv. Nikolaja v Strahinju: »Pravljica pripoveduje, da je v davnih časih stala tu kapelica, kjer so ribiči častili sv. Nikolaja, in da so pred 500 leti tu sezidali prvo cerkev; z njo se soglaša zapisana vest, da se je prvo svetišče Strohinsko zgradilo okoli l. 1382.« (Koblar 1885: 58) Cerkev naj bi bila torej sezidana po potresu leta 1348, ni pa mogoče ugotoviti, ali se s tem potresom povezuje tudi izročilo o nakelskem jezeru; vsekakor na škodo ob tem potresu v Naklem spominja indulgenčna listina za cerkev sv. Petra (nav. delo: 46).

Predstavljeni razvid jezer dopolnjujejo toponimi, kot je Barka v Vremski dolini, in imena cerkva, kot so – poleg že omenjenih – Sv. Marija na jezeru nad Golim Brdom (Brda b. n. l.), starejša poimenovanja cerkva, kot na primer Naša ljuba Mati na jezeru v Leskovcu pri Krškem (Župnija Žalostne Matere Božje b. n. l.) ali Marija na Jezeru, kot so ljudje še v začetku 20. stoletja imenovali župnijsko cerkev Marijinega Vnebovzjetja v Slavini; to jezero naj bi bilo »podobno Pališkemu in Petelinskemu« (Zabukovec 1910: 91–92). Izročilo o jezeru je še navzoče tudi v Čolnišču, kar naj bi potrjevalo dejstvo, da je zavetnik cerkve sv. Miklavž; govorice o privezih na obzidju okoli te cerkve se doslej niso potrdile (Fabjan 2017: 76–77).

Zelo bogata so pričevanja o jezerih s Tolminskega (Rutar 1882a: 6; Hrovatin 2007; Ivančič Kutin 2017). Na Tolminskem so povedke o jezerih še danes zelo žive, hkrati pa je

opazna velika pestrost pripovedi. Po nekaterih interpretacijah naj bi bila pod vodo »cela dolina, od Kobarida do Mosta na Soči« (Ivančič Kutin 2017: 76), s čimer se sklada tudi opis ledeniškega jezera (Trošt 1961: 33; nav. po Ivančič Kutin 2017: 75). Simon Rutar je, sodeč po obliki površja in sledih »vodinega izpiranja«, sklepal, da je »ležalo v gorenji soški dolini več jezer«, in sicer »jezero ob Koritnici med Logom in bolsko sotesko, v bolški kotlini med vaséma Koritnico in Žago, u tolminski dolini med Kobaridom in Modrejem ter okoli Sv. Lucije, kjer se je hribček Sv. Mavra vzdigal kakor otok iz jezera« (Rutar 1882a: 6). V izročilu so se ohranjali tudi spomin na prevažanje pokojnikov s čolni na pokopališča, privezi in ribarjenje, vključno z razhajanjem v teh pričevanjih (Ivančič Kutin 2017: 75, 78).

Kolektivni spomin razlitja jezer večinoma povezuje z mitologijo, torej z zmajem ali s pošastjo, ki spominja nanj, ponekod pa so razlitje iz raznih vzrokov sprožili ljudje, v povezavi z graščaki ali brez njih (Hrovatin 2007: 112). Povzročitelji razlitij jezer, predvsem zmaj, na Tolminskem pa tudi divje babe, velikan ali povodni mož, so odstranili jezove ali skale, ki so zadrževali jezera, kar nakazuje verjetnost potresa. Vidra, ki je sprožila razlitje jezera na Prevaljah, je verjetno preoblikovan zmajevski lik. Tudi vloga človeka kot vzrok za razlitje je povezana z odstranitvijo ovire, kar kaže na potres.

Na Tolminskem se je ohranjalo tudi izročilo o spreminjanju rečnih strug: struga Soče naj bi »nekdanj ležala mnogo više« (Rutar 1882a: 6). Po nekaterih, v 19. stoletju ovrženih pričevanjih pa naj bi Soča sprva tekla tam, ker zdaj teče Nadiža, torej v smeri proti Čedadu, po potresu pa sta se Nadiža in Soča ločili (Ivančič Kutin 2017: 79). Ohranjajo se pričevanja o tem, da je Nadiža sprva tekla skozi sotesko Pradol (prav tam), izročilo o preusmeritvi toka Nadiže pa dobiva svojo potrditev v najnovejših geoloških raziskavah plasti na levem bregu te reke (Ratej 2025).

Po izročilu naj bi voda iz Kobariškega jezera odtekla, ko je velikan razmaknil Mijo in Matajur (Ivančič Kutin 2017: 79), oziroma naj bi se preusmerila, ko se je pri Robiču zgodil podor Molida (Kravanja 2007: 98). Ta pričevanja jasno nakazujejo potres, okvirno časovno umestitev pa omogoča lokalno izročilo. Jezero naj bi bilo namreč v kobariški dolini še pred tisoč leti in naj bi odtekalo proti Robiču v Nadižo. Ko je pri Robiču prišlo do podora, naj bi voda iz jezera poiskala pot na nasprotno stran, v Sočo, na tem območju pa je ostalo močvirje. Kot pričajo podatki farne kronike župnije Kobarid, ga je začel izsuševati kobariški župan Izidor Palagruzzi, in sicer šele leta 1874 (Rupnik 1997: 42; nav. po Kravanja 2007: 98).

Vprašanje uničenja vasi Molida oziroma podora z Matajurja se navezuje na ledino ob cesti iz Robiča proti Kobaridu, oddaljeno od Dera okrog petsto metrov proti vzhodu (Kravanja 2007: 85), v podnožju Matajurja oziroma Molidnika – »velike skale, s katere se je na Molido utrgalo skalovje« (nav. delo: 86). Molida, s katero je povezano izročilo o zasuti vasi, je »res 'zasuta' z velikim skalovjem, na kakšnih dvesto kvadratnih metrih, na Molidniku pa je vidna posledica podora« (prav tam).

Ljudje so vzrok za uničenje vasi Molida videli v oholosti prebivalcev, ki so sicer živeli v izobilju. Izobilje je spremljala skopost, saj so otrokom s kruhom brisali ritke, beračem pa ga niso privoščili. (Lavrenčič 1996: 12; Kravanja 2007: 86) Kot ubožca v izročilu nastopata tudi sveti Peter in Bog (Kravanja 2007: 86). Zgodbe s temi motivi so prenašali predvsem berači, ki so s širjenjem teh zgodb širili tudi vest o tem dogodku, spomin na časovni okvir dogodka pa zanje ni bil pomemben: z osupljivo poučno zgodbo so namreč pri ljudeh skušali doseči predvsem večjo darežljivost.

Potrditev obstoja kobariškega jezera v zadnjem tisočletju kaže na to, da se podor Molide ne nanaša na nek oddaljeni čas. Uničenje vasi Molida ob tem nakazujejo naključne najdbe, kar je razvidno tudi iz vpisa enote nepremične kulturne dediščine Ministrstva za kulturo Republike Slovenije: »V vasi Robič je dokazan naselbinski depozit iz rimske dobe. Obsežnejše rimskodobno poselitveno območje je verjetno tudi vzhodno od Robiča (ljudsko izročilo govori o stari vasi v Molidi), doslej potrjeno le s slučajnimi najdbami.« (Ministrstvo za kulturo b. n. l.) Izročilo o podoru se je v tem prostoru povezovalo tudi z naseljem Staro selo: stara vas, zasuta s skalovjem, naj bi bila nekoliko višje od obstoječe (Kravanja 2007: 86).

Primer Molide dokazuje, da je časovno določanje v izročilu ne le negotovo, temveč brez drugih dokazov nemogoče. Še bolj nemogoče je ugotavljanje usodnih poplav. Na te naravne nesreče kažejo razna pričevanja o prekinitvi tradicije, zgodbe o nekdanjih cerkvah in samostanih na ravnini, o sledovih nekdanjih poslopij, na katere so kmetje naleteli ob oranju polj, in izročilo o spremembah rečnih tokov. Takšno izročilo je ponekod v farnih kronikah seglo čez lokalne okvire, kot na primer izročilo o nekdanji vasi blizu cerkve sv. Radegunde in cerkve sv. Katarine v Srednji vasi pri Šenčurju in o samostanu v bližini (Lavtižar 1901: 60, 76–77); ponekod so to izročilo ohranjali razlogi za poimenovanje naselij, na primer v Cerkljah na Gorenjskem (Ravnikar – Poženčan, NUK, Ms 483). Nekatera opažanja se potrjujejo z arheološkimi najdišči, kot na primer na Drnovem pri Krškem, ali pa ostajajo le kot lokalni spomin, vtisnjen v sledi nekdanjih cest ali v pripovedi o spremembah rečnih tokov, tudi tokov velikih rek, kot je reka Drava, ki naj bi po pripovedi nekoč tekla južno od Pohorja.

O usodni moči vode v preteklosti pa celo v sami Ljubljani govori predvsem lik zmaja. Njegova podoba je umeščena ne le v mestni grb, temveč se kot simbol mesta pojavlja na vseh ravneh mestne prepoznavnosti. Ob prijaznih podobah zmajev v trgovinah s spominki pa povezanost zmaja z nevarnostjo poplav in s pastmi mokrišč ohranja predvsem zgodba o Jazonu in argonavtih (Šašel Kos 2015: 66–67).

Mesto, ki ima poleg Celovca najbolj prepoznavno podobo zmaja, ima torej najbolj zabrisane sledi o razlogih, ki so ga oblikovali. Vsaj del nejasnega izročila pa je mogoče osvetliti ob primerjavi z naravnimi nesrečami, ki bi lahko vplivale tudi na dogajanje v slovenskih deželah.

Starejši potresi in poplave v kontekstu pomembnih družbenih sprememb na Slovenskem

Dokumentiranost starejših potresov na Slovenskem je zelo skromna, in sicer ne le za čas pred letom 1348, temveč celo za obdobje pred letom 1511. Antonu Koblarju, ki je v letu ljubljanskega potresa pisal o starejših potresih, so se pričevanja pred letom 1348 zdela nezanesljiva, vključno z Valvasorjevimi:

Prvih dveh potresov, katera omenja Valvasor, trdeč, da so bili 1. 792. na Kranjskem in v sosednjih deželah povodnji, lakota, kuga in hudi potresi, ter da se je prikazalo več strašnih prikazni na nebu z zvezdo repatico, in da so se istotako pokazala znamenja na nebu, ko je bil 1[eta] 1000 grozovit potres v Ljubljani, se nam komaj zdi vredno omenjati, ker iz teh dob nedostaje zanesljivih zgodovinskih podatkov. (Koblar 1895: 68–69)

Anton Koblar je za čas pred potresom leta 1348, ki ga je označil kot usodnega (1895: 69–70), kot zanesljivo pričevanje za slovenski prostor navedel le, da je bil 4. maja leta 1201 »tako hud potres na Štajerskem, da je razsul mnogo hiš in gradov. V vitanjskem gradu se je podrl stolp, ki je ubil 8 oseb« (nav. delo: 68–69). Morda se na to navezuje izročilo, ki ga je v opisu gradov in graščin navedel Janko Orožen: »Propad gradov v rogaški okolici. Stari ljudje so pripovedovali, da je prišel nekoč nekdo po zraku in raznesel vse stare gradove.« (Orožen 1936: 186) Potres leta 1201 je omenjen tudi v Ribaričevem razvidu potresov, in sicer kot potres v Murauu na Zgornjem Štajerskem (1994: 18).

V 13. stoletju pa je bil v bližini dokumentiran še en **potres, in sicer leta 1222** na božični dan opoldne. Šlo je za močan potres, za katerega velja, da je bil epicenter na območju Brescie. Leto za tem je Francesco Palladio, avtor dela *Historie della Provincia del Friuli*, v opisu sklenitve miru med oglejskim patriarhom in grofom iz Pocie zapisal, da je bil to strahovit potres, splošen v vsej Italiji, a bolj zaznaven v Furlaniji kot v vsaki drugi pokrajini. Prizadel je tudi Čedad, kjer je porušil veliko stanovanjskih hiš, predvsem pa palačo. V njej je tedaj stoloval Bertold iz rodbine Andechs-Meranskih, saj je bilo v Ogleju podnebje zaradi malarije nezdravo. Patriarh je po potresu premestil sedež na videmski grad, ki je bil funkcionalno ustrežnejši in je bil v središču pomembnih prometnih poti; med njimi je bila najpomembnejša nekdanja Via Julia Augusta, ki je vodila v Nemčijo. Videm se je zato iz vasice v petdesetih letih spremenil v mesto. (Cremonesi 1978: 72)

Oglejski patriarh Bertold pa med Slovenci ni znan le zaradi premestitve sedeža patriarhata v Videm, temveč predvsem po tem, da je iz okolice Innichena v Pustriški dolini na Južnem Tirolskem v Baško grapo naselil med sedemdeset in osemdeset ljudi. V dolini Koritnice je tako nastala Nemška Koritnica, imenovana tudi samo Koritnica oziroma pozneje Nemški Rut, po drugi svetovni vojni preimenovan v Rut. Naseljenci so

dobili več posebnih pravic, kot so bile pravica do lova, oprostitev tlake in nekaterih dajatev, pozneje tudi služenja vojaškega roka. Čas te naselitve ni znan, znano je le, da se je to zgodilo v obdobju, ko je bil Bertold oglejski patriarh, torej med letoma 1218 in 1251 (Valentinčič Furlan 2015: 4). Naselitvi s Tirolske pa daje drugačen poudarek podatek, da je bila Pustriška dolina prvotno imenovana Bistriška, kar s poimenovanji Bustrusa in Bistrisa izpričujejo stare listine (Babnik 1883: 65), »slovanski elementi v vzhodni Pustriški dolini« pa so zbujali pozornost še v drugi polovici 19. stoletja (Mitterutzner 1879).

Glede na posledice potresa leta 1222 v Čedadu, zaradi katerih se je oglejski patriarh Bertold iz Čedada umaknil v Videm, je zelo verjetno, da je potres prizadel tudi širše tolminsko območje in s tem dolino, skozi katero je tekla pomembna trgovska pot med Čedadom in Škofjo Loko. Da so prebivalci te doline doživljali hude stiske zaradi naravnih nesreč, dokazuje prvotno poimenovanje kraja Zali Log: v izročilu se ohranja zavedanje, da se je kraj nekoč imenoval Zli Log.¹⁰² V tem kontekstu se ob veljavni interpretaciji toponima Hudajužna (Snoj 2009: 165) nakazuje tudi razlaga, ki ime kraja povezuje s težkimi življenjskimi razmerami v tem delu doline.

Pot, ki je od Čedada vodila skozi Škofjo Loko, se je proti vzhodu nadaljevala skozi Kamnik. Oglejski patriarh Bertold, ki je poskrbel za naselitev Baške grape, je leta 1232 potrdil tudi ustanovitev hospitala v Kamniku, ki sta ga poleg njega utemeljila še njegova brata Oton VII., vojvoda meranski, in Henrik IV., mejni grof istrski, cerkev pa je bila iz špitalske povzdignjena v župnijsko (Kos 1928: 281, št. 585). Prenos župnije iz Nevelj v Kamnik, povezan z novo vlogo špitala in župnijske cerkve, torej sodi v čas, ki ga je vsaj na Primorskem zaznamoval potres. V Kamniku nekateri s tem časom povezujejo razlitje kamniškega jezera (Rebolj 2016), pri čemer je ta povezava lahko nastala zaradi potresa leta 1222.

Soriški jezikovni otok je bil naseljen ob koncu 13. stoletja; tirolske kmete iz okolice Innichena in Toblacha je verjetno naselil škof Emicho iz Freisinga (Brednich 1966: 109). Tudi v tem primeru ni mogoče izključiti povezave s potresom, čeprav je na voljo le skromen podatek: kanonik Giuliano, ki je bival v Čedadu, je zapisal, da je bil 1279 velik potres, ki je prizadel čedadsko področje in je porušil nekatere gradove. To se je zgodilo »24. aprila na praznik sv. Jurija, enkrat pozno zvečer (sero in crepuscolo semel) in tudi okoli polnoči, med jutranjo molitvijo menihov (matutinali Fratrum)« (Cremonesi 1978: 72). Bližina Čedada vnovič odpira vprašanje škode na območju zahodnega dela današnje Slovenije, s tem pa potrebe po novi naselitvi. Možni vpliv navedenih potresov nakazuje podatek, da je bila Stara vas, ki je od leta 1982 del Žirov, leta 1291 imenovana Ztariwasi, medtem ko urbarji v njeni bližini od leta 1291 do 18. stoletja »Nove vasi« ne omenjajo (Kos 1929/1930: 163).

¹⁰² Pridevnik zli se leta 1260 pojavi tudi v povezavi z vasjo pri Cerknici, danes – tako kot potok – imenovani Zala (Notranjska 2022).

Oznake porušenih naselij, ki jih je mogoče razbrati iz pridevnikov »stari«, so v tem času tudi na Koroškem: Stara Ves (nem. Altenmarkt) pri Grebinju je bila s tem imenom izpričana leta 1236: »'Novi trg' v tem slučaju je Grebinj, ki se imenuje 1. 1237 prvič forum, Stara Ves pa istega leta Vetus villa« (Kos 1929/1930: 164). V primeru Vuzenice v Dravski dolini je Milko Kos opozoril še na en dejavnik: »Tudi Vuzenica ima svoj 'stari' in 'novi' trg. Stari Trg, ki ga prvič zasledimo 1. 1330, se je prejkone imenoval zgornji del naselbine, okoli stare župne cerkve, in bil slovenski po narodnosti naseljencev. Novi Trg je pa nastal pod gradom in ima v sestavu svojih prebivalcev precej doseljenega nemškega elementa«. (Nav. delo: 165)

Naselitve prebivalcev od začetka 13. stoletja naprej, ki jih je mogoče povezati s potresi, se torej jasno povezujejo z nemškim jezikovnim okoljem, te povezave pa se nakazujejo tudi za starejše obdobje.

V **potresu 3. januarja leta 1117**, o katerem je v zvezi s Padsko nižino še vedno veliko odprtih seizmoloških vprašanj, je prišlo do najpomembnejšega aktiviranja glavnih prelomnih con v severnem delu Jadranskega morja od zgornjega miocena dalje (Mantovani idr. 2021: 381). Ta potres je prizadel Benečijo in Lombardijo, zajel lagune pri Benetkah in pred mestom na pol pogreznil otok Malamocca. Katoliški duhovnik in zgodovinar Lodovico Antonio Muratori, ki je o tem potresu leta 1750 pisal v *Annalih d'Italia*, ga je označil kot dotlej najhujši potres. Glede na Muratorijeve zapise je potres pustošil po Nemčiji in posebej po Italiji, smrt prinašajoči sunki pa so si sledili skozi štirideset dni. (Cremonesi 1978: 72)

Ta potres na Slovenskem ni zabeležen, pozornost pa zasluži Muratorijeva oznaka, da je poleg Italije prizadel Nemčijo: tudi za potres leta 1348, ki je na Slovenskem kljub katastrofalnim posledicam zelo skromno izpričan, je namreč mogoče najti podatek, da je prizadel nemške dežele: Giovanni di Parma je v kroniki na primer zapisal, da se je tedaj nekje na Nemškem podrl Dobrač (Rohr 2003: 132). Celo v slovenskem poročilu, objavljenem ob petstoletnici potresa, se je pojavil zapis, da »je bil po vsej Nemčiji tako močan potres, kot ga ni bilo od Kristusovega trpljenja« (Jellouschek 1848: 52). Oznaka se očitno nanaša na dežele, kjer je bila nemščina uradni jezik.

Na vprašanje, ali je leta 1117 potres prizadel slovenske dežele, je mogoče iskati odgovor prek zapisov toponimov in dogajanj v nekaterih prometno pomembnih krajih, ki kažejo na spremembe po tem času. Najvidnejši je primer trga Rajhenburg, kot se je do leta 1953 imenovala Brestanica. Del Brestanice se namreč imenuje Šutna.

Leta 1127 ali pa med letoma 1130 in 1147 je salzburški nadškof Konrad I. »na strmem kamenitem hribu nad Savo« v Rajhenburgu dal zgraditi utrjen grad (Krajevni leksikon 1937: 81), ta dogodek pa ima dve nasprotujoči si razlagi, ki s tem interpretirata starejšo zgodovino tega kraja: razhajanja so v tem, ali je šlo pri tem za novogradnjo ali za obnovo. Stališče, da je bil grad tedaj šele zgrajen, zanikuje veljavnost starejših dokumentov, povezanih z zgodovino Rajhenburga (Štih 2013: 361), predvsem pristnost prepisa listine kralja Arnulfa.

Prepis listine kralja Arnulfa, ki je bila 29. septembra 895 izstavljena v Oettingenu na Bavarskem in zadeva trg Rajhenburg, je imel do druge polovice 20. stoletja velik pomen: veljalo je, da je kralj Arnulf, prapravnuk Karla Velikega, s to listino svojemu zvestemu Valtuniju, ki velja za prednika Eme Krške,¹⁰³ podelil v last obsežno posest na Koroškem, ob Savi in na območju Judenburga (Štih 2013: 356). Del te posesti so bile tudi tri kraljeve kmetije v Marki ob Savi v Rajhenburgu in neko posestvo pri Krškem (Krajevni leksikon 1937: 81). Trg Rajhenburg je ob tem veljal za najstarejši na Slovenskem izpričan grad (Kos 1955: 154; Štih 2013: 356), njegovo ime pa naj bi nakazovalo mogočnost in trdnost (Kos 1939: 21; Štih 2013: 356). Na podlagi prepisa te listine sta Rajhenburg in Krško veljala za najstarejša nemška toponima južno od Karavank in spodnještajerske Drave (Štih 2013: 356).

Del Brestanice z imenom Šutna, ki kaže na porušitev, daje dokumentu o vlogi salzburškega nadškofa Konrada I. in zgraditvi gradu Rajhenburg na nasprotnem hribu nov poudarek. (Grafični list z upodobitvijo trga Rajhenburg oziroma Brestanice, *Lithographirte Ansichten der Stayermarkischen Städte, Markte und Schloßer*. NUK, dLib.si)

¹⁰³ V citiranem članku je Ema Krška navedena kot Hema Krška, torej z nemško različico osebnega imena, ki se vedno bolj uveljavlja.

Prepis listine, ki dokazuje veljavo trga Rajhenburg, je s študijami Ernsta Klebla, Kurta Reindla in Herwiga Wolframa, objavljenimi v drugi polovici 20. stoletja, oziroma z interpretacijo, da »deluje pasus o Valtunijeve posesti na Savi v celotnem besedilu listine nekako moteče« (Štih 2013: 358), obveljal za ponaredek. Trditve o naknadni manipulaciji je v novejšem času s svojo raziskavo poglobil Hans-Dietrich Kahl (2002; nav. po Štih 2013: 359–360). Začetke rajhenburškega gradu naj bi bilo tako mogoče povezati šele z nadškofom Konradom I., dosedanja trditve, da je ta Rajhenburg takrat znova pozidal, pa je bila s tem ovržena (Štih 2013: 361).

Toponim Šutna, ki je del mesta Brestanica, pred drugo svetovno vojno pa je veljal za zaselek (Krajevni leksikon 1937: 81), pa kaže na to, da je te presoje vendarle potrebno vnovič premisliti. Zapis »Richenburch a novo edificavit«, ki je s prejšnjo interpretacijo pomenil, da je bil Rajhenburg vnovič pozidan, namreč z ozaveščenostjo toponima Šutna dokazuje starost Brestanice tudi s prevodom, da je nadškof tedaj Rajhenburg pozidal na novo. Šutna namreč pomeni porušeno naselje in glede na to, da se ta del nahaja na hribu nasproti gradu Brestanica, kaže na verjetnost, da je bilo prvotno naselje na tem mestu ali pa tudi na tem mestu in da je bilo ob potresu uničeno: tako kot so zaradi uničenja stavb in pietete do pokojnih po potresu leta 1348 več trgov premestili na nove lokacije, se je to, sodeč po tem toponimu, lahko zgodilo tudi v Rajhenburgu oziroma Brestanici. V nasprotju z Rajhenburgom pa je bilo pri naseljih, kjer je po potresu leta 1348 prišlo do prenosa pravic, to zaznamovano tudi z imenom prejšnjega ali novega naselja, in sicer s pridevniki stari ali novi. Iz tega je mogoče sklepati, da je poimenovanje Šutna v Brestanici najstarejše na Slovenskem.

Ruševine, ki jih nakazuje ime Šutna, so nastale le ob poružitvi zidanih stavb, to pa kaže na nekdanji pomen kraja: toponim Šutna tako nakazuje pomen Brestanice še v času, preden jo je Ema Krška po moževi smrti v zameno za desetino na Koroškem podarila »solnograški«, salzburški nadškofiji (Krajevni leksikon 1937: 81). Prav toponim Šutna kaže na kontinuiteto te strateške točke, pomembne zaradi prometa oziroma trgovine po Savi: kraj namreč svojega pomena ni mogel dobiti šele leta 1127 ali pa med letoma 1130 in 1147, ko je nadškof Konrad I. »na strmem kamenitem hribu nad Savo« dal zgraditi utrjen grad (prav tam).

Toponim Šutna pa ne pojasnjuje le preteklosti Rajhenburga oziroma Brestanice, temveč z nemškim poimenovanjem ruševin oziroma grobelj opozarja na vlogo nemškega jezika in nemškega zavzetja pomembnih točk v tem prostoru, s tem pa tudi na možnost, da je to naselitev omogočil potres leta 1117. V sredino 12. stoletja, v leto 1144, sodi tudi prva omemba Ljubljane, in sicer najprej z nemškim nazivom Laibach, ta zapis pa je prav tako povezan z imenom salzburškega nadškofa Konrada I. (Kos 1945: 85–86). Z nadškofom Konradom I. se povezuje še začetek delovanja kovnice v Brežah (Friesach), kovnice znamenitih »breških denaričev«; ta sodi v čas med leti 1125 in 1130, ko je ta

nadškof prenovil svoj grad na Petrovi gori (Petersberg) pri Brežah na Koroškem (Koman 1995/1996: 50–51). Tudi za Breže, eno najstarejših mest na nekdanjem slovenskem ozemlju, je namreč značilno, da se je naselje »iz prvotnega prestavilo na precej oddaljen, drug prostor« (Gestrin 1989: 474), kar kaže na naravno nesrečo.

Milko Kos je ob navedbi Novega in Starega trga v Vuzenici opozoril na doseljevanje Nemcev v novonastali del naselja (Kos 1929/1930: 165). Še bolj kot ta navedba pa se vprašanje tega vpliva odpira v primeru, ki ga označuje dejavnost salzburškega nadškofa Konrada I. To narekuje vpogled v naravne nesreče, ki bi lahko porušile ta naselja in odprle možnosti za prihod in investicije novih lastnikov.

V ta čas sodi tudi prvi zapis imena naselja Grosuplje: naselje je bilo namreč kot Groschlupp zabeleženo leta 1136. Ima pridevniško sklanjatev in čeprav ima veliko razlag, »etimološko ni zanesljivo pojasnjeno« (Snoj 2009: 155). Razložiti ga je mogoče z naravno katastrofo, kot izraz velikega uničenja – kot »Groß Ūbel«, Veliko hudo, s čimer se sklada tudi pridevniška sklanjatev¹⁰⁴ tega toponima. Ob tem se tudi kaže, da je imel kraj nekoč velik pomen: večje oz. pomembnejše ko je bilo naselje, hujša je bila izguba ob njegovem uničenju. Silovitost potresa se je namreč najjasneje izrazila prav v zidanih stavbah, ki so bile po drugi strani izraz velikega bogastva. Pridevniško sklanjatev pa ima tudi toponim Ubeljsko, leta 1200 prvič omenjen kot Vlbelzch (Torkar 2009: 374): možnost te interpretacije nakazuje tudi izročilo o kači z Nanosa (Rupnik 2018: 99).

Območje, kjer je v tem času prišlo do pomembnih sprememb, je Spodnja Savinjska dolina. Leta 1147, zanesljivo pa leta 1182, se omenja Sachsenfeld, in sicer ne le kot nemško ime za Žalec: to poimenovanje je namreč označevalo »vso dolino do Sv. Petra in še dalje« (Krajevni leksikon 1937: 111). Savinjska dolina je bila tedaj ob pomembni prometni poti, ki je preko Ljubljane povezovala Primorje s Štajersko, o čemer pričajo »mnoge najdbe srednjeveških novcev, breških in oglejskih pfenigov, ki so jih celo začeli nazivati 'savinjske pfenige'« (prav tam). Toponim Sachsenfeld je zato bolj kot ljudskoe-timološko (Snoj 2009: 485) mogoče razumeti kot dokaz za naselitev s Saške.

Te spremembe lahko pomenijo naseljevanje po potresu leta 1117, lahko pa je do sprememb v tem pogledu prišlo že po letu 1000, le da niso bile takoj izpričane. Prvi »zgodovinski« potres, ki ga navaja tudi slovenska seizmologija, je bil namreč **potres leta 1000 oziroma leta 1001**; razhajanja se nanašajo na različna koledarja. Navaja se kot potres v Furlaniji, epicenter pa je bil na Veronskem. Ta potres je porušil obodni zid oglejske bazilike, in sicer v višini sedem metrov (Cremonesi 1978: 71). Na Sloven-skem je označen kot »problematičen potres, ki naj bi ga čutili tudi na Kranjskem«

¹⁰⁴ Ob pridevniški sklanjatvi se danes za ime kraja Grosuplje uveljavlja tudi samostalniška, ki zamegljuje to razlago.

(Ribarič 1994: 18), za nedokazanega pa je kljub Valvasorjevi navedbi, da »je bil 1. 1000 grozovit potres v Ljubljani«, ki so ga spremljala »znamenja na nebu«, veljal že ob koncu 19. stoletja (Koblar 1895: 68–69).

Leta 1001 pa sta bili izdani dve listini, izjemno pomembni za Goriško. Prva listina, izdana 28. aprila 1001 v Raveni, je povezana z Oglejem: z njo je cesar Oton III.¹⁰⁵ podelil oglejskemu patriarhu Johannesu polovico kastela Solkan (Siliganum), polovico vasi Gorica (Goriza) in polovico ozemlja med Sočo, Vipavo in Trnovsko planoto. Preostalo polovico Solkana in Gorice s pripadajočim ozemljem je cesar v Paviji 27. oktobra istega leta podelil furlanskemu grofu Werihenu. (Štih 1999: 7) V listini¹⁰⁶ so omenjeni madžarski vpadi, natančnejše branje pa kaže na to, da to ni bil edini razlog za podelitev. Besedilo namreč med drugim pravi: »Odpirajoč po običajni navadi njegovim vrednim prošnjam ušesa našega gospostva in videč, da sveta božja cerkev, pred tem opustošena od divjanja Madžarov, zdaj trpi hudo stisko« (nav. delo: 31).

Iz odlomka je razvidno, da se je Oton III. s podelitvami odzval na prošnjo oglejskega patriarha Johannessesa. Še pomembnejša je formulacija, da »sveta božja cerkev, pred tem opustošena od divjanja Madžarov, zdaj trpi hudo stisko«. Ta formulacija namreč kaže na to, da gre pravzaprav za dve nesreči – za predhodno, od katere patriarhat še čuti posledice, torej za opustošenje zaradi divjanja Madžarov, in novejšo, zaradi katere Oglejski patriarhat »zdaj trpi hudo stisko«. Glede na podatek, da je leta 1000 oziroma 1001 potres porušil sedemmetrski obodni zid oglejske bazilike (Cremonesi 1978: 71), se navedek o hudi stiski najverjetneje nanaša na posledice tega potresa.

Tega razloga ni mogoče povsem izključiti niti pri Bledu, ki ima v svojem grbu kot leto svoje ustanovitve letnico 1004. Leta 1004 je namreč cesar Henrik II. podaril briksenškemu škofu Albuinu Bled z ozemljem med obema Savama (Nagode 2016). Ljudsko izročilo pa je v povezavi z Bledom z več povedkami ohranilo spomin na neko naravno nesrečo, ki so jo ljudje razumeli kot **veliko povodenj**, s katero so si razlagali nastanek Blejskega jezera.

Prva povedka se naslanja na kršenje prepovedi plesa in godbe okrog romarske cerkve, jezero pa je nastalo kot kazen zanj (Rutar 1881: 685).

Blizu jednako, kakor o vrbskem, pripoveduje se tudi o blejskem jezeru. V zvoniku Marije Device na jezeru je bilo sedem zvonov. Ti so tako lepo zvonili, da se je tožilo romarjem domov iti, ter da so začeli okolo cerkve 'ples in godenje'. To si je pa Marija za zlo vzela in prosi Jezusa, naj potopi romarje. In res,

¹⁰⁵ Oton III. je imel v svojem evangeliarju iz časa okrog leta 1000 ilustracijo s poklonom provinc imperija (Štih 1999: 38), na kateri je med personifikacijami ljudstev (Hirschi 2012: 42) upodobljena tudi Sclavinia.

¹⁰⁶ Gre za listino, označeno kot D. O. III. 402 (Štih 1999: 29–32).

Domačini so si s povedkami razlagali tudi nastanek Blejskega jezera, za obiskovalce pa je bila privlačnejša legenda o potopljem zvonu. (Bled; *Malerische Ansichten aus Krain*, Celovec, 1842–1848. NUK, dlib.si)

'Jezus se je ozrl z nebes,
Poslal jim je velik tres,
Da so vsi se potopili.
Vsi so bili zveličani.
Dva sta bila pogubljeni,
K sta začela ples in godenje.'
(Rutar 1881: 685)

Druga zgodba pravi, da je bil na območju jezera gozd, sredi gozda pa je bila podoba Matere Božje, ki so jo ovce hodile lizat. Mariji to ni bilo všeč in je prosila Jezusa za ograjo, »ali na mestu ograje, ali kakega zidu se je razlilo jezero krog hriba, kakor ga nahajamo še dan današnji«. Ta povedka prinaša tudi nekatere podrobnosti: »Pa podoba je stala v bregu, kjer ni bilo kraja za cerkev, se pripoveduje dalje; na tem mestu so postavili samo zidan križ, v katerem se še zdaj nahaja čudodelna podoba; cerkev pa so postavili verh otoka, kjer je prostorna ravan.« (Viljanski 1859: 33) Tretja zgodba govori o bogati vdovi, posestnici Blejskega gradu, ki je v možev spomin dala zgraditi cerkev na otoku, zvonovi, »izmed katerih je bil eden zlit iz čistega srebra«, pa so se na poti na otok potopili. »Še zdaj terdijo stari ljudje, da se čuje iz jezera glas zvonov pod večere svetih godov in velikih praznikov.« (Prav tam)

Med Koroškimi Slovenci pa se je na enak način ohranil spomin na **uničujočo povodenj, povezano z nastankom Vrbskega jezera**. To se je po izročilu zgodilo pred »silo davnim časam«. Prebivalci tega kraja so »per bližnjih in daljnih sosedih za nar premožniši in nar srečniši veljali. Bili so v resnici silo bogati, in dokler so po veri in pameti živeli, tudi prav srečni.« (B. n. a. 1850b: 2–4)

Zaradi lagodnega življenja so se prevzeli in začeli prezirati tudi verske dolžnosti. Nekoč so na veliko soboto, na večer,

kteriga so bogoslužni kristjani tistih časov s premišljevanjem in tiho pobožnostjo praznovali, in visoki spomin prihodniga jutra, odrešenikovo od smerti vstajenje, v mislih imeli, [...] v veliki in krasni hiši v sredi vasi nar veseliši šunder in hrup vganjali; godce so imeli, so jedli in pili, plesali in vriskali, de se je delječ okrog razlegalo. (B. n. a. 1850b: 2–4)

V sobo je stopil starec in jih svaril, naj nehajo, a ga niso poslušali. Tretjič je prišel s sodom v roki: »Poglejte tale sodeč, gorje vam, če me silite, pipo odpreti; – groza, strah in pogubljenje bo iz njega pervrelo in vas ukončalo.« (B. n. a. 1850b: 2–4) Vesela družba se je starcu še bolj posmehovala in veseljačila do polnoči, ko je slavlje nenadoma presenetil vihar:

Ura polnoči bije, per dvanajstem vdarku tužno zabrenči, – in strašni vihar perhruši, luči pogasnejo, truma divjih plesačev trepetaje ostermi, črna noč jih obda, kervavo-rudeč blisk šviga in blede obraze razsvetljuje, in grom in ropot, kakor de bi se svet podiral, jim v ušesa hrumi. Huda ploha, kakor bi se vsi oblaki pretergali, se zdej iz neba vlije, studenci in potoki zašumijo in se v enim hipu kakor hudourniki dereče razlijejo, iz vsih bregov in gričev se tokoma voda vdira, naraša, in skozi vrata in okna v hiše vre, podira, ter višej in višej dostaja. Druhal nesrečnih veseljakov se obupno in plašno na odre, strehe in višine ogiblje in beži, tode zastonj, – dereči valovi jih urno dohitijo in v mokri grob pogreznejo. Vsi so žalostno poginili. Drugo jutro grom in vihar potihne, pa voda še vedno doteka in naraša tako dolgo, de vse višine, tudi cerkev in visoki zvonik pokrije in zagerne. (B. n. a. 1850b: 2–4)

Zapis se zaključi s pomenljivo razlago o narasli vodi in z opažanji o živosti tega izročila:

In nič več se ni utekla, ampak kakor je narasla, je ostala do današnjega dneva, – in to je Verbsko jezero pri Celovcu. – Tako ti bo prosti kmet ob jezeru to pripoved povedal, in zravin te bo še modro in resno zagotovil, de se včasih o mraku žalostno zvenčenje utopljeniga zvona spod vode čuje, – to je svarivin spomin, bo rekel. (B. n. a. 1850b: 2–4)

Spomin na nastanek Vrbskega jezera se je ohranjal tudi v drugih povedkah, med drugim v povedki o potopljenem gradu in graščakinji z otrokoma, ki so bili za skopost kaznovani z ukletostjo v ribe. Ta povedka je prešla tudi v nemško izročilo. (Graber 1944: 25–28)

Ob jezerih, o katerih je ob koncu 15. stoletja Santonino poročal, da jih je bilo na Koroškem triinštirideset (1991: 35), so se z nevarnostjo vode povezovala tudi **mokrišča**. Geolog Franz Benedikt Hermann, ki je leta 1780 potoval po Koroški, je navedel nekaj zanimivih podrobnosti z »neobdelane močvirne ravni med Šentvidom in Celovcem, imenovani Saalermoos« (1781: 131). Poimenovanje Gospodovskega polja po mokrišču, razvidno iz oznak »das Saalfeld« in »das Saalermoos«, ki je vsebovalo besedo »žal«, ¹⁰⁷ je bilo na Koroškem ob koncu 18. stoletja še v veljavi, pojavljal pa se je tudi izraz Zollfeld (Büsching 1789: 522); izjemoma so v predstavitvah Koroške še v začetku 19. stoletja uporabljali samo prva dva izraza, »das Saalfeld« ali »das Saalermoos« (Reichard 1819: 415),

¹⁰⁷ Poimenovanje Žale, razvidno že iz poimenovanj Žale v Kamniku in okolici, razloži nekatere pretekle spremembe tudi v drugih okoljih, kjer živimo ali so živeli Slovenci. Gre namreč za naselja ali območja v kotlinah, ki so jih ogrožale poplave ali pa so jih zaznamovala močvirja. Ob obstoječih razlagah poimenovanj Žalec (Snoj 2009: 485) je zato mogoča tudi razlaga, ki ta naselja pojasnjuje kot kraje ob vodi ali mokrišča.

v štiridesetih letih 19. stoletja pa je bilo poimenovanje Zollfeld že splošnejše od Saalfelda (Schmidl 1840: 11, 122). V nemščini je tako izraz Saal ostal le v poimenovanju Gospe Svete – Maria Saal.

Mokrišče ob Celovcu se je, tako kot Ljubljansko barje, povezovalo z izročilom o zmaju. Na Koroškem pa se je v zvezi z zmajem ne le med Slovenci, temveč tudi med koroškimi Nemci vse do konca 19. stoletja ohranjal spomin na slovenskega kneza, ki je prebivalce spodbujal k iskanju rešitve te nadloge. To izročilo je v knjižici o Celovcu in Vrbskem jezeru zabeležil pisatelj in publicist Rudolf Waizer:

Po preseljevanju ljudstev, ki so rimska naselja zravnila z zemljo, je na ravnini, kjer je bila kolonija Claudivium, zaradi iztekanja Vrbskega jezera nastalo široko močvirje. V njem je po legendi živel pošastni zmaj, ki je zlobno pustošil med ljudmi in živino. Zaradi stiske, ki jo je povzročila pošast, je vladala splošna žalost. Nato je slovenski knez¹⁰⁸ ponudil nagrado tistemu, ki bi ubil zver. (Waizer 1894a: 6–7)

Kot je zapisal Waizer, so si ljudje dolgo zaman prizadevali, da bi zver premagali, dokler se ni skupina služabnikov domislila, da bi zmaju podtaknili plen,¹⁰⁹ na katerega bi pritrdili železni kavelj. Zmaju, ki je pohlepno planil po plenu, se je kavelj zataknil, izčrpanega od brezuspešnega boja pa so služabniki uspeli premagati. Kot trofejo in hkrati kot strašljivo podobo so ga obesili na najbližji stolp, v mestnem grbu Celovca pa je v spomin na ta dogodek upodobljen stolp z zmajem. (Waizer 1894a: 6–7)

V besedilu, ki ga je zapisal Rudolf Waizer, je torej v reševanju problema skupnosti, povezanega z močvirjem, poudarjena vloga slovenskega kneza. Lik zmaja je dobil vlogo simbola Celovca, skupaj z njim pa se je ohranjal tudi spomin na nevarnosti močvirja. Vloga slovenskega kneza pozneje ni bila več omenjana, med Slovenci pa se je, skupaj s povedko o nastanku Vrbskega jezera, ohranjal spomin na uničujočo moč vode oziroma poplav. V tem kontekstu je mogoče iskati tudi **razlago za povezanost med slovenskim toponimom Celovec in nemško ustreznico Klagenfurt oziroma za razhajanja med njima.**

Ime mesta Celovec kljub številnim interpretacijam ni ne etimološko ne razvojno dokončno pojasnjeno (Snoj 2009: 88). Najodmevnejši razlagi toponima Klagenfurt, tako starejša, ki je izhajala iz domnevne etimološke povezave tega imena z reko Glino/Glan, kot novejša, ki je poudarjala povezavo z bajeslovnim ženskim likom z imenom Klage, povezanim z brodom čez to reko, sta bili zavrnjeni (Pohl 2013: 178). Obe razlagi sta dokazovali, da je slovenski toponim preveden iz nemščine. Najnovejša razlaga pa

¹⁰⁸ Avtor je v skladu s tedanjim označevanjem Slovencev navedel izraz Wendenfürst.

¹⁰⁹ V slovenskem izročilu je bilo poudarjeno, da je šlo za bika (Carinthijofil 1933/1934).

Celovski zmaj se je v izročilu povezoval predvsem z nevarnostjo okoliškega močvirja, kot simbol mesta pa je bil ob koncu 16. stoletja umeščen na Novi trg in pozneje spremenjen v vodnjak. (Peter Rosegger idr., *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*, 1879: 177)

izraža prizadevanja po iskanju povezav med slovensko in nemško skupnostjo in hkrati pojasnjuje nastanek domnevne pomenske sorodnosti v nasprotni smeri: slovansko ime naj bi se fonetično razvilo iz romanskega *l'aquiliu*, ki označuje »kraj, mesto ob vodi ali z vodo«, tako da je nastal zgodneslovanski Cviljovec. To označuje »(žalostno) tožbo, jok itn.«, s tem pomenom »je bilo to v nemščino prevedeno kot 'Klage' (tožba) in nastalo je nemško ime Klagenfurt« (prav tam).

Različne pa so bile tudi interpretacije slovenskega imena. Že pred prvo svetovno vojno je bila hkrati z razlago, da slovensko krajevno ime Celovec izhaja iz nemške besede *die Klage* oziroma iz njenega prevoda *cviliti*, zavrnjena tudi Scheiniggova razlaga (1882: 640), ki se je naslanjala na povezavo med toponimom Celovec in izrazom »selo«:

V drugem letniku Kresa (str. 640) je n. pr. trdil g. prof. Scheinigg, da se je Celovec (Klagenfurt) izcimil iz »Selovec«. [...] Res prosta in drzna trditev! Da sta morda Selovec, vas v Pliberškem okraju, in Celovec, glavno mesto Koroške, enega in istega zvira, temu bi jaz ne oporekal ravno. [...]. Toda naj se »selo« cimi in cimi, kolikor hoče, in poganja svoje odrastke, – jaz je ne poznam možnosti, da bi se iz njega izcimil »selovec«,

kajti tudi cimljenje besed ni kar ad libitum, ampak ima svoje posebne zakone, ki jih mora anatom v jezikoslovju kolikor toliko poznati, če hoče z uspehom vršiti svoje razlage. (Pintar 1914: 498)

Kot kaže zapis v izčrpnem topografskem delu iz prve polovici 19. stoletja, pa je bila med Slovenci za mesto Celovec poleg izraza Celovec oziroma *Celouc* znana tudi oblika *Selauc* (Schmidl 1840: 123).¹¹⁰ Toponim Selauc je naveden kot manj pogost, torej je v tem času raba slabela, kaže pa na povezavo z besedo *selo*. V besedi selo povezave z imenom Klagenfurt ni mogoče najti. Izvor tega poimenovanja je torej drugje.

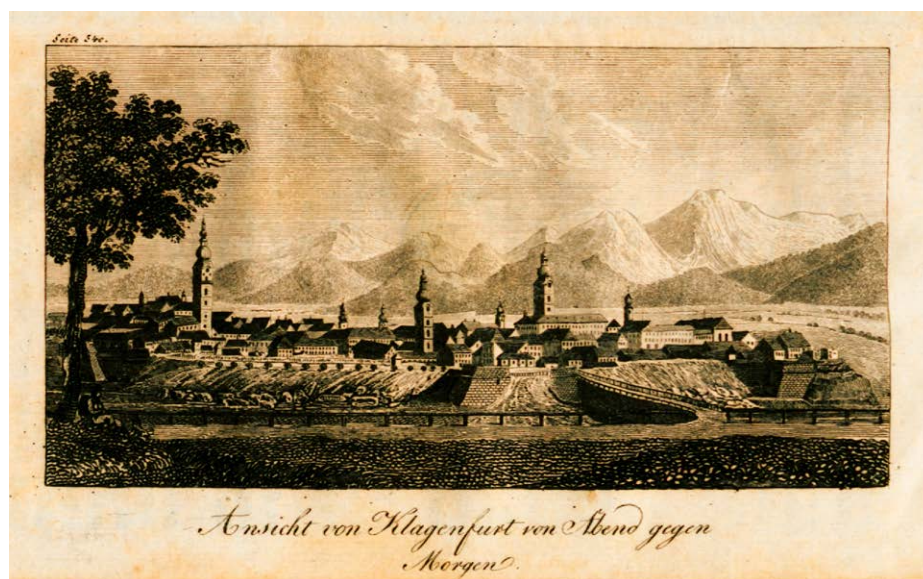
Beseda Klagenfurt je sestavljanka iz pojmov klagen (tožiti, obtožiti, žalovati) in fort (dalje, naprej, proč) in lahko označuje tožbe, vendar se izraz ne more nanašati na mitološke predstave. Te predstave so se sicer povezovala z realnim okoljem, a so se izražale v pripovednem izročilu, ne v poimenovanjih krajev. Pri Slovencih so bile te predstave zelo izrazite, vključno z bitji, povezanimi z vodo, vendar se ta bitja, značilna za različna obrežja rek, potokov in jezer ter za različna mokrišča, niso oglašala in po njih Slovenci niso poimenovali prostorov. Oglašanja, ki bi jih lahko označili kot tožbe, so poznali pod pojmom *navje*, *movje* in so pomenila vračanje duš nekrščenih, prezgodaj rojenih otrok.¹¹¹ Ljudje so verjeli, da ti otroci v podobi strašljivih črnih ptičev letajo po zraku, v iskanju odrešitve oziroma krsta velikokrat ponoči pridejo med bivališča, pri tem pa žvižgajo in javkajo. Žvižganje in javkanje teh bitij se torej ne nanaša na konkretni prostor in je bilo odvisno od tega, če je kdo navje oz. movje razdražil. Najbolj naj bi jih razdražilo žvižganje po avemariji, če pa je kdo takšnega ptiča ujel in ga dal krstiti, je rešil dušo tega novorojenčka. (I. K., ŠZ 6/340)

V nasprotju z oglašanjem *navja* oz. *movja* se beseda Klagenfurt povezuje s konkretnim prostorom in jo je mogoče razumeti dobesedno: s pomenom *nenehno jokajo* se ne nanaša na mitološka bitja, temveč na posebno obredje, na objokovanje ljudi oziroma žalovanje za pokojniki. Ime Klagenfurt je torej mogoče razumeti kot ravnanja ljudi, ne mitoloških bitij, kot oznako za objokovanja skupine ljudi, tako pa jih je označila skupnost, kulturno drugačna od opazovane skupine, oziroma skupnost, ki z njo teh ritualnih praks ni delila in so jo presenečala.

Iz tega izročila in iz nemškega toponima Klagenfurt, prvič izpričanega med letoma 1192 in 1199 (Pohl 2013: 178), je mogoče sklepati, da je na območju mesta Celovec v preteklosti prišlo do zelo velike naravne nesreče, ki je pomenila katastrofo za naselje in za njegove prebivalce, in da so preživeli ponesrečence dolgo objokovali. Uničenja nista

¹¹⁰ Schmidl je slovenski poimenovanji mesta z nemškim imenom Klagenfurt predstavil kot »Zalauz, Selauc bei den Wenden« (Schmidl 1840), torej »Celauc, Selauc pri Slovencih«.

¹¹¹ Zaradi bojazni, da bi novorojenček umrl brez krsta, so otroka navadno nesli h krstu takoj po porodu.

Pogled na Celovec/Klagenfurt z zahodne strani v začetku 19. stoletja. (*Das Königreich Illyrien: nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch beschrieben*, 1826: 48. NUK, dLib.si)

mogla povzročiti spopad ali napad na naselje, saj v tem primeru žalujoči svojcev ne bi upali odkrito objokovati. Ker nemško poimenovanje nima ničesar skupnega z besedo *selo*, še leta 1840 izpričano v obliki *Selauc* (Schmidl 1840: 123), ki kaže na staro naselitev, je mogoče sklepati, da so bili žalujoči Slovenci in da so nemško govoreči prebivalci v to okolje prišli po veliki katastrofi – po nesreči, ki je pokončala svojce žalujočih. Možnost, da je do soočenja obeh skupnosti prišlo po veliki katastrofi oziroma poplavi, je mogoče razbrati iz živosti izročila o nastanku Vrbskega jezera in potopu pomembnega bogatega naselja: filozof in teolog Frančišek Lampe je zapisal, da je ta »pravljica med prostim narodom zelo razširjena« in da jo je slišal »pogostoma, a različno pripovedovati« (Lampe 1889: 112).

Na verjetnost, da je bila skupnost, ki je izvajala te ritualne prakse, slovenska, kaže pomen objokovanja umrlih pri Slovencih. O tej obliki žalovanja je ob koncu 15. stoletja pisal Paolo Santonino, in sicer v zvezi z vasjo Pod Vetrovom/Federaun:

Za turškega vpada se je iz te vasi zavoljo vetra razširil hud požar tudi na samostan in tedaj ogenj ni prizanesel malone ničemur: pogorela je tudi cerkev, v kateri je bilo sežganih 147 ljudi. To nesrečo do dandanes objokujejo z obilnimi solzami, saj so v

ognju zgoreli ne le možje, ampak tudi ženske in otroci in se s kostmi vred spremenili v pepel.« (Santonino 1991: 53–54)¹¹²

Med Slovenci na Ogrskem je bilo objokovanje pokojnikov, naricanje, živo še v drugi polovici 19. stoletja (b. n. a. 1863: 115), na Dolenjskem pa je bilo sledi tega objokovanja, imenovanega jokanje, mogoče zaznati celo med 2. svetovno vojno.¹¹³

Prav razhajanje med toponimoma Celovec in Klagenfurt torej kaže na verjetnost, da je do naselitve nemško govorečega prebivalstva prišlo po velikem uničenju, tako kot je to mogoče opazovati ob poznejših potresih na Slovenskem.

Na nekdanj močvirnati svet v Rožu na severnem pobrežju Drave je kazalo spreminjanje kakovosti in izrabe tal: pri umiku Drave se je prej poplavljeni svet najprej spreminjal v »loge«, ko so se tla zboljšala, so tam nastali travniki in njive, ob njih pa nova naselja. Na podlagi tega je Josip Šašel sklepal: »Moremo domnevati, da se je ves Sp. Rož v zgodovinski dobi kultiviral iz prvotnih logov.« (1956: 92) Ker je bila zemlja za poljedelstvo manj primerna, so prebivalci iskali dohodek drugje. Prav posebno so bili znani po tkalstvu: »rožanska rasovna«¹¹⁴ je bila pomembno izvozno blago za Benetke, saj je med mornarji veljala za nepremočljivo. (Nav. delo: 88, 92) Poleg sledi nekdanjih poplav so v izročilu ostale tudi sledi, ki kažejo na potres: v Rožu so ob koncu 18. stoletja še pripovedovali o cerkvi, ki so jo angeli s hriba prenesli v dolino, in o hudiču, ki ga je to »tako razjezilo, da je v dolino nasul kamenja« (Schlegel 1798: 84–85).

Kdaj bi lahko hudič v Rožu »v dolino nasul kamenja«, zapisovalec Schlegel ni navedel, v toponimih pa je mogoče prepoznati dokaz za to, da so stanje po neki naravni nesreči poimenovali s slovenskim imenom za ruševine, s pojmom groblje. V bližini Gospe Svete/Maria Saal je še danes naselje, imenovano **Groblje**, nemško Gröblach (Sturm-Schnabl in Schnabl 2016: 978), ki je bilo leta 1860 imenovano Groblja ves, čeprav je šlo za zaselek z eno domačijo. Nedaleč stran, na južnem pobočju gorskega osamelca med Krko in Glino, pa je bila tedaj še vas Groblje, imenovana Groblja ves, nemško Gröblach, ki je sodila v katastrsko občino Otmanje. (Alphabetisches Verzeichniß 1860: 80) Ta vas je bila pozneje preimenovana: nemško ime Gröblach je bilo spremenjeno v Magdalensberg, slovensko ime Groblje pa v Štalensko goro (Sturm-Schnabl in Schnabl 2016: 978, 982, 988). Magdalensberg oz. Štalenska gora je zdaj tudi ime same gore in občine, ime Gröblach pa se

¹¹² Žalovanje za pokojniki, katerih trupel zaradi potresa, povodnji ali požarov ljudje niso mogli najti, je bilo najgloblje: poleg tega da so umrli brez zakramenta sprave in poslednjega maziljenja, svojci njihovih teles niso mogli pokopati v posvečeni zemlji, uničenje njihovih trupel pa je kazalo svojo tragičnost tudi ob veri v obujenje mrtvih na sodni dan.

¹¹³ O terenskem snemanju, kjer je zvedel za to objokovanje, mi je pripovedoval upokojeni sodelavec Glšenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU Julijan Strajnar.

¹¹⁴ Rasovna – raševina – grobo volнено blago, tkano na ročnih statvah.

je v občini Štalenska gora do danes ohranilo kot ledinsko ime, ki je hkrati sestavni del vulgo imen posameznih domačij (Land Kärnten b. n. l.). Na porušenost oz. ruševine, ki jih pojem groblje nakazuje kot obče ime, kažejo tudi arheološka najdišča v tem okolju, in sicer tako arheološka najdišča na območju med Gospo Sveto in Štalensko goro kot sama Štalenska gora, znana kot arheološko najdišče izjemnega pomena.

Etimološko je beseda groblje pojasnjena kot »kup, ki nastane pri kopanju jame« (Snoj 2009: 155), v kontekstu naravnih nesreč pa se kaže kot oznaka za porušeno skupino poslopij oziroma za porušeno naselje.¹¹⁵ Ker so ruševine pod seboj pokopale ljudi, so s tem hkrati predstavljale skupino grobov, torej »grobovje« oziroma Groblje. S tem si je mogoče pojasniti, da gre pri Grobljah kot krajevnem imenu za množinski samostalniik.

Izraz Groblje kot slovensko ime za porušeno naselje kaže na to, da so takrat na območju, kjer je prišlo do tega poimenovanja, govorili slovensko. Tudi na Koroškem namreč v tem času nemško poimenovanje porušenega kraja ni izpeljano iz nemške besede za ruševine, *der Schutt*, temveč je nastalo kot glasovno prilagojeno slovensko ime. Nemška ustreznica tega imena je torej nastala pozneje, ob soočenju nemških naseljencev s tem prostorom oziroma poimenovanjem.

Na Slovenskem so bile v zvezi z imenom Groblje poleg Grobelj pri Domžalah deležne pozornosti tudi »Groblje pri Ločici med Polzelo in Št. Petrom v Savinjski dolini, polje s popolnoma izravnanimi sipinami razdrte večje rimske vojaške postojanke« (Badjura 1953: 150). Isto osnovo kot Groblje imajo še krajevna imena Grobelno, Grobelnik, Grobljica in Grobelce (Snoj 2009: 155) oziroma »Grobljice, njive posestnika Grobelška« blizu železniške postaje Šmarje pri Jelšah, »tlo nekdnjega uglednega manjšega rimskega naselja s kopališčem« (Badjura 1953: 150). Šmarje pri Jelšah z Grobljicami so le nekaj kilometrov oddaljene od Grobelnega. Tudi ime belokranjskega naselja Griblje, ki danes etimološko ni zanesljivo pojasnjeno (Snoj 2009: 153), so v preteklosti povezovali s pojmom groblja. Tej razlagi je pritrjevalo zavedanje, da »[o]dkriti grobovi hallstattske dobe pričajo o predzgodovinski obljudenosti kraja« (Krajevni leksikon 1937: 121). Leta 2011 so ob manjših zaščitnih arheoloških izkopavanjih v vasi med skoraj pet tisoč najdbami našli odlomke grobo in fino prostoročno izdelanega posodja, okrašenega z najrazličnejšimi okrasi, ki »predstavljajo kulturo mlajše kamene dobe, bakrene, srednje in pozne bronaste dobe«, s čimer so »prišli do novih spoznanj o poselitvi prostora na rečnih terasah reke Kolpe« (Žorž 2012: 74). Najdbe kažejo na ozadje izročila o grobljah v tem kraju. Groblje se imenuje tudi del naselja Novo mesto, kot arheološko najdišče so znane

¹¹⁵ Že Rudolf Badjura je opozoril na to, da samostalniik Groblje »ni več zgolj navaden Steinhauften, temveč kakor gomila, gradišče zanesljiv znanik starinoslovcem za mesto, kraj, naselje, trdnjavo, ki je bila v davni zgodovinski, ponajveč v rimski dobi razdrta, požgana, nasilno porušena« (Badjura 1953: 150). Badjura naravnih nesreč med vzroki za porušitev izrecno ni izpostavil.

še Groblje pri Prekopi. Sledovi rimskodobne poselitve so tudi na Grubljah pri Vipavi, sam toponim Grublje pa je se je tam v začetku 19. stoletja izgubil (Tratnik 2012: 105).

Kraji, imenovani Groblje, in kraji, poimenovani z izpeljankami iz tega imena, večinoma ležijo v dolinah ali na njihovih robovih. Spremembe v dolinah so najbolj nejasne in najtežje sledljive, ponekod pa se je izročilo potrjevalo z naključnimi najdbami. To dokazuje tudi zapis o krajih pod Bočem, pod goro, kjer je po verovanju domačinov, tako kot v številnih drugih dolinah, živel zmaj (Majciger 1883: 603), živo pa je bilo tudi izročilo o jezeru (Rutar 1881: 682):

Ob znožju velikana – stasitega Boča – v plodoviti Dravinjski dolini, stoji prijazen ter starodaven trg Studenice ki so oddaljene le pol urice od železniške postaje Poljčane. Na levem bregu Dravinje, severno od slikovitih Studenic, so Groblje, hribček, ki o njem pripovedujejo, da je stal na njem za Rimljanov kraj velike razprostranosti in z močno utrjenim gradom. [...] In ni dvombe, da so se po Groblji vzdigovale nekaj res obširne stavbe. Naše trditve nam ne potrjuje že samo ime Groblje, temveč to izpričuje tudi zidovje, ki trčijo nanj pri obdelovanju ondotnega zemljišča. – Preko Groblje je držala nekaj tudi rimska cesta. (Košir 1913: 245–246)

Ob poimenovanju Groblje, ki hkrati z izpeljankami kaže na porušitev v času pred prihodom Nemcev, pa vprašanje vzrokov za porušitev oziroma vloge poplav in potresov ostaja odprto. Odprto ostaja tudi vprašanje verodostojnosti pričevanj o najstarejših potresih, ki naj bi prizadeli slovenske dežele.

Janez Vajkard Valvasor je namreč prvi znani potres na Kranjskem in v sosednjih deželah povezal z letom 792, torej s časom Karla Velikega; spremljale naj bi ga povodnji, lakota, kuga ter več strašnih prikazni na nebu z zvezdo repatico (Koblar 1895: 68–69). Ljubiteljski zgodovinar, numizmatik Anton Jellouschek, ki je bil sicer uradnik državnega knjigovodstva, veliko let pa je delal kot neplačani kustos Muzejskega društva v Ljubljani (Gl[onar] 1928: 396), pa je v pregledu dogodkov, vezanih na obletnice leta 1848, navedel potres, ki ga drugi zgodovinarji niso omenjali: zapisal je, da je bil leta 648 »vsesplošen in dolgotrajen potres po vsej Evropi.« (Jellouschek 1848: 50) Ta podatek je povezal s sočasnimi zgodovinskimi dogajanjem:

V tem času je bil Samo iz vasi Gens pri Bruslju, frankovski trgovec, potem ko je s pomočjo Vendov premagal Avare in Hune, prvi kralj Slovanov; njegovo kraljestvo je obsegalo današnjo Slavonijo, Hrvaško, Spodnjo Štajersko, Kranjsko, Koroško in nekaj Salzburške. Umrl je leta 658 v visoki starosti in za seboj pustil 22 sinov in 15 hčera, ki jih je imel z dvanajstimi vendskimi ženami. (Jellouschek 1848: 50)

Jellouschek vira, iz katerega je dobil podatek o potresu, ni navedel in tega pričevanja ni mogoče preveriti. Zanesljivo je le to, da leto 648 pomeni začetek beleženja potresov na Japonskem: prvi potres, potres Hakuho, je bil namreč tega leta zabeležen ob pacifiški obali jugozahodne Japonske (Study 2011). Omemba potresa leta 328, zabeleženega v *Memorabilienbuch*, Knjigi spominov iz Grafendorfa v Zgornji Ziljski dolini (Grueber 1889: 1), zato sodi v čas pred prvim znanim potresom na Japonskem.

V Knjigi spominov iz Grafendorfa piše, da se je v tem potresu podrl Reisskofel (Grueber 1889: 1). Nedaleč stran je na vzpetini pomembno arheološko najdišče Gurina, v dolini pod njim pa naselje Dole. O tem, kaj ti dve imeni, povezani z nasprotjem gori – doli, pomenita, ni zapisov.

Kolektivni spomin se je oblikoval z izkustvi posameznikov in podobo pokrajine zaznamoval z različicami zgodb, poimenovanj in vrednotenj. (Pod Stolom, razglednica, foto Mirko Kambič, šestdeseta leta 20. stoletja. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo)

Zaključek ali kolektivni spomin v razkrivanju naravnih nesreč

Domneva o kamniškem jezeru in njegovem razlitju, ki je privedla do raziskave o moči potresa leta 1348 na Slovenskem, iskanje dokazov za potrditev te domneve in razjasnjevanje vprašanja, zakaj je bil ta usodni dogodek zamočlan, so prinesli spoznanja na več ravneh. Študija je pokazala, da je na Slovenskem, kjer je danes ta potres v historiografiji komaj opazen, povzročil veliko gorja in sprožil pomembne spremembe.

Na območju Kamniško-Savinjskih Alp, Karavank in Julijskih Alp je bilo delovanje potresa najvidnejše v razlitju treh jezer – jezera v Kamniku, na Jezerskem in v Matkovem kotu, v skalnem podoru s Košute, ki je zasula Stari Tržič, v podoru z Mežakle, ki je sprožil zajezeitev Save Dolinke, v podoru s Smokuškega vrha, ki je zasul Krnico, in v podoru na Ciprniku. Medtem ko je bilo na tem območju poškodbe oziroma porušitve zidanih stavb mogoče razbrati le iz redkih omemb, je bilo na prostoru jugovzhodno in južno od Ljubljane prav iz novih naselij, izpričanih v času po potresu, in ugaslih srednjeveških trgov mogoče ugotoviti usodno delovanje potresa, nadomestni naselji pa sta nastali tudi v Tržiču in v Kamniku.

Zamrtje nekaterih starih in potreba po ustanovitvi novih tržnih središč sta pokazala, da je bila škoda ob potresu na Slovenskem usodnejša od kuge, ki je nastopila kmalu po potresu: sama izpraznitev naselij, ki bi jo lahko povzročila kuga, namreč ne bi zahtevala graditve novih tržnih središč. Učinke potresa leta 1348 na Slovenskem so pomagale odkrivati tudi sledi, ki kažejo na kolonizacijo po potresu. Toponimi so se pri tem kazali kot zapisi spominjanja usodnih sprememb, razumljivi šele v kontekstu potresa. V tem kontekstu je bilo mogoče pojasniti tudi nekatere pisne vire, predvsem pričevanja o pomoči po potresu.

Skupaj s topografskimi pričevanji o posledicah tega potresa, s pričevanji o obnovi dežele v času po potresu in z analizo ozadja ustnega izročila ter nekaterih ritualnih praks

se je s tem pokazala usodnost tega potresa na Kranjskem, delno tudi na Štajerskem, hkrati pa se je s kontekstualno analizo študij, ki so zanikovale usodnost tega potresa na Koroškem, razjasnila neutemeljenost nekaterih razlogov za zanikanje.

Študijo o potresu je dopolnila analiza temeljnih družbenih, umetnostnih in duhovnih sprememb na Slovenskem v času po potresu. Mozaične podobe, ki jih je razkrila raziskava naravnih nesreč, nakazujejo drugačno podobo slovenske preteklosti: potres je namreč najbolj prizadel zidane stavbe, tako mesta kot gradove in samostane, ki so bili ne le prostori ohranjanja pisnega spomina, temveč tudi bivališča nosilcev visoke kulture. Uničenje je prineslo kolonizacijo, ki se v okviru raziskave kaže tudi kot eden od razlogov za dialektalno raznolikost, omogočilo pa je tudi naseljevanje novih povzpetniških družin z nemško govorečega območja. Ta naseljevanja so v nekaterih okoljih položaj in vlogo Slovencev spremenila. Raziskava je nakazala, da bi bilo uničenje v potresu potrebno vključiti v presoje umetniške ustvarjalnosti tega časa: brez zavedanja o škodi ob potresu, ki je brisal umetnostne sledi, je obveljalo prepričanje o zamudništvu oziroma o zapoznelem uveljavljanju gotike na Slovenskem. V teh ugotovitvah se je pokazala smiselnost ne le povezovanja znanj različnih ved, temveč upoštevanja prelomov, kot jih za ohranjanje kulture nekega prostora pomenijo naravne nesreče.

Na podlagi spoznanj iz študije o potresu leta 1348 je bilo mogoče sklepati, da je bila kljub enkratnosti te naravne nesreče ves čas navzoča tudi kontinuiteta odnosa do nadnaravnih sil, verovanja, ki se je v strahu pred novimi nesrečami izražalo v ritualnih praksah. Živost verovanjskih predstav, povezanih s potresom, in nekatere sledi v toponimih, povezane z nemškimi imeni ali s kolonizacijo, so zato raziskavo o potresu vodile še v vprašanja starejših naravnih nesreč. Tudi v soočanjih s temi vprašanji se je potrdila nujnost upoštevanja teh usodnih dogodkov tako v presojah zgodovinskih pričevanj kot v razlagah toponimov, vključno z interpretacijo razhajanja med slovenskim krajevnim imenom Celovec in nemškim toponimom Klagenfurt. Uničenja, ki so privabljala tujce in brisala sledi za kulturo tistih, ki so na določenem prostoru pred naravno nesrečo živeli in ustvarjali, so namreč v preživelih ohranjala ne le spomin na pokojne, temveč tudi rituale duhovno poglobljenega spominjanja rajnih, ki so umrli brez obreda sprave in poslednjega maziljenja. Prepoznavanje sledi teh in drugih ritualov, umeščenih v verovanjske predstave, se je ves čas naslanjalo na spoznavne moči folkloristike in etnologije in se hkrati soočalo z njunimi omejitvami.

Folkloristične in etnološke spoznavne poti so to raziskavo zasnovala, usmerjale in osmišljale. Ker raziskava dokazuje delovanje potresa na območju, kjer je bil prej zelo skromno dokumentiran ali celo prezrt, oziroma na območju, kjer pisnih virov o potresu skorajda ni, je imelo iskanje sledi kolektivnega spomina pri tem izredno pomembno vlogo.

Izhodišče je bilo predvsem folkloristično: potreba po raziskavi je izšla iz spoznanja, dobljenega ob preučevanju besedila pesmi o lizbonskem potresu. To je razkrilo pravi

pomen besede *der Schutt*, kar je omogočilo novo interpretacijo imena kamniškega predmestja Šutna in s tem obstoja in razlitja kamniškega jezera. Folkloristični okvir je osmislił tudi nadaljevanje raziskave, saj se je vprašanje zvonjenja kot posebnega zvočnega sporočanja izkazalo za pomembno sporočilo: zvonjenje v Nevljah pri Kamniku je dokazovalo, da se je nesreča zgodila v času, ko so bili ljudje že pokristjanjeni. Dejstvo, da je zvonilo ob tretji uri popoldne pa je pomenilo temeljno povezavo s potresom leta 1348, saj je bil ta potres v času večernic okrog tretje ure popoldne. Odziv na zvonjenje za potrebe snemanja za zvočno izdajo Glasbenonarodopisnega inštituta pa je pokazal, da zvonjenje z malim zvonom ni bilo le sporočilo o času usodnega dogodka: mali zvon je navček, kar pomeni, da niso zvonili v spomin na razlitje jezera, temveč za duhovno spominjanje nesrečne smrti ponesrečencev v tej naravni nesreči.

Zvonjenje ima torej v monografiji dvojni pomen. Zapis v zgodovinskih virih, da so ob potresu zvonovi sami zapeli, označuje silovitost in usodnost potresa: oglašanje zvonov, ki se je sprožilo zaradi potresnih sunkov, je bilo grozljiv zvočni odsev in spremljevalec usodnega dogajanja. To je poudarjeno tudi s samim naslovom monografije. Vsakodnevno zvonjenje ob uri potresa, ki se je ohranjalo v Nevljah pri Kamniku, pa je bilo stalno opominjanje na nesrečno smrt faranov in vabilo k molitvi zanje. S tem zvonjenjem se je ohranjal tudi spomin na sam potres.

V osrednjem delu raziskave, v prepoznavanju učinkov potresa leta 1348 na Slovenskem, je bilo **ustno izročilo pomemben usmerjevalec iskanja novih dokazov**: v izročilu so se ohranila pričevanja o razlitjih jezer in skalnih podorih ter zaježitvah, pa tudi razlage za propad določenih gradov. Ta pričevanja so vezana na konkretne prostore oz. mikrolokacije, ki so v nekaterih primerih povezane tudi z zgodovino posamičnih domačij oziroma z iskanjem boljših življenjskih možnosti. Prav preplet podob življenja, ki ga je usmerjalo iskanje preživetja v novih razmerah, je etnološkemu iskanju ponujalo mozaičnost spominov ljudi v določenem kraju ali na določenem območju. Ta pričevanja vsakdanjega življenja, ki se v temeljnih potezah prepletajo v kolektivni spomin, so bila doslej upoštevana predvsem v domoznanski literaturi o naravnih nesrečah.

Kolektivni spomin, ki neposredno ohranja pričevanja o naravni nesreči, pa se je ob naslonitvi na analizo družbenih in ekonomskih sprememb, ki so nastale po potresu leta 1348, izkazal kot dragocen vir pričevanj. Ta **spomin se povezuje neposredno s prostorom**: vezan je na spremembe v življenju posameznih kmetij oziroma na preselitve po potresu, povezuje se z ledinskimi imeni, z mesti, kjer naj bi – večinoma s pomočjo mitoloških bitij – voda iz jezer predrła jezove –, in s privezi za čolne. Spomin, vezan na prostor, se ohranja ne glede na to, ali so vzrok za nesrečo ljudje pripisovali zmaju ali ne, vrednotenje tega spomina pa je pričevanja o naravnih nesrečah izrinjalo na raven povedk.

S prostorom se povezujejo tudi zgodbe o jezerih, ki pa imajo v nekaterih okoljih, kot na primer na Tolminskem, veliko različic. Raznolikost pripovedi je s stališča folkloristike

večinoma razumljena kot posledica ustnega prenosa, ki opozarja na bistvo te komunikacije (Ivančič Kutin 2017: 74). Prav opazovanje vpliva potresov pa kaže na to, da raznolikost izročila ne izraža le značilnosti folklorizacije besedil, torej spreminjanja zaradi ustnega prenosa, temveč se lahko nanaša na različne dogodke v istem prostoru in na podobe pokrajine v različnih časih. S tem nakazuje spremembe v naravnem okolju, ki niso bile enkratne, temveč so se – predvsem v potresno zelo ogroženih območjih – lahko pojavljale znova in znova. Različna obdobja so lahko odražala tudi različna razumevanja vzrokov teh sprememb, kar se kaže v pestrosti interpretacij potresov in razlitij jezer. Ta pestrost je opazna predvsem na Tolminskem, kar kaže na večjo potresno dejavnost v tem okolju v času, ki ga še beleži kulturni spomin, hkrati pa je pri časovnem umeščanju teh dogodkov prav tam ostalo največ odprtih vprašanj.

V povedkah so se izražali tudi razlogi za naravne nesreče, kot so jih tedaj v skladu s svojimi obzorji razumeli ljudje. Medtem ko je z zmajem kot povzročiteljem potresa, skalnih podorov in poplav povezanih veliko zgodb, na Slovenskem namreč ni nobenih pričevanj o tem, da bi ljudje vzrok za minuli potres, torej za potres leta 1348, pripisovali ribi Faroniki. Riba Faronika se pojavlja samo kot obramba pred bodočo nesrečo, in sicer v upodobitvah na nekaterih cerkvah in v pesmi, navzoča pa je tudi v kamniškem grbu.

Védenje o potresu se je ohranjalo predvsem ustno, in sicer med preprostimi ljudmi, saj so lesene stavbe lažje preživele potres, vendar ta pogled ni bil značilen le zanje. Izjemoma je bil potres lahko tako interpretiran celo v zapisu v kroniki (Stele 1929: 69). Izročilo o naravnih nesrečah pa je bilo tako prepleteno s predstavami o mitoloških bitjih kot domnevnih povzročiteljih nesreč, da raziskovalci tudi samih posledic določenih naravnih nesreč niso upoštevali. Pričevanja o naravnih nesrečah, ki so se zdela neverjetna, so bila zato pogosto ne le prezrta, temveč so bila deležna posmeha, posmeh pa je vodil v **utišanje spomina**. Ta odnos raziskovalcev do izročila, povezanega z naravnimi nesrečami, je sčasoma celo pri nosilcih izročila sprožal dvom v resničnost njihovega kolektivnega spomina. Na utišanje spomina (Hrobat Virloget 2021: 49) je najvidneje vplivala uveljavitev zanikanja usodnosti potresa na Dobraču.

V zvezi z Dobračem pa se je izostrilo drugo vprašanje vloge folkloristike in etnologije. V nasprotju s Kranjsko je bilo poročil o škodi ob potresu v Ziljski dolini namreč zelo veliko, saj je skozi Beljak vodila zelo pomembna trgovska pot. Ta poročila so bila deležna različnih interpretacij, vse do velikega zanikanja njihove verodostojnosti. To zanikanje pa je bilo mogoče analizirati in kontekstualizirati prav na podlagi zakonitosti ustnega sporočanja, verovanja in družbenih norm in ob upoštevanju procesov nacionalizacije, ki so v 20. stoletju usmerjali raziskave o tem potresu.

Tako kot ustno izročilo so imeli tudi pisni viri, ki so poročali o skalnem podoru na Dobraču, različne poudarke in niso poročali o vsem (Hann 1892: 75), kar kaže na to, da so vesti povzemali iz različnih ustnih virov oziroma iz različnih izkustev. Prav ta

mozaičnost kaže na različna izkustvena ozadja, kar izključuje širjenje lažnih vesti iz enega vira. Mozaične so bile tudi zgodbe, ki so se ohranjale v ustnem izročilu, bodisi zapisane bodisi tiste, ki sem jih na terenu srečala sama. Srečevanje s temi mozaičnimi podobami pa je ena temeljnih značilnosti etnološkega dela – gre namreč za odkrivanje znanj, »ki ne tvorijo koherentne celote« (Kozorog 2020: 117).

Študija je – ob pozornosti do ustnega izročila – iskala tudi odgovor na **vprašanje, zakaj o škodi ob potresu na Slovenskem ni pisnih virov**. Ob upoštevanju porušenosti komunikacijskih poti in dejstva, da je kuga ljudi zaradi strahu pred okužbami močno oddaljila med seboj in s tem otežila tudi prenos informacij, se vendarle pojavlja primerjava z okoliškimi deželami, kjer so kljub epidemiji kronisti ta potres zabeležili. Odsotnost pisnih pričevanj pa je lahko dokaz za usodnost potresa: ali pomeni, da je bila nesreča tako huda, da zaradi uničenja zidanih stavb, bivališč premožnejšega, pismenega višjega sloja, ni omogočila niti zapisov, ali pa novi naseljenci tega spomina niso želeli ohranjati. Številne zgodbe o zakladih, ki jih varujejo v kače zaklete nekdanje lastnice gradov, namreč kažejo na možnost, da so podrti gradovi in druge zidane stavbe privabljali tudi s premoženjem pokojnih.

Med novimi naseljenci so nastale zgodbe z njihovimi interpretacijami podob pokrajine in razrušenih stavb, ki niso bile povezane s potresom. Kot kaže na primer interpretacija enega od Pustih gradov, govorijo o njih in o njihovem pogledu na svet, posredno pa tudi o samem potresu oziroma o eni od njegovih pomembnih posledic, namreč o priselitvi po potresu. Odsotnost virov ali interpretacije nekaterih toponimov namreč kažejo na to, da je bil kolektivni spomin zaradi usodnosti naravne nesreče pretrgan, zato so ljudje v okviru svojega predstavnega sveta za določene pojave našli svoje razlage.

V ustnem sporočanju novejši dogodki spodrivajo starejša izkustva oziroma se v starejše zgodbe ali pesmi vključujejo prvine novejših zgodb. Da izkušnje novejših naravnih nesreč spodrivajo spomin na starejše, je dokazala tudi pesem o potresu leta 1511, ki navaja podrobnost iz potresa leta 1348 (Günther 1890: 235–237, 246–247). Spomina na usodne dogodke pa ne zamegljujejo le novejše naravne nesreče, temveč tudi ogrožanje ljudi ob napadih, kot na primer ob vpadih turške oz. otomanske vojske.

Kljub temu se je spomin na posledice potresa, povezan s konkretnimi prostori, ohranjal. Ohranjale pa ga niso le zgodbe, temveč tudi strah pred ponovitvijo naravne nesreče, ki je pomemben pričevalec o pretekli naravni nesreči. Ta strah poleg ustnega izročila izražajo določena obredja, v katerih se krščanski elementi prepletajo s predkrščanskimi. Strah in hkrati zaščito pred ponovitvijo potresa izražajo tudi imena prepadnih sten, povezani s pojmom babe, saj nakazujejo možnost obrednega darovanja deklet. S tem imenom je označen celo del prepadne stene Dobrača, kjer je prišlo do odloma ob potresu leta 1348.

Toponimi torej lahko – tako kot kolektivni spomin – opozarjajo na kontinuiteto odnosa do prostora, po drugi strani pa prav ta imena lahko pokažejo, kje se kolektivni spomin pretrga in zakaj. V raziskavi se je namreč izkazalo, da so ruševine stavb, porušениh v potresu leta 1348, poimenovane z nemškim izrazom *der Schutt* in da ta izraz hkrati pomeni nemško kolonizacijo. Takšna kolonizacija se je verjetno že pred tem zgodila v Brestanici. Stavbne komplekse, ki so se porušili v starejših naravnih nesrečah, pa so ljudje imenovali *Groblje*, torej s slovenskim izrazom, kar kaže na to, da takrat do nemške kolonizacije še ni prišlo. Časovnega okvira teh naravnih nesreč ni bilo mogoče ugotoviti, tako kot ni bilo mogoče razkriti, kam v preteklost sega povezanost z maja z Ljubljano in Celovcem. Na podlagi povezave z ustnim izročilom pa je bilo mogoče ugotoviti, da zmaj tako v Ljubljani kot v Celovcu kaže na povezanost z vodo in močvirji. Izročilo to povezanost, ki ni značilna le za ti dve mesti, pojasnjuje s prvotnim bivališčem z maja.

Kot je pokazala raziskava, **folkloristika in etnologija s svojo pozornostjo do spominjanj lahko odpirata vrata, pripovedujeta o naravnih nesrečah in posredujeta izkustva in strah, ne moreta pa jih časovno umeščati in določati njihovih razsežnosti.** Vrednotenje ustnega izročila, in sicer pesmi in povedk, verovanja, vključno z ritualnimi praksami in z analizo preživetvenih strategij, je bilo v kontekstu potresa mogoče obravnavati le ob upoštevanju spoznanj drugih ved.

In le raziskovalci drugih ved lahko povedo, če je bilo to iskanje smiselno. Iskanje, ki je izhajalo iz osebnih izkušenj, se razgledovalo po prostranstvih kolektivnega spomina in toponimov ter se ustavljalo ob številnih drugih vprašanjih o preteklosti prostora, kjer živimo Slovenci. Iskanje, ki je vodilo do spoznanj o usodnem delovanju nekdanjih potresov in drugih naravnih nesreč na Slovenskem, o močeh, ki niso le rušile, kar so ljudje ustvarjali, temveč so brisale tudi spomin na to, kdo so ti ljudje bili. Ostale so le sledi, zapisane v imena opustelih krajev in v zgodbe preživelih. Tudi tistih, ki so objokovali svoje rajne, in tistih, ki so še dolgo za tem zvonili v opomin na duhovno spominjanje njihove nesrečne smrti.

LITERATURA

- Aelschker, Edmund. 1887. *Heimatskunde des Herzogthums Kärnten*. Klagenfurt: Ferd. v. Kleinmayer. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DH4TMDPY>, dostop 4. 7. 2024.
- Alešovec, Jakob. 1869. *Vrtomirov prstan ali zmaj v Bistriški dolini*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmajer & Fed. Bamberg.
- Alphabetisches Verzeichniß. 1860. *Alphabetisches Verzeichniß sämmtlicher Orte im Herzogthume Kärnten*. Klagenfurt: Ferdinand v. Kleinmayr, chrome-extension://efaidnbmnnnibpccajpcglclefindmkaj/https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Ortsverzeichnis_K%C3%A4rnten_1860%2C_zweisprachig%2C_Digitalisat_%28c%29_Bojan_Schnabl.pdf, dostop 13. 1. 2026.
- Alps 2023. Alps: New findings about earthquake history. 2023. *Myscience.at*. https://www.myscience.at/news/2023/alpen_neue_erkennnisse_ueber_erdbeben_geschichte-2023-UIBK, dostop 23. 3. 2023.
- Ambrožič, Matjaž. 1993. *Zvonarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani (Acta Ecclesiastica Sloveniae; 15).
- Ambrožič, Matjaž. 2021. *Zgodovina breznjske župnije*. Ljubljana: Salve.
- ARSO. B. n. l. *Potres 25. januarja 1348*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpccajpcglclefindmkaj/https://potresi.arso.gov.si/doc/dokumenti/mocni_potresi/Mocni_potresi_13480125_vzhodne%20Alpe_karta.pdf, dostop 20. 1. 2026.
- Babnik, Janko. 1883. *Sledovi slovenskega prava*. Ljubljana: Samozaložba.
- Badjura, Rudolf. 1953. *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Badjura, Rudolf. 1957. *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje. Del 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bajt, Drago in Marta Kocjan-Barle (ur.). 2007. *Splošni religijski leksikon A–Ž*. Ljubljana: Modrijan.
- Bambič, France. 2024. *Mali popis in roman iz mojega potovanja, življenje, zdravljenje in terplenje in nekoliko o vojnih dogodkih*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.
- Baum, Wilhelm. 1991. Uvod. V: Paolo Santonino, *Popotni dnevniki 1485–1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 5–6.
- BBC News. 2016. *Italy earthquake: Before and after images show destruction*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-37176601>, dostop 3. 8. 2017.
- Bendele, Jochen. 2009. *Buch vollendet: Historiker starb am Frühstückstisch*. <https://web.archive.org/web/20090326041158/http://www.kleinezeitung.at/nachrichten/chronik/1865296/index.do>, dostop 24. 10. 2024.
- Beneš, Bohuslav. 1970. *Svetská kramařská piseň*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Benkovič, Josip. 1887. Mali Grad. *Vertec* 17 (17): 186–187.
- Benkovič, Josip. 1892. Kamnik. *Prirodopisno-zgodovinski obraz. Dom in svet* 11: 517–558.
- Bezek, Benjamin in Danijel Bezek. 1998a. *Po sledih neveljskega mamuta*. Kamnik: Osnovna šola Frana Albrehta.
- Bezek, Benjamin in Danijel Bezek. 1998b. Terenski zapiski iz okolice Kamnika. Osební arhiv Danijela Bezka.
- Bezljaj, France. 2005. *Etimološki slovar slovenskega jezika IV, Š–Ž*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Etimološko-onomastična sekcija.
- Bezljaj, France. 1967. *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Birlinger, Anton. 1864. *Schwäbische Volkslieder. Beitrag zur Sitte und Mundart des schwäbischen Volkes Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagsbuchhandlung*. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10105786?page=48,49>, dostop 4. 10. 2021.
- B. n. a. 1850a. Posip Dobrača. *Slovenska bčela* 1 (6): 169.
- B. n. a. 1850b. Verbsko jezero pri Celovcu. *Slovenska bčela* 1 (1), 1. 7.: 2–4.
- B. n. a. 1863. Slovenci na Ogrskem. *Slovenski glasnik* 6 (4): 114–117.

- B. n. a. 1891. Bilder aus Krain I. *Ljubljanski zvon* 11 (12): 765–766.
- B. n. a. 1898. *Wasserheilstalt »Bad Stein« (in Krain) und Umgebung*. Stein: Verlag der Kuranstalt.
- B. n. a. 1938. Mamuta odkopavajo. *Jutro* 65 (3).
- B. n. a. 1894. Mit der Gailthalbahn von Arnoldstein nach Hermagor. V: Hugo Moro (ur.), *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hermagor: Comité der Gailthalbahn, 174–178.
- B. n. a. 1931. Kamnik v preteklosti. V: Karol Mohorčič (ur.), *Gorenjska. Letoviška industrijska trgovska obrtna*. Novo mesto: Progress, 101–104.
- B. n. a. B. n. l. *Iz zgodovine vasi Britof*. <http://bobby.kr-nekaj.sola.freewebspace.com/>, dostop 20. 4. 2021.
- Bogataj, Janez. 2021. Doslovče, Finžgarjev rod in pisateljeva zgodnja mladost. V: Janez Bogataj in Mihael Glavan (ur.), *Franc Saleški Finžgar: vera v resnico, lepoto in pravico. Življenje in delo Franca Saleškega Finžgarja 1871–1962*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Borst, Arno. 1881. Das Erdbeben von 1348. Ein historischer Beitrag zur Katastrophenforschung. *Historische Zeitschrift* 233: 529–541.
- Božič, Zoran. 2006. *Od Štivanja do Ogleja (excursion from Štivan to Oglej)*. https://www.academia.edu/35571271/Od_%C5%Aotivana_do_Ogleja_excursion_from_%C5%Aotivan_to_Oglej_, dostop 14. 9. 2025.
- Brda. B. n. l. *Cerkev Device Marije na jezeru, Golo Brdo*. <https://www.brda.si/sl/spoznaj/sakral/2023030713451736/cerkev-device-marije-na-jezeru-golo-brdo/>, dostop 20. 1. 2026.
- Brednich, Rolf Wilhelm. 1966. Deutsche Volksdichtung aus Zarz und Deutschrut. *Carinthia* 156 (1): 109–125.
- Breier, Eduard. 1842. Die Kleinfesterin. *Carniola* 3 (9–11), 9. 5.
- Büsching, Anton Friedrich. 1789. *Erdbeschreibung. Fünfter Theil, der die Einleitung in das deutsche Reich, Böhme, Mähren, die Lausiß und den österreichischen kreis enthält*. Hamburg: Carl Ernst Bohn.
- Canaval, Richard. 1894. Die geologischen Verhältnisse des Gailthales. V: Hugo Moro (ur.), *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hermagor: Comité der Gailthalbahn: 12–19.
- Caracciolo, Carlos, D[ario]. Slejko, R[omano]. Camassi in V[iviana]. Castelli. 2021. The eastern Alps earthquake of 25 January 1348: new insights from old sources. *Bulletin of Geophysics and Oceanography* 63 (3): 335–364. DOI: 10.4430/bg000364.
- Carinthijofil. 1933/1934. »Ubijmo zmaja!«. *Vertec* 64 (3): 45.
- Cevc, Emilijan. 1958. Veronika z Malega gradu. *Kamniški zbornik* 4: 111–145.
- Cevc, Emilijan. 1960a. Poznoantični mozaik iz Tuhinjske doline. *Kamniški zbornik* 6: 35–48.
- Cevc, Emilijan. 1960b. Kamniški mestni obrambni jarek. *Kamniški zbornik* 6: 87–89.
- Cevc, Tone. 1987. *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*, 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Cheesman, Tom. 1994. *The Shocking Ballad Picture Show*. Oxford, Providence: Berg.
- Cremonesi, Arduino. 1978. Potresi v zgodovini Furlanije. *Kronika* 26: 71–82.
- Cvetek, Marija. 1993. *Naš voča so včas zapodval. Bohinjske pravljice*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi; 5).
- Čop, Dušan. 1995. Imena krajev v jeseniški občini in njihov izvor. *Jeseniški zbornik* 7. Jesenice: Muzejsko društvo Jesenice, 161–171.
- Čop, Dušan. 2000. Narečne značilnosti in imenoslovje ob Poti kulturne dediščine. V: Janez Meterc (ur.), *Preteklost v zavetju Stola. Zbornik občine Žirovnica, izdan ob 200-letnici rojstva dr. Franceta Prešerna*. Žirovnica: Občina, 135–144.
- Debeljak, Anton. 1932. Najstarejši slovenski letak. *Življenje in svet* 12 (26), 25. 12.: 688–689.
- Detmar, Lübeck von. 1829. *Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar: nach der Urschrift und mit Ergänzungen aus anderen Chroniken*. 1. Hamburg: Perthes. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10018915?page=,1>, dostop 5. 2. 2025.
- Daxer, Christoph idr.. 2022a. Validation of seismic hazard curves using a calibrated 14 ka lacustrine record in the Eastern Alps, Austria. *Scientific Reports* 12. <https://www.nature.com/articles/s41598-022-24487-w>, dostop 23. 3. 2023.
- Daxer, Christoph, Jyh-Jaan Steven Huang, Stefan Weginger, Michael Hilbe, Michael Strasser in Jasper Moernaut. 2022b. High-resolution calibration of seismically-induced lacustrine deposits with historical earthquake data

- in the Eastern Alps (Carinthia, Austria). *Quaternary Science Reviews* 284. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.quascirev.2022.107497>.
- Dimitz, August. 1874. *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, I*. Laibach: Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Dolenc, Jože. 2000. Rudarski in fužinarski kraj Železniki. *Loški razgledi* 47 (1): 359–362.
- Dragotin, Lj. 1875. Zilska dolina. *Slovenski narod* 3 (145), 29. 6.: 1–2.
- Družinski izleti. 2018. *Stari maln – Vrhnika*. <https://www.druzinski-izleti.si/regije/osrednjeslovenska/stari-maln-vrhnika.html>, 27. 8. 2025.
- Echo-Hawk, Roger. 2000. Ancient History in the New World: Integrating Oral Traditions and the Archaeological Record in Deep Time. *American Antiquity* 65: 267–290.
- Eitner, Robert. 1888. Rasch, Johannes. V: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB). Band 27. Leipzig: Duncker & Humblot, 316.
- e-Notranjska. 2022. Zala. <https://www.enotranjska.si/kraji-v-obcini-cerknica/?groupid=64&id=147>, dostop 8. 12. 2025.
- F. 1872. Alois Weiß, Archivar des kärntn. Geschicht=Vereines. *Carinthia* 62: 61–63. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plu?s?aid=car&datum=1872&page=65&size=45>, dostop 2. 2. 2025.
- Fabjan, Igor. 2017. Čolnišče – čolnov pa nikjer. *Vzajemnost*. <https://www.vzajemnost.si/clanek/17375/colnisce-colnov-pa-nikjer/>, dostop 1. 8. 2025.
- Fajdiga, Maurus. 1777. *Bosnia Seraphica seu Chronologico-Historica descriptio Provinciae Bosniae, dein Bosniae Croatiae, nunc Provinciae S. Crucis Croatiae Carnioliae ordinis minorum S. Francisci strictioris observantiae nuncupatae in tres partes divisa [...]* congesta a P. Mauro Fajdiga ejusdem Ordinis et Provinciae Alumno. Anno 1777 [rokopis hrani Frančiškanski samostan Ljubljana].
- Fatur, Silvo in Srečko Šajn. 2008. *Zmaj v Postojnski jami*. https://sl.wikisource.org/wiki/Zmaj_v_Postojnski_jami, dostop 20. 3. 2017.
- Florjanc, Ivan. 2012. Riba Faronika na freskah sv. Krištofa: Razmislek ob 500-letnici potresa v Škofji Loki. *Loški razgledi* 58 (1): 182–198.
- Franciscan Cyberspot. B. n. l. The Anonymous Pilgrim of Bordeaux. <https://web.archive.org/web/20171010011011/http://www.christusrex.org/www1/ofm/pilgr/bord/10Bordo1MapEur.html>, dostop 2. 9. 2025.
- Gabrovec, Stane. 1975a. Kamnik. V: Stane Gabrovec idr. (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Gabrovec, Stane. 1975b. Mengeš. V: Stane Gabrovec idr. (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Gabrovec, Stane. 1985. Kamniško ozemlje v prazgodovini. V: Jože Žontar idr. (ur.), *Kamnik 1229–1979: Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik; [Ljubljana]: Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 6–12.
- Gangl, Georg. 2004. Makroseismische Intensität des 1348er Bebens in Villach (Intensity Data Point Villach 1348). *Rudolfinum, Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten*. Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums Kärnten, 401–408.
- Geschichtsverein für Kärnten. B. n. l. *Carinthia I / Register / CD-ROM Ausgabe*. <https://geschichtsverein.ktn.gv.at/publikationen/carinthia1>, dostop 31. 7. 2024.
- Gestrin, Ferdo. 1989. Ljubljana – nastanek mestne nasebine. *Zgodovinski časopis* 43 (4): 473–476.
- Gl[onar], [Joža]. 1928. Jellouschek, Anton (1810–1877). V: Izidor Cankar idr. (ur.), *Slovenski biografski leksikon*, 3. zv. *Hintner–Kocen*. Ljubljana: Zadrudna gospodarska banka, 396.
- Golec, Boris. 2016. Voda, ogenj in potresi kot zaviralni elementi v razvoju mest in trgov v predmoderni dobi: primer osrednje slovenske dežele Kranjske = Vode, vatra i potresi kao čimbenici kočenja razvoja gradova i trgovišta u predmoderno doba: primjer središnje slovenske zemlje Kranjske = Water, fire and earthquake as hindrance for the development of towns and market towns in pre-modern era: the case of the central Slovenian province Carniola. *Ekonomika i ekohistorija* 12 (12): 197–207.
- Golec, Boris. 2019. Extinct medieval boroughs in southern Slovenia. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 29 (3): 373–392. DOI: 10.19233/ASHS.2019.25.
- Golež Kaučič, Marjetka. 2013. Riba Faronika. Bitje voda in sveta v izročilu in v sodobnih interpretacijah. V: Mirjana Deteilić in Lidija

- Delić (ur.), *Aquatica, Literature, Culture*. Beograd: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Special editions; 122), 261–279.
- Gosar, Andrej in Barbara Šket Motnikar. 2012. V spomin Janeza K. Lapajne (1937–2012). *Ujma* 26: 8–9. <https://ojs-gr.zrc-sazu.si/ujma/article/view/8711/8150>, dostop 12. 6. 2024.
- Grafenauer, Bogo. 1961. Gottbert Moro, Die Kärntner Chronik des Paracelsus. Kärntner Museumsschriften V. Klagenfurt 1955 / Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus. Kärntner Museumsschriften XIII, Klagenfurt 1956 / Wilhelm Neumann, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewusstsein und die österreichischen Freiheitsbriefe (Privilegium maius). Südostdeutsches Archiv III: 141–168. *Zgodovinski časopis* 15: 219–223.
- Grafenauer, Bogo. 1993. Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja. *Zgodovinski časopis* 47 (3): 349–383.
- Grafenauer, Ivan. 1925–1932. Hitzinger (Izinger), Peter (1812–1867). V: Izidor Cankar idr. (ur.), *Slovenski biografski leksikon*: 3. zv., *Hintner–Kocen*. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 323.
- Grafenauer, Ivan. 1956. Zmaj iz petelinjega jajca. *Razprave/Dissertationes* II. Ljubljana: SAZU, 311–333.
- Grafenauer, Ivan. 1955/1956. Nekaj novega o Rateškem (Celovškem) rokopisu. *Jezik in slovstvo* 1 (6/7): 165–169.
- Grafenauer, Ivan. 1958. Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Dissertationes; III), 1–59.
- Görlich, Walter. 1948. 1348–1948. »Die perg vielen umb bei Villach ... V: Walter Görlich (ur.), *Das große Erdbeben zu Villach Anno 1348. ... und vielen die münster nider und die hewser und etwa ein perch auf den andern*. Villach: Heuß & Schleifer, 5–11.
- Graber, Georg. 1944. *Sagen und Märchen aus Kärnten*. Graz: Leykam.
- Gradovi Slovenije. B. n. l. *Legende o Kozjanskem gradu*. <https://gradovislovenije.si/legende-o-kozjanskem-gradu/>, dostop 25. 1. 2026.
- Grafenauer, Bogo. 1986. Wutte, Martin. V: Jože Munda idr. (ur.), *Slovenski biografski leksikon*, 14. zv. *Vode - Zdešar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 729–731.
- Granda, Stane. 1999. Trebnje. *Zgodovina. Enciklopedija Slovenije* 13, Š–T. Ljubljana: Mladinska knjiga, 321–323.
- Grdina, Igor. 2024. *Med oklepom in ornatom*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Gruđen, Josip. 1910. *Zgodovina slovenskega naroda* I. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu.
- Gruđen, Gregor. 2019. Kamnik – Glavni trg 2018. V: Petra Stipančič in Andrej Gaspari (ur.), *Arheologija v letu 2018 – dediščina za javnost. Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva Ljubljana, Narodni muzej Slovenije – Metelkova 3.–4. april 2019*. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 19.
- Gruiber, Pavel. 1889. Regulierung des Gailflusses in der Strecke Nötsch-Schütt. *Zeitschrift des Ingenieur- und Architektenvereines Wien* 41 (1): 1–5.
- Grünthal, Gottfried. 2004. The history of historical earthquake research in Germany. *Annals of Geophysics* 47 (2/3): 631–643. DOI: <https://doi.org/10.4401/ag-3328>.
- Gspan, Alfonz. 1978. *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*, I. Ljubljana: Slovenska matica.
- Guidoboni, Emanuela in Alberto Comastri. 2005. *Catalogue of earthquakes and tsunamis in the Mediterranean area from the 11th to the 15th century*. Rome: Istituto Nazionale di Geofisica e Vilcanologia.
- Günther, S[iegmond]. 1890. Münchener Erdbeben und Prodigienslitteratur in älterer Zeit. *Jahrbuch für Münchener Geschichte* 4: 233–256.
- Guzej, Vinko. 2008. *Anekdota o Babjem zobu na Jelovici*. https://www.kam.si/anekdota_o_babjem_zobu_na_jelovici/, dostop 7. 1. 2025.
- Hammerl, Christa. 1992. *Das Erdbeben vom 25. Jänner 1348 – Rekonstruktion des Naturereignisses*. Wien: Diss. Univ.
- Hammerl Christa. 1994. The earthquake of January 25th, 1348: discussion of sources. V: Paola Albini in Andrea Moroni (ur.), *Materials of the CEC project Review of Historical Seismicity in Europe*. Milano: CNR – Istituto di Ricerca sul Rischio Sismico, 225–240. <https://www.emidius.eu/AHEAD/study/HAMM994>.

- Hammerl, Christa. 2005. *Historische Erdbeben in Kärnten mit besonderer Berücksichtigung des Bebens vom 4. Mai 1201*. Arb. Tagg. Geol. B.-A. Gmünd. https://opac.geologie.ac.at/wwwopacx/wwwopac.ashx?command=getcontent&server=images&value=ATA_2005_125.pdf, dostop 27. 2. 2017.
- Hann, F[rantz]. G. 1892. Das Erdbeben in Kärnten im Jahre 1348 und die Zerstörung von Villach. Nach den mittelalterlichen Quellenberichten geschildert von Prof. Dr. F. G. Hann. *Carinthia* I 3: 69–80.
- Hann, Franz G. 1894. Die grosse Katastrophe in Arnoldstein im Jahre 1348. V: Hugo Moro (ur.), *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hermagor: Comité der Gailthalbahn, 91–92.
- Hančič, Damjan. 2000. *Sedemsto let klaris na Slovenskem*. Nazarje: Samostan Brezmadežne sester klaris.
- Hančič, Damjan. 2005. *Klarise na Kranjskem*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave; 26).
- Heinrich, Hermann, 1843. *Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten* 2, [1], 1, *Von der Vereinigung mit den österreichischen Fürstenthümern bis in die neueste Zeit; Geschichte Kärntens von der Vereinigung mit den österreichischen Fürstenthümern bis zu ihrer Theilung*. Klagenfurt: Druck und Verlag der J. Leonschen Buchhandlung. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10048124?page=38,39>, dostop 5. 8. 2024.
- Herbst, Arthur. 1894. Der Gallfluss und dessen Regulierung. Vom k. k. Oberingenieur. V: Hugo Moro (ur.), *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hermagor: Comité der Gailthalbahn, 146–159.
- Hermann, Benedikt Franz. 1781. *Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg, und Baiern, im Jahre 1780, erstes Bändchen*. Wien: Christian Friedrich Wappler.
- Hirschi, Caspar. 2012. *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- H[icinger], P[eter]. 1845. Stari Teržič. *Kmetijske in rokodelske novice* 3 (5), 29. 1.: 19.
- Hicinger, Peter. 1859a. Zgodovinske reči, 1. Starinske najdbe. *Kmetijske in rokodelske novice* 17 (21), 25. 5.: 160–163.
- Hicinger, Peter. 1859b. Zgodovinske reči, 3. Nekdanji potresi in posipi na Slovenskem. *Kmetijske in rokodelske novice* 17 (22), 1. 6.: 168–170.
- Historische Vorlesungsverzeichnisse der Universität Leipzig. B. n. l. Hahn, Friedrich Gustav. https://histvv.uni-leipzig.de/dozenten/hahn_fg.html, dostop 19. 7. 2024.
- Hitzinger, Peter. 1847. Eine Sage über die ehemalige Lage des Marktes Neumarktl (stary Teržič). *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 2 (3): 21–22.
- Hitzinger, Peter. 1859c. Zur Geschichte von Neumarktl. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 14 (1): 4–6.
- Hitzinger, Peter. 1859č. Zur Geschichte von Neumarktl. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 14 (2): 14–16.
- Hitzinger, Peter. 1859d. Zur Geschichte von Neumarktl. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 14 (3): 22–24.
- Hitzinger, Peter. 1864. Ueber den geschichtliche Zusammenhang des Marktes Neumarktl in Krain und der Ortschaft Ferlach in Kärnten. *Carinthia* 2: 89–91.
- Hoffinger, Hermann, Heinrich. 1880. *Allgemeine Deutsche Biographie* 12: 180–181. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd12362214X.html#adbcontent>, dostop 7. 10. 2024.
- Höfler, Janez. 2015. *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Ljubljana: Viharnik.
- Horvat, Jana. 1999. Šmihel pod Nanosom. Arheologija. *Enciklopedija Slovenije* 13, Š–T. Ljubljana: Mladinska knjiga, 74.
- Horvat, Jana. 2006. *Dekle je po vodo šlo. Rimski vodnjak iz Suhadol*. Kamnik: Medbočinski muzej.
- Hödl, Günter. 1987. »Und die Glocken läuteten von selbst!« Das Kloster Arnoldstein und die Erdbebenkatastrophe von 1348. V: Reinhard Härtel (ur.), *Geschichte und ihre Quellen*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 149–156.
- Hriberšek, Matej. 2018. Rokopis frančiškanske kronike Mavra Fajdige (1777). V: Urška Perenič in Aleksander Bjelčevič (ur.), *Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik (Symposium; 37), 95–103. DOI: 10.4312/Obdobja.37.95-103.

- Hrobat, Katja. 2004. Ustno izročilo o lintverju kot indikator ritualnega prostora antične skupnosti Ajdovščine nad Rodikom. *Studia mythologica Slavica* 7: 63–78.
- Hrobat, Katja. 2007. Use of oral tradition in archaeology: the case of Ajdovščina above Rodik, Slovenia. *European journal of archaeology* 10 (1): 31–56.
- Hrobat Virloget, Katja. 2014. Deva, Baba in Triglav v mitskem izročilu in pokrajini. *Sodobnost* 78 (1/2): 98–117.
- Hrobat Virloget, Katja. 2021. *V tišini spomina: »eksodus« in Istra*. Trst in Koper: Založba Univerze na Primorskem, Založništvo tržaškega tiska.
- Hrovatin, Ivan M. 2007. Izročilo o jezeru in zmaju kot kozmogonski mit. *Studia mythologica Slavica* 10: 105–115.
- Hudovernik, Aleksander. 1800–1900. *Kako je nastala vas Hudo in druge zgodbe*. ŠZ 8/124, ŠZ 8/125. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-9MOLAX3Z>, dostop 26. 1. 2022.
- I. K. 1800–1900. *Movje*. ŠZ 6/340. <https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dmovje%27&pageSize=25>, dostop 4. 7. 2024.
- Ilešič, S[vetozar]. 1939. Slovenska Ziljska dolina. *Planinski vestnik* 39 (6): 149–166.
- Ilešič, Svetoazar. 1956. Dobrač, podrta gora nad slovensko zemljo. *Planinski vestnik* 12 (2): 56–63.
- Ivančič Kutin, Barbara. 2017. Motivne značilnosti pripovedi o izginulih jezerih na Tolminskem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 57 (1/2): 74–85.
- Jaksch, August von. 1891. *Ueber Ortsnamen und Ortsnamenforschung mit besonderer Rücksicht auf Kärnten: Vortrag im kärntnerischen Geschichtsvereine*. Klagenfurt: F. v. Kleinmayr.
- [Janežič, Anton]. 1853. Različne drobtince. *Slovenska bčela* 4 (6): 48.
- Janežič, Anton. 1860. Prebivavci na Koroškem l. 1860. *Slovenski glasnik* 3 (4), 1. 10.: 115–116.
- Janisch, Josef Andreas. 1878–1885. *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark*. Graz: Verlag für Sammler.
- Jalen, Janez. 1973. *Ovčar Marko*. Ljubljana: Avtomatika.
- Janssen, Johannes. 1878. *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*. Freiburg im Breisgau, Zweigniederlassungen in Straßburg, München und St. Louis, Mo.: Herder'sche Verlagshandlung.
- Jarc, Tine. 2004. *Starodavne poti pod Karavankami*. Žirovnica [i. e.]; Zabreznica: Medium; Radovljica: Samozaložba.
- Jellouschek, Anton. 1848. *Rückerinnerungen an die acht- und vierziger Jahre. Mittheilungen des historischen Vereins von Krain, Drittes Quartal*: 49–54.
- Jukič, Greta idr. (ur.). 2006. *Nekoč je bilo jezero. Stori je naše davnine. Es war einmal ein See. Sagen unserer Vorzeit*. Prevalje, Pliberk/ Bleiburg: Občina Prevalje.
- Land Kärnten. B. n. l. KAGIS Maps, <https://gis.ktn.gv.at/webgisviewer/atlas-mobile/map/Basiskarten/Amtliche%20Karten>, dostop 13. 1. 2026.
- Kahl, Hans-Dietrich. 2002. *Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.) / Država Karantancev: dejstva, teze in vprašanja o zgodnji slovanski državni tvorbi v vzhodnoalpskem prostoru (7.–9. stol.)*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Situla 39 – Razprave 1. razreda SAZU; 20).
- Kahteran, Andela. 2013. *Geografska analiza priseljavanja v Postojno* (seminarska naloga). Ljubljana: Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Kambič, Marjeta. 1988. Ikonografske opombe k Solčavski in Krakovski Mariji. *Zbornik za umetnostno zgodovino* (Nova vrsta) 24: 11–19.
- Kamnik.info. 2016. *Podobe nekega časa izpod čopiča Ceneta Griljca*. <https://www.kamnik.info/podobe-nekega-casa-izpod-copica-ceneta-griljca/>, dostop 10. 11. 2025.
- Karničar, Andrej. 1997. *Jezerske storije*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi; 16).
- Karničar, Andrej. 1998. *Jezerska kronika. Jezersko v ustnem izročilu*. Kranj: Gorenjski muzej Kranj (Gorenjski kraji in ljudje; 8).
- Kariatiofil. 1928/1929a. Dobrač, 1. *Vrtec* 59 (9): 11.
- Kariatiofil. 1928/1929b. Dobrač, 2. *Vrtec* 59 (10): 26–27.
- Kariatiofil. 1928/1929c. Dobrač, 3. *Vrtec* 59 (11): 45–46.
- Kariatiofil. 1928/1929č. Dobrač, 4. *Vrtec* 59 (12): 61–62.

- Karta slovenskih narečij z večjimi naselji (različica 2023). 2023. Slovenski lingvistični atlas, 3. Kmetovanje (kartografsko gradivo). chrome-extension://efaidnbmninnbpcapcglclefndmkaj/https://fran.si/204/sla-slovenski-lingvisticni-atlas/datoteke/SLA_Karta-narecij.pdf, dostop 5. 4. 2025.
- Katalog potresov Slovenije*. B. n. l. https://potresi.arso.gov.si/doc/dokumenti/potresna_aktivnost/katalog_potresov_v_Sloveniji.txt, dostop 10. 2. 2025.
- Kavčič, Fridolin. 1895. Slovenska osebna imena koroških plemičev do l. 1500. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5 (1): 1–7.
- Kavčič, Nataša. 2020. The indulgence letter for the monastery of Kostanjevica (1347, November 6): A case study with notes on the process of making illuminated indulgence letters. *Ars et humanitas*: 233–251. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-YWBU192F>.
- Kelemina, Jakob. 1930. *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Z mitološkim uvodom. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Kibubazin. B. n. l. *Babe. 10 najbolj vročih bab*. https://www.kibuba.com/kibubazin/babe?srsId=AfmBOoqBc4OYv8fFwEAoHoPkDVopiqkpDxdM9hExNBtTfFV_oOI8z-RG, dostop 14. 8. 2025.
- Klobčar, Marija. 1996. *Kamničani med izročilom in sodobnostjo* (doktorska disertacija). Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Klobčar, Marija. 2011. »Voda, jaz ti darujem od dna do dna ...«. Pesemske sledi verovanja v nadnaravno moč vode. *Studia mythologica Slavica* 14: 181–193. DOI: <https://doi.org/10.3986/sms.v14i0.1608>.
- Klobčar, Marija. 2014a. Pesemsko obveščanje in ustvarjanje tradicije. *Traditiones* 43 (3): 87–110. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2014430401>.
- Klobčar, Marija. 2014b. »V tem kraji lintvern ljudi je ...«. zmaj iz Kamniškega jezera in pesemsko izročilo. *Kamniški zbornik* 22: 81–91.
- Klobčar, Marija. 2015a. Songs about the Lisbon earthquake, or the Slovenian response to stories about someone else's misfortune. *Traditiones* 44 (3): 53–72. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2015440303>.
- Klobčar, Marija. 2015b. Pozabljeni Kamnik in njegovo jezero. *Studia mythologica Slavica* 18: 81–109.
- Klobčar, Marija. 2016. *Na poti v Kamnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Folkloristika; 7).
- Klobčar, Marija. 2017. Skrita pričevanja o potresu leta 1348 v slovenskih deželah. *Studia mythologica Slavica* 20: 145–177.
- Klobčar, Marija. 2020. *Poslušajte štimo mojo. Potujoči pevci na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Folkloristika; 9).
- Klobčar, Marija. 2022. Simbolne reprezentacije ziljskega žegna, ziljske noše in vojvodskega prestola v spreminjanju kolektivnih identitet na avstrijskem Koroškem. V: Vanja Kočevar (ur.), *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: Slovenski pogledi*. Ljubljana: Založba ZRC, 519–554.
- Klobčar, Marija. 2024. »Liöbai shünə schain«, Ljubo sonce, sij: Pesmi Kočevarjev kot pričevanja o posebni zgodovinski izkušnji. V: Anja Moric (ur.), *Pesemsko izročilo Kočevske: Adolf Hauften: nemški jezikovni otok na Kočevskem. Zgodovina in narečje, življenjske razmere, šege in navade, pripovedke, pravljice in pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 481–514.
- Klobčar, Marija, Robert Vrčon, Peter Vendramin in Urša Šivic. 2024. *Hodili so jih poslušat: Pesemsko izročilo kamniškega območja* (Spletna zbirka Etnofon). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610509325>.
- Koblar, Anton. 1885. *Zgodovina farà ljubljanske škofije 2, Zgodovina Nákelske, Dupljánske in Goriške fare*. V Ljubljani: A. Koblar.
- Koblar, A[nton]. 1892a. Železniki. *Dom in svet* 5 (6): 271–273.
- Koblar, Ant[on]. 1892b. Drobtnice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2: 30–92.
- Koblar, A[nton]. 1893: Drobtnice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 3: 19–23.
- Koblar, Anton. 1895. Zemeljski potresi na Slovenskem. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5 (2): 68–77.
- Kocbek, Fran. 1895a. Dobrač. *Planinski vestnik* 1 (10): 145–150.
- Kocbek, Fran. 1895b. Dobrač. *Planinski vestnik* 1 (11): 161–165.
- Kocbek, Fran. 1926. *Storije. Narodne pripovedke in pravljice iz gornjegrajskega okraja*. Celje: Goričar & Leskovšek.

- Komac, Blaž in Matija Zorn. 2007. *Pobočni procesi in človek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Geografija Slovenije; 15).
- Koman, Dušan. 1995/1996. Breški novci 12. stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino. Nova vrsta* 31/32: 49–66.
- Konschegg, Valentin. 1857a. Geologische Excursen in Gesellschaft des k. k. Bergrathes und Chef-Geologen, Herrn M. V. Lipold, II. Das östliche Gebiet von Oberkrain. *Blätter aus Krain* 1 (3), 17. 1.: 10–11.
- Konschegg, Valentin. 1857b. Das östliche Gebiet von Oberkrain. *Blätter aus Krain* 1 (4), 24. 1.: 13–14.
- Kos, Dušan. 1984. Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda (od 13. do srede 18. stoletja). *Zgodovinski časopis* 38 (4): 271–290.
- Kos, Dušan. 1996. V primežu pobožnosti, karierizma in samopreskrbe. *Zgodovinski časopis* 50: 21–46.
- Kos, Franc. 1928. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* V. Ljubljana: Leonova družba.
- Kos, Milko. 1929/1930. Stari Trg in sorodna krajevna imena. *Geografski vestnik* V–VI: 160–173.
- Kos, Milko. 1939. *Srednjeveški urbarji za Slovenijo: Prvi zvezek. Urbarji salzburske nadškofije*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.
- Kos, Milko. 1945. K 800 letnici prve omembe Ljubljane v zgodovini. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* XXV–XXVI: 85–87.
- Kos, Milko. 1955. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kos, Peter. 1985. Srednjeveška kovnica v Kamniku. V: Jože Žontar idr. (ur.), *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Kamnik: Kulturna skupnost; [Ljubljana]: Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo.
- Kosi, Jernej. 2010. Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete? *Zgodovinski časopis* 64 (1–2): 154–175.
- Kosi, Miha. 1998. *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka ZRC; 20).
- Košir, Fran. 1913. O Groblji pri Studenicah. *Zvonček* 14 (11), 1. 11.: 245–246.
- Kotnik, France. 1924. *Storije 1. Koroške narodne pripovedke in pravljice*. Prevalje: Družba sv. Mohorja (Mohorjeva knjižnica; 3).
- Kotnik, France. 1957 [1924]. *Storije, Koroške narodne pripovedke in pravljice. 1. del*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Kovačič, Mojca. 2012. *Pa se sliš ... Pritrkavanje v slovenskem in evropskem prostoru*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Folkloristika; 5).
- Kozorog, Miha. 2020. Etnološka recepcija starovercev. *Etnolog* 30/81: 111–123.
- Kozorog, Miha. 2022. Močerađovec, staroverski in drugi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 22 (1): 108–119.
- Kragl, Viktor. 1936. *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad.
- Krajevni leksikon 1937. *Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujkoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*. 1937. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine.
- Kraut - Šifrner, Tatjana. 1957. Geografski momenti v razvoju Kamnika do začetka XIX. stoletja. *Kamniški zbornik* 3: 5–22.
- Kravanja, Boštjan. 2007. *Sveti svet. Topografija religioznega prostora na primeru Breginjskega kota*. Ljubljana: Filozofska fakulteta; Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Krek, Janez Evangelist (Sovran, J.). 1896. Glagolica v Selcih. *Dom in svet* 9 (19): 608.
- Kretzenbacher, Leopold. 2000. Der »Drache« als Stadtwappen von Ljubljana/Laibach und in reicher Erzählüberlieferung in den mehrsprachigen Südost-Alpen. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 103 (54): 195–200.
- Kroje, Monika. 2008. *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Kroje, Monika. 2012. Supernatural beings from Slovenian myth and folktales. Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- K[umer], Z[maga]. 2007. Žena umori otroka moževe ljubice. V: Marjetka Golež Kaučič idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi. Pripovedne pesmi*. V. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Slovenska matica, 449–456.
- Kuret, Miklavž. 1943. O zmajih in kačah v slovenskem verovanju. *Obisk* 4 (1/3): 11–13.

- Kuret, Primož. 1967. Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem. *Kronika* 15 (2): 84–90.
- Kuret, Primož. 1977. Die Engel mit Musikinstrumenten aus Rateče. *Muzikološki zbornik* 13: 14–22.
- L. I. 1857. Stein in Krain. Bamberg, Fedor in Ignac Alojz Kleinmayr. *Blätter aus Krain* 1 (36): 142–143. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-192ZAB3B>.
- L[ampe], F[rančišek]. 1893. O tiskanih slikah. *Dom in svet* 6 (3): 125–130.
- L[ampe], F[rančišek]. 1889. »Godec«. *Ljubljana* 1889. *Dom in svet* 2 (5): 111–115.
- Lapajne, Janez. 1987. Veliki potresi na Slovenskem – I. *Ujma* 1: 55–57.
- Lavrenčič, Aleksander. 1996. Ljudje z železnimi rokami in nogami: Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* 3 (2): 5–21.
- Lavtižar, Josip. 1901. *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*. Ljubljana: Založil pisatelj.
- Lavtižar, Josip. 1926. *Spomini*. Rateče-Planica: Samozaložba.
- Lesar, Marko. 2001. *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku*. Kamnik: Kulturni center.
- Legiša, Lino in France Tomšič. 1956. Pismenstvo. V: Lino Legiša in Alfonz Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva* I. Ljubljana: Slovenska matica, 139–184.
- Lévi-Strauss, Claude. 1966. *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Levičnik, Josip. 1959. Marjetica. *Kmetijske in rokodelske novice* 17 (29), 20. 7.: 230.
- Logar, Tine. 1993. *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Logar, Tine. 1996. Rovtarska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 10, Pt–Savn. Ljubljana: Mladinska knjiga, 295–296.
- Lorenzi, C. L. von. 1875. *Der Führer auf der Kronprinz Rudolf-Bahn von der Donau bis zur Save: mit besonderer Berücksichtigung der auf diese Trace einschlägigen wundervollen Touristen-Partien, Sehenswürdigkeiten und interessanten historischen Momente*. Steyr: Verl. des Kranken-Unterstützungs-Vereines der Kronprinz Rudolf-Bahn. http://steyr.dahoam.net/wp-flippingbooks/Kronprinz_Rudolf_Bahn_1875/, dostop 4. 7. 2024.
- Lux, Georg. 2024. »Sie glaubten, Zeugen des jüngsten Tages zu sein«. *Erdbeben im Jänner 1348*. https://www.kleinezeitung.at/kaernten/6271288/Erdbeben-anno-1348_Es-kursierten-Horrorzahlen-von-bis-zu-5000, dostop 31. 5. 2024.
- Majciger, [Janez]. 1851. Posip Dobrača. *Slovenska bčela* 2 (18), 15. 9.: 86–87.
- Majciger, Janez. 1883. Voda in njene moči v domišljiji štajerskih Slovencev. *Kres* 3: 601–604.
- Makarovič, Gorazd. 2001. Zmajske predstave in njihovi pomeni na Slovenskem. *Traditiones* 30 (2): 27–52.
- Mantovani, Enzo, Giuliano Brancolini, Daniele Babbucci, Caterina Tamburelli in Marcelo Viti. 2021. Possible Multiple Sources of the Strong 1117 Po Plain Earthquake, Inferred from the Plio-Quaternary Evolution of the Northern Adriatic Area. *International Journal of Geosciences* 12: 381–403. DOI: <https://doi.org/10.4236/ijg.2021.124020>.
- Markelj, Jernej in Primož Zupan. 2020. Spomin na Kamniško jezero – predlog krožne tematske poti po njegovem obrežju. *Kamniški zbornik* XXV: 217–224.
- Mason, Ronald. 2000. Archaeology and Native North American Oral Traditions. *American Antiquity* 65: 239–266.
- Matiččetov, Milko in Boris Merhar. 1970. Riba Faronika nosi svet. V: Zmaga Kumer idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi. Pripovedne pesmi*. I. Ljubljana: Slovenska matica, 123–125.
- Maurer-Lausegger, Herta. 2023. Narodno blago iz roža 1936/37: dialektološka in etnološka zakladnica v rožanskem narečju. *Jezikoslovni zapiski* 29 (1): 107–125.
- Medvešček, Pavel. 2015. *Iz nevidne strani neba. Razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia mythologica Slavica – Supplementa; 12).
- Melij, Vasilij. 1985. Razvoj krajev, občin in okrajev na ozemlju kamniške občine. V: Jože Žontar idr. (ur.), *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik; [Ljubljana]: Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 52–55.
- Mencej, Mirjam (ur.). 2007. *The concept of time and space in European folklore: Ljubljana, September 6–9, 2007*. Ljubljana: Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts.

- Meterc, Janez. 1992. *Sveti Lovrenc nad Zabreznico*. Zabreznica: Župnijski urad, Gradbeni odbor za obnovitev cerkve sv. Lovrenca.
- Meterc, Janez. 1999. Pregled zgodovine Lesc do 18. stoletja. V: Jože Dežman (ur.), *Gorenjski kraji in ljudje X: Leški zbornik: 40 let Turističnega društva Lesce*. Lesce: Turistično društvo, 143–151.
- Michor, Herbert. 1950/1951. *Geschichte des Dorfes Feistritz an der Gail und Hofchronik*. Feistritz, Nötsch: Gemeinde Feistritz.
- Ministrstvo za kulturo. B. n. l. eVRD: Rateče – Cerkev sv. Tomaža. *GisKD pregledovalni*. <https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/?&locale=sl&find=2216>, dostop 16. 9. 2025.
- Ministrstvo za kulturo. B. n. l. *Robič – Arheološko najdišče Robič-Molida*. <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=5030>, dostop 8. 7. 2025.
- Mitternützer, Johannes Chrysostomus. 1879. *Slavisches aus dem östlichen Pusterthale (Drau- und Isel-Gebiet) in Tirol*. Brixen: Kaiserl. königl. Gymnasium.
- M. K. 2025. Med gradnjo kanalizacije na območju Bohinja odkrili ostanke grobov iz železne dobe. *MMC RTV Slovenija*. <https://www.rtvlo.si/kultura/dediscina/med-gradnjo-kanalizacije-na-obmocju-bohinja-odkrili-ostanke-grobov-iz-zelezne-dobe/738893>, dostop 12. 3. 2025.
- Mlinarič, Jože. 1972. Usoda arhiva cistercijske opatije Kostanjevice. *Kronika* 20 (3): 145–153.
- Mlinarič, Jože. 1987. *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac.
- Moro, Hugo (ur.). 1894. *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hermagor: Comité der Gailthalbahn.
- Mrkun, Anton. 1925. *Homec*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- Muchar, Albert. 1859. *Geschichte des Herzogthums Steiermark. Sechster Theil*. Graz: Bei Damian und Sorge.
- Murray, David. 1904. *Museums: Their History and Their Use: With a Bibliography and List of Museums in the United Kingdom, Volume 1*. Glasgow: James MacLehose and Sons. Publishers to the University, chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglcfindmkaj/https://dn790006.ca.archive.org/o/items/museumstheirhisto1murruoft/museumstheirhisto1murruoft.pdf, dostop 5. 8. 2025.
- Nagode, Jošt. 2016. *Zgodovina Bleda*. <https://bled.splet.arnes.si/2016/04/25/zgodovina-bleda/>, dostop 5. 3. 2025.
- Narodni svet Koroških Slovencev. 2025. *Zgodovina koroških Slovencev*. https://www.nsk.at/za_vas_fuer_euch/sl/C22/zgodovina-nsks, dostop 7. 11. 2025.
- Neumann, Dieter. 1988. Lage und Ausdehnung des Dobratschbergsturzes von 1348. *Neues aus Alt-Villach* 25: 69–77.
- Neumann, Wilhelm. 1974. Jaksch von Wartenhorst, August. V: *Neue Deutsche Biographie*: 324–325. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117145750.html#ndbcontent>, dostop 3. 7. 2025.
- Neumann, Wilhelm. 1987. Zu den Folgen des Erdbebens von 1348 – 1. Teil: im Gailtal bei Arnoldstein. *Neues aus Alt-Villach* 24: 25–39.
- Neumann, Wilhelm. 1988. Zu den Folgen des Erdbebens von 1348 – 2. Teil: im Gailtal bei Arnoldstein. *Neues aus Alt-Villach* 25: 9–68.
- Neumann, Wilhelm. 2004. Das Erdbeben und der Dobratschbergsturz von 1348 – Fehldeutungen und Plagiate. *Carinthia I* 194: 399–409.
- Nohl, Johannes. 2015. *Der Schwarze Tod. Eine Chronik von Pest*. Hamburg: Severus Verlag.
- Novak, Mira. 1995. Terenski zapiski o Doslovčah. Osebni arhiv Mire Novak.
- Občina Jezersko. B. n. l. *Planšarsko jezero*. <https://www.jezersko.si/objava/59723>, dostop 4. 10. 2023.
- Občina Radovljica. B. n. l. *Krajevna skupnost Otok*. <https://www.radovljica.si/objava/53888>, dostop 10. 3. 2025.
- Ogrinec, Josip. 1870. Kamnik. *Zgodovinsko-mestopisen obraz. Letopis matice slovenske* 1870: 224–230. chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglcfindmkaj/https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-QCHINZ9Q/d8c47323-14be-4cdc-99ba-83d8f5368fdb/PDF, dostop 14. 9. 2023.
- Ogrinec, Josip. 1871. Izteklo jezero. *Pomladansko cvetje*. Trst: Vekoslav Raič.
- Oppida, B. n. l. *Geschichte von Lübeck. Von Liubice zum Weltkulturerbe*. <https://www.oppida.de/die-schoensten-staedte-deutschlands/luebeck/geschichte-luebeck/>, dostop 7. 2. 2015.
- Orožen, Janko, 1936. *Gradovi in graščine v narodnem izročilu I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: Samozaložba.

- Österreichisches Biographisches Lexikon. B. n. I. 2003–2022. *Aelschker, Edmund (1841–1907), Historiker*. DOI: 10.1553/oxo0028odd6, dostop 23. 11. 2023.
- OŠ Ferda Vesela. B. n. I. *Šentvid pri Stični*. <https://www.osferdavesela.si/sentvid/>, dostop 6. 12. 2025.
- Oter Gorenčič, Mija. 2008. Cmureški relief zmaja, ki požira človeka. *Acta historiae artis Slovenica* 13: 5–18.
- Otorepec, Božo. 1957. Donesek h gospodarski zgodovini Kamnika do XVI. stoletja. *Kamniški zbornik* 3: 43–61.
- Otorepec, Božo. 1982. Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika* 30 (2): 79–87.
- Otorepec, Božo. 1985a. Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika. V: Jože Žontar idr. (ur.), *Kamnik 1229–1979*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik; [Ljubljana]: Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 19–22.
- Otorepec, Božo. 1985b. Listina iz 1232 in starejša zgodovina Kamnika. V: Jože Žontar idr. (ur.), *Kamnik 1229–1979*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Sekcija za krajevno zgodovino; [Ljubljana]: Zgodovinskega društva za Slovenijo, 23–32.
- Otorepec, Božo in Jože Žontar. 1973. Božja sodba (ordal) sveče v Kamniku leta 1398. *Zgodovinski časopis* 27: 321–328.
- Ovsec, Damjan J. 2001. Od argonavtov do metropole. V: Marija Stanonik (ur.), *Bela Ljubljana*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi; 23), 11–26.
- [Pajek], J[osip]. 1873. K narodnej mitologiji. *Vestnik. Znanstvena priloga »Zori«* 11: 176.
- Paschinger, Herbert. 1976–1979. *Kärnten: eine geographische Landeskunde*. Klagenfurt: Landesmuseum für Kärnten.
- Pavlin, Primož. 2022. Prazgodovinsko višinsko naselje Gradišče na Primskovem na Dolenjskem. *Arheološki vestnik* 73: 99–124. DOI: <https://doi.org/10.3986/AV.73.04>.
- Pelikon, Egon. 2002. *Tajno štetje prebivalstva v Julijski krajini leta 1933*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Perše, Brigita R. 2023. *Sveta Marjeta Antiohijska: Zakaj z zmajem?* <https://portal.pridi.com/dogodek/sv-marjeta-antiohijska-z-zmajem/2023-07-20/>, dostop 4. 11. 2025.
- Peršolja, Jasna Majda. 2000. *Rodiške pravce in zgodbe*. Ljubljana: Založba Mladika.
- Pefem od Krishovga Pottha. B. n. I. *Tomanov zbornik*, B. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, ŠZ 66, št. 13.
- Pesjak, Stanislav. 2008. Ljudje pod Košuto. Gore–ljudje. *Gorenjski glas*, Spletni časopisni arhiv. 24. 4. 2008, <https://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20080424/C/304249983/ljudje-pod-kosuto>, dostop 27. 1. 2025.
- Petelin, Davorin. 1875/1876. *Narodne stvari* I. Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, ŠZ 112.
- Peters, Michael. 2006. Alldentscher Verband (ADV), 1891–1939V. *Historisches Lexikon Bayerns*. [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Alldentscher_Verband_\(ADV\),_1891-1939](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Alldentscher_Verband_(ADV),_1891-1939), dostop 10. 11. 2025.
- Pikon, Janez. 2023. *Studor. Gore-ljudje*. <https://www.gore-ljudje.si/studor-4>, dostop 20. 4. 2024 (spletna stran ni več dostopna).
- Pintar, L[uka]. 1914. O krajnih imenih. *Ljubljanski zvon* 34 (11): 498–505.
- Piskar, A. 1880. Starozgodovinske stvari. Špitalič, Tabor, Kozjak in Kozji hrbet. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* 38 (1), 7. 1.: 3–4.
- Piškur, Milena. 1965. Pomenska analiza besede baba. *Jezik in slovstvo* 10 (1): 6–15.
- Planinska zveza Slovenije. 2025. *Koča na Grohotu (1461 m)*. <https://www.pzs.si/koce.php?pid=95>, dostop 18. 3. 2025.
- Podbrežnik Vukmir, Breda idr. (ur.). 1999. *Veronika z Malega gradu. Kamniške povedke in pravljice*. Kamnik: Matična knjižnica Kamnik.
- Podbrežnik Vukmir, Breda in Irena Kotnik. 2009. *Čuden prečudež. Folklorne in druge pripovedi iz Kamnika in okolice*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba.
- Podlogar, Leopold. B. n. I. *Kronika župnije Gozd*. Nadškofjski arhiv v Ljubljani, Župnijski arhivi, Gozd, Razne knjige, F3.
- Pohl, Heinz-Dieter. 2013. Die Orts- und Flurnamen des Klagenfurter Raumes nach dem Franziszeischen Kataster. V: Werner Drobesch (ur.), *Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 171–185.

- Prostovoljno. 2009. Prostovoljno gasilsko društvo Smokuč. 2009. *80 let gasilstva v Smokuču*. Smokuč: PGD.
- Radics, Peter. 1877. *Frau Musica in Krain*. Laibach: Im Selbstverlage des Verfassers.
- Radics, Peter. 1881. »Quellenstudien«. *Alte und neue culturbilder von oesterreichs Alpenbädern und Alpengseen*. Wien: Wilhelm Braunmüller.
- Rakovec, Ivan. 1958. Geološki razvoj kamniške pokrajine. *Kamniški zbornik* 4: 5–32.
- Ramovš, Mirko. 1988. Visoki ali prvi rej. *Traditiones* 17: 187–208.
- Rapuc, William in Pierre Sabatier, Maja Andrič, Christian Crouzet, Fabien Arnaud, Emmanuel Chapron, Andrej Šmuc, Anne-Lise Develle, Bruno Wilhelm, François Demory, Jean-Louis Reyss, Edouard Régnier, Gerhard Daut in Ulrich Von Grafenstein. 2018. 6600 years of earthquake record in the Julian Alps (Lake Bohinj, Slovenia). *Sedimentology* 65: 1777–1799. DOI: <https://doi.org/10.1111/sed.12446>, dostop 22. 12. 2017.
- Ratej, Maja. 2025. Geološka detektivka: Je Nadiža nekoč tekla v obratni smeri? *Val* 202. <https://val202.rtvsl.si/podcast/aktua-lno-202/173251477/175152659>, dostop 27. 8. 2025.
- Ravnikar - Poženčan, Matevž. B. n. l. Bernekarjev grad. V: *Stare medljudne pesme, Zvezek I, Pesme iz samote* (IX), 26. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ms 483.
- Rebolj, Vanda. 2016. *Reminiscence in spomini*. Osební arhiv Vande Rebolj.
- Reichard, Heinrich August Ottokar. 1819. *An Itinerary of Germany, Or, Traveller's Guide Through That Country, To Which Is Added an Itinerary of Hungary and Turkey*. London: Samuel Leigh.
- Reisp, Branko. 2001. *Redki stari tiski*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Resman, Blaž. 1998. Stiški samostan. *Enciklopedija Slovenije* 12, Slovenska n–Sz. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Režun, Franc. 1971a. Dolenja Nemška vas. V: Roman Savnik idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije* 2. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 598.
- Režun, Franc. 1971b. Gorenja Nemška vas. V: Roman Savnik idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije* 2. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 601.
- Ribarič, Vladimir. 1994. *Potresi v Sloveniji. Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rohr, Christian. 2003. Man and Natural Disaster in the Late Middle Ages: The Earthquake in Carinthia and Northern Italy on 25 January 1348 and Its Perception. *Environment and History* 9: 127–149.
- Rohr, Christian. 2007. *Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum. Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Rosegger, Peter, Fritz Pichler in U. von Hauschenfels. 1879. *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*. Stuttgart: Gebrüder Kröner. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-JMDFDZGX>, dostop 1. 7. 2024.
- Rupnik, Franc. 2018. *Zgodovina hrenoviške župnije*. Koper: Ognjišče.
- Rutar, Simon. 1881. Slovenske pripovedi o jezerih. *Ljubljanski zvon* 1 (11): 681–687.
- Rutar, Simon. 1882a. *Zgodovina Tolminskega. Zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec, in Cerkno*. Gorica: Hilarijska tiskarna.
- Rutar, Simon. 1882b. Svetoivanski evangelij. *Ljubljanski zvon* 2 (7): 471–474.
- Rutar, Simon. 1885. Pozoj. *Kres* 5 (1): 41–45.
- Rutar, Simon. 1889. Narodne pesni koroških Slovencev; Zbral in na svetlo dal prof. J. Scheinigg. Tiskala in založila Kleinmayr & Bamberg. V Ljubljani 1889. *Ljubljanski zvon* 9 (12): 735–744.
- R[utar], S[imon], 1894. Kamnik, zemljepisno-zgodovinski spis. *Ljubljanski zvon* 6: 376–377.
- Sagadin, Milan. 1995. Mengeš v antiki. *Arheološki vestnik* 46: 217–245.
- Sagadin, Milan. 1997. Mali grad v Kamniku. *Varstvo spomenikov* 37: 105–125.
- Santonino, Paolo. 1991. *Popotni dnevniki 1485–1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba.
- Sartori, Franz. 1809. *Länder- und Völker-Merkwürdigkeiten des österreichischen Kaiserthumes, Erster Theil*. Wien: Anton Doll.
- Savenc, Franci. 2015. Stresla se je zemlja. *Gore-ljudje*. <http://www.gore-ljudje.net/novosti/115479/>, dostop 6. 4. 2017 (stran ni več dostopna).
- Scheinigg, Janez. 1882. Krajevno ime Selo na Koroškem. *Kres* 2 (12): 639–641.

- Scheinigg, Janez. 1889. *Narodne pesni koroških Slovencev*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg.
- Schellbach, Konrad in Gottfried Grünthal. 2016. Historische Seismologie - Schlüssel für verlässlichere Daten zur Abschätzung der Erdbebengefährdung. 2016. *System Erde* 6 (1): 44–49. DOI: <http://doi.org/10.2312/GFZ.syserde.06.01.7>.
- Schlegel, Julius Heinrich Gottlieb. 1798. *Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland und dem Venetianischen*. Erfurt: Hennings.
- Schmidl, Adolf Anton. 1840. *Das Kaiserthum Oesterreich. Band 1. Die Alpenländer*. Stuttgart: I. Scheible's Buchhandlung.
- Schultz, Hans Dietrich. 2018. Albrecht Penck: Vorbereiter und Wegbereiter der NS-Lebensraumpolitik? *E&G Quaternary Science Journal* 66: 115–129. DOI: <https://doi.org/10.5194/egqsj-66-115-2018>, dostop 21. 6. 2024.
- Schumi, Franz. 1884–1887a. Ueber den Untergang des einstigen Marktes Loibl und den Abfluss des Steiner Sees (c. 1320). *Archiv für Heimatkunde* II. Laibach: Narodna tiskarna, 215–219.
- Schumi, Franz. 1884–1887b. *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain II*. Laibach: [Samozaložba].
- Seidl, Ferdinand. 1895. Potresi na Kranjskem in Primorskem. *Ljubljanski zvon* 15 (6): 354–360; 15 (7): 417–423; 15 (8): 487–490; 15 (9): 545–552; 15 (10): 600–607; 15 (12): 745–749.
- Sereinig, Uši in Polona Sketelj. 2017. *Popotnik po Zilji. Kulturno-zgodovinski vodnik*. Celovec: Mohorjeva družba.
- SI AS 181, L200Co3 – Podgorje, L200Co3 = SI AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, k.o. Podgorje (L200), list Co3.
- SI AS 181, L149Co6 – Mengeš, L149Co6 = SI AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, k.o. Mengeš (L149), list Co6.
- SI AS 181, L220A02 – Radomlje L220A02 = SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, k.o. Hudo (L220), list A02.
- SI AS 181, L118Co4 – Kosiše (L118Co4) = SI AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko, k.o. Kosiše (L118), list Co4.
- Silič, Vladimir. 2011. *Čez osamelce in ledine blejske kotline*. Bled: Turizem Bled, zavod za pospeševanje turizma.
- Sima, Johann. 1891. *Im Gebiete der Steiner-Bahn. Bilder aus Krain I*. Laibach: Kleinmayr, Fed. Bamberg.
- Simonič, Ivan. 1971. Zgodovina mesta Kočevja in Kočevske. V: Herman Kotar, Marija Andeselič in Miha Briški (ur.), *500 let mesta Kočevje, 1471–1971*. Kočevje: Skupščina občine Kočevje, 5–51.
- Slovenska historična topografija. B. n. l. *Šuta*. <https://topografija.zrc-sazu.si/>, dostop 30. 7. 2025.
- SLP 1. Kumer, Zmaga idr. (ur.). 1970. *Slovenske ljudske pesmi. Pripovedne pesmi*. I. Ljubljana: Slovenska matica.
- Smej, Jože. 1992. *Psalmi vaškega župnika*. Celje: Mohorjeva družba.
- Smrekar, Andrej. 2017a. Mojster Solčavske Marije. V: Mateja Breščak (ur.), *Sto umetnin Narodne galerije*. Ljubljana: Narodna galerija, 6.
- Smrekar, Andrej. 2017b. Marija na Salomonovem prestolu (»Krakovska Marija«), (ok. 1265–1270). V: Mateja Breščak (ur.), *Sto umetnin Narodne galerije*. Ljubljana: Narodna galerija, 6.
- Snoj, Marko. 2009. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba Modrijan in Založba ZRC.
- Spezialkarte 1891. *Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie im Masse 1 : 75.000, list Bleiberg und Tarvis, zone 19, col. IX*. 1891. Wien: Militärgeographische Institut.
- SPKN III. *Slovenske pesmi krajnskega naroda. Tretji svesik*. 1841. Ljubljana: Joshef Blasnik.
- Spomenica. B. n. l. *Spomenica župnije Nevlje od leta 1895*. Župnijski urad Nevlje.
- Spominska knjiga. B. n. l. *Spominska knjiga fare mekinjske*. Župnijski urad Mekinje.
- Staatliche Archive Bayerns. B. n. l. Findmitteldatenbank. <https://www.gda.bayern.de/service/findmitteldatenbank/Kapitel/366a0a09-264d-4831-a507-1af8ce6cd637>, dostop 16. 7. 2024.
- Stabej, Jože (ur.). 1997. *Slovensko-latinski slovar: po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- Stanonik, Marija. 2005. *Nekoč je bilo jezero*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka (Loški razgledi, Doneski; 10).

- Stražar, Stane. 1979. *Moravška dolina. Življenje pod Limbarsko goro*. Moravče: Odbor za izdajo knjige Moravška dolina.
- Stele, France. 1929. *Politični okraj Kamnik*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo.
- Stele, France. 1937–1939. Izročilo Tomaža Steleta. Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku. *Etnolog* X–XI: 329–343.
- Stele, France. 1969. *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Steska, Viktor. 1894. Znamenita hiša v Kamniku. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 4 (6): 254–255.
- Stiasny, Ljudevit. 1894. *Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski opis*. Ljubljana: I. Kleinmayer in F. Bamberg.
- Stražičar, Simona. B. n. I. Cerkev sv. Marjete. *Občina Borovnica, Sakralni objekti*. <https://www.borovnica.si/objava/683770>, dostop 5. 11. 2025.
- Study 2011. Study on giant tsunamis of the past using tsunami deposits. 2011. *Active Fault and Earthquake Research Center*. https://unit.aist.go.jp/iev/reports/jishin/tohoku/tsunami_taiseki_e.html, dostop 10. 4. 2023.
- Sturm-Schnabl Katja in Bojan-Ilija Schnabl (ur.). 2016. *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška, Von den Anfängen bis 1942, Band 2: J – Pl*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- S[upancic], A[nton]. 1804. Etwas über das Städtchen Stein. *Laibacher Wochenblatt* 17 (1–2). <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-DQQ49R2U/0618b7e7-6bef-459a-823e-529a3f4acf20/PDF>, dostop 23. 1. 2026.
- Svetina, Anton. 1974. Prispevki k zgodovini Pliberka in okolice. *Zgodovinski časopis* XXVIII (3–4): 223–268.
- Šašel, Jaroslav. 1975. Motnik. V: Stane Gabrovec idr. (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 191–192.
- Šašel, Jaroslav. 1985. Zgodovina nagrobnikov. V: Jože Žontar idr. (ur.), *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik; [Ljubljana]: Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 10–13.
- Šašel, Josip. 1956. Spodnji Rož v luči krajevnih imen. *Planinski vestnik* 12 (2): 88–102.
- Šašel Kos, Marjeta. 2015. *Izginjajoči nagrobnik in druge zgodbe iz Emone*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Šekli, Matej. 2008. O narečni osnovi jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa ter o izvoru oblike seydi. *Jezikoslovni zapiski* 14 (1): 29–40.
- Škofic, Jožica. 2019. Ziljsko narečje v Ratečah na Gorenjskem. *Annales* 29 (2): 203–212.
- Šifrer, Živko. 1968a. Kranj. V: Roman Savnik idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije 1. Zahodni del Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 159–162.
- Šifrer, Živko. 1968b. Spodnje Bitnje. V: Roman Savnik idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 168.
- Šifrer, Živko. 1968c. Šutna. V: Roman Savnik idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 170.
- Šifrer, Živko. 1968č. Žabnica. V: Roman Savnik idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 174.
- Šleibinger, Janko. 1933. Majciger, Janez (1829–1909). V: Franc Ksaver Lukman idr. (ur.), *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv. *Maaš - Mrkun*. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 24–25.
- Šmartno. 2020. *Spoznajte podobo Primskovega*. <https://www.smartno.si/spoznaj/primskovo/>, dostop 20. 10. 2025.
- Šmitek, Zmago. 2004. *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba.
- Šmitek, Zmago. 2008. The Sacred Language of the Toponyms. V: Zmago Šmitek in Aneta Svetieva (ur.), *Post-Yugoslav Lifeworlds*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Županičeva knjižnica 15; 1), 13–35.
- Štih, Peter. 1999. »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«: študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412). Nova Gorica: Goriški muzej, grad Kromberk.
- Štih, Peter. 2013. Rajhenburg in listina kralja Arnulfa za Valtunija iz leta 895. *Kronika* 61 (3): 355–364.
- Štih, Peter, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec. 2009. *Slovenska zgodovina. Družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

- Štular, Benjamin. 2006. Mali grad večji in starejši. *Kamniški zbornik* 18: 223–233.
- Štular, Benjamin. 2009. *Mali grad. Visokosrednjeveški grad v Kamniku*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Štupar, Boris. 2008. Ljudje pod Košuto. *Gorenjski glas*, 24. 4. <https://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20080424/C/304249983/ljudje-pod-kosuto>, ogled 20. 1. 2026.
- Šumrada, Janez in Tone Ferenc. 1991. Kočevarji. *Enciklopedija Slovenije* 5, Kari–Krei. Ljubljana: Mladinska knjiga, 179–181.
- Tavares, Rui. 2024. *A Short Book on the Great Earthquake*. Lisbon: Tinta-da-China.
- Terstenjak, Davorin. 1857. Povesti o jezerih med Slovenci. *Kmetijske in rokodelske novice* 15 (49), 20. 6.: 195.
- Till, Alfred. 1907. Das große Naturereignis von 1348 und die Bergstürze des Dobratsch. *Mitteilungen der K. k. Geographischen Gesellschaft in Wien* 50: 534–645.
- Toman, Lovre. 1849. *Glasi domorodni*. Ljubljana: Eduard Hohn.
- T[opole], M[aja]. 1995. Jesenice. V: Milan Orožen Adamič idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana: DZS, 175–176.
- Toporišič, Jože. 1997. *Slovenski jezik in sporočanje* 1. Maribor: Obzorja.
- Torkar, Silvo. 2009. Krajevna imena v občinah Postojna in Pivka. V: Jurij Fikfak (ur.), *Postojna. Upravno in gospodarsko središče*. Postojna: Občina Postojna.
- Torkar, Silvo in Drago Trpin. 2024. *Rokopisna zbirka slovenskih krajevnih imen iz Metelkove zapuščine. 2. knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC (Linguistica & philologica; 46).
- Tratnik, Vesna. 2012. Sledovi rimskodobne poselitve na Grubljah pri Vipavi. *Arheološki vestnik* 63: 105–138.
- Trdina, Janez. 1952 [1849]. Narodne pripovedke iz Bistriške doline. *Zbrano delo. Knjiga 4*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Trošt, Stojan. 1961. Tolmin. *Geografski obzornik* 8 (2): 33–44.
- Tucovič, Vladka. 2006. Motiv ribe faronike v slovenski književnosti in likovni umetnosti 20. stoletja. *Traditiones* 35 (1): 51–68.
- Tuma, Henrik. 1925. Toponomastika. *Geografski vestnik* 2: 86–97.
- Turk, Ivan, Ljuben Dimkaroski, Janez Dirjec, Dragomir Skaberne, Janez Turk. 2014. *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji. Del 2, Arheologija*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-2R2ZBZJB>, dostop 16. 10. 2025.
- Tušar, Stane. 1973a. Kako stare so pravzaprav Jesenice. *Železar XV* (25), 22. 6.: 11–12.
- Tušar, Stane. 1973b. Kako stare so pravzaprav Jesenice. *Železar XV* (28), 13. 7.: 11–12.
- Tušar, Stane. 1973c. Kako stare so pravzaprav Jesenice. *Železar XV* (32), 10. 8.: 11–12.
- Učakar, Ivanka. 2010. Nekoč je bilo jezero. *Kamniški zbornik* 20: 191–198.
- Urbanščica. 2022. *Vremška dolina*. <https://www.urbanscica.si/vremska-dolina/>, dostop 7. 7. 2025.
- Valentinčič Furlan, Nadja. 2015. Zavedanje korenin: tirolska poselitve Baške grape. *Planinski vestnik* 115 (11): 4–7.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. 1877 [1689]. *Die Ehre des Herzogthums Krain, III. Buch, Von den Gewächsen, Bergwercken, Mineralien. Faksimile*. Rudolfswerth: J. Krajec.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. 1877 [1689]. *Die Ehre des Herzogthums Krain, IV. Buch, Von den Natur-Raritäten deß Landes Crain. Faksimile*. Rudolfswerth: J. Krajec.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. 1877 [1689]. *Die Ehre des Herzogthums Krain, VII. Buch, Von der Religion in Krain. Die Ehre des Herzogthums Krain. Faksimile*. Rudolfswerth: J. Krajec.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. 1877 [1689]. *Die Ehre des Herzogthums Krain, VIII. Buch, Von den heiligen, Patriarchen, bischöfen, Orden und Pfarren in Crain. Faksimile*. Rudolfswerth: J. Krajec.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. 1877 [1689]. *Die Ehre des Herzogthums Krain, XI. Buch, Von den Stödtén, Miirckten, Schlössern und Klöstern in Krain. Faksimile*. Rudolfswerth: J. Krajec.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. 1877 [1689]. *Die Ehre des Herzogthums Krain, XV. Buch, Von den Jahr-Geschichten in Krain unter der Oesterreichischen Regierung. Faksimile*. Rudolfswerth: J. Krajec.

- Valvasor, Johann Weichard. 1679. *Topographia Ducatus Carnioliae moderna: das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster, undt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Ertzhertzogthumb Crain*. Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain: durch Johann Weichard Valvasor.
- Verne, M[ihael]. 1852. Potovanje po nekterih jugo-slavenskih krajih, 5. pismo. *Kmetijske in rokodelske novice* 10 (36), 5. 5.: 142–143.
- Whiteley, Peter M. 2002. Archaeology and Oral Tradition: The Scientific Importance of Dialogue. *American Antiquity* 67 (3): 405–415. DOI: <https://doi.org/10.2307/1593819>.
- Vider, Valent. 2004. *Zapiski o Solčavi in njeni okolici. Prispevki k zgodovinskemu in etnografskemu gradivu*. Solčava: Občina Solčava.
- Vidic, Josip. 1800–1900. *Pravljica o pokončanem starem trgu*, ŠZ 27/158. <https://www.dlib.si/resulits/?euapi=1&query=%27keywords%3dpravljica+o+pokon%C4%8Danem+starem+trgu%27&pageSize=25>, 14. 9. 2025.
- Vidrih Perko, Verena in Milan Sagadin. 2004. Gorenjska v antiki. *Kamniški zbornik* 17: 207–224.
- Viljanski, Janko. 1857. Povest od jezera v skalski dolini. *Novice* 15 (59), 25. 7.: 236.
- V[iljanski], J[anko]. 1859. Bled. *Mohorjev koledar za leto 1859*: 132–142.
- V[iljanski, Janko]. 1871. Začetek lavantinske doline. *Slovenski narod* 4 (172), 11. 11.: 3.
- Vilfan, Sergij. 1985. Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika. *Kronika* 33 (2/3): 99–105.
- Vršnik, Joža - Robanov. 1956. Jezero v Matkovem kotu. *Planinski vestnik* 12 (1): 38.
- Vršnik, Joža. 2005. *Preproste zgodbe s solčavskih planin*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Volčič, Janez. 1887. *Zgodovina šmarješke fare pri Novem mestu*. Novo mesto: Samozaložba.
- Wagner, Joseph. 1845. *Album für Kärnten, oder Darstellung dieses Herzogthumes durch Wort und Bild*. Klagenfurt: gedruckt bei Ferdinand Edlem von Kleinmayr.
- Waizer, Rudolf. 1894a. Klagenfurt und der Wörthersee. Linz a. d. Donau: Städtebilder-Verlag.
- Waizer, Rudolf. 1894b. *Tracht, Sitte und Brauch im Gail, Gitsch und Lessachthal*. V: Hugo Moro (ur.), *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hermagor: Comité der Gailthalbahn, 58–68.
- Weiss, Alois. 1865. Zur Geschichte der Erdbeben in Kärnten. *Carinthia* I 55: 361–364.
- Weiss, A[lios]. 1869. *Kärnthen's Adel bis zum Jahre 1300*. Wien: Wilhelm Braumüller (hrani knjižnica Narodnega muzeja Slovenije).
- Wiesflecker, Peter. 2013. Mit in arhetip o koncu sveta. Podor Dobrača leta 1348 v kolektivnem spominu v Spodnji Ziljski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84 (4): 5–27.
- Wolter, Heinz. 1999. Ablassbriefe, *Lexikon des Mittelalters* I. Stuttgart-Weimar, kolumna 46.
- Wreidt, Hans. 1987. Geschichtsschreibung in den wendischen Hansestädten. *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter. Vorträge und Forschungen. Band 31*, 401–426, <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/vuf/issue/view/1722>, dostop 31. 1. 2025.
- Wurzer, Rudolf. 1948. Die Auswirkungen des Erdbebens auf die bauliche Gestaltung Villachs. V: Walter Görlich idr. (ur.), *Das grosse Erdbeben zu Villach Anno 1348: ... und vielen die münster nider und die hewser und etwa ein perch auf den andern*. Villach: Heuß & Schleifer, 17–24.
- Wutte, Martin. 1908. Dr. Alfred Till, Das große Naturerignis von 1348 und die Bergstürze des Dobratsch. *Carinthia* I 50: 187–198.
- Zabukovec, Janez. 1910. *Zgodovina župnije Slavina*. Ljubljana: Knezoškofijski ordinariat ljubljanski.
- Zeiller, Martin. 1632. *Itinerarium Germaniae nov-antiquae. Teutsches Reyßbuch durch Hoch- und Nieder-Teutschland und angränzende und benachbarte Königreich / Fürsenthumb und Lande als Ungarn / Siebenbürgen / Polen / Schweden / Dennmark / etc. [...]*. Strassburg: Zetzner. <https://books.google.si/books?id=olhOAAAcAAJ&pg=RA1-PA365&lpq=RA1#v=onepage&q&f=false>, dostop 26. 1. 2017.
- Zika, Ivan. 1959a. Kamnik, ki ga ni več. *Kamniški zbornik* 5: 263–268.
- Zika, Ivan. 1959b. Kamniške anekdote. *Kamniški zbornik* 5: 278–280.
- Zika, Ivan. 2011. *750 let mesta Kamnika. Iz kamniške zgodovine*. France Malešič (ur.). Kamnik: Studio Dataprint.

- Zorn, Matija. 2002. Podori na Dobraču. *Geografski vestnik* 74 (2): 9–20.
- Zorn, Matija in Irena Mrak. 2020. Skalni podor z Velikega vrha na Košuti – ljudsko izročilo in zgodovinski dogodek. *Kronika* 68 (3): 349–360.
- Žagar, Gorazd. B. n. l. Gutenberg (Hudi grad). *Gradovi*. http://www.gradovi.net/grad/gutenberg_hudi_grad, dostop 5. 1. 2022.
- Železnikar, J. [Ivan]. 1860. O zmaju. *Slovenski glasnik* 3 (3), 5. 1.: 89.
- Žorž, Alja. 2012. Arheološka izkopavanja na arheološkem najdišču Griblje. V: Matija Črešnar idr. (ur.), *Arheologija v letu 2011. Dediščina za javnost. Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva Ljubljana, Mestni muzej Ljubljana 29.–30. marec 2012*. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 74. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgklcfindmkaj/<https://arheologija.splet.arnes.si/files/2018/01/Av2011-lowres.pdf>, dostop 14. 10. 2025.
- Župnija Most na Soči. B. n. l. *Zgodovina kraja in cerkve*. <https://zupnija-most-na-soci.rkc.si/index.php/content/display/42/20/20>, dostop 23. 1. 2026.
- Župnija Žalostne Matere Božje Leskovec pri Krškem. B. n. l. *Zgodovina leskovške župnije*. <http://www.zupnija-leskovec.si/o-zupniji/zgodovina>, dostop 10. 2. 2017.
- 24 ur. 2016. *Britof brez pokopališča*. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/britof-brez-pokopalisca.html> (17. 8.), dostop 6. 12. 2021.

SLIKOVNI VIRI

- Pogled na Kamnik in Nevlje v ozadju. Foto Marija Klobčar, 2010.
- Podoba kamniške jezerske pokrajine ljubitelskega slikarja Ceneta Griljca. Foto Marko Zaplatil, 2025.
- Zapis Valensa Voduška v terenskem zvezku ob snemanju v Zaborštu 17. 2. 1973; pripovedovala Viktorija Matičič iz Kamnika. Arhiv GNI ZRC SAZU, Terenski zvezek, VV5. ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut.
- Pogled na Mengeško polje s Homškega hriba. Foto Peter Naglič, ok. 1934. Izvirnik hrani Matjaž Šporar.
- Pogled z zvonika šutenske cerkve leta 1928. Iz zapuščine Lada Stergarja.
- Ob najdbi mamutovega okostja v Nevljah pri Kamniku leta 1938. Foto Peter Naglič. Izvirnik hrani Matjaž Šporar.
- Kamniški Klanec s Šutno v ozadju okrog leta 1930. Iz zapuščine Lada Stergarja.
- Portal v hiši na Šutni v Kamniku. Foto Marija Klobčar, 2015.
- Vrata v vzhodnem delu škarpe župnišča na Šutni v Kamniku. Foto Marko Zaplatil, 2025.
- Podzemni prostor pod pomožnim objektom kamniškega župnišča na Šutni. Foto Marko Zaplatil, 2025.
- Nevlje s cerkvijo svetega Jurija in Mamutovim mostom v ospredju. Foto Marija Klobčar, 2026.
- Reambulančni kataster za Kranjsko, k.o. Kosiše (L118Co4). SI AS 181.
- Freska iz cikla *Apokalipsa* Nikolausa Wurmserja v kapeli Marijinega Vnebovzeta na gradu Karlštejn na Češkem. Národní památkový ústav, Územní památková správa v Ústí nad Labem.
- Osterberg – Sostro. Valvasor, Johann Weichard. 1679. *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*. Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain: durch Johann Weichard Valvasor, bakrorez št. 176.
- Gerlachstein (Star Kollavec). Valvasor, Johann Weichard. 1679. *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*. Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain: durch Johann Weichard Valvasor, bakrorez št. 60.
- Krainburg (Kranj). Wagner, Joseph, Schuller, Ludwig. *Malerische Ansichten aus Krain*. Med letoma 1842 in 1848 natisnjeno v Celovcu. NUK, Kartografska in slikovna zbirka. dLib.si.
- Pozdrav z Jezerskega, kolorirana razglednica, odposlana leta 1902. NUK. dLib.si.

- Olševa iz Solčave, razglednica. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Gruss aus Assling – Pozdrav iz Jesenice, razglednica, odposlana leta 1904. NUK. dLib.si.
- Der Loibl (Ljubelj). Wagner, Joseph, Schuller, Ludwig. *Malerische Ansichten aus Krain*, Med letoma 1842 in 1848 natisnjeno v Celovcu. NUK, Kartografska in slikovna zbirka. dLib.si.
- Zmajev rezbarja in kiparja Vinka Ribnikarja v Podljubelju. Foto Marija Klobčar, 2025.
- Smokuč med letoma 1928 in 1947; v sredini levo Krniške jame. Slovenski etnografski muzej, Foo38256.
- Rateče na Gorenjskem. *Slovenski gospodar* 1927, 61 (27), 1. 7. (Novice v slikah): 1.
- Odpustki Klementa VI. za župno cerkev sv. Petra v Naklem. NŠAL 101, Zbirka listin, 1348, marec 3.
- Aisneren - V Železenkah. J. W. Valvasor, 1689 [1877]: *Die Ehre des Herzogthums Krain* III. Rudolfsverth: J. Krajec: 385.
- Windisch Bleiberg (Slovenji Plajberk), kolorirana razglednica, med 1912 in 1916, fotograf in založnik L. Tschauko Sattmann. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem.
- Ribnica - Feifnitz, razglednica, odposlana leta 1907. dLib.si.
- Razdrto – Praewald pred prvo svetovno vojno, razglednica, založnik L. Del Linz. dLib.si.
- Pogled na trg Svibno. Foto M. Klobčar, 2025.
- Weichselburg (Višnja gora). Wagner, Joseph, Schuller, Ludwig. *Malerische Ansichten aus Krain*. Med letoma 1842 in 1848 natisnjeno v Celovcu. NUK, Kartografska in slikovna zbirka. dLib.si.
- Zobelsberg (Čušperk). J. W. Valvasor 1679: *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*. Heervorgebracht zu Wagensperg in Crain: durch Johann Weichard Valvasor, bakrorez št. 311. dLib.si.
- Villach - Hauptplatz mit der Stadtpfarrkirche (Beljak – Glavni trg s župnijsko cerkvijo), razglednica. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, RZG 34.
- Sv. Lenart pri Sedmih studencih (St. Leonhard bei Siebenbrunn), 1920/1925, razglednica. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, RZG 87.
- Gailthalerinnen (Ziljanki), Rosegger, Peter idr. 1879. *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*. Stuttgart: Gebrüder Kröner: 161. dLib.si.
- Dobratsch (Dobrač). Rosegger, Peter idr. 1879. *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*. Stuttgart: Gebrüder Kröner: 146. dLib.si.
- Arnoldstein (Podklošter), Rosegger, Peter idr. 1879. *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*. Stuttgart: Gebrüder Kröner: 148. dLib.si.
- Pogled na Dobrač od cerkve v Ziljski Bistrici med letoma 1935 in 1950. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, FOT 3545.
- Der Gruass vom Dobratsh (Pozdrav z Dobrača). Hugo Moro (ur.). 1894. *Das Gailthal mit dem Gitsch- und Lessachthale in Kärnten*. Hermagor: Comité der Gailthalbahn: 1.
- Pozdrav iz Kamnika, razglednica, 1900. NUK. dLib.si.
- Anton Koželj, Motivi iz Kamnika »Mali grad« leta 1800, akvarel. Iz zbirke Aleša Koželja.
- Podokenska polica hiše na Glavnem trgu št. 25 v Kamniku z motivom obvladovanja zmaja. Foto Marko Zaplatil, 2025.
- Relief z jagnjetom nad vhodom hiše št. 36 na Šutni. Foto Marko Zaplatil, 2025.
- Majolika s kamniškim grbom, ki jo je leta 1979, ob 750-letnici Kamnika, naslikala slikarka keramike Marica Ftičar. Zasebna last. Foto Tomaž Drnovšek, 2026.
- Zemljevid z najpomembnejšimi pričevanji o potresu leta 1348 na Slovenskem. Avtorica vsebine: Marija Klobčar. Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun. Vir ARSO 2025, ESRI 2026, GURS 2025. ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika.
- Ovitek za krstno knjigo Podbrezje 1676–1699. NŠAL 102, 75, Glagolski rokopisi.
- Mojster Solčavske Marije, Marija na Salomonovem prestolu (»Krakovska Marija«), (ok. 1265–1270). Ljubljana, Narodna galerija, NG P 681; fotograf Bojan Salaj.
- Freska svetega Krištofa na cerkvi Marije Snežne v Solčavi z upodobitvama ribe Faronike in zmaja. Foto Marko Zaplatil, 2025.
- Panjska končnica »sveta Marjeta«, Gornji Grad, 1856. Pokrajinski muzej Celje, Zbirka Regionalna etnologija, inv. št. E 641.

- Friderik Beljaški, delavnica, Sv. Jurij (ok. 1430), cerkev sv. Kancijana, Selo pri Žirovnici; kopija Vladimir Makuc, 1957. Narodna galerija, NG S 1456; fotograf Bojan Salaj.
- Eingang in die Adelsberger Grotte (Vhod v Postojnsko jamo). Wagner, Joseph, Schuller, Ludwig. *Malerische Ansichten aus Krain*. Med letoma 1842 in 1848 natisnjeno v Celovcu. NUK, Kartografska in slikovna zbirka. dLib.si.
- Relief s podobama Kristusa in ribe Faronike nad stranskim vhodom v cerkev Marijinega rojstva na Primskovem na Dolenjskem. Foto Marko Zaplatil, 2025.
- Izsek iz Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie im Masse 1 : 75.000, list Bleiberg und Tarvis, zone 19, col. IX, 1891. Militärgeographische Institut, Wien. Hrani Zemljepisni muzej GIAM ZRC SAZU.
- Zmaj, ki požira človeka (»cmureški« zmaj); srednjeveški relief v Cmureškem gradu (Schloss Burgstall) pri Tratah. Arhiv Muzeja norosti.
- Zmajski most v Ljubljani. Foto Marija Klobčar, 2025.
- Jani Kemperle na Skrotih v Zgornjih Stranjah. Foto Marija Klobčar, 2025.
- Reka Kamniška Bistrica v Stahovici. Foto Peter Naglič, 1934. Izvirnik hrani Matjaž Šporar.
- Reambulančni kataster za Kranjsko, k. o. Mengeš (L149Co6). SI AS 181.
- Prevalje, Informativna tabla s predstavitvijo povedke o jezeru. Foto Alojz Vogel, 2025.
- Tolmin, kolorirana razglednica, odposlana leta 1911. dLib.si.
- Markt Reichenburg an Sau Strom (Trg Rajhenburg na Savi). Kaiser, Josef Franz (1824–1833), *Lithographirte Ansichten der Stayermarkischen Stadte, Markte und Schlosser*. dLib.si.
- Veldes (Bled). Wagner, Joseph, Schuller, Ludwig. *Malerische Ansichten aus Krain*. Med letoma 1842 in 1848 natisnjeno v Celovcu. NUK, Kartografska in slikovna zbirka. dLib.si.
- Klagenfurt. Der Lindwurmbrunnen (Celovec. Zmajev vodnjak), Rosegger, Peter idr. 1879. *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*. Stuttgart: Gebrüder Kröner, 177. dLib.si.
- Pod Stolom, Ansicht von Klagenfurt von Abend gegen Morgen (Pogled na Celovec od zahoda proti vzhodu). Das Königreich Illyrien: nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch beschrieben, 1826. Laibach: in der Korn'schen Buchhandlung: 48. NUK, dLib.si.
- razglednica, šestdeseta leta 20. stoletja, foto Mirko Kambič. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.

KRATICE

GIAM ZRC SAZU: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

GNI ŠZ: Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Štrekljeva zapuščina.

NUK: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

SEM: Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.

SI AS: Arhiv Republike Slovenije.

ŠZ: Rokopisna zapuščina Karla Štreklja (hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU).

THE BELLS STARTED RINGING ON THEIR OWN: NATURAL DISASTERS AND COLLECTIVE MEMORY

SUMMARY

The title of this volume, *Zvonovi so sami zapeli* (The Bells Started Ringing on Their Own), refers to a natural disaster of exceptional magnitude—an earthquake whose force triggered the spontaneous ringing of bells. In terms of content, it is largely grounded in the earthquake of 1348. However, the decisive impetus for addressing this topic was an effort to elucidate the historical context of a body of tradition associated with the town of Kamnik and the story of a lake that is said to have once existed there.

The 1348 earthquake was thus not the initial focus of the research presented; rather, the investigation led to it while seeking answers to other questions. Accordingly, the introductory chapter presents the background of the study, including the role of personal experience. It offers an overview of research on natural disasters in historiography and folkloristics, with particular emphasis on the conflicting positions of archaeologists regarding the documentary value of oral tradition and on the underlying reasons for this disagreement. The impact of print on knowledge about natural disasters is also addressed.

The study brings to the fore issues concerning the relationship between mythologically influenced tradition and written sources, as well as issues about attitudes toward written sources and oral tradition. Special attention is devoted to interpretation—above all, to the denial of the credibility of not only oral sources but also written ones. Resolving these issues required the use of a variety of methods, some of which were applicable only at certain stages of research. Methodologically, the entire investigation was guided by an analytical approach.

The main part of the study starts by focusing on the supposed lake in Kamnik and a personal account of what led me to resolve what had until then been an insoluble puzzle surrounding it. I encountered the tradition related to this lake in my childhood and during decades of carrying out research in ethnology and folklore. According to this tradition, the lake started overflowing because a dragon broke the barrier between the two castle hills in the town or because of a great flood. At the same time, I also encountered opposing views arguing that no such lake existed in historical times. Despite its vitality, the folklore material itself did not provide reliable evidence for the existence and flooding of the lake, and above all not for the alleged time of this event.

Within this context, I attached particular importance to the fact that in Saint George's Church in the village of Nevlje not far from Kamnik, which is believed to have

stood by the former lake, the bells rang every day, except on Sundays and feast days, at three o'clock in the afternoon in commemoration of the drained lake. This bell ringing created a striking chronological discrepancy. Narratives claiming that a lake had once existed at the site of what is now Kamnik placed its existence in the distant past, whereas the bell ringing in Nevlje, intended to commemorate the drained lake, indirectly indicated that at the time of the event the residents had already been Christianized because otherwise bells would not have been rung in its memory. This contradicted the notion of a very distant date of the event and simultaneously raised the question of where the town of Kamnik would have been located at that time.

The attempt to resolve this question was prompted by research entirely unrelated to Kamnik: a study of Slovenian songs about the Lisbon earthquake of 1755. I was encouraged to conduct this research by José Joaquim Dias Marques, the host of the Ballad Commission conference in Faro in 2011, after I sang a Slovenian song about the event at the close of the conference. While examining comparative material, I encountered the word *Schutt* in one of the German songs about the devastation caused by the earthquake. This term provided a new understanding of the name of Kamnik's suburb of Šutna, which had previously been linked to gravel deposits from the Kamniška Bistrica River, and thus allowed me to resolve the enigma of the Kamnik lake. The original settlement of Kamnik had been located on the southern side of Little Castle (*Mali grad*) Hill, at the site of the later suburb of Šutna, and the lake lay to the north, in what is now the town center. The bell ringing at Saint George's Church in Nevlje—discontinued in the early 1990s—together with several other factors helped me determine the time of the catastrophic flooding of the Kamnik lake and thereby identify its cause. The bells rang at three o'clock in the afternoon. The 1348 earthquake occurred at three o'clock in the afternoon, on January 25th, the Feast of the Conversion of Saint Paul, during vespers.

The hypothesis that Kamnik was originally located at the site of the later suburb and that what is now the town center was occupied by a lake can be supported by several facts. It is corroborated by reports of finds of human bones in the Šutna area; it agrees with the discovery of two underground spaces in Šutna and the foundations of a Romanesque church, as well as with other evidence indicating that this area was artificially filled. On the other hand, subsidence has been documented in the area where the lake is thought to have existed. The former significance of Šutna is further indicated by the preservation of the parish church in this part of the town because parish churches in towns were otherwise located within areas protected by town walls.

Despite this body of evidence, the question kept arising as to why an event as disastrous as the presumed flooding of the Kamnik lake was never documented. The first step toward finding an answer was the discovery of accounts recounting that, in the 1348 earthquake, two additional lakes northwest and northeast of Kamnik—the

lake at Jezersko and the lake in the Matk Cirque (*Matkov kot*)—also flooded. These two events suggested that the 1348 earthquake had far more catastrophic consequences in Slovenia than had previously been assumed. This was further indicated by accounts of a rockslide from Mount Košuta that buried the village of Ljubeljski Trg (the former site of Tržič), a rockslide from the Mežakla Plateau that dammed the Sava Dolinka River, debris covering a village below the hill above Smokuč, and a rockslide on Mount Ciprnik near Rateče—all of which are attested in local tradition.

At the same time, relatively little was known about the 1348 earthquake in Slovenia, but the records of the damage caused by the rockfall on Mount Dobratsch and in Villach were very prominent, including testimonies of buried villages and submerged areas due to the damming of the Gail River. The Gail Valley is the westernmost part of Carinthia where the Slovenian minority lives.

In historiography, the earthquake was taken into account primarily in older works, which also highlighted the fact that its impact in Carniola had been largely overlooked (Gruden 1910: 237). Moreover, the 1348 earthquake, known as the Villach earthquake, has been greatly relativized over the past century. From 1907 onward, several Austrian scholars (Till 1907; Wutte 1908; Neumann 1987, 1988; Wiesflecker 2013) argued that reports of damage had been greatly exaggerated, and that Arnoldstein Abbey had benefited from such exaggeration. These views were also presented in Slovenian scholarship (Ilešič 1939, 1956; Zorn 2002). The thesis became established that the earthquake's epicenter was most likely located in Friuli (Hamerl 1992: 97–100). In addition, research strongly emphasized the plague that followed shortly after the earthquake, or the belief that this epidemic was responsible for the majority of the victims.

Accounts in various chronicles primarily recorded damage to castles. Damage was thus documented at Gerlachstein (now Kolovec) near Radomlje, Zobelsberg (now Čušperk) near Grosuplje, Neuhaus (now Novi Grad) near Podgrad close to Ilirska Bistrica, and Maribor (Lapajne 1987: 56). The chronicler Andreas of Regensburg reported that, in addition to Kellerberg Castle and Arnoldstein Abbey, the earthquake demolished thirty-six other castles in Carniola and Carinthia (Hammerl 1994: 231). The impact of the earthquake in Carniola is described in the chronicle *Gesta Bertholdi*, which mentions the destruction of Osterberg Castle (above Sostro), Kranj (mentioned as *Krancke*), and Waldenberg Castle near Radovljica; some other castles or settlements allow for divergent interpretations (Caracciolo et al. 2021: 346–347). The chronicler Detmar of Lübeck recorded damage in Carinthia, Carniola, and Friuli, also mentioning Cividale, the Žabnica area, and Radovljica within this context. Among the twenty-six castles allegedly destroyed by the earthquake in Carinthia and Carniola, he included the aforementioned Osterberg, Zobelsberg, and Gerlachstein castles, but he also added Neuhaus Castle near Tržič (Caracciolo et al. 2021: 348–350). Detmar's chronicle also

explicitly refers to the damming of the Gail River, the destruction of eighteen villages, a major catastrophe in Villach, the estimated number of casualties, and the destruction of roughly one-third of all castles (cf. Rohr 2007: 138). Written sources also mention damage to Tolmin (Hammerl 1994: 226).

Written sources thus reported the destruction of individual castles and the damage to towns, but often without naming them explicitly. Notably, these accounts do not mention the flooding of lakes or rockslides. Despite the relativization of the effects of the rockslide from Mount Dobratsch, this justified the relevance of further research. The investigation thereby acquired a new focus.

A detailed presentation of the traditions concerning the flooding of the aforementioned lakes and the rockslides is thus followed by a chapter that examines, from various perspectives, efforts to reconstruct the devastated land. Evidence of this reconstruction is preserved in various primary and secondary sources. The earliest documented form of aid was an indulgence charter for Saint Peter's Church in Naklo, issued by twelve bishops in Avignon on March 3rd, 1348, during the pontificate of Pope Clement VI (Koblar 1885: 46). This charter promoted direct financial support to the affected parish, whereas the restoration of economic activity facilitated a more comprehensive recovery of the region. Such reconstruction is first attested for Železniki, a town in the Selca Valley, where Friulians from Palmanova moved to restore ironworking the same year the earthquake occurred (Koblar 1892a: 271–272). Examples of post-earthquake economic recovery are also attested for Villach (Lapajne 1987: 56) and for Windisch Bleiberg, where German miners unfamiliar with local history and hazards were settled; the original name of the place, Svinčnica, was subsequently replaced by *Pliberk*, a Slovenian variant of German Bleiburg, and Saint Barbara, the patron saint of miners, was replaced by Saint Erhard (Šašel 1956: 96).

The analysis of toponyms proved to be an important method for identifying changes after the earthquake. In Slovenia, places such as Gorenja Nemška Vas and Dolenja Nemška Vas near Trebnje, *Teutschendorff* or Nemška Vas near Postojna (renamed *Slovenska Vas* in 1955), Nemški Rovt in the Municipality of Bohinj, and Nemška Vas near Ribnica are reminiscent of immigration from German-speaking regions. Bavarians also settled in the Sora Plain (Logar 1996: 295), and a distinctive dialect indicative of German settlement is characteristic of the Upper Sava Valley, particularly Dovje and Mojstrana. Settlement in the Kočevje area, however, was also motivated by other factors (Klobčar 2024: 493–497).

Among the toponyms directly referring to the destruction of villages and towns after the earthquake, the most revealing is *Šutna*. This name, which simultaneously indicates a German presence, occurs in several locations in the Slovenian-speaking area: in addition to the Kamnik suburb of Šutna and the village below Mount Dobratsch,

it is the name of a village near Podbočje on the Krka River in Lower Carniola, a village near Žabnica (now part of the Municipality of Kranj), and a manor or estate near Strelac by Šmarjeta in Lower Carniola (known in German as *Schutt* or *Schütt*). Semantically equivalent is the place name *Razdrto* (literally ‘destroyed’). There are two places with this name in Slovenia: one near Šentjernej, on the opposite side of Kostanjevica from Štna, and another below Mount Nanos, where the village was originally called *Preval*. In this broader area, former German settlement is also indicated by Postojna’s old town center, known as *Majlont* ‘my land’, a name suggesting the arrival of or settlement by foreigners.

Destruction is also indicated by Slovenian toponyms containing the adjective *pusti* ‘deserted, uninhabited’. In addition to *Pusti grad* near Kamna Gorica, also known as Lipnica Castle or Waldenberg Castle, the following castles are associated with the 1348 earthquake: *Pusti grad Šoštanj* or Schonstein Castle (the market town of Šoštanj was first mentioned in 1348; *Krajevni* 1937: 554), and *Pusti grad Lož* or Laas Castle, where earthquake damage led to the emergence of a new settlement below the castle. Another toponym most likely associated with the earthquake is *Pusti Hrib* near Ribnica.

That toponyms containing the adjectives *hud* or *hudo* ‘bad, disastrous’ refer to the 1348 earthquake can only be confirmed by other evidence or damage documented in the immediate vicinity. This applies, for example, to Malo Hudo near Stična, which, as tradition holds, was formerly called Židana Vas (literally, ‘silken village’). Destruction is also suggested by discrepancies between Slovenian and German names, such as Gutenberk Castle near Tržič, which in Slovenian acquired the name *Hudi grad* (literally, ‘bad castle’).

Within the context of the earthquake and restoration after it, toponyms containing the adjectives *stari* ‘old’ and *novi* ‘new’ are particularly revealing. The pronounced dynamics of the decline of old market towns and the emergence of new ones, characteristic of the early modern period (Golec 2019: 374–390), can thus be interpreted as a consequence of the 1348 earthquake. Some places lost their importance, such as Svibno and Šentvid pri Stični. In several cases, however, people built new settlements after the earthquake, and the former ones acquired the name *Stari trg* (literally, ‘old market town’). This occurred in Lož, Trebnje, Višnja Gora, Poljane (now Stari Trg ob Kolpi), Pilštanj, and Podsreda. The founding of new (market) towns proves that the earlier ones did not perish because of the plague because otherwise new structures would not have been required. The existence of an earlier town is also attested in Novo Mesto, whereas two nearby market towns, Kronovo and Otok (or Gutenwerd), disappeared. Changes in transport and trade likewise point to the post-earthquake reconstruction of the land.

These changes are closely linked to testimonies grounded in mythology—that is, primarily accounts of activities of a dragon and, more rarely, other beings, such as the wild women (Sln. *divje babe*). People attributed most lake floods and rockslides to a dragon.

The findings on the earthquake presented in this book are further complemented by the results of an important study of lacustrine sediments in Lake Bohinj. In 2017, an international team of researchers established the magnitude of the 1348 earthquake in comparison with the 1511 earthquake, which was long regarded as the most severe in Slovenia to date: the sediment layer deposited by the 1348 earthquake measured 22.4 cm, whereas that from 1511 measured 9.9 cm (Rapuc et al. 2018: 1796).

Based on these insights, the study returns to the issue of interpretations of the Dobratsch rockslide associated with the 1348 earthquake and of the damage in Villach. It conducts a substantive and contextual analysis of various local and general historical studies that allegedly further inflated the traditional accounts of the Dobratsch rockslide (Neumann 1988: 13), as well as of natural-science studies produced in connection with the regulation of the Gail River and the construction of the Gail Valley railway at the end of the nineteenth century. It also examines in detail research that relativized accounts of the catastrophic nature of the Dobratsch rockslide and the damming of the Gail—from Till's study, which argued that the 1348 rockslide from Mount Dobratsch was of only marginal significance or a reflection of an earlier natural disaster of a much greater magnitude (Till 1907: 534–624), to later studies that elaborated this claim (Wutte 1908; Neumann 1987, 1988; Wiesflecker 2013). The study thus reevaluates assertions that the seventeen villages allegedly buried below Mount Dobratsch were a “fairy tale” or a “product of the imagination and sensationalism of both the author and readers” (Neumann 1987: 25), or that these villages served as a means of tax reduction and that all places listed as destroyed, except Pruck and St. Johann, still exist (Neumann 1988: 59–61).

The claims about the story being fabricated presented in the studies mentioned above highlighted two periods: the time immediately following the earthquake and the eighteenth century, when the chroniclers Ainether and Marian wrote about the earthquake in the Gail Valley. By elucidating the spiritual context at the time of the earthquake and during the period of Baroque piety, when the accounts of the places affected were recorded, the analysis rejects the alleged manipulation by Arnoldstein Abbey. Within the context of medieval spirituality, which characterized the time of the earthquake (i.e., the late Middle Ages), such an event was still understood as punishment for sin, and the fabrication of false reports about earthquake damage would have provoked even greater divine wrath. Similar considerations regarding fear of divine punishment for spreading false reports apply to the eighteenth century, a period of intensified Baroque piety whose vivid imagery of punishment for sin was comparable to that of the Middle Ages.

Nonetheless, both periods were important economic milestones for Arnoldstein Abbey. The period immediately after the earthquake was marked by efforts to compensate for economic losses caused by the disaster, and the other period was shaped

by the reorganization of Austrian state administration and new fiscal policies. In 1759, Carinthian estates that had previously belonged to the bishops of Bamberg passed into Habsburg ownership (Wiesflecker 2013: 16), and references to earthquake damage, supported by corresponding data, were required because of the new authorities, who were unfamiliar with local conditions when assessing taxes.

The study also rejects claims that the monks of Arnoldstein obtained tax relief and new parishes due to their distance from the Patriarch of Aquileia and the Bishop of Bamberg. Namely, Federaun Castle, as a seat of representatives of the bishops of Bamberg, was quickly restored, and the Patriarchate of Aquileia also had its representatives (i.e., archdeacons) in the region. Further doubts are raised by assertions regarding the preservation of places listed in chronicles as destroyed (Wutte 1908: 194; Neumann 1988: 59–61). Such assessments failed to take into account the frequency of certain toponyms, especially those referring to the location of settlements. These toponyms can recur even within a small area, rendering claims about the allegedly destroyed places being in the vicinity problematic.

The study also problematizes the explanation that the absence of any mention of the earthquake in a document issued after the event in Villach proves that the earthquake was not catastrophic (Neumann 1987: 31–32). This absence may indicate that awareness of the earthquake in that area was so clear and consuming that any mention would have been superfluous.

A very important piece of evidence for the catastrophic nature of the Dobratsch rockslide, however, derives from collective memory and has not been taken into account in scholarly assessments: as late as 1850, the newspaper *Slovenska bčela* reported that people “still recount” this earthquake “with fear” (Nepodpisano 1850a: 169). Fear was the strongest witness to this natural disaster. It persisted among the Slovenian population, and memory of the earthquake was further corroborated by various finds around Villach (ibid.). That the accounts concerning the devastation caused by the Dobratsch rockslide were not fabricated is also evident from the fact that the residents themselves were stigmatized by them: the earthquake was interpreted as punishment for their vanity because they had lived in abundance prior to the disaster and had, in doing so, forgotten God.

Findings that contradicted the denial of the catastrophic impact of the earthquake in the Gail Valley dictated an examination of the reasons for such views. These reasons are revealed by the research context connected with ethnic issues: at the time these studies were conducted, the residents of the Lower Gail Valley were still Slovenian.

Till’s critical turn in research, which argued that the Dobratsch event was largely a prehistoric rockslide, is attributable to the influence of the school of Albrecht Penck. Penck was Till’s mentor and a representative of political geography known for his

“notorious map,” *Karte des deutschen Volks- und Kulturboden* (Map of German Ethnic and Cultural Territory), published in 1925. With this concept, Penck introduced an ethnonationalist turn to German geography (Schultz 2018: 115). In contrast to many German colleagues, who regarded Austria-Hungary as a distinct non-geographical entity, Penck resolutely defended it as a natural unit. By drawing on Ratzel’s *Politische Geographie* (Political Geography), he also provided a more detailed theoretical definition of the notion of “natural borders” (Schultz 2018: 118).

Till also received support from Hans Angerer (Till 1907: 534–535), president of the Pan-German League (*Alldeutscher Verein*) in Klagenfurt, an association that, among other activities, worked against ethnic minorities in Germany and promoted German identity abroad (Peters 2006, online source). Martin Wutte, who presented and reinforced Till’s views in Carinthia, was a representative of the historical-geographical school and later became known primarily for the Windisch theory (Grafenauer 1986: 729–730). Rather than providing a historical interpretation of the term *windisch* (i.e., Slovenian), this theory promoted a new understanding based on the alleged ethnic distinctiveness of Slovenians living in Austria as opposed to those living in Yugoslavia.

The silencing of the historical role of Slovenians in the Gail Valley can likewise hardly be ignored with the researcher Wilhelm Neumann, the author of the most systematic denial of the catastrophic nature of the Dobratsch rockslide. Because of his involvement in the National Socialist organization *Sturmabteilung*, Neumann was not permitted to enroll at the university after returning from Soviet captivity in 1947. He engaged in regional history as a secondary-school teacher and director of the Villach City Museum; he was active in the Historical Society and in the journal *Carinthia I*, and, in the final period of his career, he served as the director of the Carinthian Provincial Archives (Bendele 2009, online source).

In Slovenia, Neumann’s views were already recognized as nationalist in the 1960s (Grafenauer 1961: 222). This orientation was also reflected in his interpretation of the earthquake, which further radicalized the views of his predecessors. The denial of the catastrophic impact of the earthquake in the Lower Gail Valley simultaneously amounted to a denial of the former importance of Slovenians in this area evident from the settlements later reported in the chronicles. Such denial corresponded to efforts to assimilate Slovenians in Austrian Carinthia, whose number had fallen to only 13,109 by 2001, when the last census in Austria was conducted (Narodni svet Koroških Slovencev 2025, online source)—that is, to only a tenth of the number recorded in 1860 (Janežič 1860: 115–116).

The chapter that uncovers the background to the denial of the catastrophic nature of the 1348 earthquake concludes with the presentation of findings of an important sedimentological study of Lake Wörth (*Wörthersee*) and Lake Millstatt (*Millstättersee*; Daxer

et al. 2022a, 2022b). A group of geologists from the University of Innsbruck, working in collaboration with other researchers, examined the sediments in the two lakes for traces of past earthquakes, establishing that the 1348 earthquake caused the strongest tremors in Carinthia since the end of the last Ice Age. The results further showed that the magnitude of the 1348 earthquake in Carinthia was significantly stronger than during the 1976 earthquake, leading the researchers to conclude that, for a similar magnitude, the epicenter of the 1348 event must have been much closer to the lakes than that of the 1976 earthquake (Alps: New Findings about Earthquake History 2023).

After discussing the insights into previously overlooked or unknown effects and consequences of the earthquake in other Slovenian regions, as well as new findings about the earthquake in Carinthia, the book returns to the developments in post-earthquake Kamnik. Among other things, it establishes that the preservation of market rights required rapid construction of a new settlement and that the area of the former lake was not yet suitable for such development. This necessitated the development of an intermediate settlement, which, as in Tržič, was known as *Neumarkt* 'new market town' (today *Novi Trg*). An insignificant rural-working-class suburb of Kamnik before the Second World War, lacking the physical form of a market town, Novi Trg was at that time an area inhabited by higher social classes, which is also indicated by the function it held in public life at the end of the fourteenth century).

The book's treatment of the 1348 earthquake is rounded off by a chapter on the social, artistic, and spiritual consequences of this natural disaster. In the analysis of changes among Slovenians caused by the 1348 earthquake and its aftermath, the hypothesis stands out that the destruction of castles, monasteries, and towns led to the loss of a substantial part of the local nobility and, with it, aristocratic culture. In addition, the collapse of castle structures and the damage inflicted on towns, market towns, and monasteries completely erased traces of castle architecture and art, residential culture in castles, and everyday life within them. Only rare testimonies have survived, such as the fire-damaged Auersperg Manuscript containing a partially preserved eight-line Slovenian poem by an unknown author, written in the Latin alphabet. This source attests to poetic creativity in Slovenian (Legiša & Tomšič 1956: 179) during the fourteenth century (Radics 1879: 10).

Written documents and other forms of testimony were destroyed in the earthquake together with the buildings, but the interruption of song, musical, and dance creativity was also shaped by the catastrophic consequences of the earthquake that affected people directly—both those for whom such creativity was intended and its bearers. Immediately after the earthquake, these effects were compounded by outbreaks of plague, which claimed many additional lives and further dispersed the survivors. On the other hand, catastrophic events also provided opportunities for new forms of creativity:

as demonstrated by the example of a song referring to the “terrible catastrophe of 1348” (Günther 1890: 241), descriptions of the earthquake became an important source of subject matter for itinerant singers, who disseminated news of the disaster.

The destruction of religious buildings, including monasteries, also erased traces of written documents, including liturgical texts, but continued use of the Glagolitic alphabet is attested even after the earthquake. However, the sparse mentions of the earthquake’s impact in Carniola do not include any references to damage to churches, referring only to towns and listing certain castles. This damage is indirectly reflected in accounts of relocated churches, and there is also a documented case from Križevska Vas, where, after a rupture in tradition, the sexton’s house was erected at the site of a former Gothic church (Stražar 1979: 284).

The destruction of this church, whose visible traces gradually disappeared, indicates that the 1348 earthquake disrupted a tradition that was already familiar with Gothic forms. For example, Gothic features have been preserved in the relief of Madonna on the Throne of Solomon dating from between 1265 and 1270, known as the Krakovo Madonna, and traces of early Gothic art are also visible on the western wall of Nativity of Mary Church in Šmarje–Sap, where two Gothic windows from different periods were revealed after renovation.

These testimonies challenge the notion of stylistic delay, which was identified in 1950 as a fundamental characteristic of Gothic architecture in the Slovenian “sub-Alpine zone” (Stele 1969: 124). What was interpreted in the Slovenian context as delay was in fact post-earthquake reconstruction. Another characteristic of this creative production—the receptiveness to influences from elsewhere (Stele 1969: 124)—further points to the role of settlement from the German-speaking area: numerous church towers with octagonal layouts, found predominantly in Lower Carniola, are reminiscent of Bavaria.

German settlement is also evident at other levels. It is reflected in the names of certain places, only exceptionally documented, as in Ribnica. Alongside the emergence of new villages and towns linked to immigration, questions arise concerning dialect differences that cannot be explained by geographical barriers alone. It also remains unclear whether and to what extent settlement from Bavaria influenced the formation of the Slovenian northern border.

Immigration was made possible not only by the depopulation caused by the earthquake and its aftermath: ruined castles also provided new opportunities for nobility from other regions. The proportion of “social climbers and newcomers” is illustrated, for example, by the large number of families that, at the end of the fourteenth century, sent their daughters to the convents in Velesovo and Mekinje (Kos 1996: 40). The settlement of new residents (i.e., Germans) strengthened connections with the German-speaking environment while simultaneously raising questions about relations between landlords

and their subjects under the new conditions. In the Slovenian tradition, landlords are thus predominantly portrayed negatively, and the destruction of castles is often associated with stories or songs about cursed castle lords, and especially about ladies or princesses transformed by curses into serpents.

After the catastrophic effects of the earthquake, the Christian worldview also underwent significant shifts: tragic events reawakened deeply rooted folk beliefs that Christianity had not been able to eradicate completely. A return to older forms of belief therefore had to be prevented. Within this context, the manuscript from Rateče, a place affected by a rockslide from Mount Ciprnik, acquires new significance (Krajevni 1937: 545). The manuscript is based on an Upper Carniolan dialect and shows the influence of an Old High German original (Šekli 2008: 37–38). The prayers written down may also be interpreted as a renewed instruction in fundamental prayers, necessitated by a deviation from Christian faith after severe life trials.

A particularly conspicuous response to the spiritual effects of the earthquake, or an expression of the search for protection against renewed disaster, was the depiction of Saint Christopher on the exterior walls of churches. In some frescoes, Faronika the Fish or even a dragon appears at Christopher's feet.

Despite a return to Christian doctrine, the Church found it difficult to suppress the notions of a dragon as the alleged cause of the earthquake. The most important means of overcoming such notions was the promotion of the cult of saints that, according to legend, had defeated the dragon: Saint Margaret of Antioch and Saint George. However, even with these two saints, the Church was unable to fully Christianize the folk belief in the dragon associated with extreme existential crisis: stories persisted of ingenious individuals that vanquished the dragon, or *lintvern*. These narratives are preserved in several locations where damage from the 1348 earthquake has been attested.

On the one hand, the association of a dragon with the 1348 earthquake remained particularly vivid in places where the consequences of the disaster were still visible (e.g., in Tržič and Solčava), and, on the other hand, increasing attention began to be devoted to the figure of Faronika the Fish. However, Slovenian tradition does not attribute concrete earthquake-related effects to Faronika in the Slovenian environment: its figure appears only as a form of protection, an expression of a general fear of earthquakes, or as a materialization of the supplication arising from that fear. The agent responsible for earthquakes, rockslides, and the floods associated with them is, in most cases, a dragon, and only exceptionally other mythological beings, such as the wild women in the Tolmin region. It is significant in this regard that Faronika the Fish is also attested in Tyrol, Switzerland, and central Germany (Cevc 1958: 136). As in the Rovte dialect area, its occurrence in Slovenian territory can be linked to the presence of German settlers or to the contraction of the Slovenian northern border (Grafenauer B. 1993: 8).

Certain circumstances further suggest that people sought protection against renewed catastrophe in yet another way—that is, through ritual offerings to the agent of disaster, the dragon. One of the ballads, a song about Saint Margaret and the dragon (SLP 1: 131–133), attests to offerings made to a dragon said to dwell in a lake, but the possibility of ritual sacrifice is also indicated by remote areas with precipitous rock faces high in the mountains referred to in Slovenian as *baba* ‘woman’. The oronym *Babe* (with various German equivalents: *Wabenriegel*, *Wabenriedel*, or *Wabenkopf*) is also found on Mount Dobratsch, precisely in the area affected by the 1348 rockslide, and at the end of the nineteenth century the name *Babe* (German: *Waben*) was still used to refer to a steep rock face on Mount Dobratsch where a rockfall occurred in 1348 (Specialkarte 1891).

Such offerings, traces of which have been preserved in beliefs about the dragon’s agency and in the notions of *babe*, or the names of certain mountains, cannot have originated in a period already shaped for centuries by Christianity. Rather, they reflect strong traces of sacrificial practices that could only have been formed by a pre-Christian worldview. This, in turn, suggests a connection with earlier natural disasters that were preserved in collective memory in various ways.

Changes in the landscape indicative of past natural disasters are addressed in a chapter focusing on earlier testimonies concerning lakes, shifts in river courses, and rockslides. This chapter presents numerous accounts of former lakes, some of which remain very vivid in collective memory (e.g., the one at Prevalje), whereas others are recalled only in nineteenth-century records. Accounts of changes in river courses are less well preserved, except for the Nadiža River. In the Tolmin region, accounts of the Molid rockslide and Lake Kobarid remain particularly vivid. These phenomena point to temporally indeterminate catastrophes that were also reflected in the dedication of churches to specific saints, in place names preserving memories of lakes and river changes, and in mythology. Except in the Tolmin region, the agent responsible for these changes is most often a dragon. In folk imagination, dragons were not merely the cause of rockslides but they were also associated with the threatening power of water and changes in watercourses. The destructive force of water and floods, symbolized by a dragon, is also reflected in the city coats of arms of Ljubljana and Klagenfurt, both featuring a dragon and a tower.

Even though it was not possible to establish precise chronologies of these phenomena in the study, the book nevertheless indicates connections with certain earthquakes that occurred prior to 1348. Among other things, it links settlement in the Bača Gorge to the impact of the 1222 earthquake (Cremonesi 1978: 72), while also not excluding a connection between the settlement of the Sorica linguistic enclave and the 1279 earthquake. It further raises the issue of the impact of the earthquake of January 3rd, 1117, which involved the most significant activation of the main fault zones in the northern

Adriatic since the late Miocene (Mantovani et al. 2021: 381) and is believed to have affected German lands as well (Cremonesi 1978: 72). Within this context, particular attention is paid to the case of Rajhenburg (now Brestanica) and the toponym *Šutna*, which attests to destruction and thus calls into question interpretations of older documents related to the history of this site (Kahl 2002; cited in Štih 2013: 359–360). Together with certain German place names, including the earliest mention of the city of Ljubljana in 1144, this opens the question of new settlement waves from German-speaking areas, similar to those following the 1348 earthquake.

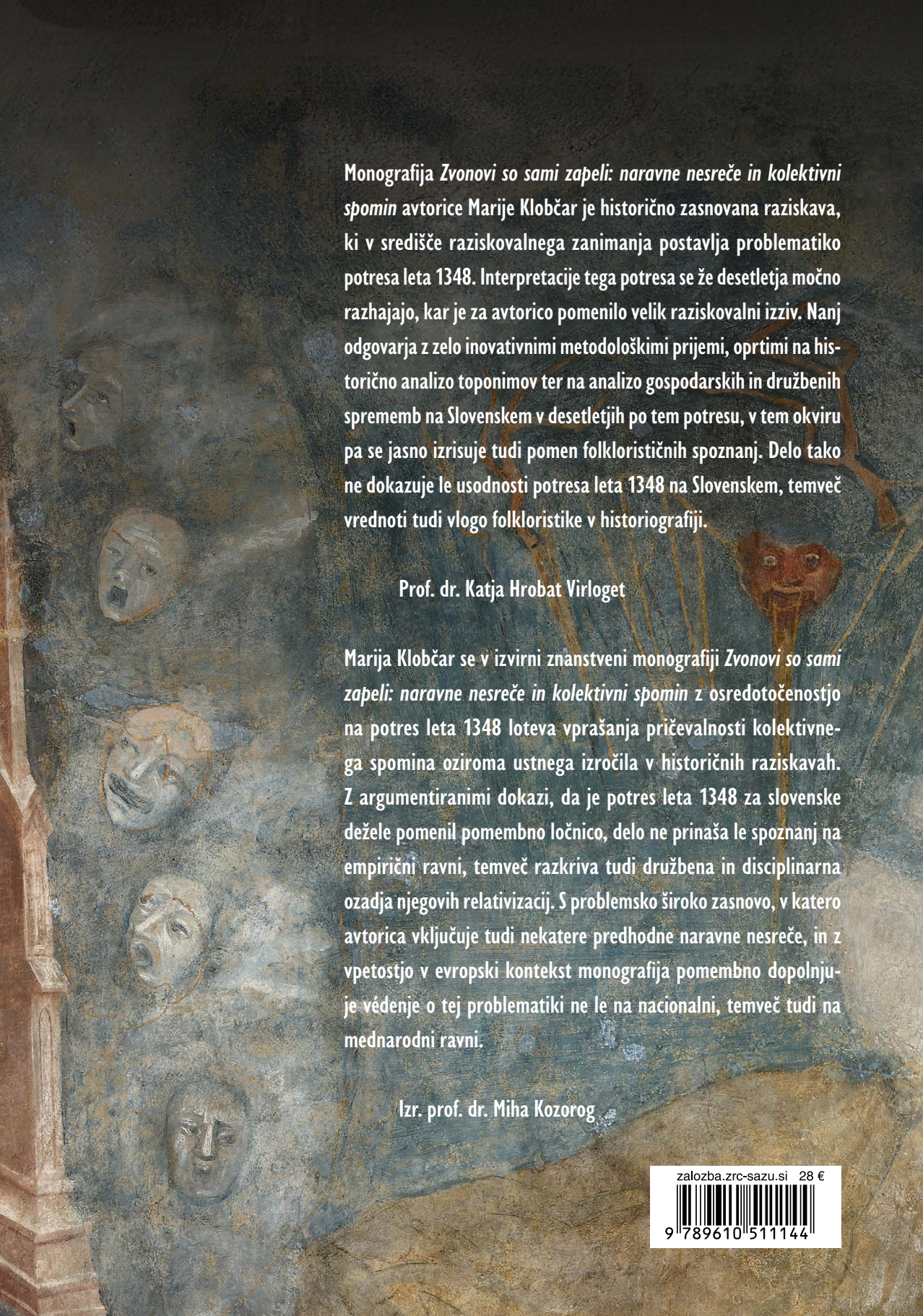
Earlier earthquakes mentioned in Slovenian lands include the one from 1000 or 1001. Because this earthquake severely affected Aquileia, alongside the preceding Hungarian incursions (Štih 1999: 7–31), it was likely the reason for the issuance of important charters in Ravenna on April 28th, 1001. The study also mentions the earthquake of AD 648 (Jellouschek 1848: 50) and the AD 328 event recorded in the *Memorabilienbuch* (Chronicle) of Grafendorf in the Upper Gail Valley (Grueber 1889: 1).

In analyzing earthquakes, the book draws attention to the emergence of the German term for rubble, *Schutt*, and interprets the reasons for its use, but, in the context of earlier natural disasters, it also identifies toponyms using a Slovenian term for ruins, *groblje*. Near Maria Saal there is still a settlement called Gröblach (Sln. *Groblje*; Sturm-Schnabl & Schnabl 2016: 978). In 1860, a village on the southern slope of an isolated hill between the Gurk and Glan rivers bore the same name (*Alphabetisches Verzeichniß* 1860: 80), but it was later renamed: the German name *Gröblach* was changed to *Magdalensberg*, and the Slovenian name *Grobljaves* to *Štalenska Gora* (Sturm-Schnabl & Schnabl 2016: 978, 982, 988). Today, the names *Magdalensberg* and *Štalenska Gora* apply both to the hill itself and to the municipality, but in Magdalensberg the name *Gröblach* has survived as a microtoponym. Several toponyms containing the element *groblje* are also found in central and western Slovenia. They indicate that, at the time of the natural disasters that destroyed these settlements, German influence had not yet been present in this area.

According to the findings of this study, the period of confrontation between the two ethnic groups is also recalled in tradition. The marsh near Klagenfurt is associated not only with the story of the origin of the city's coat of arms, or with the account of how a group of peasants defeated the dragon at the initiative of a Slovenian prince (Waizer 1894a: 6–7), but also with tales about the formation of Lake Wörth. Preserved among Carinthian Slovenians, these tales retain the memory of the residents of what was once the wealthiest town in the wider region and of the devastating flood that occurred as punishment for their godless revelry on the eve of the Easter Vigil. Within the context of the destructive power of the water in which the residents perished (Nepodpisano 1850b: 2–4), one may also seek a new explanation for the connection between the Slovenian toponym *Celovec* and its German equivalent *Klagenfurt*, or for the differences between the two.

From this tradition, as well as from the German toponym *Klagenfurt*, first attested between 1192 and 1199 (Pohl 2013: 178), it can be inferred that a major natural disaster occurred in the area of present-day Klagenfurt in the past—one that constituted a catastrophe for the town and its residents—and that the survivors mourned the victims for a long time. The destruction cannot have been caused by a conflict or an attack on the town because in this case mourners would not have dared to openly lament their relatives. Because the German name has nothing to do with the Slovenian word *selo* ‘village’, which was still attested in 1840 as a variant of the name *Celovec* in the form *Selauc* (Schmidl 1840: 123), pointing to early settlement, it can be concluded that the mourners were Slovenian and that German-speaking residents arrived in this area only after the great catastrophe—that is, the disaster that claimed the lives of the mourners’ relatives.

The likelihood that the community practicing these rituals was Slovenian is further suggested by the importance of lamentation for the dead among Slovenians (Santonino 1991: 53–54; Nepodpisano 1863: 115). This also reveals the deepest tragedy of natural disasters: the victims died without receiving the last rites. Natural disasters thus marked the collective memory not only with remembrance of changes in the natural environment, but also with commemoration of those that, because of their unfortunate deaths, were believed to require the support of the living after death. This was also the purpose of the tolling of the bell in Nevlje near Kamnik, which gave rise to the initial questions addressed by this study.

Monografija Zvonovi so sami zapeli: naravne nesreče in kolektivni spomin avtorice Marije Klobčar je historično zasnovana raziskava, ki v središče raziskovalnega zanimanja postavlja problematiko potresa leta 1348. Interpretacije tega potresa se že desetletja močno razhajajo, kar je za avtorico pomenilo velik raziskovalni izziv. Nanj odgovarja z zelo inovativnimi metodološkimi prijemi, oprtimi na historično analizo toponimov ter na analizo gospodarskih in družbenih sprememb na Slovenskem v desetletjih po tem potresu, v tem okviru pa se jasno izrisuje tudi pomen folklorističnih spoznanj. Delo tako ne dokazuje le usodnosti potresa leta 1348 na Slovenskem, temveč vrednoti tudi vlogo folkloristike v historiografiji.

Prof. dr. Katja Hrobat Virloget

Marija Klobčar se v izvirni znanstveni monografiji *Zvonovi so sami zapeli: naravne nesreče in kolektivni spomin z osredotočenostjo na potres leta 1348* loteva vprašanja pričevalnosti kolektivnega spomina oziroma ustnega izročila v historičnih raziskavah. Z argumentiranimi dokazi, da je potres leta 1348 za slovenske dežele pomenil pomembno ločnico, delo ne prinaša le spoznanj na empirični ravni, temveč razkriva tudi družbena in disciplinarna ozadja njegovih relativizacij. S problemsko široko zasnovo, v katero avtorica vključuje tudi nekatere predhodne naravne nesreče, in z vpetostjo v evropski kontekst monografija pomembno dopolnjuje védenje o tej problematiki ne le na nacionalni, temveč tudi na mednarodni ravni.

Izr. prof. dr. Miha Kozorog

zalozba.zrc-sazu.si 28 €

9 789610 511144